CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Gidiş

4

SABAH KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Gidiş

4

SABAH
KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

Bu kitap, Sabah Gazetesi'nin
Türk okuruna bir kültür hizmetidir.

BEN DE YAZDIM: Milli Mücadeleye Gidiş, 4. Cilt
Sabah Kitapları 51
Türkiye'den Dizisi 2

Yazan: Celal Bayar

İstiklal Cd. No. 192 Beyoğlu/İstanbul

Yayın Yönetmeni: Serpil Demirtaş
Editör: Cem Çobanlı
Üretim asistanları: Mustafa Sünnetçioğlu, Yasemin Bakkal

Kapak Düzeni: Naci Yavuz

BASKI - CİLT

MEDYA OFSET

0.212.624.14.00

İÇİNDEKİLER

Bölüm 5

Bölüm 6

Bölüm 7

Bölüm 8

Bölüm 9

Bölüm 10

Bölüm 11

BIRKAÇ SÖZ

Ben de Yazdım kitabımızın birinci cildinin önsözünde gözettiğim temel gayeyi anlatmış, Birinci Dünya Savaşı mütarekesinden bu yana Millî Mücadele'yi, Büyük Millet Meclisi'nin açılışını ve hükümetinin kuruluşunu, Cumhuriyet'in ilanı ile ilk devirlerini, Atatürk'ü ve devrimlerini bütün yönleriyle ele alacağımı yazmış; ayrıca, Millî Mücadele'yi zaruri kılan tarihi sebep ve şartlarla vak'alara da oldukça geniş bir istidrat yoluyla yer vereceğimi kaydeylemiştim.

Okurlarıma sunulan bu dördüncü cilt ile istidrat yolu tamamlanmış ve kapanmış oluyor. Bundan sonra beşinci cildimizden itibaren Millî Mücadele devrine girilmiş olacak, kronolojik bir sıra ile esas hedefimize ulaşmaya çalışılacaktır.

Son günlerde iyi niyetli vatandaşlarımla dostlarımdan ve siyaset arkadaşlarımdan gelen ısrarlı bir arzu ve tavsiyenin karşısında bulunmaktayım: Demokrat Parti'nin tarihi ile 27 Mayıs ayaklanmasının ve ona bağlı Yüksek Adalet Divanı denilen Yassıada olağanüstü mahkemesinin de açık, kapalı sahnelerinin kitabımızda yer alması ve gerçeklerin açıklanması istenmektedir. Ben de bunu düşünüyordum.

Türkiye'de, diğer ileri ve medeni memleketler gibi tarihi hakikatlerin yazılmasının, doğrunun söylenmesinin ve masum vatandaşların kendilerini savunmalarının suç olmayacağı bir devreye elbette kavuşacaktır. Ben de bu konuda bana düşeni yapmak için şimdiden bilgi ve belge toplamak suretiyle hazırlığa başladım. Eski programımı değiştirmeden hayatta kalacağım son ana kadar bizzat karıştığım ve şahidi olduğum gerçek vak'aları sırasıyla yazıp tarihe maletmeye karar verdim.

Bu vesileyle *Ben de Yazdım*'a ilgi gösteren sayın okurlarıma teşekkür ederim.

16 Haziran 1967

CELAL BAYAR

BÖLÜM 1

MÜTAREKE'DEN SONRA İÇ DURUM, AVRUPALILARIN BASKISI, EDİRNE'NİN 'TERKİ' MESELESİ, GREY'İN BİR TELKİNİ, ŞÛRA-YI SALTANAT VE SONUÇ

Osmanlı ordularının çok kısa bir zamanda ve akla gelmedik bir fecaatta yenilgiye uğramalarının sorumluları aranırken, az önce bildirdiğim şartlarla Mütareke'nin imzalanması memlekette önemli gelişmelere yol açmıştı.

Şimdi de Avrupalı devletlerin, -Edirne de içinde olmak üzere- büyük bir vatan parçasının düşmanlara terk edilmesi için baskısı başlamıştı.

Herkes üzüntü içinde idi. Çıkar bir yol bulmak istiyordu. Bütün düşünceler hükümetin aczinde ve sakat idaresinde toplanmıştı. Ben bile küçük, mütevazı bir vatandaş olarak inanıyordum ki savaş fena idare edilmişti; milletin bu kara günlerinde ayırıcı kin ve husumet politikası takip olunmuştu.

Kamuoyu, bu umumi felaket karşısında -hiç olmazsa- Edirne'nin kurtarılmasını, devletin bünyesi içinde kalmasını istiyordu. Çünkü Edirne'nin, bu tarihi kentin, İmparatorluğun eski bir başşehri, İstanbul'un kapısı ve halkının hemen tamamının Tü
gözünde özel bir değeri vardı. Avrupalıların 'bunu da bırakınız' demeleri bardağı taşıracak bir damla mahiyetinde idi.

O zamanın hükümeti, İngilizlerden yardım göreceğini umuyordu.

Londra Elçisi Tevfik Paşa, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ile görüştü. Büyükelçi Bâbıâlî'ye şunları haber veriyordu:[1]

Bugünkü büyükelçiler konferansının barış görüşmeleri kesilecek olursa ne gibi bir karara varılacağını öğrenmek üzere Grey'i gördüm. Osmanlıyı Edirne'den vazgeçirmek için İstanbul'a başvurmak ve gerekirse onun üzerinde baskı yapmak kararına varıldı. Çünkü zaten gergin olan Avrupa durumunda karışıklık olmaması için savaşın yeniden başlamasının önüne geçmek isteniliyor. Ben (Tevfik Paşa) böyle bir şartın bizce kabul edilmeyeceği üzerinde direndim.

Sonunda Grey, bizimle Bulgaristan arasında Edirne'yi içine alan bir tarafsız bölge yapılmasını ileri sürdü. Bu bir 'oyalamadır'. Eğer Bâbıâlî bunu beğenirse onun kabul edilmesi için büyükelçiler ve barış konferansı delegeleri yanında çalışırım, dedi.

Şeyhislam Cemalettin Efendi'ye göre Kâmil Paşa Hükümeti de Avrupalı devletlerin baskısı ile kamuoyu arasında uzlaştırıcı çıkar bir yol bulmak istiyordu.[2]

Vekiller meclisinde bu mesele derinleştirildi. Bâbıâlî'ye yapılan teklifi 'tamamiyle redde imkân olmadığı', bazı maddelerin devlet menfaatine yakın bir surette değiştirilmesinin başarı sayılacağı görüşüldü.

Şeyhislam Cemalettin Efendi, Vekiller Heyeti'ne meselenin, Şûra-yı Saltanat'ta görüşülmesini teklif etti. Demokratik, millî idarenin başlamadığı devirlerden kalma bir âdete göre devletin, savaş ilanı, barış yapılması gibi önemli işleri, bu nam altındaki bir toplulukta görüşülürdü. Toplantıya, padişah ve söz sahibi çeşitli meslekten yüksek dereceli devlet adamları katılırdı. Şeyhislamın teklifini Harbiye nâzırı Nazım Paşa kabul etmedi; "Sorumluluğu tamamen Vekiller Heyeti'ne ait bir meseleye başkalarının karıştırılmasının doğru olmadığını" söyledi ve sözünde sonuna kadar ısrar etti.

Kâmil Paşa ile vekillerden birkaç kişi de aynı fikri tekrarladı. Fakat Cemalettin Efendi'nin, "Teklifim kabul olunmadığı takdirde çekilirim," demesi üzerine onların da oyları teklif lehine döndü. Nihayet Kâmil Paşa'nın davetliler listesi üzerinde yaptığı değişiklikten sonra Padişahın iradesiyle Dolmabahçe Sarayı'nın üst kat salonunda toplantı yapıldı. Padişah, Veliahd Yusuf İzzettin Efendi, Şehzade Vahdeddin ve Mecid Efendiler özel bir yerden konuşmaları dinlediler.

Davetlilerden Mahmut Şevket Paşa, toplantıya gelmemişti. Sadrazama verdiği cevapta Nazım Paşa gibi o da, 'meselenin hallinin sorumlu kimselere ait olduğunu' ileri sürüyordu. Çağrılanlar arasında Prens Sabahattin Bey de bulunuyordu. O da hazır bulunmamıştı.

Şûra-yı Saltanat'ta mutad konuşmalardan sonra, 'barışın kabul ve yapılmasının zarurî olduğuna' büyük çoğunlukla karar verildi.[3] Bu çeşit toplantılarda daima hükümetlerin dediği olmuştur. Burada Yargıtay Başsavcısı Hakkı Bey aleyhte konuştu:

"Bu şekildeki barış şartlarının kabulünün devletin istiklal ve haysiyeti ile bağdaşamıayacağını, savaşa ne pahasına olursa olsun devamın gerek-

tiğini," söyledi. Birkaç zat da onu destekledi, o kadar... Tantanalı bir isim olan 'Saltanat Şûrası' dağıldı.

Bu toplantının zabıtları olmadığından veya bulunamadığından yapılan teklif ile alınan kararın neden ibaret olduğunu incelemek istedim. Değerli bulduğum eserlerde, hükümetin teklifine işaretle, "Bundan başka çıkar yol olmadığına karar verildi," veya "sulhün akdi bir zaruret-i mecburiyedir," şeklinde yazılara rastladım.

Şeyhislam Efendi, Hatıratı'nda bu konuya değinerek:

> Ayândan (senatörlerden) bazıları bu kararın yazılmasını ve imza edilmesini istemişlerse de tarafımdan buradaki davetli heyet mes'uliyette müşterek olmayıp yalnız Vekiller Heyeti'nin fikirlerinin isabetli olup olmadığını takdir için davet olunduklarından kararın imzasına lüzum olmadığını söylemekliğim üzerine yazıp imza etmekten sarfınazar edildi,

dedikten sonra hükümetin büyük devletlere vereceği cevabî nota hakkında şu bilgiyi vermektedir:

> Büyük devletlere verilecek cevabî notanın Vekiller Meclisi'inde geçen müzakereye ve usulüne göre yazılması için Hariciye Nâzırı Nuradonkyan Efendi'ye tavsiye edilerek ertesi sabah Vekiller Meclisi Bâbıâlî'de toplandı. Hariciye Nâzırının, Fransızca kaleme aldığı nota müsveddesi tercüme olunmak üzere Hariciyeye gönderilerek birkaç saat sonra gelen tercüme edilmiş nüshası mecliste okunacağı sırada -ki Sadrazam Kâmil Paşa'ya Padişahın bazı iradelerini bildirmek için Bâbıâlî'ye gelmiş olan Mabeyin Başkâtibi Ali Fuat Bey'le görüşmek üzere sadarete mahsus odaya girmiş idi- Bâbıâlî'nin büyük sofasında bir gürültü işitilmesi üzerine derhal Harbiye Nâzırı Nazım Paşa, olanı anlamak için Meclis'ten dışarıya çıktı. Bu sırada silah sesleri işitilmekle diğer vekiller şaşkınlık ve hayret içinde kaldı.

Tarihin 'Bâbıâlî Baskını' diye kaydettiği olay bu suretle başlamış oldu.

BÂBIÂLİ BASKINI NASIL BAŞLADI, NASIL SONA ERDİ? BU HAREKETİ DOĞURAN SEBEPLER, BALKANLARDA İNTİKAM HAVASI

Hükümetin bizi sıkı surette baskı altına aldığı, Balkan Savaşı'nın en kötü devreye girdiği günleri yaşıyorduk.

İstanbul'dan Bursa'ya gelen Mebus Hakkı Baha'ya rastladım. Bana:

"Talat Bey'le (Paşa) görüştüm. Öyle sanırım yakında buraya gelecektir. İttihat ve Terakki teşkilatı hakkında kimden esaslı bilgi edineceğini sordu; senden bahsettim. Onu dinleyiz kâfi gelir," dediğini anlattı.

Aradan çok uzun zaman geçmedi, Talât Bey sessizce Bursa'ya geldi.

Kendisini saygı ile karşıladık. Bursa'nın tanınmış eski ailelerinden Kâğıtçı Başı İsmail Bey'in evinde misafir ettik. Teşkilatın seçkin üyeleri misafirin ziyaretine geldi. Memleket meseleleri hakkında kendisinden bilgi istendi. Konuşma sırasında eski nâzırdan, Parlamento'da çoğunlukta oldukları halde hükümeti ihtiyarlariyle neden başkalarına bıraktıkları soruldu. 'Eğer kendi partileri iktidarda olsa idi bugünkü perişan durum olmazdı, savaş da kaybedilmezdi' fikri ortaya atıldı. Talât Bey umumi ve kısa sözlerle cevap vererek arkadaşları tatmine çalıştıktan sonra:

"Nutuk ve konferans işlerini bizim Cavit (Eski Maliye Nâzırı) daha güzel başarır. Sizin böyle arzularınız olduğunu bilse idim, onu getirir konuştururdum," dedi. Mutad latifelerini burada da tekrarladı.

Psikolojik bir hadisedir. İktidardan uzaklaşan liderler gördükleri ilgiden çok duygulanırlar. O da karşılaştığı saygı ve sevgiden memnun görünüyordu.

Yalnız kaldığımız zaman benden teşkilatın durumunu sordu. Esas maksadını anlamıştım, nabız yokluyordu. Tasarladığı hareket için yoklama yapıyor, destek arıyordu.

Gerçeği, realiteyi olduğu gibi anlattım. Partimiz iktidardan ayrıldıktan sonra, 'İyi gün ve menfaat dostları' bugün daha ihtiyatlıdırlar. Bizi uzaktan seyretmekte, durumun inkişafını beklemektedirler. Yeniden dost olabilirler, ön safa geçmek isteyebilirler; veya hasımlarımızdan daha ileri düşman kesilebilirler. Bunları parti içinde kuvvet saymıyorum. Esasen sayıları da azdır.

Karakter sahibi arkadaşlarımıza gelince: Bunlar uğradıkları haksız baskıdan, hakaretten, benliklerine vurulan manevi 'darbe'den çelikleşmiş bir halde davalarına bağlıdırlar, kendilerine güvenebilir, memleket iyiliği namına verilecek her vazifeyi feragatle yapacaklarından emin olabiliriz.

Talât Bey beni dinledikten sonra, başını salladı:

"Ben de anladım. İşaretinizi bekleyeceğim."

Ertesi sabah birkaç arkadaşımla kendisini Mudanya'dan uğurladık.

Kısa bir süre sonra mebuslarımızdan Rıza Bey'in yakınlarından, benim de tanıdığım bir zat evime gelerek sözlü mesajını bildirdi:

> Ben bilirmişim; İstanbul'da bir hareket yapılacakmış, hazır olsunlar... Ancak bu harekete katılmak için İstanbul'a gelecek fazla adama ihtiyaç yokmuş. Üç kişi kadar olması kâfi gelirmiş,

dedi. Yapılacak hareketin gününü sordum, "Ayrıca bildirilecekmiş" cevabını aldım. Dört beş gün sonra da aynı kanaldan İstanbul'a çağırıldık.

Üç arkadaşla İstanbul'a gidecektik. Ben, Edirneli Emin Bey[4], üçüncü arkadaş, tam yola çıkacağımız sırada haber gönderdi, rahatsızlığından

dolayı gelemeyeceği için özür diledi. Biz iki yoldaş Mudanya'dan vapura bindik, "Hüdavendigâr" şirketinin küçük *Başlangıç* vapuru fırtınalı sert denizde hayli sallandıktan sonra bizi İstanbul'a getirdi. Akşam olmuş, ortalık kararıyordu. Limanda demirli Avrupalı devletlerin savaş gemileri göze çarpıyordu. Az önce bahsetmiştim. Büyük devletler elçilerinin maiyetinde bulunan mutad silahlı gemilerden ayrı, büyük savaş gemileri Boğazları geçip İstanbul'a gelmişlerdi.

Bunlar gibi Avrupalı küçük devletler elçilikleri de Osmanlı Hükümeti'nin rızasıyla birer savaş gemisi getirmişlerdi. Büyük bir filo halindeki bu gemilerin görevi, Bulgar ordusu İstanbul'a girdiği zaman asayişi korumaktı, tebaalarının can ve mal emniyetini sağlamaktı. Avrupalılar Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'u savunabileceğinden emin olmadıkları gibi içte çıkacak bir karışıklığı, 'unsurlar arasındaki çatışmayı' ve birbirlerini öldürmelerini önleyebilecek kadar da güç sahibi olduğunu kabul etmiyorlardı.

Bu filolardan silahlı kuvvetlerin karaya çıkıp Beyoğlu semtlerinde karakol gezdikleri de işitilmişti. Demek ki bu haliyle –geçici de olsa– Osmanlı başkenti Avrupalıların istilasına uğramıştı.

Biz otele varıncaya kadar ortalık tamamen kararmış, İstanbul karanlıklara gömülmüştü. Herkes yuvasına çekilmiş, denilebilir ki, yarınını, nasıl bir felâketle karşı karşıya geleceğini düşünüyordu.

Sabahleyin uyanan hayatın içine biz de karıştık. Arkadaşım, Rıza Bey'i görecekti. Ben de eskiden tanıdığım İzmirli Mümtaz Bey'i bulacaktım.[5] Birlikte ziyaretlerine gitmeyecektik. Daha Bursa'dan hafiyelerin bizi izlediklerini sezmiş, otelimizde acaip kıyafetli kimselerin göz hapsi altında olduğumuzu görmüştük. Talât Bey'i ve ona yakın seviyedeki arkadaşlarını bulup görüşmenin o sırada imkânsız derecede güç ve kesin olarak tehlikeli alacağını da anlamıştık.

Esasen İttihat ve Terakki kulüpleri, cepheden gelen yaralı gazilerin tedavisine tahsis edildiği için kendilerinin nerede bulunduğunu da bilmiyorduk.

Ben Mümtaz Bey'i tesadüfün yardımıyla Bâbıâlî'ye yakın Meserret Oteli'nde buldum. Çok cesur bir arkadaş olduğunu bilirdim. Bu defa ihtiyatsız denecek kadar pervasız bir hali vardı. Açık konuşuyordu. Beni dinledikten sonra, "Doğru," dedi.

> Bu bir iki gün içinde Bâbıâlî'yi basacaktık. Sizi onun için çağırmışlar. Fakat benim de bilmediğim bir sebeple 'hareket' bir süre için geriye bırakıldı. Geldiğinizi haber verir, son kararı da öğrenip size söylerim,

vaadinde bulundu. Arkadaşım da, Rıza Bey'den aynı haberi aldığını nakletti. Çaresiz bekleyecektik.

Bu günlerde İstanbul'un bütün lokalleri hastahane haline getirilmişti. Cepheden taşınmış yirmi bin koleralı askerin, bir o kadar da yaralı veya takattan düşmüş hasta gazilerin bütün şifa yurtlarını doldurdukları söyleniyor, bulaşıcı hastalığın halk arasına yayılmasından endişe ediliyordu. Bu hal başlı başına bir felâketti. Ayrıca da savaş alanında şehit ve kayıp olanlarla bu kadar askerin koleraya tutulması ordunun içinden oyulması demekti.

Bir de göçmen meselesi vardı. Öyle ki Rumeli'den çoğu aç, çıplak 'öküz koşulu arabalarla' İstanbul'a sığınmış perişan bir insan kalabalığı göze çarpıyordu. Hanlar, hamamlar, camiler, medreseler bu zavallılarla lebâlep dolu idi. Bu zavallı insanların başlarından geçenleri dinlemek, ayrı bir ızdırap kaynağı idi. Düşman ordusunun önünde ve arkasında 'komitecilerin' işledikleri cinayetler işitildiği zaman insanın aklı ve havsalası duruyordu. Bütün söylenilen, rivayet olunanlar ilk çağdan yirminci yüz yıla devrolunan yüz kızartıcı vahşetin iğrenç örnekleri idi. Bu konuda İstanbul basını, Avrupa gazetelerinden alarak acıklı haberler vermekte devam ediyorlardı.

Osmanlı ordusunda hizmet etmiş Alman subaylarından Albay Vayt'ın, *Berliner Tageblat* gazetesinde çıkan bir yazısını 15 Aralık 1912 tarihli *İkdam* gazetesi sütunlarına almıştı. Burada özetle şöyle deniliyordu:

> Komitecilerin Edirne ile Çatalca arasında ne kadar Türk köyü varsa tamamını yakdıklarını söylersem bunların ne vahşi, ne kan içici adamlar olduklarını anlarsınız. Bu Türk köylerinde hayatta kalan yaratıklar yalnız insan cesetleri üzerinde havlayan köpeklerdir...
>
> Binlerce aile aç, çıplak İstanbul'a sığınmışlardır. Bu zavallılar vahşilere sövüp saymayı bile kendilerine yakıştıramadıkları gibi dinlenmeye de tenüzzül etmediklerinden mısır koçanlarını yalamakla yetiniyorlardı.

Bazı Avrupa gazetelerinde görülen tafsilata göre Karadağlılar ele geçirdikleri yerlerdeki İslam ahâlinden hoşlarına gitmeyenleri yalnız öldürmekle kalmıyorlar, burun ve diğer yerlerini kesmek, hatta derilerini yüzmek gibi vahşetin daha yüksek seviyelerine kadar çıkıyorlardı. Acaba Karadağlılar İslam nüfusunu böyle bol bol telef etmekle ne gibi bir gayeye erişmek istiyorlar? Olanlar bize gösteriyor ki... onları bu mezalime sürükleyen sebep ne iktisadidir, ne de bir millî gayedir. Dağlılar yalnız intikam için bu cinayetleri irtikâp ediyorlardı [işliyorlardı].

Harplerde ele geçirdikleri yerlerdeki İslamları katliam ediyorlar (topluca öldürüyorlar) Üsküp'de olduğu gibi silah atmadan rızaları ile teslim olan Müslüman halkı kılıçtan geçiriyorlar. Bütün bunları Avrupa basını tafsilatıyla yazmıştır. Sırplar neden böyle yapıyorlar? Bu soruya yine kendileri cevap veriyordu:

Bu topraklardaki İslam ve Arnavut çoğunluğunu azaltmakla Sırp unsurunun üstünlüğünü sağlamak istiyoruz.

Bu sözlerle yürütülen temel politika kaynağı açıklanmış oluyordu: Nasyonalizmin fanatizminden doğan vahşet!

Sırbistan'dan Londra'ya dönen bir diplomat *Daily Chronicle* gazetesine aşağıdaki beyanatta bulunmuştur:

Sırplar vahşice Arnavutları toplu olarak öldürüyorlar. Üsküp çevresinde iki bin ve Priştine'de beş bin masum Arnavut öldürülmüştür. Kesilen cesetler derelere atılıyor. Arnavutluk'u elde etmek ve oraya yerleşmek için gûya başka çake yokmuş!..

İstanbul'da Almanca çıkan *Osmanischer Lloyd* gazetesinde okunmuştur.

Bu ayın on ikisi tarihiyle Londra'da bildirildiğine göre *Daily Chronicle* gazetesi, son zamanlarda Sırbistan'dan dönen bir muhabirinin verdiği aşağıdaki haberi neşretmiştir:

Sırplar, Arnavutlar arasında 'toplu öldürmeler' yapmışlardır.

Komanova ile Üsküp arasında iki bin Arnavut öldürülmüştür. Üsküp'ün düşmesinden sonra etrafa birçok kollar gönderilmiş ve bunlar Arnavut köylerini yakmışlar, köylüleri tüfenkle öldürmüşlerdir. Oralarda nehirlerin tamamen cesetle dolduğunu söyleyenler oldu.

Silah bulmak için yapılan aramalarda yüzlerce adam silah sahibi olup olmadıklarına bakılmaksızın ve hiçbir usul ve muameleye tâbi tutulmaksızın kurşuna dizilmişlerdir.

Üsküp'de geçirdiğim son gece zarfında otuz sekiz kişi bir askerî kol tarafından tevkif edilmiş ve kurşuna dizildikten sonra cesetleri nehire atılmıştır.

Sırplar Arnavutları kendilerine tâbi kılmaya değil, belki mahvetmeye çalışmaktadırlar. Her sınıfa mensup askerler bana: "Arnavutları mahvetmek istiyoruz. En umumi yol budur," diyorlardı.

Üsküp'ün yanı başında bulunan beş köy tamamen tahrip edilmiştir. Orada İslamlar Sırplara karşı koymadıkları halde ahâlisi öldürülmüştür. Üsküp kalesinin arkasında 'katliam' kurbanı yüzlerce ceset görülmektedir. Üsküp civarında (Mistola Voda) denilen yerde öldürülmüş seksen ceset gördüm.

Arkadaşlarımdan birisi Üsküp Hastahanesi'ni ziyaret ettiği zaman 132 İslam yaralısı görmüştür. Ertesi günü ancak 80'i, daha ertesi gün yalnız 33'ü kaldığına şahit olmuştur.

Sırplar, yaralı Arnavutlara ekseriya yiyecek ve içecek vermedikleri için zavallılar açlıktan ve susuzluktan helak olmuşlardır.

Sırplar henüz son nefesini vermemiş olan pek çok yaralıyı Vardar Nehri'ne atmışlardır.

Şehrin dışında kanlı bir oyun oynanmıştır. Üsküp'de İslam cesetleri ile dolu 38 hendek mevcuttur.

İstanbul'a kadar yayılan bu haberler üzerine, "Osmanlı Darülfünûnu Arnavut Talebelerinin Protestosu" adı altında, 18 Kasım 1912 tarihli *İk-*

dam gazetesinde bir yazı çıkmıştır.

Burada Arnavut öğrencileri özetle şöyle demektedirler:

Sırp ordusunun Kosova bölgesinde Arnavutlara karşı yaptıkları zulümleri pek derin bir üzüntü ile okuduk. Arnavutluk'un en önemli bir kısmını (eski Sırbiya) diye benimseyerek orada Slav nüfuz ve nüfusunu yerleştirmek için en iyi çare Arnavutları yok etmek olduğunu sanan Sırp ordusunun, masum halkı medenî Avrupa'nın gözü önünde öldürmeleri, daha dün iddia ettikleri medeniyetle uzlaştırılabilir mi?

Sırp oldusunun irtikap ettiği vahşeti medeniyet âleminin huzurunda nefretle protesto ederiz.

Bir Sırp askerinin itirafı şöyle anlatılmaktadır:

Kaçmaya muvaffak olamayan ahâliden birçoğu damlar içinde saklanmışlardı. Biz bunları bildiğimiz için evleri yakıyorduk. Bulundukları yerlerin yakıldığını görenler gizlendikleri deliklerden çıkmak zorunda kalırlardı. O vakit de bunları kurşunla vururduk; yalnız çocuklara, kurşun atmayarak süngülerle öldürürdük. Beyaz bayrağı olan bir evden tek silah atıldığı için bütün köyü yaktık.

"Balkan Mezalimi" başladığı altında *Daily Telegraph* gazetesi muhabiri 6 Aralık 1912 tarihli yazısında:

Zaferden başı dönen Sırp subayları Arnavutluk'ta asayişin birleşmesi için en tesirli çarenin İslam Arnavutları yok etmekten ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bu sözü bütün Sırp işgal ordusu hemen uygulanacak bir düstur olarak ele almıştır. Komanova-Üsküp arasında üç bin kişi öldürülmüştür. Piriştine çevresinde yalnız Arnavut olmak üzere beş bin kişi Sırp canavarlarının kahır ve zulüm pencesinde mahvolmuştur.

Silah bulunan evlerin bütün halkı asılarak veya kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir. Yalnız bir günde bu suretle 36 cinayet işlenmiştir.

Miralay Ostiç'in alayı Pirizrin'e girdiği vakit Miralay cenapları, "Öldürünüz" diye bağırmıştır. Belgrad gazetelerinin yazdıklarına göre bu emir verilir verilmez askerler evlere hücum edip ellerine geçenleri öldürmüşlerdir.

Üsküp'de silahsız Arnavutların sokakta Sırp subayları tarafından canlarına kıyılmıştır.

ÜSKÜP SIRPLARA,
SELÂNİK YUNANLILARA TESLİM OLUYOR, FAKAT....

Daha önce tafsilatıyla yazmıştım; Üsküp, siyaset serserilerinin teşviki ile ana vatandan ayrılmak için, eşit haklarla din kardeşi olarak yaşamak için kurulan Osmanlı Meşrutiyet idaresine karşı ayaklanmanın kanlı

merkezi olmuştu. Ve Balkan Savaşı başlayınca yine serseri siyasetçilerinin politikası yüzünden ordunun, gelen düşmana karşı silah atmamasını istemişler, yabancı konsoloslar yolu ile Sırpları, memleketlerine davet etmişlerdi.

Şimdi içine düştükleri felâketli durum, kendi arzuları ile başlarına gelen bir bela olmakla beraber vatandaşlık ve insanlık duygusuyla hallerinden kan ağlamamak elden gelmiyordu.

Yunanlılar karşısında Selânik'de aynı hal maalesef tekrarlanmıştı. Selânik, Meşrutiyet ilanıyla beraber Genç Türklerin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin açık merkezi olmuştu. Buraya eski deyimle 'Kâbe-i Hürriyet, Mehd-i Hürriyet' deniliyordu. Fakat son değişiklik yüzünden memlekete ve onun egemenliğine bağlılık manasına gelen 'Genç Türk' ruhunun yerine kozmopolit bir zihniyete sahip kimseler hâkim olmuştu. Şehri temsil eden Belediye onların elinde idi. Yunanlılara karşı koyacak Osmanlı ordusunun başına getirilen kumandanın Türk vatanına bağlılığından şüphe ediliyordu. İşte bunlar, kumandan, belediye meclisi -valinin muhalefetine rağmen- birleştiler, beş büyük devletin konsolosları yoluyla düşmanı davet ettiler. Hazırladıkları, 'teslim şartnamesinin imzası mukabilinde' şehri Prens Konstantin kumandasında Yunan ordusuna sundular.

İmza edilen protokol başlıca şu maddeleri içinde alıyordu:

1- Hükümet memurları tevkif edilmeyecek,

2- Yabancı uzmanlar tarafından yetiştirilen ve milletlerarası inzibat kuvvetlerini teşkil eden iki bin kadar jandarma, asayişi korumak için lüzumlu olduğundan bunlara ilişilmeyecek,

3- Bir mermi daha atmadan bütün silah ve teçhizatıyla teslim olacak Hasan Tahsin Paşa ordusu subaylarına 'Harp esiri' muamelesi yapılmayacak.

Şehri arzuları ile teslim eden bahtsızların umdukları rahatlık elde edilmiş mi idi? Ne gezer! Kitabımızın metninde ve belgeler bölümünde az sonra size sunacağım vesikalarda gerçeği göreceksiniz. Şehir içinde ve dışında ölümler, yağmalar, namusa tecavüzler devam ediyordu. O sırada Selânik'de çıkan *Yeni Asır* gazetesi bütün baskı ve korkuya rağmen hallerinden şu suretle 'tazallüm' [yanıp, yakılma] ve şikâyette bulunuyordu:

Ah! Biz, kendi ellerimizle müttefik devletlere teslim olanlar! Bugün adaletine iltica etmiş bulunurken tarafsız kalmaktan ve teslim olmaktan başka hiç bir günah ve kabahatimiz olmadığı halde hakkımızda tecavüz ve taarruzlara neden ihtiyaç görülüyor? Neden kendisine sığındığımız hükümeti bizi muhafaza ve siyanet etmiyor veya edemiyor? Yok eğer, maksat kuzu gibi kendilerine nefislerini teslim eden İslamları mahvetmek ise... niçin birden, bir an içinde umumi bir kıtal yapmıyor da ayrı ayrı mahvediyorlar. Köylerine giden köylüleri kesiyorlar, kadın-

ların ırzlarına geçiyorlar, sonra da öldürüyorlar? Onun için diyoruz ki, tevekkül ile nefislerini teslim eden ve kendi kanunlarına sığınarak insaf ve adalet bekleyen bu halka, masum ve mağdur halka yapılan zulümler, taarruzlar ne vakte kadar devam edecek, bu gidişin sonu ne olacak?

Bu sorudan sonra *Yeni Asır* gazetesi Selânik'in işgali sırasında olan vak'alarla 1897'de Tesalya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun hareketini kıyaslayarak: "Şimdi Selânik'de çekmekte olduğumuz felâketi ve alçakca taarruzları Majeste Kral George ve Altes Prensler tetkik buyursunlar," diyordu.

Eski Selânik Valisi Nazım Paşa'nın merkeze gönderdiği rapor hepsinden önemliydi. Nazım Paşa raporunda Rumeli facialarıyla ilgili hususları açıkladıktan sonra İngiltere ve Avusturya konsoloslarının, "bir Avrupalı, bir Hıristiyan olmaktan sıkılıyorum," dediklerini kaydediyordu. Bu ifade tamamıyla yerinde idi.

Poroy'da iki yüz Türk mezbahalara götürülerek, koyun boğazlar gibi kesilmişlerdi. Bu zavallıların emlâkı hakkında iki üç kişi huzurunda gûya alım ve satım muamelesi yapılıyor ve ellerinden senet alınarak paralar veriliyor; heyet huzurundan çıkınca, önce verdikleri para geri alınıyor, sonra mezbahaya götürülerek öldürülüyorlardı.

Serez'de katliam (toplu ölüm) yapılmış, beş yüz kişinin kanı akıtılmıştı.

Kılkış'da Türklerle Bulgarlardan geçici bir hükümet kurulmuştu. Türkler bu çeşitli kurulların gelecek düşman ordusuna karşı gûya halkın canını, malını emniyet altına alacağını sanıyorlardı. Halbuki diğerleri orduları gelinceye kadar vakit kazanmak istiyorlardı.

Nitekim böyle bir karma hükümet kurulmuş iken Kılkış köylerindeki Türkler çoluk çocuk, kadın, erkek hemen hepsi denecek derecede öldürülmüşlerdi. Bu haberi verenler:

"Artık, Cenabı Hak'tan selâmet değil mağfiret temenni eylemeliyiz. Çünkü oralardaki Türkler bugün kanlı vücutlarıyla topraklara serilmiştir," diyorlardı.

Okuduğum vesikalar arasında gözüme ilişen bu hazin durumu kaydetmekten kendimi alamadım:

Pirene silsilesinin teşkil ettiği Kreone Balkanları ve Boğazı, Bulgarlara açık bırakılmıştır. İşte bu suretle Ustruma ordusu da Hasan Tahsin Paşa'nın diğer otuz altı bin erle beraber dûçâr-ı gadr ve cehaleti oldu. Habersiz teslim olarak aç ve sefil yürümeye gayr-ı muktedir bir halde Yunanlıların elinde esir kaldı.

Bulgarlar önlerinde meydanı boş bularak ve her geçtikleri yerlere musibet ve belalar yağdırarak Cuma-i Bâlâ'dan Selânik'e kadar tekmil mamureleri mahv ve harap etmişlerdir. Binlerce İslam nüfusunu çoluk çocuk bir arada diri diri camiler içinde yakmışlardır.

Meşhur komitecilerinden Sandanski, Demirhisar ilçesinin Petrova ve Viterna

köyleri İslamlarından erkekleri bir camiye, ihtiyar kadınlarla sâbileri diğer bir camiye koydurarak gazla yakmıştır. Bunların sayısı 1500'ü geçmektedir. Genç kız ve kadınları da Mendik cihetine götürmüştür.

Gözüme ilişen diğer bir yazıda şöyle denilmektedir:

Çoğunlukta bulunan İslam nüfusunu tamamen mahvetmek için çirkin şeyleri ve cinayetleri geri bırakmıyorlar. Ya alenî katliam, yahut açlıkla, sefaletle itlaf... Acaba İstanbul'da oturan büyük devletlerin elçileri yırminci medeniyet asrında yapılan bu vahşetleri görüp anlamak istemiyecekler mi?

Balkan Savaşı sırasında Türkiye'de bulunduğunu yazdığım Fransız yazarı Stephan Lausann, *Hastanın Başı Ucunda* adlı kitabında (Tercüme s. 12) Makedonya'daki mezalimden bahsederken, sanılır ki bu soruya cevap vermektedir. Yazar şöyle diyor:

Ah! Fransa'nın *Bruiks* gemisi kaptanının, Makedonya'da Fransız jandarma kumandanının, Selânik Fransız konsolosunun, İstanbul'daki Fransız elçiliğine gönderdikleri telgrafları bir kere okumak kabil olsa idi:
Hiç şüphe yoktur ki hiçbir zaman, hiçbir sarı kitapta biz, bu telgrafların neşrolunduğunu göremeyeceğiz! Fakat ben bu telgrafları gördüm, gözden geçirildiği zaman hangisi olursa olsun insanın kalbinde hiç de iyi bir his uyandırmıyor.

Yazar aynı kitapta (s. 89) Bulgarların Çatalca hattına dayandıkları sırada İstanbul'un buhranlı havasını anlatırken de şu dikkate değer satırları yazmaktadır:

Camilerin eşikleri kanla biraz lekelense bile İstanbul ve Galata'da, sipsivri, sapsağlam iki bina vardır. Bunlar daima kalır. Avrupa onlara hiç dokundurmaz.

Bu iki bina: Duyûn-ı Umumiye ile bankadır.
Yukarıdan beri anlattığım heyecanlı hava içinde İstanbul'da 1912 yılı Aralık ayında bir 'Neşr-i Vesaik Cemiyeti' kuruldu. Daha çok bu kurulu bazı Ayân üyeleri destekliyordu. Bunların başında eski sadrazamlardan Avlonyalı Ferit Paşa göze çarpıyordu.
Kurulun gayesi: "Balkan müttefiklerinin zulümlerini medeniyet âlemine bildirmek için çeşitli dillerde kırmızı-siyah kitaplar ve belgeler yayınlamaktı.
Bu teşebbüs haklarını korumaktan aciz memleketler için Frenklerin, 'complexe d'infériorité' dedikleri 'aşağılık duygusu' olarak başvurulan bir usuldü. Bu yoldan medeniyet âleminin adalet duygusu harekete getirilecekti.
Şüphesiz medeniyet âleminin adalet duygusu vardı. Ancak gerçek olan

hak hangi gözle görülecek ve kimler tarafından hangi ölçülerle ele alınacaktı? Burada birinci derecede söz sahibi Avrupalı emperyalist devletlerdi ve bunların diplomasisi idi. Onlar da şahsi düşünce ve gûya millî menfaatleri namına çizdikleri ‘egoist-bencil’ Osmanlı İmparatorluğu aleyhindeki bir politikanın içinde idiler. Bütün feryatlar, şikâyetler ancak bu gözle görülüyor, bu kulakla işitiliyor, muhakeme ve kararları da ona göre oluyordu. Mağdur olanlara da ancak, ‘yazdık, anlattık’ diye küçük bir teselli payı kalıyordu. Kurul bu şartlar altında, üzerine aldığı ödevi başarı ile yapıyordu.

Neşri-i Vesaik Cemiyeti’nin çeşitli dille de yayınladığı kitaplarda, Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti’nin *Alâm-ı İslam* ve Gerabine’nin *Garp Ordusunda Kuvve-i Seyyare* adlı eserlerinde bilgi vardır.[6]

BÖLÜM 2

AYDINLAR, ŞAİRLER ARASINDAKİ TEPKİ

Savaşın sonucundan, Londra Konferansı'nın aleyhte devamından, bütün Rumeli'nden akseden tüyler ürpertici haberlerden bunalmış olan kamuoyunun reaksiyonu, ilkin aydın ve milliyetçi Türk gençleri üzerinde görüldü. Zamanın genç ve duygulu şairleri dile geldi. "Türk Çocuklarına" başlığı altındaki şiirinden aldığım şu parçalarla Ziya Gökalp milleti harekete davet ediyordu:

Düşman yine öz yurduna el attı
Mezarından, atan kılınç uzattı

Yürü diyor, hakkı zulüm kanattı
Atillâ'nın oğlusun sen, unutma

Koş Plevne yine al bayrak taksın
Gece gündüz Tuna suyu kan aksın.

Samih Rıfat, bu yüksek ve kültürlü halk şairi, doğduğu yurttaki yasını göz yaşlarıyla anlatıyordu:

VARDAR KÖPRÜSÜ

Ruhumda açıldı, benzimde soldu
Doğduğum yurttaki günlerin yası

Yeşil pınarlardan süzülür oldu
Yanan yüreğime bir kan damlası

Girdi aramıza sarp uçurumlar
Doymadan suyuna, doymadan Vardar

Yürürüm bir gizli aşkın yolunda
Karışır göz yaşım hep ırmaklara

Ya onu görmeyim hasmın kolunda
Ya kanım dökülsün şu topraklara.

Çok genç, hisli şair Enis Behiç Koryürek "Meriç" diye Edirne için inliyor, ona kavuşmak istiyordu:

Ey Meriç! Hasretle yandım ak, dökül nimânıma
Kevserin versin teselli sönmeyen hicrânıma

Sen de ayrıldın mı 'ay yıldız'dan ey dilber Meriç
Kanlı zulmetler midir sinende artık muhteliç

Of, tarih ağlıyor, fikrim perişan ağlıyor
Gözyaşım, gûya senin menbalarından çağlıyor

Ey Meriç, sen Türklüğün göz yaşlarından cûşa gel!
Ağlayan Türk kavminin gönlünde sensin her emel

Her emelden ye'se düşmüş, kalkamaz bir milletin
Bir kadersiz milletin ahiyle cûş etmez misin?

Nihayet, halk, Emin Bülent Serdaroğlu'nun[1] "Kin" manzumesini okuyor, gözyaşları döküyor, sonra da "Ey garbin cebîn-i zâlimi affetmedim seni" diyerek dişlerini sıkıyordu.

KİN

Göster semâ-yı magribe, yüksel de alnını
Dök kalb-i sâf-ı millete feyz-i beyânını
Al bayrağınla çık yürü, sağken zafer nümâ
Bir gün şehit olunca da olsun kefen sana.

Ey makber-i muazzam-ı ecdâdı titreten
Düşman sedâsı sus! Yine yükselme gölgeden!
Düşman, hilâl-i râyet-i İslâma hürmet et
Toplar boğar hitâbını dağlarda âkıbet

Dağlar lisâna gelse de anlatsa hepsini
Binlerce can dirilse de nakletse geçmişi
Garbın cebîn-i zâlimi affetmedim seni
Türküm ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi..

Ben Şûrezâr-ı kalbimi kinimle süslerim
Kalbimde bir silâh ile ferdâyı beklerim
Kabrinde müsterih uyu ey namdar atam...
Evlâdının bugünkü adı sâde intikam.

HAREKET BAŞLIYOR,
BURSA'DA BİZE AKSİ, BİR KARAKTER HİKÂYESİ

Memlekette kendiliğinden öyle bir ortam meydana gelmişti ki idealist insanların harekete gelmesini gerekli kılıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti yedi ay önce askerî cuntanın millî iradeyi çiğnemesinden doğan yeni durumdan kendisini adeta sorumlu addediyordu. İktidarı, silahlı zorbaların zoruyla, mukabele etmeden bırakmış olmanın felâketli neticeleri ile karşı karşıya gelmişti. Şimdi durumu daha az zararla kurtarmanın bir vatan borcu olduğuna inanılmıştı. Mesela Talât Bey: "Hiç olmazsa Edirne şehrini kurtarıp, Midye-Enez hattının arasına sıkışan Avrupa sınırları boyunca genişletmeliyiz," diyordu. Bu halde ölümü de –gerekirse– göze alarak çalışacaktı.

Mümtaz Bey'le ikinci defa buluştuk. Daha hararetli ve kuvvetli konuşmakla beraber henüz bir karara varılamadığı fakat Talât Bey'in azimli olduğunu, kendisini vazifelendirdiğini,[2] bu maksatla İzmit'e gideceğini anlatıyordu. Kesin bir karara varıldığı zaman mutlak bize bildirileceğini söylüyordu. Biz de Bursa'da verecekleri habere intizar edecektik. Arkadaşım Emin Bey de Rıza Bey'le aynı şekilde anlaşmışlardı.

İstanbul'da daha ne kadar kalacağımız belli olmamıştı. Halbuki Bursa'daki görevimiz başında bulunmanın zamanı gelmişti. Ayrıca kırmızı, uzun yana gelmiş, siyah püsküllü fesli İstanbul gizli polisinin izimize basarcasına bizi takip ettiklerini, geçit yerlerinde, vapur iskelelerinde parmakları ile işaret ederek bizi birbirlerine devir ve teslim eylediklerini görüyorduk. Kendimiz için değil, başta gelenlerin hesabına kısa bir süre gözden kaybolmamız da lâzımdı. Çaresiz, Rıza ve Mümtaz Bey'lerin gönderecekleri habere Bursa'da intizar edecektik.

Bindiğimiz *Başlangıç* vapuru Nuh'un Gemisi'ni andırıyordu. Yolcuların çoğunu Makedonyalı, Trakyalı, Tekirdağı'ndan Anadolu'ya can atan bahtsız aileler teşkil ediyordu.

Hepsi mahzun, hepsi gelecekten emin olmayan kederli insanlar, bunların umumi manzarası yürekler acısıydı. Maceralarını dinlemek ayrı bir ızdırap kaynağıydı.

Bursa'dayız; aradan çok zaman geçmedi. Az önce anlattığım Saltanat Şûrası'nın toplandığının ertesi günü akşamı (23 Ocak 1913) tarihinde işimden ayrılmış akşamüstü evime giderken, telgrafhaneden çıkan bir memur hızlı adımlarla yanıma yaklaştı. Sevinç içinde cebinden bir kâğıt çıkardı ve bana okuttu. Bu, Dahiliye Nâzırı Vekili Talât imzalı bir telgrafın suretiydi. Aslının az önce Vali Daniş Bey'e gönderildiğini söyledi Telgrafı aynen kaydediyorum.[3]

Nota üzerine Kâmil Paşa Kabinesi Edirne vilayetini kâmilen [bütünüyle] ve Akdeniz adalarını kısmen düşmana terke karar vermiş ve Mabeyin-i hümâyunu melükâne de Meclis-i Millî namı altında, münhasıran Şûra-yı Devlet azasından ve bazı rüesa-yı memurînden bir meclis-i meşveret teşkil ederek ittihaz eylediği karara onların da muvafakatini cebren bilistihsal hukuk-ı mukaddese-i millîyeye tecavüz eylemiştir. Bundan galeyana gelen halk Bâbıâlî önünde nümayişler icra etmesi üzerine kabine istifa ettiğinden yeni kabine teşekkül edinceye kadar Dahiliye Nezareti umurunu müstaînen bitefiki taâla bairede-i seniye vekâleten deruhte eyledim. Hukuk-ı mukaddese-i memleket kemâl-i azm ile müdafaa edileceği beyan ve harbin avdeti ihtimaline binaen halkın muavenet-i maddiye ve mâneviyeye teşviki tavsiye olunur.

Gözlüklü Avni Bey dediğimiz bu telgrafcı arkadaş verdiği haberi tamamlamış olmak için yavaş sesle: "İstanbul telgrafhanesi galiba bizimkilerden Kemal Bey (murahhas Kara Kemal) ve arkadaşlarının işgali altındadır," dedi ve yanımdan uzaklaştı. Mesele anlaşılmıştı; bizim üzerinde durduğumuz vak'a olmuştu. Notanın verilmesi ve Saltanat Şûrası'nca hükümet kararının tasvip edilmesi için acele yapılmasını gerekli kılmıştı.

Bizim için o anda valinin durumunu anlamaktan başka yapılacak bir şey yoktu. O da evine kapanmıştı. İhtimal ki yaptıklarının nedameti içinde üzgündü.

Esas itibariyle tarihin, merkezde muvaffak olmuş hükümet darbelerine, yeniçeri isyanlarına karşı Anadolu'da mukabil bir halk hareketi kaydettiğini bilmiyorum. Bu defa da tasvip manasına olmasa bile sükûttan başka bir şey olacağı beklenemezdi.

Realite bu olmakla beraber yeni durumu arkadaşlarıma bildirmek istedim. Kışın kısa gününde güneş kaybolmuş, yerini soğuk ve rutubetli bir karanlığa bırakmıştı.

Çamurlu sokaklarda yürümek zor oluyordu. Bir yerde toplandık. Toplantımıza, 'ittihatçıdır' diye görevinden uzaklaştırılmış genç mektupçu Rauf Bey de katıldı. Yanında, çekilen hükümetin tutumundan memnun olmayan bir vatandaş sıfatı ile savcı yardımcısı Kenan Öner de[4] vardı. Kendisini ilk defa burada görmüş oluyordum. Aldığım haberi ve o ana kadar hadiseye ait bildiklerimi arkadaşlarıma anlattım. Kapatılan kulüplerimizi de açıp eskiden olduğu gibi çalışmalarımıza başlamak zamanının geldiğini söyledim.

Bir arkadaş Bursa'da hemen aynı hareketin yapılmasını ve valinin ve onun yardakçısı yüksek seviyede bazı memurların makamlarından alınıp vilayet sınırları dışına atılmalarını ileri sürdü. Faydası olmayan bu teklif iltifat görmedi. Çünkü bu ancak faydasız, manası olmayan ucuz bir kabadayılık olurdu.

Burada, hadiselerin seyrine göre yazılması usulüne bakmayarak partimizin iktidara geldiği, durumumuzun tehlikeden sıyrıldığı anlaşıldıktan

iki gün sonra karşılaştığım küçük bir olayı, olduğu gibi yazacağım. Bu bize, iptidaî kurnazlığı, parti içinde yer alan bazı kimselerin siyasi karakterlerini anlatmış olacaktır.

Bursa'nın Setbaşı semtine giden yol üzerinde yürüyordum. Partiden tanıdığım birisi de aynı yoldan bana doğru geliyordu. Beni görünce birden istikametini değiştirdi, karşı taraftaki yaya yoluna geçti, beni görmemezlikten geldi, yürüdü gitti.

Bu karşılaşma, hükümetin bizi sıkı surette izlediği ve partiye baskı yaptığı zamana rastlıyordu.

Bâbıâlî baskınından iki gün sonra, yani partimizin iktidara hemen geldiği zaman, garip bir tesadüftür, aynı şahsa, aynı yerde rastladım, şu farkla ki, karşımdan değil, yolun diğer tarafından geliyordu.

Ah efendim! Ne kara günler yaşadık... Ne ızdıraplar çektik... Bize bugünleri gösteren yaradana bin şükür... Tebrik ederim...

Ben şaşırmış, adamın bir riyakârlığına verilecek açık cevabı bulamamıştım.

BÂBIÂLÎ BASKINI NASIL BAŞLAMIŞ VE NASIL OLMUŞTU?

Talât Bey, hükümeti devirmek için başa geçti. Muhitini hazırlamak ve son kararı vermek istiyordu. Bu düşünce ile gizli bir toplantı yapacak, yakınında bulunan tecrübeli arkadaşları ile görüşecekti.

Toplantıda bulunmasını tasarladığı arkadaşları arasında en çok güvendiği hürriyet kahramanı Enver Bey'i de bulundurmak istiyordu.

Enver Bey bu sırada Hurşit Paşa kumandasındaki kolordunun kurmay başkanı idi, kolordunun İzmit'de bulunan fırkasını teftiş için oraya gitmişti. Talât Bey kendisi ile görüşmek ve toplantıya davet etmek için Mümtaz Bey'i İzmit'e gönderdi. Mümtaz Bey, Enver Bey'in sevdiği ve güvendiği yakın arkadaşı idi. Genç ve ateşli asker, arkadaşını dinledikten sonra hemen yola çıktı. Mutad yolcu treni o günkü seferini yapmıştı. Bir marşandize atladı. Tren Haydarpaşa garına geldiği zaman her tarafı karanlık basmıştı. İstanbul'da sıkıyönetim sıkı bir surette hüküm sürüyordu. Gece yasağı vardı. Merkez Kumandanlığı geceleri bir kıyıdan diğerine geçilemeyeceğini ilan ettiği için deniz vasıtaları işlemiyordu.

TOPLANTIYA ENVER YETİŞEMİYOR, FETHİ MUHALİF

Enver Bey bu durum karşısında bir motora atlayıp karşıya geçebilirdi. Ancak, gelişi ve gelişinin acele oluşu dikkati çekebilirdi. Bunu yapmadı.

Sabahı beklemeyi daha uygun buldu. İşte bu gece diğer davetliler, Vefa semtinde Beşezâde Emin Bey'in evinde toplanmışlardı:

Prens Sait Halim Paşa, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı Bey (sonraları albay ve en sonra Bursa Valisi, General Cafer Tayyar Eğilmez'in kardeşi), Kurmay Binbaşı Fethi (Okyar)[5], Mithat Şükrü, Yarbay Cemal (Cemal Paşa), Doktor Nazım, Kara Kemal, Mustafa Necip Beyler bu toplantıda hazır bulunuyorlardı.

Talât Bey; Enver'in toplantıya yetişemediğini görünce ihtiyatlı bir lisan kullandı. Yalnız fikirleri yoklamış olmak için, "hükümetin devrilmesi zamanının geldiğini" söyledi, arkadaşlarının ne düşündüğünü sordu.

İlk sözü Fethi Bey aldı, hükümeti zorla devirmek fikrine şiddetle itiraz etti:

Henüz sulh olmamıştır. Tehlikeli günler yaşıyoruz. Herkes hükümetin hatası yüzünden memleketin bu duruma düştüğüne inanmış olsa bile bu sırada hükümeti devirmek, iktidar sandalyesi peşinde koşmak demektir. İç ve dışa böyle bir zan vermek doğru değildir. Hem iktidarı ele alsak bile ne yapabiliriz? Bence Edirne geri alınamaz. Ordunun bugünkü harap ve perişan halinde bir iş görülemez. Artık ihtilal metotlarıyla çalışmaktan vazgeçelim. Meşrutiyete lâyık, meşrutî partiler gibi çalışalım. Bugünkü hükümet sulhü imza etsin, ister istemez halkın gözünden düşecek, bize kuvvet kazandırmış olacaktır. Bekleyelim.

Fethi Bey'in bu sözleri, dinleyenler üzerinde tereddüt uyandırmıştı. Bundan dolayı bir karara varılamadı. Yalnız Talât Bey düşüncesinde ve görüşünün isabetinde ısrar ediyordu. Fakat münakaşaya girişmiyor, Enver'le buluşup görüşmek istiyordu. Bu sebeple de susmayı uygun buluyordu.

Bu iş, önce bir sandalye kavgası değildi, hayat pahasına olsa memleketin yüksek menfaatlerini korumak meselesiydi.

Geceyi Kadıköy'de bir 'inzibat karakolunda' geçiren Enver Bey sabah olur olmaz bir sandala atladı, Sirkeci'ye, oradan da bir kapalı araba ile Talât Bey'in evine geldi. Konuştular, uzun uzun karşılıklı mütalâa yürüttüler; anlaşmışlardı.

Esasen Enver Bey, Mümtaz Bey'i İzmit'te dinledikten sonra kararını vermişti. Talât Bey'le görüştükten sonra kararı daha da kuvvet bulmuştu.

Talât Bey toplantıdan sonra arkadaşları ile görüşmekte devam ediyordu. Onların da ruh ve maneviyatına hâkim olmuştu. Beşezâde'nin Vefa'daki evinde ikinci bir toplantıya karar verdi. On gün sonra Enver Bey ile birinci toplantıda bulunan arkadaşlarının tamamı, Fethi Bey müstesna, hepsi hazır bulundu. Talât ve Enver Beyler, Fethi Bey'i kandırmaya lüzum görmemişlerdi. Esasen o da Gelibolu'daki görevi başına gitmiş, İstanbul'dan ayrılmıştı.

İKİNCİ TOPLANTI, ENVER SORUYOR: HÜKÜMET'İN BAŞARI GÖSTERECEĞİNDEN EMİN MİSİNİZ? KESİN KARAR

Bu defaki toplantıda ilk sözü Enver Bey almıştı. Genç subay söze şöyle başladı:

Geçen defaki içtimaınızda konuşulan şeyleri hayretle haber aldım. Ben fazla konuşmaya ihtiyaç görmüyorum. Yalnız sizlerden şunu öğrenmek istiyorum. İktidardaki hükümetin memleket meselelerinde başarı sağlayacağından emin misiniz? Eğer emin iseniz mesele yoktur. Beyhude bir araya gelip konuşmayalım, hemen dağılalım.

Buna cevap olarak: "Hayır! Emin değiliz," sesleri yükseldi. Enver Bey muvaffak olmuştu. Şimdi daha kuvvetli ve daha azimli idi.

"O halde arkadaşlar, neye duruyoruz? Hemen hükümeti devirelim," dedi. Ve bu işi kendisinin, arkadaşları ile beraber yapacağını ve işin sanıldığı kadar da güç olmadığını söyledi ve teminat verdi.

Talât Bey de baskının nasıl yapılacağını anlattı.[6]

"Kabineyi kim kuracaktır?" suali ortaya atıldı.

Talât Bey hemen, bu soruyu, başkalarına bırakmadan, kesin olarak cevaplandırdı: "Mahmut Şevket Paşa..."

Kitabımızın ikinci cildinde bahsetmiştim (s. 124-125), Mahmut Şevket Paşa, Sait Paşa Kabinesi'ndeki Harbiye Nâzırlığından istifa ettirilmişti. Talât Bey de istifa etmesini istelenler arasında idi. Veya Paşa'nın aleyhindeki akımı önleyebilirdi, yapmamıştı. Halbuki bu kudretli ve çalışkan kumandanın ordudan ayrılışı, İttihat ve Terakki Partisi'nin tuttuğu iktidarın düşmesinin ve onu takip eden karışıklıkların, Balkan Savaşı da dahil, felâketli olayların başlangıcı olmuştu. Talât Bey işlenen hatayı tamir etmek suretiyle manen olsun kendini hem de Paşa'yı tatmin etmek, aynı zamanda en kuvvetli görünen bir zatı iş başına getirmek istiyordu.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'YA BAŞVURULUYOR, ENTERESAN BİR KONUŞMA

Beşezâde'nin evindeki karardan sonra sıra Mahmut Şevket Paşa'yı kazanmaya gelmişti. Paşa ile görüşmek için güvendiği üç kişiyi görevlendirdi. Bunlar Ali Haydar Mithat, Mithat Şükrü Bleda ve Binbaşı İsmail Hakkı Beylerdi.

Mithat Paşa, Bağdat'da vali iken küçük Mahmut Şevket'e ilgi göstermiş, onun yetişmesi için tahsiline, yabancı dil öğrenmesine yardımcı olmuştu. Geçmişe ait bu gibi hatıralarla aralarında yakınlık ve dostluk vardı.

Ali Haydar Mithat Bey aldığı direktif üzerine diğerlerinden önce Paşa'nın Üsküdar'da, Şemsipaşa semtindeki konağına gitti, kendisine özetle şunları söyledi:

Yarın veya öbür gün, sarayda bir toplantı olacak ve Edirne'nin Bulgarlara teslimi lehinde karar istenerek alınacak. Sınır, Midye-Enez hattı olacak; kat'i bir safhaya girmeden önce, mutlaka Kâmil Paşa Kabinesi'ni düşürmek lâzımdr. Size karşı umumun hürmet ve muhabbeti var. Sadareti kabul, bir hizmet olacaktır.

Bu sözleri dikkatle dinleyen, Mahmut Şevket Paşa birden ayağa kalktı, pencereye doğru yürüdü. Haydar Mithat Bey'e, Kız Kulesi akıntılarını gösterdi ve şu sözleri söyledi:

Sizin bana tavsiyeniz budur: Şu akıntıya kendini at... Harbi kazanmak için hiç bir ümidim yoktur. Yüzde kırk ümidim olsa hiç tereddüt etmez, kendimi ortaya atardım. Bırakınız bu adamlar sarayda toplansınlar, Edirne'yi Bulgarlara vermek yolunda kararlarını versinler. Biz, kararı gördükten sonra hadiselerin göstereceği şartlar içinde harekete geçer, o zaman bahsettiğiniz tecrübeyi yaparız. Bana söylediğiniz taşkın fikirler, hep Enver Bey'in kafasından çıkıyor. Çok rica ederim. Şimdi gidiniz, Enver Bey'i görünüz, "Bu dakikada bir hükümet darbesi yapmak kadar hata olamaz," deyiniz.

Ali Haydar Mithat Bey, Paşa'nın bu ifadesinden sonra Enver Bey'le buluşmak için hemen Beşiktaş'a geçti. Fakat ortalığı karanlık basmışı, Enver Bey'in evini bulamadı.

Ertesi sabah erkenden yola çıktı. Nereye gittiğini belli etmemek için normal yolu bıraktı; dolaşarak Beşiktaş'daki Enver Bey'in oturduğu eve geldi. Kapı önünde yabancı bir adam gördü, elinde küçük bir deftere not almakla meşguldü. Bu adamın gelenleri takibe memur olduğunu anlamakta geçikmedi, fakat buna aldırmayarak içeri girdi. Enver Bey'e Mahmut Şevket Paşa'nın sözlerini işittiği gibi eksiksiz anlattı. Enver Bey'den şu cevabı aldı:

Ben Mahmut Şevket Paşa'nın fikrinde değilim. Harbi kazanmak hususunda yüzde seksen ümidim vardır. Hükümet darbesi için de herşey hazırlanmıştır. Bundan dönmek imkânsızdır. Mahmut Şevket Paşa'nın sadaretine de kat'i surette karar verilmiştir. Bunu kabul edip etmemek için bahis konusu olacak birşey yoktur.

Bunları anlatan Ali Haydar Mithat diyor ki:

Bu kesin sözler karşısında hadiselerin nasıl bir seyir takip edeceğini anladım, başarılar dileyerek yanından ayrıldım.[7]

Sayın Mithat Şükrü Bleda da Mahmut Şevket Paşa ile Üsküdar'daki

evinde görüşmüştür. İttihat ve Terakki'in genel sekreteri herkes tarafından tutulan çok nazik ve mütavazı bir politikacıydı. Dedikodudan kaçınır, hiç kimseyi kırmamaya dikkat ederdi. Az önce anlattığım Mahmut Şevket Paşa'nın istifası meselesinde de rolü yoktu. Paşa ile görüşüp, anlaşmak için Bleda'dan daha iyisi bulunamazdı. İttihat ve Terakki genel sekreteri bu konuda şunları anlatmaktadır:

Merkezi-i Umumi, Mahmut Şevket Paşa ile görüşmeye beni memur etti. Paşa'nın Üsküdar'daki evine gittim. Enver Bey'in Bâbıâlî'ye bir baskın tertip edeceğini haber verdim. Paşa çok mütereddit görünüyor, "Bu çok tehlikeli bir iş. Teşebbüs, muvaffak olmazsa sonu bizim için çok vahim olur," diyordu.

Kendisine teminat verdim. Bütün hazırlıkların tamam olduğunu, hiçbir şeyin tesadüfe bırakılmadığını, Kâmil Paşa'yı istifaya davet ederek kendisinin sadaret makamına getirilmesinin partice kararlaştırıldığını anlattım. Mahmut Şevket Paşa, oda içinde parlak çizmelerinin mahmuzların şakırdatarak dolaşıyor, "ya bir aksilik çıkarsa, ya ummadık, beklenmedik bir hadise ile karşı karşıya kalınırsa," diye söyleniyordu. Ben alınan 'tertibatı' durmadan tekrarlıyordum. Mahmut Şevket Paşa nihayet, "Allah muvaffakiyet ihsan buyursun," dedi ve sadrazamlığı kabul ettiğini söyledi.[8]

Üçüncü aracı İsmail Hakkı Bey'e gelince: Mahmut Şevket Paşa'nın sevdiği ve güvendiği arkadaşı idi. Hadisenin devamı müddetince Paşa'nın yanında ve hizmetinde bulunacaktı.

BÖLÜM 3

HAREKET BAŞLIYOR

Saltanat Şûrası'nın da kabul ettiği kararı Bâbıâlî'de hükümet cevabî nota olarak hazırlarken 23 Ocak 1913 Perşembe günü saat 15'de baskın yapılıp Sadrazam Paşa istifaya zorlanacaktı. Bu suretle kararın büyük devletlere tebliği önlenmiş olacaktı.

Talât Bey yanına Sapancalı Hakkı Bey'i[1] aldı, saat 13'de Bâbıâlî önünde ve civarındaki gazino, kahvehane ve bürolarda toplanacak ihtilalcileri gözden geçirmek istedi. Fakat bu teftişinden memnun olmadı, umduğu sayıda topluluk görememişti. Hareket zamanı da yaklaşmıştı. Tertiplenen plana göre Kemal Bey, arkadaşları ile Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi'ne girmiş veya girmek üzere olacaklardı. Fazla beklemekte ise tehlike vardı. Talât Bey temkinli bir tavırla yanındakine döndü: "Hakkı, sen git, Enver'e söyle, çıksınlar," dedi.

Talât Bey, hafif yağan yağmurdan kendisini korumakta olan şemsiyenin altında Bâbıâlî önünde arkadaşlarını bekleyecekti.

Hakkı Bey, Cemal Bey'in (Cemal Paşa) Şeref sokağındaki Levazım Umumi Müfettişliği binasına doğru acele adımlarla ilerledi. Burada arkadaşları ile intizar halinde bulunan Enver Bey'e: "Her şey hazır, buyurun!" dedi.

Enver Bey kendisi için hazırlanmış bir kır ata atladı. Sağ ve solunda onu İzmirli Mümtaz ve Filibeli Hilmi[2] Beyler yaya olarak takip etti. Sapancalı daha önce koştu. Enver'in gelmekte olduğunu Talât'a haber verdi.

Talât'ın heyecanı artmıştı. Enver geliyordu. Fakat güvendiği arkadaşları henüz meydanda yoktu. Tam bu sırada Bâbıâlî'ye ulaşan yolların bi-

rinden Mithat Şükrü, Mustafa Necip, diğerinden Yakup Cemil çıktılar, Talât'ın yanında yerlerini aldılar. Fakat bekledikleri bunlardan ibaret değildi. Talât arkadaşlarına bilgi verdi:

Kemal Bey şu anda İstanbul Telgraf ve Telefon İdaresi'ne el koymuştur. Bâbıâlî'nin polis komiseri bizimledir. Görüyorsunuz, ortada polis görünmüyor.

Yavaş sesle söylenen bu sözleri işitenler, Enver'in at üzerinde kendilerine doğru normal yürüyüşle gelmekte olduğunu görmüşlerdi. Tam bu sırada Ömer Naci'nin sesi duyuldu; halka hitap ediyordu:

Vatandaşlar! Hükümet, Edirne'yi terk ediyor. Şu dakikada –Bâbıâlî'yi işaret ederek– burada notalar imzalanıyor. Türk milleti bunu asla kabul etmieyecektir. İttihat ve Terakki buna asla müsaade etmeyecektir. Yaşasın millet, yaşasın İttihat ve Terakki!..

Enver atından bu hali seyretmiş ve arkadaşlarına mülâki olmuştu [kavuşmuştu]. Ömer Naci'nin halkı toplayan, heyecandan heyecana sürükleyen konuşması devam ediyordu:

İşte hürriyet mücahidi Enver Bey Bâbıâlî'ye yürüyor; işte kapının önünde arkadaşlarımız yüzlerce sivil ve resmî subay ellerinde tabanca içeri girmeye hazırlanıyor. Onlarla birlik olunuz. Bu acizler idaresine son veriniz.[3]

Halk Bâbıâlî önünde yığın haline gelmişti. Muhafaza için Uşak redif taburu Bâbıâlî içinde bulunduruluyordu.

Ömer Naci bunların da karşısına geçti. Kısa bir hitabede bulundu:

Evlatlar! Elinizdeki silahları, millet, size düşmana karşı kullanmak için vermiştir. Düşman Çatalca'dadır. Mübarek vatanı çiğneye çiğneye oraya kadar gelmiştir. Biz millî şerefi, millî namusu korumak, mukaddes aile yurdumuzu kurtarmak istiyoruz. Siz başka türlü düşünüyorsanız işte sinem açıktır.

Bu sırada şiddetli bir heyecan içinde yeleğini, gömleğini koparıp çıplak bağrını gösterdikten sonra:

Haydi ateş ediniz!

diye haykırıyor.[4]

Burada da, bir yazarımızın dediği gibi, söz, kuvveti yenmiş, mukavemeti ezmiştir. Talât, Enver, arkadaşları ve bu işle görevli İttihatçılarla beraber Bâbıâlî binasına girdikten sonra plan gereğince Doktor Abidin

Bey[5] birkaç arkadaşı ile parmaklıklı kapıları kapatmış başkalarının, içeriye girmelerini önlüyordu.

Bundan sonra Enver Bey yanında Yakup Cemil, Mümtaz, Sapancalı Hakkı, Mustafa Necip, Hilmi Beyler olduğu halde Sadaret Dairesine doğru yürümeye başladı. Yakup Cemil ile Hakkı, Sadaret Odası ile Vekiller Meclisi odasının ve salonunun kapısını tutacaklar, Talât ve Enver Beylerle diğer ihtilalcilerin serbetçe içeriye girmelerini sağlayacaklardı.

En önde ilerleyen bu iki arkadaş, kapı önünde iki nöbetçi asker ile karşı karşıya geldiler. Sapancalı Hakkı, emir verircesine ciddi bir tavırla bunlara bağırdı:

Yolu aç, selam dur!

Nöbetçiler gelenlerin sivil giyinmiş subay olduğunu sandılar; bir adım geriden yürüyen üniformalı Enver Bey'i görünce derhal 'ihtiram vaziyeti' aldılar ve selamladılar. İşin bu safhası da halledilmişti.

Bu sırada Sadaret yaveri Nafiz Bey bir arkadaşı ile odasında konuşuyor, çay içiyordu. Gürültüden ihtilalcilerin Bâbıâlî'ye ve Sadaret Odası'na girdiklerini anlamıştı. Nafiz Bey cesur bir adamdı. Hemen revolverini aldı, dışarıya fırladı.

Salona çıkar çıkmaz bir tabanca sesi işitildi. Tabancayı kimin attığı bilinmiyordu. Ama yerde bir adam cansız yatıyordu. Bu Şeyhislam Cemalettin Efendi'yi korumakla görevli sivil bir komiserdi. Bu zavallı da gürültüyü işitmiş, dışarıya çıkınca vurulmuştu.

Bu hali gören yaver Nafiz Bey ihtilalcilere karşı silahını kullanmıştı. Fakat kurşun hedefini bulamamıştı. Kendisi ise bir kurşun ile ağır surette yaralanmıştı.

Aldığı yaraya rağmen metanetini kaybetmeyerek odasına dönebilmişti. Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'nın yaveri Kıbrıslı Tevfik Bey de Nafiz Bey gibi elinde tabancası ile dışarıya çıkmıştı. Bu da silahını kullanmaya vakit bulamadan bir kurşun ile can vermişti. İhtilalcilerden Mustafa Necip, Yaver Nafiz Bey'i takip ederek odasına girdiği ve üzerine tabancasını boşaltacağı sırada yaralı sadaret yaveri yattığı yerden nişan alarak Mustafa Necip'i vurmuş ve öldürmüştü. Az sonra kendisi de ruhunu teslim etmişti. Burada hayatı sönen genç ve enerjik insanlara, insani bir duygu ile kendileri için Allahtan mağfiret diledikten sonra, acırım. Ancak tarihi bir gerçeği de işaret etmek isterim. Bu son iki kişi arasındaki karşılıklı vuruşma ve ölüm adi bir tesadüfün sonucu değildi. Amasya'nın Gümüş Hacı köyünden Türkmen Oğullarından Sadık Ağa'nın oğlu eski Subay Mustafa Necip de Arnavut aslından sadaret yaverliğine kadar yükselen Osmanlı ordusunun subayı Uhrili Nafiz Bey de birbirine zıt ayrı ideale sahipti. Mustafa Necip, ismi gibi necip duygusu ve memleketine bağlılığı

ile müşterek vatanın, o zamanın deyimiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun "bölünmez ve ayrılık kabul etmez" bütünlüğünü ve tam hürriyet ve millî istiklalini, her fedakârlığı göze alarak savunuyordu.

Nafiz Bey ise Osmanlı İmparatorluğu camiasından ayrılarak muhtar veya müstakil bir Arnavutluk yaratmak için, muhalefet maskesi altında müşterek vatanın parçalanmasına çalışan Arnavut siyasetçilerine uymuş bir âletti, elinden geleni yapıyordu.

İkinci cildimizde (s. 112-113) yazmıştım, Nafiz Bey, subay arkadaşlarının, kandırdıkları birkaç askerle birlikte dağa çıktıkları zaman tevkif edilmiş, İstanbul'a gönderilmişti. Bu sırada Harbiye Nâzırı olan Nazım Paşa kendisini, serbest bırakmış ve himayesine almıştı. Çünkü Nafiz Bey Halâskâr Zâbitan Grubu'ndan, diğer adı ile 'askerî cunta' mensuplarındandı. Bu yüzden sadaret yaverliğine kadar yükseltilmek suretiyle hiyaneti mükafatlandırılmıştı. İkinci cildimizdeki haberde, komiteci subayın Nazım Paşa'nın yaveri olduğu yazılmışsa da gerçek olanı budur, düzeltirim.

NAZIM PAŞA'NIN ÖLÜMÜ

Nazım Paşa da diğerleri gibi işittiği silah sesleri ve gürültü üzerine dışarıya çıktı, Enver Bey ve arkadaşlarını gördü cesur adımlarla yanlarına yaklaştı:

Ne oluyor? Aklınızca Sadareti mi basmaya geldiniz? Haddinizi biliniz,

sözleriyle karşısındakileri tekdir, hatta bir ricayete göre, tahkir etmek istedi.

Enver Bey her zamanki nezaketini burada da muhafaza etti. Kendinden üstün rütbedeki kumandanı askerce selamladı. Esas niyetlerini anlatmaya başladı. Ancak birkaç kelime söylemişti. Yakup Cemil Bey ani bir davranışla Paşa'nın sırtının gerisinden silahını uzatarak sağ şakağı hizasından ateş etti; Harbiye Nâzırı ve Balkan Savaşı'nı yapan orduların başkumandan vekilini kanlar içinde yere serdi. Yakup Cemil, Nazım Paşa'yı vurup öldürmüştü. Enver Bey beklenmedik bu hadise üzerine hiddetle:

Ne yaptın Yakup, bu cinayete ne lüzum vardı?

diye haykırdı. Yakup Cemil de:

Bu adamlara başka türlü laf anlatılmaz ki!

cevabını verdi.

Talât Bey gördüğü manzaradan üzülmüş ve işittiği silah seslerinden olayın beklenmedik kanlı bir yola yöneldiğini anlamıştı. Hemen bağırdı:

Arkadaşlar! Böyle olmayacaktı. Eğer bu hal devam ederse ben yokum, her şeyi bırakır giderim.

Bu kesin emir tesirini göstermişti.
Bu karşılıklı vuruşma ve ölüm sırasında herkes birer tarafa çekilip gizlenmişti. Talât ve Enver Beyler Sadrazamı arıyorlardı. Gözleri, bir köşede sinmiş bir odacıya ilişti. Sordular:

Sadrazam nerede?

Odacı korkudan yalnız parmağı ile işaret ederek Hükümet Reisi'nin bulunduğu yeri gösterdi. Kâmil Paşa, Vekiller Heyeti'nin toplandığı meclis odasını baskın başlamazdan önce bırakarak Padişahın bazı emirlerini bildirmek için Bâbıâlî'ye gelen Mabeyin Genel Sekreteri Ali Fuat Türkgeldi'yi kabul etmek için çalışma odasına gelmişti. Burada bulunuyordu. Ali Fuat Türkgeldi bu anı hatıratında anlatmaktadır. Çok enteresan bulduğum sözlerini ben de okurlarım için aynen buraya alıyorum:

Askerî ve siyasi mağlubiyetlerin arasız devamı ve İttihatçıların tahriki sebebi ile umumi efkârda kabine aleyhine hoşnutsuzluk artmakta ve hatta Kâmil Paşa hakkında alenen tefevvuhatta bulunulduğu* işitiliyordu. Kabine âzâsı arasında da geçimsizlik görülüyordu. Dahiliye Nâzırı Reşit Bey'in Nazım Paşa ile ve bahusus Gabriel Efendi ile (Hariciye Nâzırı) araları bozuk olup hatta bir gün Reşit Bey, Ticaret Nâzırı Mustafa Reşit Paşa ile odama gelerek Gabriyel Efendi'den şikâyette bulunduktan sonra, "Bir gün o sinir herifi kolundan tutup kapı dışarı atacağız," diyordu. Evkaf Nâzırı Ziya Paşa dahi Sadrazamın lakayd hareketinden şikâyette bulunuyordu. Bir gün de, Saray'da vekiller odasında Sadrazamla konuşurlarken, Şeyhislam Efendi, Arif Hikmet Paşa'dan şikâyet ederek: "O, babasının (Abdurrahman Paşa'nın) zamanında bize neler yapmazdı, babasını doldurur doldurur, üzerimize saldırtırdı," diyordu.
Meclisin (Şûra-yı Saltanat'ın) ertesi günü Zât-ı Şâhâne, nezdinde Şehzade Abdülmecid Efendi olduğu halde beni çağırdı. Ordunun galeyan halinde bulunduğuna dair bir binbaşı tarafından Çatalca'dan Şehzade'ye takdim olunan telgrafnameyi tevdi ederek, "Bâbıâlî'de Sadrazama gösterip acele tayakkuz tedbirlerinin alınmasını" irade etti.
Abdülmecid Efendi, Vekiller Heyeti'nce verilecek cevabî nota müsveddesini, "Tebliğinden önce bir kere biz de görelim; bir mütalâamız olursa beyan edelim" demiş olduğundan bu babda da Sadrazamın fikrinin alınmasını irade etti. Otomobile binip Bâbıâlî'ye gittim, vekiller yemek yiyip meclis salonuna avdetle yeniden müzakereye başlamış olduklarını söylediler ve geldiğimi Sadrazama haber verdiler. Bir çeyrek kadar intizardan sonra sadrazam gelerek makamına oturdu. Ben

* Tefevvuhat: Dedikodular, cezaya çarptırılması gereken sözler. / Y. N.

de pencere önünde bulunan yandaki koltuğa oturdum. Evvela nota müsveddesi hakkında şifahî iradeyi tebliği ettikte Sadrazam bunun yapılmasının kaabil olamayacağını bildirdi.

Daha sonra telgrafnameyi vererek "mütalâa buyurun da onun hakkındaki irade-i seniyeyi de tebliği edeyim" dedim. Kendisi telgrafnameyi okurken dışardan bir gürültü işitildi. Başımı pencereye çevirince, önlerinde irili, ufaklı çocuklar olduğu halde, sarıklı, sarıksız birtakım adamların tekbir alarak Bâbıâlî'ye doğru gelmekte olduklarını gördüm. Sadrazama, "Bugün miting mi var? Ellerinde bayraklarla çok adamlar Bâbıâlî'ye doğru geliyorlar," dedim.

"Öyle bir şey yok!" diyerek telgrafnameyi okumaya devam etti. Fakat gürültü gittikçe artıyordu. Başımı çevirip de baktığımda, "İçeriye girmek üzere parmaklıklara tırmanıyorlar efendim, parmaklıkları aşıyorlar," deyince, "Haber veriniz de kapıları kapatsınlar," dedi.

Düşündüm ki bunların 'erbab-ı kıyam' -ayaklanmış adamlar- olduklarına şüphe yok; iptida Sadrazamın odasına hücum edecekleri de muhakkak... Şu halde durmak nefsimce büyük tehlikeyi mucip... Hemen haber vermek bahanesiyle oradan çıktım; aradaki odada kapı ağaları ve hademeler toplanıp, "Bu başımıza gelenler nedir," diye ağlaşıyordu.

Dışarıdaki büyük sofada şangır şungur camlar kırılıyor, silahlar atılıyordu. Deniz tarafındaki elçi odasına gittim; orada Maliye Nâzırı Abdurrahman Efendi, Telgraf ve Posta Nâzırı Mosoros Kikis Bey ile Deutsche Bank direktörleri ve Alman Sefareti baştercümanı avans müzakeresiyle meşgul oluyorlardı.

Mosoros Kikis Bey, "Ah, madam şimdi Paris'de bu vak'ayı duyarsa benim için kimbilir ne kadar telaş eder," diyordu.

Odaya girince bir köşeye sığınarak hâlin neticesine intizar eyledim. Sofada daha şiddetli silah sesi ve "ay!" diye birinin feryadı işitildi. Odacılar gelip Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı vurduklarını haber verdiler. Gerçi Bâbıâlî'de bulunan asker yetişti ise de Nallı Mescit önünde silah çatarak hiçbir şeye karışmadı."

Bundan sonra Ali Fuat Türkgeldi halkın heyecan ve tezahüratını, "Edirne'mizi kurtarın" diye bağırmalarını anlattıktan sonra, "Abdülmecid Efendi gelip de bu hali görmeli idi," diyor; değerli eserinde şu fıkralara yer veriyor:

Saraya geldiğimde Zât-ı Şâhâne'ye, abdest almak üzere kolları sıvalı olduğu halde, hususi dairelerindeki sofada rastladım. Beni görünce boynuma sarılarak muhabbetle kucakladı, vak'anın nasıl geçtiğini sordu. Oğulları Ziyaeddin ve Necmeddin Efendiler de babalarının hareketini taklit ettiler.

Odama giderken, merdiven başında Şehzade Abdülmecid Efendi'ye tesadüf ettim: "Zât-ı Şâhâne'ye söyleyiniz, bana müsaade buyursunlar, şimdi bir ata binip gideyim, oradaki (Bâbıâlî'deki) kalabalığı dağıtayım" diyordu. Ben "Aman Efendi Hazretleri iş bu dereceye geldikten sonra öyle bir teşebbüs yalnız şahsınızı değil, saltanatı da, tahtı da tehlikeye kor," diyerek yanından ayrıldım.[7]

Bu konuda, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 2, sayfa 270'de şu satırlara rastlıyoruz:

Enver ve Talât Beyler Kâmil Paşa'nın bulunduğu sadaret odasına girerler. O sırada bulunan polisten olup Kâmil Paşa'ya yan ağalığı yapan Hulûsi Efendi'den duyduğuma göre Kâmil Paşa onlara ne istediklerini ve neden geldiklerini sorar, Enver Bey söz alıp, çok saygılı ve çekingen bir dille ulusun coştuğu ve kan akmasının önüne geçilmesi için kendisinin sadaretten çekilmesi yolunda konuşur. Kâmil Paşa devletin durumunun ağırlık ve kötülüğünü ve girişmiş oldukları işin ülke için doğuracağı tehlikeleri gösteren birkaç söz söyler: Enver Bey utangaç bir durumla onu dinlemektedir. Ancak Talât Bey sert bir tavırla, bitevîye: "İstifa! İstifa!" diye Kâmil Paşa'nın sözünü kesmekte ve onu konuşmaya bırakmamaktadır. Bir iki dakika sonra Kâmil Paşa istifasını yazar.

Kâmil Paşa yazdığı istifanemeye, "Cihet-i askerîyeden vuku bulan teklif üzerine," sözleriyle başlamıştı.

Talât Bey sert bir lisanla, "Hayır! Ahâli kelimesini de ilave edeceksin!" demesi üzerine, Paşa bu isteği de yerine getirmişti. Aşağıda klişede bu ilave görülmektedir:

Huzur-i Âli-i Hazret-i Pâdişâhî (ye)

Ahâli ve cihet-i askerîyeden vuku bulan teklif üzerine huzur-ı Şâhâne'lerine istifaname-i âcîzanemin arzına mecbur olduğum muhat-i ilm-i âli buyuruldukta ol bapta ve katıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyyül-emr efendimizindir.

10 Kânun-i Sani 328

Sadrazam
KÂMİL

Sadrazamın istifanamesi alındıktan sonra –eldeki programa göre– Sultan Reşad'ı görmek, yeni kabinenin Mahmut Şevket Paşa'nın başkanlığında kurulmasını sağlamak için Enver Bey'in Saray'a gitmesi gereki-

yordu. Enver sadaret odasından dışarı çıktı. Sapancalı Hakkı ile Yakup Cemil münakaşa ediyorlardı. Yakup hızını alamamıştı; fırsat elvermişken İttihat ve Terakki'nin şiddetli muhaliflerinden birkaç Nâzırı, kendi deyimiyle temizlemek istiyordu. Hakkı da önlemeye, arkadaşını itidale, makul olmaya davet ediyordu. Enver durumu anlamıştı. Hemen:

"Hakkı, sen Talât Bey'in yanında kal, Yakup, sen de benimle gel," dedi, yeni bir vak'anın baş göstermesinin önüne geçti.

Enver Bey at üzerinde Bâbıâlî'ye gelirken tenha bulduğu sokakları, Bâbıâlî çevresini, şimdi halk tamamen doldurmuştu, heyecanlıydı, içerde geçen maceradan haber bekliyorlardı. Enver Bey bunlara hitap etti:

"Kâmil Paşa istifa eyledi. Şimdi Saray'a gidiyorum. Zât-ı Şâhâne'ye malûmat arz edeceğim. Milletin hukukunu savunmaya muktedir bir hükümet teşkil olunacaktır," dedi.

Mümtaz, Hilmi, Yakup Cemil Beyleri yanına aldı. Alkışlar arasında Şeyhislam Cemalettin Efendi'nin otomobiline bindi. Şoför'e, "Saraya" emrini verdi.

CEMİYET ADINA YAYINLANAN BEYANNAME

Bu sırada hatipler halkı oyalıyorlardı. Diğer taraftan Cemiyet namına bir beyanname dağıtılmıştı. Beyannamede özetle şöyle deniliyordu:

Devletimiz Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyanlarla şanlı ve şerefli bir surette savaştığı sırada Kuzey Arnavutluk'da birkaç şeririn hükümete muhalefet maksadı ile alevlendirdiği fesat ateşini söndürmek ve isyanı bastırmak için gönderilen tedîb kuvveti arasında bazı subayların açıkça eşkiyaya katılması ve Güney Arnavutluk'da benzeri amacıyla birtakım millî şeref'ten yoksun hamiyetsizlerin askerlik ödevlerini bırakarak silahları ile dağa kaçmaları, dış savaşlara bir de iç harp kattığından Sait Paşa Kabinesi iktidardan çekilme zorunluğunu duymuş ve dış görünüşüyle, idareyi ele alan Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin memlekette bir rahatlama devri açacağını herkes ummuştu. Ne yazık ki bu kabine daha ilk adımda, asilere karşı silaha sarılmayı ve uğraşmayı bırakmak kararını almış, devletimizin Balkanlardaki siyasi durumunu taktirde aciz olduğunu gösterecek bir hata işlemiştir.

Asiler bu hatadan faydalanarak, evvela Priştine'ye, sonra Üsküp'e girerek hükümet memurlarını sürmek gibi azgınlıklar gösterdikleri halde hükümet oralardaki tedîp kuvvetlerimizi seyirci durumundan ayırmadığından bu hal dışta askerlik gücümüzün zayıflığına verilmiş ve Balkan hükümetlerinin memleketimiz üzerindeki hırs ve iştahlarını bir kat daha arttırmıştı.

Âsiler Üsküp'e girmek üzere bulundukları bir sırada Lozan'daki Bulgar elçisinin bizim oradaki elçimize söylediği şu, "Osmanlı Devleti'nin birkaç bin asiyi yola getirmekten aciz görünmesi memleketiniz için felâketin başlangıcı olur," sözü bir düşman ağzından sık işitilmeyen tesirli ve uyandırıcı bir nasihat iken aldırış

edilmedikten başka âsilerin Üsküp'den sonra Köprülü'ye inmelerine de ses çıkarılmamış ve neticede, âsilere, savaş kazanan devlet uyruğununa tanınan elverişli durumlara benzer ve anayasa hükümlerine aykırı müsaaade ve bağışlamalarda bulunulmuştur.

Ahmet Mahmut Paşa Kabinesi'nin anayasayı ihlal etmesi bununla da kalmamış, âsilerin arzu ve isteklerine uyularak otuz milyon Osmanlının güvenini taşıyan Millet Meclisi kapatılıp milletvekillerini çalıştırmamak yolu tutulmuştur.

Meşrutiyet'e feci bir darbe sayılması gereken bu hale karşı memleketten karşı koyan bir ses yükselmemiş bulunması millî gurur ve millî izzet-i nefis gibi faziletlerin Osmanlı kalbinden silinmiş olduğuna, yabancılarca, büyük bir alâmet sayıldı.

İşte Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin öteden beri Balkan devletlerinin saygı duymakta olduğu ordumuzda bir gevşeme ve bozulma olduğunu ve en mukaddes haklar, siyasi kural ve inanışlar altına alınsa bile Osmanlı milletinin keder ve duygulanma eseri göstermekten aciz olduğunu ispatlamak istercesine güttüğü kötü siyaset Balkan ittifakını doğurmuş ve sağlamıştır.

Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi o sırada –eğer ihanet değilse– dünyada bir benzeri görülmemiş bir gaflet göstermiştir. Kabine, Balkan hükümetlerinin ittifakını bildiği halde Rumeli'ndeki 'Nizamiye Kıt'alarından' yüz yirmi bin kişiyi birden terhis ile Rumeli'yi askersiz bırakmıştır.

Meşrutiyet elde edildikten sonra en ziyade "talim ve terbiye" görmüş olan bu askerler, taburları ile savaşa katılmış olsalardı pek çok yararlık göstereceklerinde şüphe edilemezdi. Aynı zamanda hükümet bu gafletini bir de hamâkatla [ahmaklıkla] derinleştirdi. Manevra için Rumeli rediflerini silah altına aldı. Bundan kuşkulanan Balkan hükümetleri muhâsama [düşmanlık] kapısını açmak için acele ettiler. Hatta yaygın söylentilere göre Rusya Çarı savaşın ilkbahara bırakılmasını tavsiye ettiği halde Bulgar Kralı Ferdinand, "Türkiye'de iş başında bu kadar âciz bir kabine bulunacağı malûm değildir," diyerek 'muhâsamatı' çabuklaştırma sebeplerini hazırlamıştır.

Genelkurmay heyetimizce Balkan hükümetlerine karşı öteden beri bir 'harp planı' hazırlanmış iken Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi bu planı uygulamadığı gibi kumandanlıklara da ehliyetsizleri tayin etmiş ve galip geleceğine dünyanın her tarafından emniyet ve itimat edilen ordularımızı Kırkareli ve Lüleburgaz hezimetlerine uğratmıştır. Gerek Ahmed Muhtar Paşa, gerek onun yerine gelen Kâmil Paşa Kabineleri mağlup oluşumuzun gerçek sebeplerini araştırıp onları ortadan kaldırmaya uğraşacaklarına, memleketin mukadderatıyla aley edercesine hükümet ve saltanat merkezinde ev basmak, hamiyetli kişileri araştırıp yakalamak gibi işleri büyük bir vazife bilmişlerdir.

Bu kabineler cahil ve kabiliyetsiz kumandanlar elinde savaş meydanlarındaki ordularımızın 'harp kabiliyetlerini' nasıl mahvetmişler ve ortadan kaldırmışlarsa bu gibi takiplerle de milletteki vatanseverlik duygularını ve bu uğurda savaş şevkini uyutmuşlardır. Adeta muharebe eden askerle onun mensup olduğu millet arasında müşterek duygu ve menfaat yok olmuş sayılırdı.

Hele Kâmil Paşa Kabinesi harp işlerinden çok, Abdülhamid devrini ihyâ edercesine hafiye ve casus jurnalları ile iştigal ederdi.

Çatalca'daki üstün durumunu dikkat nazarına almadan Bulgarlara gayet müsa-

it şartlarla mütareke yapılmış olmasına bakılırsa, Kâmil Paşa Kabinesi'nin, vatan ve millet menfaatleri nasıl ve ne olursa olsun, barışa karar verdiği anlaşılıyordu.

Londra Konferansı'nın üçüncü toplantısında Edirne vilayetlerinden mâadâ bütün Rumeli'nin düşmanlara terk edilmesi hükümetin bu niyetini gayet açık bir surette gösterdi. Balkan Hükümetleri bu kadar 'müsaadekâr' olan bir kabineden Edirne ile Adaları almamak büyük bir hata olacağına hükmettiklerinden bu babda fevkalâde ısrarda bulundular ve Londra'ya gönderdikleri delegelerinin dirayeti sayesinde büyük devletleri de kendi emellerine iştirak ettirebildiler. Devletler de aciz ve uyuşukluk içinde bulunan bu kabineye müşterek bir nota ile Edirne'nin terkini tavsiye ettiler, "Adaların hallini bize bırakın" dediler.

Kâmil Paşa Kabinesi'nin fikir ve mütalâasının da bu merkezde bulunduğu dünkü 'meclis-i meşverette' (Saltanat Şurası'nda) geçen konuşmalarla anlaşıldı. Kâmil Paşa Edirne'nin terki mecburi ve ıztırâri [zorunlu] olduğuna herkesi inandırmak için kararını bu sorumsuz kurala da kabul ve tasdik ettirdi.

Meşrutiyet kaideleri ile idare olunan, anayasası olan devletlerde bu gibi meclislerin yeri yoktur. Kâmil Paşa Kabinesi, Edirne'yi Bulgarlara ve Adaların atisini (kader ve geleceğini) büyük devletlere terketmek gibi işlediği katmerli bir cinayeti kapatmak için anayasayı parçalamaktan çekinmiyor. Bu suretle bir taraftan Osmanlılığını ikinci payitahtını (başkentin) Akdeniz'deki hâkimiyet-i âtîyesini (gelecekteki egemenliğini) feda ederken, diğer taraftan da Osmanlı milletinin en yüksek bir hakkına tecavüz ediyor.

Osmanlı milleti altı, yedi aydır, ana haklarına saldırmaya çesaret eden, Rumeli'yi pervasızca teslimden çekinmeyen, memleketi müdafaa için millî kuvvetleri hizmete alıp çalıştırmaktan korkan bir hükümete daha uzun zaman katlanamazdı.[7]

ENVER BEY SARAYDA SULTAN REŞAD İLE ANLAŞIYOR

Enver Bey, Saray'a varır varmaz, hemen Padişah'ın huzuruna çıkarıldı. Sultan Reşad ittihatçıların başarılarını haber almış, kendini hazırlamıştı: Sayıları oldukça az idealistlerden başka böyle olağanüstü hallerde hemen herkes hadiseleri şahsi menfaatleri yönünden mütalâa etmeği adeta adet edinmişlerdir, denilebilir. O da bu ruh halinden istisna teşkil edecek değildi. Bu başarı karşısında uysal davranmaktan başka yapılacak ayrı birşey düşünmüyordu. Mukavemet şahsını, saltanatını ve saltanat hanedanının geleceğini tehlikeye koyabilirdi. Esasen kendisi de, Sultan Abdülhamid'in İstanbul'a gelişinden beri rahat değildi. Az önce yazdığım gibi Kâmil Paşa Kabinesi eski Hakanın getirdiği devlet adamlarından kurulmuştu. Bu efendiler, böyle buhranlı devrelerde eski efendilerini kolaylıkla iktidara getirebilirlerdi. Nitekim bu endişe ile kendisi ihtiyat tedbirleri bile almıştı. Halbuki İttihatçıların zamanında şahsı için böyle bir tehlike asla düşünülemezdi. Eski Hakan ile aralarında o kadar derin uçurum açılmıştı ki bir araya gelmeleri imkânsızdı. Şu halde, yeni ihtilal kendisine iç huzuru ve emniyet sağlıayacaktı.

Sultan Reşad, Enver Bey'in, karşısında hürmetle selam durduğunu görünce, hemen, "Hayırlısı olsun oğlum!.." dedi. Bu jesti ile ona arzularını daha serbest, daha açık söylemek fırsatını vermişti.

Enver Bey Padişah'ın elini öperek söze başladı:

Şevketmeab! Kâmil Paşa Kabinesi, memleketi perişan etmiştir. Bugün halkın isyanı karşısında istifa etmiştir. İstifanemesini takdim ediyorum. Müsaade-i şâhâneleri olursa yerine Mahmut Şevket Paşa kulunuzun tayinini ahâli ve ordu namına istirham ediyorum. Hükümet kuruluncaya kadar Dahiliye Nezareti işlerine vekil olarak Talât Bey'in bakmasının, ordu başkumandanlık vekaletine Müşir İzzet Paşa'nın (Genelkurmay başkanı) getirilmesinin münasip olacağını takdirlerine arzediyorum.

Sultan Reşad kendisine yapılan tekliflerin tamamını kabul ederek Baş Mabeyincisi Hurşit Bey ile Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi'ye gereken formalitenin hazırlanmasını irade etti.

Bu başarılı görüşmeden sonra Enver Bey, yanında saraya getirdiği Hilmi Bey'i Üsküdar'a, Mahmut Şevket Paşa'ya gönderdi, Mabeyin Başkâtibinin bürosuna geçti. Orada Müşir İzzet Paşa'ya bir tezkere yazdı. Baskın yapmaya karar veren İttihatçılar başkumandan vekilinin öldürüleceği bahis konusu olmadığı için bu yere kimin getirilmesi uygun olacağını düşünmemişlerdi. Halbuki şimdi bir olup bitti ile karşı karşıya gelmişlerdi. Ordunun Başkumandanı Padişah'dı, fakat bu bir kanuni nazariyeden ibaretti. Nazım Paşa'nın ölümünden sonra ordu fiilen kumandansız kalmıştı. Bu halin yaratacağı tehlikeler çok felâketli olabilirdi. Enver Paşa, saraya gelirken bu zarureti duymuş, Padişah'a söylemişti. Şimdi de Padişah'ın iradesini Paşa'ya bildirmek istiyordu.[8] Yazdığı tezkereyi zarflayıp bir çavuşla muhatabına yolladıktan sonra telefona sarıldı, Mahmut Şevket Paşa' yı bulacaktı. (İzzet Paşa bu durumu bir mesele haline getirecektir. Az sonra anlatacağım)

Mahmut Şevket Paşa, yanında bulundurulan İsmail Hakkı Bey'le vak'anın sonucundan haber bekliyordu. Tabiatıyla her ikisi de heyecan içinde idi. İşte bu sırada telefon çaldı. Paşa, İsmail Hakkı Bey'e işaret etti:

"Siz bakınız!" dedi.

Telefondan gelen ses soruyordu:

– Orası neresi?
– Mahmut Şevket Paşa'nın konağı, siz kimsiniz?
– Enver...

İsmail Hakkı, Enver'in sesini işitince heyecanı artmış sesi yükselmişti. Paşa da ayakta telefon konuşmasını dinliyordu:

– Sen misin Enver,ne oldu?
– Herşey tamam. İyi geçti. Paşa Hazretleri saraya teşrif buyursunlar.
– Nereden telefon ediyorsun?
– Saray'dan, fakat derhal Bâbıâlî'ye döneceğim.

– Biraz malûmat vermez misin?
– Bir saniye bile vaktim yok... Hilmi Bey yolda, onu dinlersiniz.

Enver Bey'in saraya gidişinden sonra Talât Bey, Bâbıâlî'ye ve genel duruma hâkim olmuştu. Nâzırlar, Sadrazam oldukları yerde muhafaza altında bulunduruluyordu. Talât Bey yabancı diplomatları da ihmal etmedi. Atina Elçisi Muhtar Bey'i elçiliklere gönderdi.

Muhtar Bey, içte umumi emniyet ve asayişle beraber yabancıların can ve mallarının korunacağını temin edecekti.

Elçilikleri ziyareti sırasında Muhtar Bey, İngiliz Büyükelçisi Sir Lauwter'in sorusu üzerine, siyasi konuda yetkisi olmadığını kaydederek:

"Hükümet değişikliğinin, 'mutlaka' savaşın devam ettirileceği demek olmadığı," cevabını vermişti.

Baskın hareketine katılanlardan Azmi Bey (eski Beyrut Valisi) polis müdürlüğünü işgale memur edilmişti. Yanına da Sûdi (eski Rize Mebusu) Nail Beyler (kâtib-i mesullerden) verilmişti.

Azmi Bey ve arkadaşları polis müdürlüğüne vardıkları zaman karşılarına, "Yasaktır!" diyen bir komiser çıkmıştı. Silahını alıp bertaraf ettikleri bu adamdan sonra, bütün polis kuvveti emirleri altına girmişti. Azmi Bey, Kâmil Paşa Hükümeti'nin Polis Müdürü Cafer İlhami Bey'e:

"Millet namına hükümeti deviren İttihat ve Terakki emriyle polis müdürlüğüne tayin olundum. Makamınızı bana terk edeceksiniz," dediği zaman oturacağı sandalyeyi göstermiş:

"Buyurun efendim, tebrik ederim, muvaffakiyet dilerim" demişti. İlhami Bey iddiasız bir memurdu. Partilerle ilgisi de yoktu. Paltosunu, bastonunu alıp işinden uzaklaşmıştı.

Azmi Bey'in gönderdiği sivil ve resmî polis kuvvetleri ile Bâbıâlîde sükûnet ve halkın dağılmasının teminine çalışılırken Enver Bey'in yanında Başmabeyinci Hurşit Bey, Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi olduğu halde avdet ettiği görüldü. Bu defa Mabeyin Başkâtibi Padişah namına, birkaç saat önce olduğu gibi, Şehzade Mecid Efendi'nin telkini ile yapılacak bir tecavüzü önlemek için Sadrazam Kâmil Paşa'ya tavsiyede bulunmak üzere gelmiyordu. Yapılmasından korkulan bir tecavüzün başarılı sonucunu ahâliye gösteriş şeklinde açıklamak için geliyordu. Hatıratında da yazdığı gibi içinden de, "Halkın heyecanını Şehzade Mecid Efendi görmeliydi," diyordu.

ENVER BEY HALKA HİTAP EDİYOR

Enver Bey'i bu haliyle gören ahâlinin büyük heyecanından, alkışlarından bahsetmek elbette fazla bir iş olur sanırım. Heyet halk yığınları arasından geçecek yol bulamıyordu. Nihayet Enver Bey'in sesi işitildi:

Padişahımız, Şevketmeab Efendimiz, Kâmil Paşa'nın istifasını kabul buyurdular, hükümetinin teşkiline Mahmut Şevket Paşa'yı memur ettiler. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa Hazretleri az sonra teşrif edeceklerdir.

Vatandaşlarım, şimdi sizden yeni hükümete itimat etmenizi, sükûnetle dağılmanızı rica ediyorum...

Bu isteğe rağmen halkın bir kısmı Mahmut Şevket Paşa'yı beklemeye başlamıştı.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA SARAYDA, SADRAZAM KABİNESİNİ KURUYOR

Diğer taraftan Mahmut Şevket Paşa, İsmail Hakkı ve Hilmi Beyler Üsküdar'dan doğruca saraya geçmişti. Sarayın geniş salonlarından huzura çıkmak üzere ilerlerken Padişah'ın adamları yerlere kadar eğilerek kendisini selamlıyordu. Sultan kendisine vezirlik ve müşirlik rütbesi vererek Sadrazam olduğunu söyledi.

Yalnız Şeyhislam'ın şahsı hakkında aralarında ihtilaf olmuştu. Şeyhislamların tayini, doğrudan doğruya padişah ve halife olan zatın yetkisi dahilinde idi. Sultan Reşad, Cemalettin Paşa da eski hükümet içinde Şeyhislam olan zatın yeni kabinede ve aralarında bulunamayacağını ileri sürüyordu. Sadaret fermanında Şeyhislam'ın da isminden bahsetmek adetti. İlk defa bu yerleşmiş usulden, Şeyhislam hakkında daha sonra karar verilmek üzere,vazgeçildi ve ona göre bütün formaliteler hazırlandı.[9]

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, elinde fermanı, saray arabasıyla Bâbıâlî'ye gelirken halk devamlı hezimetlerin, felaketlerin ağırlığını üzerinden atarcasına sevinçle Paşa'yı selamlıyordu:

"Çok yaşa! Hareket Ordusu kumandanı Mahmut Şevket Paşa, çok yaşa!.. Ordumuzu kurtar!.. Edirne'yi isteriz!.." diye haykırıyorlardı.

Yeni Sadrazamı Bâbıâlî'nin kapısı önünde, Talât, Enver, Cemal Beyler ve harekete katılan adları malûm sayılı elamanlar karşıladılar. O da hepsine ayrı ayrı iltifatta bulundu. Yalnız Talât Bey'e karşı soğuk davrandığı gözden kaçmamıştı.

Hep beraber mevkib [kafile] halinde tarihi binanın salonuna girdikleri zaman, Paşa birden arkaya döndü:

"Oğlum Cemal Bey, İstanbul muhafızlığını üzerine al. Bütün yetkilerini serbestçe kullan. İstanbul'un asayiş ve emniyetini koru," emrini verdi. Halbuki o anda her tedbir alınmış bulunuyordu.

Bâbıâlî'de mutad tören sırasında iki kişi ortalarında küçük bir masada karşı karşıya gelmiş, birisinin elinde kalem, önünde kağıt, diğerinin söylediğini yazmakla meşguldü. Kabinenin listesi hazırlanıyordu. Bunlar

Mahmut Şevket Paşa ve onun yardımcısı sıfatı ile az sonra listede Maarif Nâzırı olarak ismi yer alacak Şükrü Bey'di. Liste tamamlandı.

Gece saat 20.30'da Padişah'a arzedildi ve tasdik olundu. Bu suretle hükümet resmen kurulmuş oluyordu.[10]

Mahmut Şevket Paşa Talât Bey'i kabinesine almamıştı. Yakınları, Paşa'nın Talât Paşa'yı sevmediğini söylerdi. Paşa, önce yazdığım gibi (Cilt: 2, s. 124-125) vaktiyle Harbiye Nâzırlığından istifaya davet edilmiş olmasının infialini yaşıyordu.

Hariciye Nâzırlığına eski Sadrazam Hakkı Paşa getirilmek istenildiği için listede Muhtar Bey vekil olarak gösterilmişti.

Hakkı Paşa, Trablusgarp meselesindeki iddia ve tenkitlerden duyduğu teessürle, "Siz beni mahvettiniz," diyerek yapılan teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine, Şûra-yı Devlet Reisi Sait Halim Paşa Hariciye'ye ve onun yerine de, kabinede tanınmış kuvvetli bir şahsiyet bulundurmak düşüncesiyle, eski Sadrazam Sait Paşa getirilmiştir. Bu da teklifi kabul için hayli nazlanmıştır.

Talât Bey, şahsına karşı gösterilen soğukluğu feragatla karşılamıştı; onca, şahsi ve şahsiyat meselesi üzerinde durulacak zaman değildi. Şu da bir gerçekti ki Talât Bey, Bâbıâlî baskınını mevki kapmak hırsı ile tertiplediği telakki ve düşüncesine yol açmamak amacıyla, kabineye girmek hevesini göstermiyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın başarısı memleketin kazancı olacağı için parti başında kalmakla yetinerek bütün samimiyeti ile onun yardımcısı olmayı uygun buluyordu.

BAŞKUMANDANLIK VEKÂLETİ MESELESİ, İZZET PAŞA'NIN DURUMU

Yeni hükümet için halledilecek en önemli işlerden biri de Başkumandanlık meselesi idi. Nazım Paşa'nın hayata gözlerini kapadığı andan beri ordu başkumandansızdı. Padişah'ın, Enver Bey vasıtası ile tebliğ edilen iradesine rağmen İzzet Paşa, Başkumandanlık vekâleti görevini kabul etmek istemiyordu. Genelkurmay Başkanlığı gibi ordunun en yüksek mevkiinde bulunan bir generaline, Enver Bey gibi küçük rütbeli bir subayın, 'tâyin emir ve iradesini' bildirmesine kırılmıştı.

Bu konuda İzzet Paşa ile bizzat konuştuğunu, "aynen ve harfiyen Paşa'nın hatıratından not aldığını" kaydeden tarihçi yazar Ziya Şakir, *Yakın Tarihte Üç Büyük Adam* adlı kitabında (s. 106-107) şu bilgiyi vermektedir:

Kânun-ı Sânî'nin (Ocak ayının) onuncu günü saat üçe doğru Erkân-ı Harbiye-i Umumiye dairesinde (Genelkurmay'da) iken Bâbıâlî'nin basıldığını, bir çeyrek sa-

at sonra da kabinenin tebeddül ve asayişin tekarrur ettiğini haber aldık. Bunu müteakip benim Başkumandanlık, vekaletine tâyinimi âmir (emreden) bir irade-i seniyye tebliği edilmişse de, fazlaca bir asabiyetle red eyledim."

Paşa merhum bu nokta hakkında bana (yine Ziya Şakir'e) şifahen de izahat verdi. Enver Bey tarafından gönderilmiş olan tezkereyi yırtıp alttığını söyledi...

Yukarıya aynen koyduğum tezkere sureti (benim de az önce yazdığım tezkeredir.) Paşa'nın hatıratında aynen münderiçtir ve oradan kopya edilmiştir. Şu hale nazaran Paşa merhum, evvela asabiyete kapılarak Enver Bey'in tezkeresini yırtıp atmış, sonra da günün birinde lâzım olur diye parçalarını saklamış olacak.

Her ne ise, altı yedi gün başkumandanlık vekâleti işlerine dokunulmadı bu müddet zarfında da ordu kumandansız kaldı. Ancak Mahmut Şevket Paşa'nın rica ve ısrarı üzerine (17 Kânun-ı Sâni 328) tarihli, uzun bir tezkerede teklif ettiği (on madde) den ibaret şartların kabulünden sonra işe başladı.

Ben de ilave edeyim: İzzet Paşa'nın, iradesine rağmen, başkumandanlık vekaletini hemen kabul edip işe başmamasından Sultan Reşad'ın üzüldüğü ve bir prestij meselesi olarak üzerinde durduğu, aynı zamanda Enver Bey'i başkumandan vekili yapacağı sözü ilgililer arasında yayıldı; İzzet Paşa'yı başkumandan vekilliğini kabule zorlayan sebeplerden birinin de bu olması gerekir.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA ESKI SADRAZAM VE NÂZIRLARLA İLGİLENİYOR

Hükümetin kuruluşu resmî surette tamamlanır tamamlanmaz Mahmut Şevket Paşa ilk iş olarak eski kabine üyelerinin durumunu ele almıştı. Yukarıda söylediğim gibi bunlar Bâbıâlî'de "muhafaza altında" bulunduruluyorlardı. Eski Nâzırlara yeni sadrazam, seçtiği bir memur yoluyla selam ve hürmetlerini gönderdi, arzularını sordu. Kâmil Paşa ile Cemalettin Efendi'ye karşı daha dikkatli davrandı. Bunlara Adliye Nâzırı Sahip Mollazâde İbrahim Bey'i gönderdi. İbrahim Bey büyük bir nezaket ve hürmetle bu yaşlı din ve devlet adamlarını selamladıktan sonra:

Yeni Sadrazam Mahmut Şevket Paşa zat-ı devletlerine selam ve hürmetlerini bildirmeye bendenizi memur ettiler. Bu hadisenin mukadderat-i ilâhiye'nin bir cilvesi olduğunu kabul buyurmanızı ve bir arzunuz varsa emretmenizi rica ediyorlar,

dedi. Cemalettin Efendi hatıratında (s. 52) bundan şu suretle bahsetmektedir:

Gece yatsı namazından sonra Bâbıâlî'ye gelerek şehitlerin naaşlarını diğer bir yere nakil ile eski vükela da fasıla ile birer ikişer avdete mezun oldu. Sadrı müşa-

rünileyh (Mahmut Şevket Paşa) selefi Kâmil Paşa ile bu acize Adliye Nezaretine intihap etmiş olduğu İbrahim Bey vesatatiyle pek ihtiramkârane bazı tebliğde bulunduğu gibi gece yarısında hazırlattığı taam ile de ikram ettikten sonra sabaha karşı terfik olunan birer zabitle evlerimize avdet edildi.

Kâmil Paşa'nın İbrahim Bey yoluyla Mahmut Şevket Paşa'ya verdiği cevap çok önemliydi. Eski Sadrazam yerine henüz oturmuş olan yenisine şu haberi gönderiyordu:

Sadrazam Paşa Hazretleri'nin iltifatlarına teşekkür ederim. Mukadderat-ı ilâhiye böyle imiş, kendilerine lütfen söyleyiniz, gelişleri bize benzemedi, dikkat buyursunlar, gidişleri bize benzemesin... Ricalarımıza gelince: Bir an evvel evlerimize avdetimizin sebeplerini ihzar buyursunlar.

Kâmil Paşa'nın dikkati çeci bu sözleri, özellikle, "Gidişleri bize benzemesin" deyişi Mahmut Şevket Paşa'nın muhitini çok sinirlendirmişti. Fakat Paşa kendisine naklolunan beyanatı soğukkanlılıkla karşılamış arkadaşlarını da sükûnete davet etmişti.

Bu vesile ile söyleyeyim ki, Mahmut Şevket Paşa, hayatının sonuna kadar 'mukadderat-ı ilâhiye'ye bağlılığını 'tevekkül' yoluyla gösterecek, aleyhindeki kin ve garezi umursamayacak, bu yüzden akıbeti maalesef Kâmil Paşa'nın işaret ettiği 'hudut dairesini' çok aşacaktır. Az sonra okuyacaksınız...

Bütün bu olaylar arasında Yakup Cemil Bey hızını alamamış görünüyor, Dahiliye ve Maliye Nâzırlarının peşini bırakmıyor, yakın arkadaşı Sapancalı Hakkı Bey'e:

"Bunlar rahat durmayacaklardır. Oldu olacak, Reşit ve Abdurrahman Beyleri Nazım Paşa'nın yanına göndereyim," diyordu.

Fakat yakın arkadaşı Sapancalı'nın karşısında herhangi bir teşebbüste bulunamıyordu. Nihayet Yakup Cemil Bey son tedbir olarak İstanbul Muhafızı Cemal Bey'e başvurdu:

"Memleketin selâmeti uğruna, Reşit ve Abdurrahman Beyleri yok edeceğini," söyledi. Bu sırada Cemal Bey yazı ile meşguldü. Yakup Bey'in sözlerini işitince elindeki kalemi şiddetle masasına vurdu ve ayağa kalktı:

"Olamaz!" diye haykırdı. "Hükümet kurulmuştur. Usulsüz, kanunsuz, sebepsiz kimse öldürülemez. Biz bunun mesuliyetini üzerimize alamayız," dedi.

'İstanbul Muhafızının' hakkı vardı. Bu, 'aklı tabancasının ucunda olan' politikacı subaya ufak bir müsamaha gösterilmiş olsa idi, peşine takılacak müfritler de ortaya çıkabilirdi, yeniden şüphesiz kan dökülürdü. Hadiselerin yaratması tabiî olan kin ve husumet duyguları da derinleşirdi.

Cemal Bey hatıratında vak'anın bu anını şu şekilde anlatmaktadır:

Mahmet Şevket Paşa'nın İstanbul Muhafızlığı'nı deruhte için emir aldığım sırada, Nazım Paşa merhumun cenazesi henüz sadaret başyaveri odasında bulunuyor ve eski Sadrazam Kâmil Paşa ile Şeyhislam Cemalettin Efendi, Dahiliye Nâzırı Reşit ve Maliye Nâzırı Abdurrahman Beyler sadaret dairesindeki odalardan birinde oturuyorlardı.

O sırada Dahiliye Nâzırlığını vekil olarak yapmakta olan Talât Bey'le kısa bir müzakere neticesinde Nazım Paşa merhumun cenazesini Gülhane Hastahanesi'ne naklettirmeye, Kâmil Paşa ile Şeyhislam Cemalettin Efendi'yi evlerine götürmeye ve aleyhlerinde ihtilalcilerin şiddetli bir nefret ve intikam hissi besledikle-rinden Dahiliye Nâzırı Reşit ve Maliye Nâzırı Abdurrahman Beyleri, hayatlarının muhafazası için, bir gün kadar İstanbul Muhafızlığı'nda misafir etmeye karar verdik. O sırada Kâmil Paşa'nın damadı sınıf arkadaşım Kaymakam (Yarbay) Naci Bey (General Naci Aldeniz) sadaret dairesine gelmişti. Kendisini görür görmez:

"Kayınpederiniz afiyettedir. Merak etmeyiniz. Kendisini alıp konağına götürebilirsiniz. Fakat bir çılgının tecavüzüne hedef olmasına mahal kalmamak için bir müddet. İstanbul'u terk edip ecnebi memleketlerinden birine çekilirse fena olmaz," dedim. Heyecanla teşekkür etti. Kâmil Paşa ile Cemalettin Molla bu suretle evlerine gittiler; Reşit ve Abdurrahman Beyler de İstanbul Muhafızlığı'na naklolundular.

BÖLÜM 4

GENEL AF, TUTUKLULAR SERBEST BIRAKILIYOR

Muhafızlıkta misafir edilen Maliye Nâzırı Abdurrahman ve Dahiliye Nâzırı Reşit Beyler gibi bir hayli muhalif, 'hükümet darbesi' gününün akşamı toplanmış ve tevkif olunmuşlardı. Bunlar hakkında bir karar vermek gerekiyordu. Cemal Bey diyor ki:

Arkadaşlardan bazılarıyla ve özellikle Talât Bey'le yaptığımız müzakere sonunda aleyhlerinde şiddet politikası takip etmemeye ve aksine bir dostluk anlaşması kurulmasına karar verdik. Mahmut Şevket Paşa da bu fikirde idi.

İşte bu karar üzerine Merkez Kumandanlığı'nda toplanmış olan tutuklular serbest bırakıldı. Bunlardan az önce işaret ettiğim gibi Reşit Bey, Abdurrahman Efendi, Cemalettin Molla ve Kâmil Paşa, yeni iktidarın deyimiyle, "haklarında ihtiyati bir tedbir olmak üzere" İstanbul'dan çıktılar.

Bu suretle çıkanlar arasında meşhur Ali Kemal, Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur ve Gümülcineli İsmail Hakkı Beyler de vardı. Bu son üç namlı muhalifle bizzat Cemal Bey meşgul olmuştu. Bu meseleyi de kendisinden dinleyelim:

Muhafızlığımın üçüncü günü Merkez Kumandanlığı'na giderek orada tutuklu bulunan Ali Kemal Bey'le, Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur ve Gümülcineli İsmail Hakkı Beyleri ziyaret ettim. Her üçüne de bundan sonra münasebetsiz şekilde muhalefet yapmaktan vazgeçmek şartıyla hiçbir tehlike bulunmadığını, memleketin bu felâketli zamanlarında bilâkis bütün münevverlerin birlik halinde çalışmaları lâzım geleceğini ve

bu fikrime iştirak ettikleri taktirde kendileri için namuslu birer çalışma muhiti temin edebileceğini söyledim.

Ali Kemal Bey Avrupa'da bir memuriyet istedi. Doktor Rıza Nur Bey Paris'te tıp tahsili için kâfi aylık tahsisat verilmesini rica etti. İsmail Bey memlekette serbest bırakılırsa tabiî halin avdetine kadar, hükümete karşı hiçbir muhalif tavır takınmayacağına dair namusu üzerine yemin etti. Doktor'un tahsil masraflarını temin ettim. Paris'e gönderdim. Ali Kemal Bey'i de yol masraflarını vererek Viyana'ya yolladım. Oraya varışından sonra aramızda birkaç mektup teati edildi ki bu mektupları, içindekilerin ehemmiyeti dolayısiyle aynen neşrediyorum. Muhaliflerimiz hakkında nasıl bir anlaşma ve dostluk fikri beslenmiş olduğunu ispat etmek için Doktor Rıza Nur Bey'den aldığım mektuplarını bazılarını da neşretmeyi muvafık gördüm.[1]

Memlekette kalan Gümülcineli İsmail Bey, daha önce yazdığım gibi, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nden bazı arkadaşları ile birlikte Kâmil Paşa Kabinesi'ni devirmek için bir 'hükümet darbesi' hazırlamışlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, perşembe günü harekete geçmemiş olsa idi, onlar aynı şeyi cuma günü yapacaklardı. Şimdi de yeni hükümete, "tabiî hal avdet edinceye kadar" uslu oturacağını, namusu üzerine yeminle temin ediyordu. Buna rağmen az sonra Mahmut Şevket Paşa'yı öldürmekle sonuçlanan vakanın tertipçileri arasında görülecektir.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA KABİNESİ NASIL KARŞILANDI? İÇ DURUM VE GÜDÜLEN POLİTİKA

Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nin iktidara gelişini kamuoyu iyi karşılamıştı. Memlekette yeniden bir ümit ve iyimserlik havası uyanmıştı. Milletin bir cüz'ü ve parçası olan ordu da bundan nasibi almış, manevi kuvveti üzerinde müsbet tesiri görülmüştü.

Yeni hükümet iç politikada bazılarının beklediği sertlik yerine yumuşak, ayrılıkları birleştirici, uzlaştırıcı millî siyaset takibine başlamıştı.

Ordu da, donanma da, kumandanlar arasında eksiklik, karışıklık yaratacak hareketten çekiniyordu. Yalnız önemli yerlerde bilgili, enerjik genç elemanların bulundurulmasına dikkat ediliyordu. Ayrıca, tehlikeli bir hastalığın, subayların politika ile uğraşmalarının, kesin olarak önüne geçilmesi için Mahmut Şevket Paşa'nın vaktiyle Harbiye Nâzırı iken aldığı tedbirler –ki kitabımızın ikinci cilt, 118-119. sahifesinde bahis konusu olmuştur– tekrar ele alınıyordu.

Sivil hizmetler için hükümet yayınladığı bir genelgede:

Devlet memurlarının görevleri başında parti işleri ile ve diğer hususlarla meşgul olmayarak bütün fikir ve gayretlerini yalnız resmî görevlerine tahsis etmeleri,

parti ihtiraslarına, anlaşmazlıklarına katılmamaları,

tavsiye olunuyordu. Aynı zamanda geçmişteki hareketinden ve düşüncesinden dolayı kimseyi sorumlu görmek ve hırpalamak istemiyordu. Bu prensipte o kadar ileri gidilmişti ki adalete intikal etmiş davalarda bile bunun etkisi görülüyordu.

Daha önce anlatmıştım (Cilt: 3, s. 151-153), Bursa Valisi Daniş Bey iki arkadaşım ile benim evlerimizi, ihtilal vesikası bulmak için basmış, ayrı partiden olduğumuz için baskı yapmıştı; biz de haksızlığa boyun eğmeyeceğimizi göstermiş olmak için vali aleyhine dava açmıştık; muhakememiz devam ediyordu. Hükümet değişikliğinden sonra bir gün yeni Vali Azmi Bey[2] benimle görüşmek arzusunu gösterdi; buluştuk. Bana aynen şunları söyledi:

Yeni hükümet memlekette umumi bir sulh ve sükûn devresi açmak istiyor. Geçmisi unutacağız. Eski Vali Daniş Bey aleyhine açtığınız davadan vazgeçmez misiniz?

Bu son sözünü söyler söylemez, benden cevap beklemeden hemen: "Merkezi umuminin de aynı fikirde olduğunu biliyorum," dedi. İttihat ve Terakki umumi merkezini de işe karıştırmakla vali benim manevi cephemi ele alarak "Hayır" dememi önlemek istediği anlaşılıyordu. Tabiî istediği de oldu.

Görülüyor ki hükümet, bu ve buna benzer en küçük meseleleri dahi ihmal etmiyerek memlekette anlaşmazlık devrini kapamak istiyordu.

BÂBIÂLÎ VAKASINI YAZAN TARİHÇİLERİN YORUMLARI

Bâbıâlî vak'asını yorumlayan tarih yazarlarımız, siyasi görüşlerine göre iki bölüme ayrılmışlardır denilebilir.

Bunlardan bir kısmı, olayı yerinde bulmuş, beğenmiş, "siyasi tarhimizde bu kadar önemli bir hadiseye rastlamak güçtür," diye alkışlamıştır. Bazıları da, "vak'anın bir zorbalık ve eşkiyalıktan ibaret olduğunu,"söylemişlerdir.

Acaba hangisi doğrudur? Burada kendi hesabıma ben bugün için son sözümü söyleyebilecek durumda değilim. Sadece vak'aları otantik bir şekilde benzerleri ile kıyaslayarak kısa özet halinde anlatmaya çalışacağım. Böylelikle meseleyi okurlarımın isabetli hüküm ve kararına bırakacağım.

Şunu da hatırlatmak isterim ki Bâbıâlî vak'asını çeşitli surette yazanlar olmuştur. Ben bizzat gördüğüm, yetkili ağızlardan işittiğim ve doğruluğuna inandığım olayları kaydettim ve etmekteyim. En doğrusunun benim yazdıklarım olduğunu iddia edebilirim.

BİZDE HÜKÜMET DARBELERİ HAKKINDA KISA VE TARİHİ BİR KIYASLAMA

Az önce düşürülen Kâmil Paşa Kabinesi'nin Dahiliye Nâzırı Reşit ve Maliye Nâzırı Abdurrahman Beylerin baskın günü akşamı İstanbul Muhafızlığı'na götürüldüklerini yazmıştım. Reşit Bey başından geçenleri, hatıratında kaydetmiştir. Şimdi de sözü ona bırakacağım. Fakat daha önce şunu söylemeliyim ki bu eski Nâzırın hasımlarının husumetini üzerine çekmemek için karşısındakilere ta'viz verecek düşkün ve zayıf kalpli görünmekten uzak, en ağır sözleri açıkça söylemekten zevk alan bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Şu halde, bize anlattıklarının, hakikat derecesinden eksik değil, belki fazla ve mübalağalı olduğunu kabul etmekte beis yoktur. Bunu bu suretle kaydettikten sonra sözlerime şunu da eklemeliyim ki ben, esas meseleyi bu yönden ele alacak, aynı zamanda anlattıkları olayları adalet ve insanlık bakımından uzun uzun burada yorumlayacak değilim. Maksadım, daha sonra yazılmasını tasarladığım ve siyasi tarihimize geniş ölçüde mal etmeyi düşündüğüm benzeri vak'alarla bunların şimdiden mukayesesine –okurlarım için– imkân hazırlamaktır.

Reşit Bey diyor ki:

Sadrazam, odasında idi, biz büyük odada idik. Artık gece olmuştu. Sadrazamın yanına gitmek hususundaki teklifim kabul edildi. Dördümüz de o odaya çekildik. Sabahın saat üçüne kadar orada kaldık. Nihayet bir zabit (subay) geldi. Benimle Abdurrahman Efendi'ye (Maliye Nâzırı) "buyrun" dedi. O zabitle beraber dört süngülü neferle mahfuzen (muhafaza altında) İran Sefareti karşısındaki İstanbul Muhafızlığı dairesinde Memduh Paşa'nın yerini almış olan Cemal Bey'in (Paşa) odasına götürdü.

Bu adamı ilk ve son defa orada gördüm: Bana sigara vermek istedi, reddettim. Aramızda başka bir kelime teati etmedik. Biraz sonra bizi bir kalem odasına götürdüler ki birçok ufacık masalarla önlerine sıkıştırılmış hazır iskemlelerden başka döşemesi yoktu. Sabaha kadar orada hasır iskemle üstünde pinekledik. Sabah olduktan sonra benim hizmetimde bulunan adam çıkageldi. Bu adamı bizi tarassuda memur ettikleri galeb-i ihtimal olmakla beraber kendisine gücenmedim; çünkü hizmetine ihtiyacımız vardı. Gizleyecek bir şeyimiz de yoktu. Fakat aynı adam, daha gece olmadan, henüz Bâbıâlî'de iken, "Bir yolunu buldum, isterseniz sizi dışarı çıkarayım," dediği zaman bu hizmetini derhal reddetmiştim. Çünkü meclis odasından çıkmamış, orada bulunduğum da hatıra gelmemiş olmak sayesinde ölümden kurtulmuş olduğumu, beni arayıp bulamayarak savuştuğuma ve müteaddit emsali mesbuk olduğu üzere sefaretlerden birine iltica ettiğime zahip oldukları rivayetini işitince derhal anlamıştım.

Şimdi de fevt ettikleri fırsatı telafi için, "gizlice çıkarken nöbetçi polisi, yahut asker tanımamış 'dur' emrini de dinlemeyince vurmuş" mazeretinden istifade etmek istediklerini anladım. Maamafih bu adamı kolaylıkla affettim. Hatta gurbet-

ten İstanbul'a avdetimden sonra açıkta bularak bir işe kayırdım. O zamandan beri bana gelir, gider. Bir defa bile yüzlemedim. Çünkü yanımıza gelebilmesi gerçi tarassut vazifesini kabul etmesine vabeste idi. Lâkin belki bu vazifeyi hizmetimize gelebilmek için yalandan kabul etmiştir. Bâbıâlî'de bana ettiği teklif kendisine şüphesiz telkin edilmiştir; fakat o bu teklifi de maksadı bilmeyerek nakletmiş olduğunu zannediyorum.

Elimize öteberi ısmarlayacak bir adam geçince evvelbeevvel bir sabah kahvaltısı ısmarladık.

Çünkü bir gün evvelki öğle yemeğinden sonra birşey yememiştik. İştiha ile kahvaltı ederken odaya bir zabit girdi. Bizi, "Amma efendim, burası kalem odası, bizim işimiz var," diye tekdire başlayınca, "Biz kendi kendimize gelmedik, bizi getirmiş olanlara söyleyiniz," dedik.

Biraz sonra başka bir zabit geldi, "Öbür odaya gideceğiz" diyerek bizi tahminen ik buçuk metre genişliği nihayet üç metre uzunluğu olan tek pencereli bir odaya kapadı. Kapının önüne süngülü bir nefer bıraktı. Odadının içinde çıplak bir demir karyola ile otları çıkmış ensiz bir sedir, bir tane de kuru otla örülmüş adi kahve iskemlesi vardı.

Hariciye mektupçuluğundan emekli amcam Münir Bey'e bir tezkere yazarak yatak ve yemek istedim. Bizim adam gitti, hepsini getirdi. Bir ufak masa da tedarik etti. Üzerine koymak için sürahiyi yerden kaldırınca gördük ki yarı yerine kadar içi teressüp etmiş çamurdu. Cemal Bey'in mihmandarlığına hayran olduk. Yine bizim adamın himmetiyle Cağaloğlu'ndaki sucudan iyi su da tedarik ettik.

Yatak takımının birini karyolanın, birini de sedirin üzerine yerleştirdik. Karyolada ben (Reşat Bey) yatıyordum. Öbür tarafta da Abdurrahman Efendi yatıyordu. Geceleri havasızlıktan boğulmamak için, kara kışa rağmen, pencereyi açık bırakıyorduk. Hizmetkârımız da yere serdiği bir şilte üzerinde uyuyordu.

Münir Bey'in Beyazıt'taki konağından öğle ve akşam vakitleri birer "tabla" yemek geliyordu. Ziyaretimize gelen bazı teklifsiz ahbaba ziyafet çektiğimiz de olurdu.

Bu konfor içinde 'Padişah'a dua kılarken' Pazartesi günü odamıza iki sarıklı geldi. Laubali bir eda ile Abdurrahman Efendi'nin sedirine yerleştiler. Benim arkadaş hasır iskemleye nakletti. Ben de karyolanın kenarına oturdum. Evvelce Abdurrahman Efendi'ye ulema kıyafetinde bir misafir gelmişti. Ben bunları da ona mal ettim. Fakat arkadaşım sükût ediyordu. Nihayet iki ziyaretçiden biri dile gelerek:

"Ben mahkeme-i temyiz reisi (yargıtay başkanı) Haydar Efendi'yim. Efendi de o mahkeme azasından İsmail Hakkı Efendi'dir" deyince bilmukabele teşriflerinden memnuniyet izhar ettik.

Mahkeme-i temyiz reisi, vaktiyle bir defa Yenicami'de dinlediğim Laz Hoca gibi birdenbire vecde gelerek:

"İşte efendim mezâ ma mezâ (geçmişi bırakalım) şimdi vatan tehlikede, el birliği ile çalışmak zamanıdır. Sizi geçmişi unutup memlekete hizmet etmeye davet ediyorum" demesin mi?

Küstahlığın bu derecesine karşı sabrım tükendi. Dedim ki:

"Efendi, devhethanenizde dururken birkaç haydut aşağıdaki adamlarınızı birer suretle ele alarak nâgehan üzerinize atılıp elinizi ayağınızı bağladıktan ve mütea-

kiben sizi soyduktan sonra henüz bağlarınızı çözmeden 'mezâ ma mezâ artık dost olalım' dese ne buyurursunuz?" Adamcağız bozuldu. Fakat belli etmek istemedi.

"Sözünüz kıyasmaalfârik; (bağlarınızdan bahsedişiniz) nâbemahal (yersiz), zira ortada bağa benzer hiç birşey yok..." diyerek uzunca bir nutuk iradına yeltendi. Fakat sözünü keserek dedim ki: "Kıyas-ı mutabakatına eminim. Biz şurada mahbus iken ortada bağ göremediğinize hayret ediyorum."

"Aman efendim, mahbusluk sözü nereden çıktı?"

"Efendi," dedim. "Üç günden beri şu avuç içi kadar odada yatıp kalkıyoruz. Kapımızın önünde süngülü nefer duruyor. Mahbusluk daha nasıl olur?"

"Canım efendim, niçin böyle söylüyorsunuz? Sizi şu karışıklık arasında zarardan vikaye için muhafaza ediyorlar. Süngülüye gelince, dedi. Yerinden fırladı, gitti. Öteki hoca da onu takip etti. Abdurrahman Efendi ile ben, 'İnnallahe maasabirin' kavl-i şerifini vird-i zeban edinmiştik. Bir çeyrek saat kadar sonra Reis Haydar Efendi, bu defa yalnız olarak kapıyı açık bırakıp içeri girdi:

"İşte bakın kapının önünde nöbetçi var mı?" Diye feryada başladı.

Bu sırada Cemal Bey, Abdurrahman Efendi'yi yanına davet etmişti. Müşaürnileyh odaya avdetinde:

"Bize iki üç ay için bir Avrupa seyahati teklif ediyorlar. Mütedahil aylıklarımızı verecekler, hemen şimdi Tekaüt Sandığı Meclis-i İdaresi'ni toplayarak 'mazuliyet' maaşları tahsis ettirecekler. Ben bunu kendi hesabıma kabul ettim," demişti.

Ertesi günü tahliye edildik. Mütedahil maaaşlar da beni takip etti.

Reşit Bey, yukarıda okuduğumuz hatıralarından anlıyoruz ki: Bâbıâlî'den yüzelli iki yüz metre mesafedeki muhafızlık binasına götürülürken 'nakil şeklinden ve orada uğradığı muameleden' üzülmüştür.

Bir devlet adamının, bu yolda gösterdiği içli duyguya hak vermemek mümkün değildir. Ancak kendi ifadelerinden şunu da öğreniyoruz ki; evleri basılıp kendileri, çoluk çocuğunun göz yaşları arasında hakaret edilerek alınıp götürülmemiş, bilinmeyen bir akıbete sürüklenmemiş, yollarda yumruklanmamış, dövülmemiş, ve sonra da ilk çağdan kalma zindanlara atılmamış, son moda işkence vasıtası olan ışıklı, ışıksız odalara tıkılmamış, ellerine de hiçbir zaman kelepçe vurulmamış, kendi deyimiyle "avuç içi kadar" odada geceli gündüzlü silahlı nöbetçi subaylar bulundurulmamıştır.

Bunların aksine -hafiye de olsa- hizmetlerine bir adam verilmiş, dışarı ile bu yoldan temaslarına göz yumulmuş, ihtiyaçları temin olunmuştur. Fazla olarak da akraba evinden özel kahvaltı, tabla ile yemek ve yatak getirilmiş, teklifli teklifsiz ahbapların ziyaretlerine, onlarla beraber yemek yenilmesine, dışarıdan yosunlu su yerine temiz su getirilmesine müsaade olunmuş...

Demek oluyor ki ahbapları yanlarına yaklaşabiliyor, teklifli teklifsiz Allahın bir kulu ile konuşulabiliyormuş... Bu ne saadet?

Meşrutiyet Devri Nâzırı Reşit Bey, yukarıda okuduğumuz sözleri arasında iyi niyetle ziyaretine gelen hâkimlere (aynen) şöyle demektedir:

Efendi, devlethanenizde otururken birkaç haydut aşağıdaki adamlarınızı birere sûretle ele alarak nâgehan üzerinize atılıp ellerinizi, ayağınızı bağladıktan ve müteakiben sizi soyduktan sonra henüz bağlarınızı çözmeden, "mezâ me mez' (geçmişi bırakalım) artık dost olalım" dese ne buyurursunuz?

Üç günden beri şu bir avuç içi kadar odada yatıp kalkıyoruz. Kapımızda süngülü nefer duruyor,

diyor. Buna verilecek cevap çok basittir: rica ederim, iki üç gün nezaret altında kalmak da bir mesele midir? Üç gün, 300 gün, 1300 gün, zamanı bırak!.. O tutum, zorbaların keyfine bağlıdır. Siyasi tarihimizde yer almış daha neler vardır? Bunları burada şartlar ve vaktimiz müsait olsa da söylesem, yeniçerilerin tefessüh etmiş 'kazan kaldırma' devrinin ele başları Patronaları mı, Kabakçı Mustafaları mı sahneye çıkarıyorsunuz, çöl ordusu politikacılarından mı bahis ediyorsunuz? denilebilir.

Ya daracık odanızın kapısından bakmak, dışarıdakileri görmek onlara görünmek yasak edilmiş ise... kapı karşısı tuvalete çıkmak için başınızdaki süngülülerden izin almak zorunda iseniz iş başkalaşır değil mi?

Reşit Bey'in hatıratındaki yazılarında esaslı bir nokta dikkati çekmektedir. Kendilerinin emekli hakları da korunuyor, o zamanın usulüne göre 'mazuliyet' maaşı hemen bağlanıyor, bu muameleyi tamamlamak için 'Tekaüt Sandığı idare meclisi acele toplanıyor, muamele tamamlanıyor, birikmiş aylıkları tamamen ödeniyor. Yani kimsenin hakkına dokunulmuyor, çoluk çocuğu ile zaruret içinde kalmamaları için istikballeri de emniyet altına alınıyor. Diğer benzerlerindeki böyle bir mesele kesin surette halledilmeyip sürüncemede bırakılmış olduğu düşünülürse bunların ne kadar derin bir kin ve husumetin içinde oldukları anlaşılmış olur.

O zamanın Yargıtay Başkanı Haydar Efendi'nin, kendisi gibi faziletli bir hâkimle beraber Nâzırları ziyaret ederek teselli etmek istedikleri, kendilerine yardım sağladıkları, Reşit Bey'in küskün yazılarından anlaşılmaktadır.

O zamanın hâkimleri arasında Haydar Efendi, iyi ahlakı, derin bilgisi ve özellikle hâkimlere yakışan ağırbaşlılığıyla isim yapmış bir zattı. İyi niyetle tutuklu Nâzırları ziyaret ettikleri şüphe götürmez bir gerçektir.

Halbuki emsalinin buna benzer işlerde nasıl davrandıklarını okuyor ve biliyoruz. Bunlar da tıpkı bahis konusu ettiğimiz Nâzırlar gibi tutukluların karşılarına çıktıkları zaman elleri arkada, bir ayağı önde, kaşları çatık, dudakları bükük tutukluların yüzüne bakarken: "Efendim, zât-ı âliniz adalet mümessilisiniz, dışarıda aleyhimde çeşitli iftira kasırgaları estiriliyormuş, bunlar şahsımın ve ailemin namus ve şerefini ilgilendiren çirkin yanlardır. Lütfen delâlet buyurunuz da müdafaa hakkını kullanayım, ağırlarından birini olsun tekzip etmeme müsaade etsinler," denildiği zaman hiddetle karışık, "Olamaz, bunları ifitiradır diye yalnız sen söylüyorsun" cevabıyla azarlıyorlardı.

Bunlardan öylelerine de rastlanır ki -infaz sırasında başımdan geçmiştir- bilerek haksızlığa alet oldukları yüzlerine vurulduğu zaman, mevkiin ve mesleğinin önemini unutur, aşağılık duygusuna kapılır, "Ne yapalım? Emir kuluyuz" diye tazallüm ederler. Bunlara öfkelenip de, "Emir kulu olacağınıza kanun ve vicdanınızın adamı olunuz" denildiğinde sadece yüzünüze bakarlar, bu sözden ne anladıkları, ne düşündükleri bilinemez.

Halbuki o zamanın yargıtay başkanı ve arkadaşı muhterem bir hâkim, tutuklu devlet adamlarını teselli etmek, insani bir duygu ile yardımda bulunmak için ziyaret etmişler, mağdurlara faydalı olmak faziletini göstermişlerdir. Bu halleri, şikayeti gerektiren bir mesele değil, tersine teşekküre değer iyi ve temiz yürekli insanlara yakışan bir jesttir.

Bu satırları yazarken bir düşüncenin etkisi altında kaldım. Aklıma geldiği gibi anlatmak istiyorum. Sayıları az da olsa ayni meslekten olanların bir kısmı, belki korktukları için, belki nüfuzlu üstünlerinden menfaat umdukları için haksızlığa alet olmaktadırlar. Diğer bir kısmı adaletin ve mazlumun cesur ve feragatli müdafiidirler. Bunların farkı ve değeri nedir?

Malûmdur ki pırlanta da esas itibarıyla bir çeşit taş parçasıdır. Çakıl taşı da bir taşdır. Amma aralarındaki fark ve verilen itibarî değer ölçülemeyecek kadar büyüktür. Çünkü pırlanta lekesizdir, parlaktır ve maalesef kolaylıkla da elde edilemez. Şu halde pırlanta ayarında ve vasfında olan hâkimleri her zaman için baş tacı edip saygıyla anmak elbette hepimiz için bir borç olur. Bu vasıfta olmayanlara ne yapılır? Bu sorunun cevabı zordur. Herhalde onları da cemiyet için faydalı hale getirmenin yolu ve usulü vardır. Üzerinde durulmalıdır...

Bâbıâlî baskınının, yeniçeri zorbaları da dahil, eski ve yeni benzerlerinden çok esaslı ayrılıkları vardır. Bâbıâlî baskınını yapanlar maksatlarını, şahsi olmıyan hedeflerini açıkça ortaya koymuş, devirdikleri kabine aleyhinde özetle:

"Balkan Savaşı'nın kötü idare edilmesi yüzünden koca Rumeli'nin elden çıktığı; diplomasi alanında da kudret ve yeter derecede maharet gösteremedikleri için büyük devletlerin strateji ve millî tarih bakımından önemi büyük olan Edirne şehrinin düşmanlara terki teklifi ile karşı karşıya kalındığı ve boyun eğilmiş olduğu" iddiasını ileri sürmüşlerdir. Asla "satmışlardır" diyen olmamıştır.

Görülüyor ki açıklanan ve hükümet darbesine temel olan mesele madde olarak meydandadır. Her iddiada veya söylenen şeyde olduğu gibi bunda da gerçeğin payı az olur, çok olur veyahut hepsi, karşılanması elde olmayan, olağanüstü zorluklardan ileri gelmiş olabilir.

İddialardaki bu insaflı ölçünün yanı başında ilgililere normal, serbest söz ve müdafaa kapısı her zaman için açık bırakılmıştır. Ne geçmiş, ne de gelecek için bunun aleyhinde kanuni bir kayıt konulmamıştır.

Ayrıca Bâbıâlî baskınını yapanlar diğer benzerlerinde görüldüğü gibi kin ve husumetleri uğruna hukukun temel kaidelerini yıkmadıkları gibi insanlık ve adalet duygusu ile çok esaslı bir prensibe de sadık kalmışlardır. Düşürdükleri kabineyi o zamanın anayasası hükümlerine göre kurulu, kimlikleri önceden belli 'Divan-ı Âlî' dedikleri yüce divanda yargılamak istemişlerdir. Benzerleri ne yapmışlardır? Şimdi de onlardan birkaç örnek vereceğim:

Siyasi hasımlarının, yalnız hasımları olduğu için şeref ve haysiyetleriyle alçakca oynamışlar, devamlı surette çeşitli yalanlarla iftira sağanağı altında bulundurmuşlardır.

Mesela, ortada şüphe çekecek bir mesele dahi yok iken, üç sınır ilimizin Ruslara satıldığını ve bu satışı önlemek için harekete geçildiğini devletin resmî radyosuyla yayınlamışlardır. Yüzlerce milyon para, pul isnat ederek temiz nasiyeleri kirletmek ahlaksızlığında bulunmuşlardır. Güya iddialarını tevsik için işinde ve gücünde namuslu insanların evlerini, ticarethanelerini, mahkeme kararı olmadan bankaları basmışlar, hususi kasaları açmışlar, kırmışlardır. Çok değil, bir hafta sonra meydana çıkacak resmî yalanlarla milleti aldatmak sahtekârlığında bulunmuşlardır.

Mağdurlarını mahkûm ettirmek için kendilerine göre dosyalar hazırlamışlardır; bu arada tertipli "yalancı şahitler" de görülmüştür.

Soruşturma safhasındaki davaların açıklanmasını kanunun menettiği, müdafaa vekillerinin dahi göremediği, kendilerine göre hazırlanmış dosyalarda adı geçmiş olanları -ki bunlar daha sonra gerçek adaleti temsil eden normal mahkemelerde beraat edeceklerdir- kötülemek için özel surette seçtikleri adamları ağzından resmî neşir organları yoluyla teşhir etmişlerdir.

Malûmdur ki, cezaların şahsiliği prensibi daha ilk çağda hallolunmuştur. Bu insani temel kaideye rağmen medeniyetin parladığı yirminci yüzyılda suçlu göstermek istedikleri kimselerin masum ailelerini, çok yaşlı ve çok genç kadınları ile, küçük çocukları ile hep birlikte, silahlı kuvvetlerin şiddetli baskısı altında 'ithalattan men' ederek zavallılara zindan azabı çektirmişlerdir; silah kuvvetiyle 'enterne' ettikleri veya ettirdikleri mağdurlarından devlet hizmetinde olanını 'görevi başına zamanında gelmedi' bahanesiyle işinden atmışlardır.

Bu yapılanlardan daha ağırları, daha önemlileri vardır, umumi mahiyette bunlara da temas edeceğim.

İşinde gücünde, demokrasi rejimine bağlı, kabahatleri sadece zorbaların tuttukları şahıs ve şahsiyete oy vermemekten ibaret olan şahsiyet sahibi birçok vatansever vatandaşları, yer yer kurdukları kamplara silah tehdidi altında toplayarak orta çağda dahi rastlanmayan bir zihniyet ile hakaretler, dayak, işkenceler altında perişan etmişler, ayrıca da mal ve mülklerini müsadere yolunu gitmişlerdir.

Hâkim olamazsan tahrik et, yık gibi millî bir gayeden yoksun prensiplere dayanan ayaklanmalar ilkin başarı sağladığı, çok defa görülmüş bir vakıadır. Fakat umumi efkâra sükûnet gelmeye, gerçekler sezilmeye başladığı, zorbaların şiddeti artırdıkları zaman yaptıklarını haklı göstermek için, ortaya attıkları yalanları, ispat ve iddiaları güya vâki imiş gibi belgelendirmek istedikleri de tarihin kaydettiği bir seyir ve bir realitedir. İşte bu hal, her çeşit fenalığın, baskının, işkencenin alabildiğine hüküm sürdüğü yeni bir devrin başlangıcı olur.

Bu yoldan elde edilen güya suç delillerini, belgelerini kendilerinin seçtikleri hâkimlerden veya kişilerden kurulu fevkalâde mahkemelerde kıymetlendirmek, şikârlarını manen ve maddeten öldürmek isterler. Bunları Bâbıâlî baskını olaylarıyla kıyaslamaya imkân yoktur.

Kurulan mahkemelerin bünyesine ve işleyiş şekline gelince, adalet namına söylenecek söz çoktur. Ancak bunlar üzerinde burada duracak değilim. Sadece bazı esaslara işaret etmek istiyorum.

İnsan hakları beyannamesinde şu sözlere rastlanmaktadır:

Hiç kimse suçun işlendiği tarihten önce ilan edilmiş ve meşru mahkemeler tarafından tatbik olunan kanunlardan başka bir kanunla cezalandırılamaz.

Ayrıca, "Hiç kimse kanunun öngördüğü mahkemeden başka bir mahkemenin huzuruna çıkarılamaz" kaziyesi bütün medeni insanların yaşadığı memleketlerin anayasalarında yer almıştır. İsnat olunan suçun işlendiği tarihte, anayasanın emrettiği şekil ve surette mevcut yüce divanın dışında hükümet darbesi yapan siyasi heyetin tayin ettikleri hâkimler tarafından kurulu bir mahkeme, adaleti tesis ve teminden ziyade, kendilerini o makama getirmiş olanların isteklerine ve çok defa ihtiraslarına alet olur. Bu da tarihi bir gerçektir.

Şu halde sanık denilen mağdur insanların kaderleri -peşin hükümlerle- gerçek hakimlerden ziyade, hasımlarının eline teslim edilmiş demektir. Bu karakterdeki bir kaza organının, hem de kesin olarak, vereceği kararından ne beklenebilir, söylemeye ihtiyaç var mıdır?

YASSIADA ADALET DİVANI'NDA NE DEMİŞTİM?

Yassıada Adalet Divanı'nda son müdafaamı yaparken ben, aynen şöyle demiştim:

Her memlekette ihtilal ile kurulan fevkalâde mahkemelerin icraatını biliyoruz. Büyük ekseriyetle bunlar, hadiseleri fazlasıyla değerlendirmek için kurban aramışlardır. Kendilerine yardımcı insanlar ve muhitler de zuhur etmiştir. Bunların da bekledikleri vardır. Pay, şeref hissesi elde etmek isterler. Husumetleri varsa, tatmin yoluna giderler. Bu suretle arzular birleşir. Böyle bir cereyana kendini

kaptırmaktan masûn ve binaenaleyh asil kalabilmiş organların sayısını tarih pek az olarak kaydetmiştir.

Fevkalâde mahkemelerin karakteristik bir örneğini, biraz daha genişçe verdiğim aşağıdaki yazılarımda bulacaksınız, lütfen okuyunuz.

OLAĞANÜSTÜ MAHKEMELERİN KARAKTERİSTİK ÖRNEĞİ, DREYFUS MESELESİ

Yıl 1962, Kayseri Cezaevi'ndeyim. Boş geçen vakitlerimi kıymetlendirmek için ileride yazacağım, 'Ayaklanmalar ve Fevkalâde Mahkemeler' hakkında hazırlığa başlamıştım. Aklıma Dreyfus meselesi geldi. Bütün medeni dünyayı, fikir ve adalet anlayışı bakımından altüst eden bu davanın merakı vaktiyle memleketimizi de sarmıştı. Gazetelerimizde en ziyade hevesle okunan bir konu olmuştu; değerli eserler de yazılmıştı. Ben, bu sırada 15-16 yaşlarında, olayı heyecanla takip edenler arasında idim. Emile Zola, bu büyük adalet dostu kahraman adam ve onun yardımcıları, özellikle Fransa'nın büyük devlet adamlarından Clemanceau'nun rolü hafızamda hâlâ taze denilecek şekilde yaşıyordu. Biliyorum ki bu korkusuz, feragatli insanlar, 'milletlerin medeniyet seviyesi, adaletleri ile ölçülür' kaziyyesine inanmışlardı, bu uğurda fedakârlık ediyorlardı. Medeniyetleri, Fransız medeniyeti için çırpınıyorlardı.

Benim kara günlerimde gözü yaşlı, fakat ışığa, nura kavuşmak içi hayatını esirgemeyen, pervane gibi muhitimde dolaşan kızım Nilüfer'e düşüncemi açtım.

Son zindanım Kayseri Cezaevi'nde de sıkı kontrol altında idim. Mektuplarım, okuyacağım kitaplar sansür ediliyordu. Fakat daha önce 'tıkıldığımız' yerlerdekine nisbetle buradaki durumumuz çok yumuşak sayılırdı. Hiç olmazsa Kayseri'de arkadaşlarımla görüşebiliyordum; gelen, giden mektupları, kitapları neden bana vermedikleri –usüllerinden olduğu için– sorulduğu zaman söylemek zorunda kalıyorlardı.

Kızım Nilüfer, bu son havadan faydalanarak Dreyfus meselesini ve sebeplerini anlatan İstanbul sahaflarının raflarında XIX. yüzyılın son günlerinden beri uyumuş tozlu eserleri bulup getirdi. Elime aldığım birinci kitabın sahifelerini çevirirken birden gözüme Emile Zola'nın şu feryadı ilişti:

> Hakikat yürümektedir, onu hiç birşey durduramaz.

Burada 'istitrat' yoluyla ifade etmeliyim ki Emile Zola'nın bu sözü benim için de bir kuvvet ve bir ümit kaynağı olmuştu; arkadaşlarıma açıktan söylemeye başlamıştım: "Neden bizim de bir Emile Zola'mız olmasın? Bekleyelim."

Emile Zola'nın, Fransızların medeniyet ve ona bağlı adalet duygularını harekete getiren yazılarından beklediği ilk sonuç Senato Reis Vekili Scheurer Kestener'in maneviyatını ve müdafaadaki selâbetini korumaktı. Bu, gün görmüş, yaşlı, faziletli politikacı Fransız parlamentosunda gerçeği savunan tek adamdı. Onca masum bir vatandaş -ne gibi bir tesir altında olursa olsun- işkenceden başka birşey olmayan cezaevinde kalamazdı.

Fransız senatosu başkan vekili, alerji yaratıyor korkusu veya bahanesiyle, parlamento arkadaşlarının hücumuna, dışarıdaki 'hakikat' düşmanları azılı hasımlarının tahkirine uğramıştı. Fransız parlamentosunun böyle bir davada korku ve aciz içinde kalması idealist Zola'yı adeta çıldırtıyordu.

Emile Zola ve onun fikir ortağı Clemenceau, Anatole France gibi Fransa'nın değerli şahsiyetleri Dreyfus davasının silahlı kuvvetlerin arzusuna göre şekil almasını, Fransız milleti namına hüküm vermeye yetkili sayılan bir adalet organının haksızlığa alet edilmesini, bütün insanlığa ışık tutmuş büyük Fransız ihtilalinin temel 'umdelerine' bir kelime ile, Fransız adaleti duygusuna aykırı buluyorlardı; bundan duydukları ıstırapla Fransız millet meclisinin bu hale lakayt kalmasını hazmedemiyorlardı. Bu etki altında Zola'nın yazıları, hücumları birbirini takip ediyordu.

Zola, Fransa Cumhurbaşkanı Felix Faure'a hitaben açık bir mektup neşretmek istedi. O zamanın kâr peşinde koşan gazeteleri ancak aleyhdeki yazıları; sürüm sağladığı için, sütunlarına alıyorlardı. Zola'nın çalıştığı *Figaro* gazetesi de hükümetten aldığı 15 bin altın karşılığında mesleğini değiştirdiği için aradaki münasebet kesilmişti. Namlı devlet adamı Clemenceau imdada yetişti: O da, Anatole France gibi bu cesaretli teşebbüsü 'insan vicdanının büyük bir hamlesi' olarak kabul ediyor; "Muhakeme yeniden başlamalı, kırılan Fransız adaleti tamir olunmalıdır," fikrine katılıyordu ve beraber çalışmayı millî bir görev sayıyordu. Nihayet Zola'nın, "J'accuse" (İtham Ediyorum) açık mektubu Clemenceau'nun *Aurore* gazetesinde yayınlandı (13 Ocak 1898). Gazete o gün 300 bin nüsha basılmıştı. Bu kâfi görülmedi, ayrıca 200 bin afişle Paris'in bütün sokakları donatıldı.

İtham Ediyorum'u aynen tekrar ederek yorumlamanın yeri burası değildir. Şu kadarını söyleyeyim ki hükümet, Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay bu açıklamadan son derece kuşkulanmışlar, ürkmüşlerdi. Harbiye Nâzırı General Billot düşüncesini şu sözlerle açıklamıştı:

Çirkef içindeyiz. Ama bunun sebebi ben değilim.

İLK MAHKEME VE SONRAKİ OLAYLAR

Yüzbaşı Dreyfus sıkıyönetim mahkemesi huzuruna çıkarıldığı gün, iki ay beş günden beri tutuklu bulunuyordu. Bu süre içinde hiç kimse ile görüştürülmemiş yalnız son haftasında avukatı ile buluşmasına müsaade olunmuştu.

Dreyfus ve avukatı davanın varacağı sonucun lehlerine olacağından emin idiler, çünkü suçsuzdular; bütün iddiaların dayandığı delil ve belgelerin tertiplenmiş, uydurma şeyler olduğunu biliyorlardı. Fakat aleyhte mahkemenin mizanseni tamdı.

Reisleri ve üyeleri kendilerinden istenildiği gibi karar alınabilecek şahıslardı. Muhakeme sırasında bunların yalancı şahitlere kıymet verdikleri görülüyordu. Esasen soruşturma kurulu da bütün gayreti ile gerekçelerini, kararlarını mahkemenin aleyhte vereceği hüküm kolaylaştırmak yolunda hazırlamışlardı.

Zavallı sanık daha duruşmadan önce hükmü giymişti. Daha sonra avukatıyla beraber müthiş surette hayal kırıklığına uğrayacaklardı.

1894 yılı Aralık ayının yirmi ikinci günü, Paris Askerî Kumandanlığı Birinci Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı Albay Maurel ayağa kalktı, heyetten karar alınacaktı, daha doğrusu aralarındaki vaktiyle alınmış peşin karar açıklanacaktı.

Başkan heyeti temsil eden üyelere sordu:

14. Topçu Alayı'ndan Kurmay Yüzbaşı Bay Alfred Dreyfus 1894 senesinde Paris'te millî savunmaya ait evrak ve vesikaları harp zamanında Fransa aleyhine kullanabilecek bir yabancı devlete teslim ettiği için suçlu mudur?

Üyelerin en küçük rütbelisinden başlanılarak toplanılan oylar üzerine sıkıyönetim bu soruya oy birliğiyle şu cevabı verdi:

Evet, sanık suçludur.

Bundan sonra başkan, savcının iddianamesinde yazılı maddeleri okuyarak cezanın tayini için yeniden rey topladı. Yüzbaşıya kelimenin tam manasıyla 'vatan haini' cezası verildi.

Ceza kanunun 76. maddesine göre idam olunacaktı. 76. madde aynen şöyledir:

Her kim Fransa aleyhinde muhasamaya sebebiyet vermek veya Fransa aleyhinde harbe teşebbüs ettirmek veya muharebe vasıtalarını tedarik eylemek için ecnebi devletler veya memurları ile casusluk münasebatında bulunursa idam olunur. Bu münasebat muhasemat ile neticelenmese bile mezkûr ceza tatbik olunacaktır.

Ancak 1830 senesinde ayrı bir kanun ve nizamnamelerle siyasi suçlardan idam cezası kaldırılmıştı. Dreyfus idam cezası yerine Fransa toprağı

dışında 'müstahkem' bir mevkide müebbet hapse ve rütbesinin kaldırılmasına ve bu hususun Paris askerinin ilk geçit resmînde törenle yapılmasına, rütbe ve nişanlarından mahrum edilmesine karar verildi. Ayrıca savcıya, "bu kararın, hükümlünün huzurunda askerî bir müfreze 'selam resmini ifa' ettiği halde alenen okutturması, temyiz için de yirmi dört saat vakti olduğunun tebliği" ödevi yüklendi.

Hükümlünün şanslı bir tarafı vardı: Hükümden sonra da Fransa'nın en ileri, en zengin ve çok namuslu avukatı Demangé müvekkilini yalnız bırakmıyordu. Dreyfus'ü kapatıldığı yerde gördü: "Cesaret evladım, cesaret!.... Temyiz edeceğiz," dedi. Temyiz ve masum insanlar, karşılarındakiler ne kadar gaddar ve kinci olurlarsa olsun, ümitlerini kolaylıkla kesemezler. Dreyfus ve avukatı az da olsa davanın temyiz edilmesinden birşey bekliyorlardı.

Halbuki temyiz meselesi açık bir formaliteden ibaretti. Verilen dilekçenin tetkik olunmadan hemen reddedileceğini düşünemiyorlardı.

Savcı kendisine yüklenen zalim görevi yerine getirirken, masum hükümlü sükûnet ve vakarını muhafaza ediyordu.

Duruşma sırasında Dreyfus'ün savunulması kuvvetli ve başarılı olmamıştı. Bu hal sanık avukatı Demangé'a ait bir kusur değildi. O, müvekkilinin hukukunu müdafaada azimli idi; elinden geleni yapmak istemişti. Esasen Demangé müvekkili hesabına mahkemenin güttüğü siyasete bahşiş verecek, yargıçların keyfine açık, kapalı surette ayak uydurmak yolunu tutacak ve bu tutumuyla zorbalardan olsun, onların âleti hâkimlerden olsun iltifat, aferin de bekleyecek cinsten değildi; olağanüstü mahkemelerin çoğunda olduğu gibi hakikatı savunduğu için tevkif olunmaktan, hatta hakarete uğramaktan da çekinmiyordu; feragatli, namuslu, şahsiyet sahibi bir hukukçu, Paris barosuna kayıtlı Fransa'nın en ileri, en zengin bir avukatı idi. Ancak normal mahkemelerde kanunun çizdiği usul çerçevesi içinde hak ve adaleti müdafaaya alışmıştı. Halbuki olağanüstü mahkemenin başkanı, maksatlı müdahaleleri ile onun müdafa görevini yapmasına engel oluyordu. O kadar ki, üniformalı yalancı şahitlerin içyüzünü meydana çıkarmak istediği zaman sual sormasına bile meydan bırakmıyordu. Hatta bu nüfuzlu yalancı şahitleri, "Yanlış beyanda bulunmak için ne mecburiyetleri vardır," diye açıktan himaye ediyordu.

Bütün bunlara rağmen duruşma son safhasına geldiği zaman mahkeme heyetinde kesin karar için tereddüt uyanmıştı. Bunu haber alan Millî Savunma Bakanı General Mercier telaşlandı. Ona, "Dreyfus mahkûm olmazsa kendisinin suçlu duruma düşeceği," söylenmişti. Derhal daha kuvvetli, 'daha tesirli' bir müdahalede bulundu. 22 Aralık 1894 günü saat 17.45'de duruşma sona ermiş, mahkeme heyeti müzakereye çekilmişti.

Millî Savunma Bakanı önceden hazırlamış olduğu bir zarfı, adamlarından Du Paty de Clam eliyle Başkan Maurel'e yetiştirdi. İşte bu mektup ve

kat'i teşebbüs mahkemeyi istenilen yola getirdi. Zarf üzerinde 'kişiye özel' kaydı vardı ve çok dikkatle mühürlenmişti. Mahkeme Başkanı Maurel aldığı zarfı, heyeti teşkil eden üyelere birer, birer gösterdi. Bu çok gizli tutulan zarfın içindeki, güya, Dreyfus'ün aleyhinde önemli belge idi. Millî Savunma Vekilinin hakimler heyetini bu uyarmasından (!) sonra heyet, zarfı açıp okumaya lüzum görmeden edindikleri vicdanî (!) kanaatlarına göre kararlarını oy birliğiyle verdi: Masum Dreyfus vatan haini oldu.

BİR TERTİPÇİNİN, YALANCI ŞAHİDİN ROLÜ

Du Paty de Clam kimdi? Size birkaç satırla bu adamı takdim ettikten sonra temel konumuza devam edeceğim. Bu adam Dreyfus'ün aleyhinde çalışan gruba dahil bir subaydı. Soruşturma kurulunda Dreyfus'ü suçlandırmak için hayli emek harcamış, entrikalar çevirmişti. Böyle olağanüstü bazı mahkemelerin hazırlık safhalarında çalıştırılan, özel surette yetiştirilmiş tipler vardır. Bunların yanında çingene cellatlar çok şereflidirler. Çünkü bu talihsiz insanlar sorumluluğu başkasının omuzlarında olan ölüm cezasını infaz ederler, kendilerine gösterilen adamı, hükmün mahiyeti ne olursa olsun, düşünmeden beş on kuruş para mukabilinde boğarlar, öldürürler. Diğerleri ise efendilerinin hatırı için suç icat ederler. İcat ettikleri suçu efendilerinin gösterdiği kimselere mal etmek için akla, hayale gelmedik hilelere, kötülüklere, (tekmil şartları ile işkencelere) başvururlar. Bunlar basit birer katil değildirler. Masum insanların canlarına, her şeyden kıymetli olan haysiyetlerine de suikast eden alçak katillerdir. Dreyfus'ün aleyhinde gruplaşan haysiyet ve şeref düşmanları bu tip insanlardı.

Mahkeme reisinin avukat Demangé'ye karşı koruduğu şahitler içinde Dreyfus'e isnat edilen suçu işlemiş, kanunların tarifine uygun gerçek vatan hainleri vardı. Bunlar suçlarını kapatmak için sevmedikleri, kıskandıkları suçsuz Dreyfus'ü mahkûm ettirmeye çalışıyorlardı. Mahkeme de onlarla beraberdi. İşte Fransız adaleti böyle bir 'çirkâbın' içine düşmüştü. Elbette çıkar yol arayacaktı. Bu yolu da kapamak için son çare olarak masum hükümlünün, içinde bulunduğu tutuklu hayatının ıstırapları istismar edilmek istenildi. Suçlu olduğunu herhangi bir şekilde ifade ederse, mesela karşılığında daha önemli malûmat almak için önemsiz bilgi vermek istediği halde tedbirsizlikle yanlış evrak teslim ettiğini söylerse, affedileceği veya cezasının hafifletileceği kendisine hissettirildi.

Du Paty de Clam temyiz dilekçesinin reddolunduğunun bildirildiği günde cezaevine gitti. Dreyfus'ün odasına girdi. Yalnız, baş başa kalmışlardı. Hükümlüye Millî Savunma Vekili namına yukarıda, anlattığım teklifi yaptı. Diğer benzeri vak'alarda da az farkla bu şekilde ve böyle te-

şebbüs ve hareketlerin yapıldığını bilmekteyiz. Mesela hadiselerin elebaşısı, kendisinden af isteyen varmış gibi, "Benden başka türlü af koparamazlar. Af talebinde bulunmalıdır," demiştir.

Bu alenî, açık demecin, kamuoyu önünde, isnat olunan suçu masum hükümlüye, felâketini istismar pahasına kabule zorlamaktan başka bir manası yoktur. Hükümlüye gelince: İnandığı davasına, idealine bağlı, vicdanından emin olduğu için çektiği günlük ıstırabı hiçe sayarak her çeşit haysiyet kırıcı teklifi düşünmeden reddeder; Dreyfus de böyle yaptı. Millî Savunma Vekiline yazdığı mektupta:

Artık sizden bir şey bekleyemem, yalnız bir gün bana geri verileceğinden emin olduğum şeref ve namusum namına hak ve adaleti aramanızı isterim,

dedi. Dreyfus, anlattığım Du Paty de Clam ile görüşmelerini de, tehlikeli denilen her alerjik zamanda kendisini bırakmayan âlicenap ve vefalı avukatı Demangé'ye bildirdi.

Demangé, masum müvekkiline mahkûm oluşunun ilk günü daha önce yazdığım gibi insani duygusunu, meslek şefkatini göstermişti. "Cesaret evladım, cesaret," diye elini sıktıktan sonra hükmü temyiz edeceğini söylemişti. Temyizin red cevabı geldikten sonra da Dreyfus'ün nakledildiği Cherchemidi Cezaevi'ne koşmuştu. Vekil ve müvekkil, Yargıtay'a verdikleri dilekçeye -az da olsa- bir ümit bağlamışlardı. Bunun bir formaliteden ibaret kalacağını, tetkiksiz reddedileceğini düşünmemişlerdi.

Hapishane müdürünün hatıratına göre avukat, Dreyfus'ün odasına girerken kollarını açmış, gözlerinden yaşlar aktığı halde bağrına basıp:

Evladım! Mahkûmiyetiniz ondokuzuncu yüzyılın en büyük haksızlığıdır,

demişti. Müdür hatıratında şunu da kaydediyor, diyor ki:

Bu sözleri işitince fikrim karmakarışık oldu... Dreyfus'e ailesiyle mektuplaşmak için izin verildi. Fakat savcı mektupları kontrol ediyordu. Eşi ve kaynanası ile yapılan üç görüşmede hazır bulundum. Manzara çok acıklıydı.

Avukatı, Dreyfus'ü en felâketli, 'çok acıklı' günlerinde yalnız bırakmıyordu. Daha sonra her ikisi de 'İlâhi adaletin tecellisini, hakkın zaferini' göreceklerdi.

Dreyfus hükümlü olmazdan önce eşine yazdığı 18 Aralık 1894 tarihli mektupta özetle şunları söylüyordu:

Bugüne kadar uğradığım gadr ve üzüntüler artık sona erecek. Yarın alnım açık, ruhum dinlenmiş ve gayet rahat olduğu halde duruşmaya, yargıçlarımın huzuruna çıkacağım. Felâket nefsimi ıslâh, ruhumu tathir (pak) etti. Evvelkinden daha iyi bir kalbin sahibi olarak ağuşuna döneceğim.

Evvelce de sana söylemiştim, çok dehşetli buhranlar geçirdim. Bazen öyle zamanlar oldu ki suçlandırıldığım cinayeti düşünerek aklımı kaybetmeye pek az birşey kaldı. Fakat yarın masum olduğumu nasiyemde görecekler, ruhumda okuyacaklar, beni tanıyanların, hepsi gibi inanacaklardır. Bütün kuvvetimi, bütün iktidarımı memleketim uğruna harcadım. Hiçbir kabahati olmayan sadık bir asker (bir insan) neden korksun? Onun için hiç merak etme, rahat uyu...

Hükümlü olduktan sonra eşine yazdığı 23 Aralık 1894 tarihli mektuptan özet:

Istırap içindeyim. Fakat kendimden ziyade sana acıyorum. Beni ne kadar sevdiğini bilirim. Şimdi kimbilir ne kadar meyussun? Masum olmak, lekesiz ve namuslu bir hayat geçirmek, sonra da bir askerin (bir insanın) irtikap edebileceği en şe'ni bir cinayetle mahkûm olduğunu görmek, ne müthiş hal? Zaman oluyor ki adeta inanamıyorum, dehşetli bir rüya gördüğümü sanıyorum. Bazen bugüne kadar beni terk eden Cenabı Hakkın bir gün gelip de bir masumun mağdur olmakta devamına son vereceğini, asıl suçluyu açığa çıkacağını umuyorum. Fakat o zamana kadar nasıl tahammül edeceğim?

Çocuklardan bahsetmeye cesaret edemiyorum. Çünkü onları düşününce kalbim parçalanıyor. Sen kendilerine benden bahset, seni teselli etsinler...

Hayattan o kadar nefret ediyorum, kalbim o kadar yaralıdır ki eğer kederini artırmak korkusu kolumdan tutmasa bu facia dolu hayattan çoktan kurtulurdum. Masum iken, hakkında suçlu gibi davranıldığını görmek benim için en müthiş işkencedir. Senin için yaşamaya çalışacağım. Fakat daima senin yardımına muhtacım. Ben ne olursa olayım hakikatı aramalı, mahvedilmek istenilen namusumu kurtarmak için bütün varlığımızı harcamalı, adıma sürülen lekeyi temizlemeli. Daha ziyade yazmaya cesaretim yok.

Muhterem okurlarım, bu satırları gözden geçirirken sizlerde ne gibi bir duygunun uyanacağını bilemem; fakat benim bu satırları yazarken kafam bulutlandı, gözlerimden boşanan damlaların önümdeki kağıdı ıslattığını gördüm. Kendi kendime: "Kader benzerliği, düşünce birliği yaratıyor, insanların başından geçen felâketler aynı olunca tepkileri de tamamen benzeri oluyor," dedim.

DREYFUS ALEYHİNDEKİ KARAR UYGULANIYOR, DAHA AĞIR HAKARET

Dreyfus aleyhinde mahkemenin verdiği karar uygulanmaya başlamıştı. Rütbesinin alınması töreni 5 Ocak 1895 tarihinde Harp Okulu'nun geniş alanında yapıldı. Aynı günün sabahı jandarmalar, Dreyfus'ü Cherchemidi Cezaevi'nden alıp Harp Okulu'na getirdi. Zavallının elleri kelepçelenmişti. *La Libre Parole* gazetesi rütbenin özel törenle alınmasını şu yolda anlatmaktadır:

Harp Okulu'nun bahçesini çevreleyen parmaklığın arkasında binlerce ahâli toplanmıştı. Ahâlinin intikam duygularını ifade eden feryatları dalgalı bir denizin iniltisine benziyordu.

Saat yedibuçuktu, birden biri uzaktan bir ses işitildi. Daha sonra Le Vendale Caddesi'nden iki bölük süvari askerinin geldiği görüldü. Bu iki bölük arasında Dreyfus'ün bindirildiği hapishane arabası bulunuyordu. Araba parmaklıktan içeri girep Harp Okulu'nun önünde durdu. Hain (!) derhal arabadan indirilerek alt kattaki küçük bir odaya sokuldu. Saat dokuza kadar burada bekleyecekti.

Saat sekiz olmuştu. Her sınıftan subaylarla gazeteciler parmaklık önünde geziyorlardı. Piyade, süvari ve topçu askerinin Harp Okulu bahçesinde, bölük bölük gelerek büyük bir dörtgen teşkil ettikleri görülüyordu. Gazeteciler de bahçeye girince, bu büyük dörtgenin, dört köşesinde boş yer kalmadı, her taraf doldu.

Saat dokuza çeyrek vardı. Kışladan bir trampet sesi işitildi. Sonra General Darras'in, yanında bir albay, bir binbaşı ile alana doğru geldiği görüldü. General Darras yavaş yavaş ilerledi. Atının dizginini çekip Harp Okulu'na doğru döndü. Albay ile binbaşı, generalin arkasında durdu. Birkaç adım ileride Birinci Sıkıyönetim Sekreteri ve iri yarı bir jandarma çavubu bulunmakta idi.

Saat tam dokuzda General Darras kılıcını kaldırdı. O anda bir trampet sesi ve her bölüğün subaylarının 'Selam dur!' kumandası işitildi. Tüfenk ve kılınç şakırtılarından sonra derin bir sükût başladı. Bütün gözler hainin (!) çıkacağı kapıya dikildi. Bir saniye sonra Dreyfus dört topçu askerinin muhafazası altında kapıdan çıktı. Henüz hükümlünün çehresi fark edilemiyordu. Önce yavaş yavaş yürüdüğü halde, sonra hızlı hızlı büyük bir metanetle adım atmaya başladı. General Darras'ın önüne gelince durdu. Yanındaki askerler geri çekildi. Dört bin kişinin toplandığı bu geniş bahçede bir 'çıt' bile işitilmiyordu.

General kılıcını yeniden kaldırdı. Boru ve trampet sesleri rütbenin alınması töreninin başlayacağını ilan etti. Sekreter birkaç adım ilerleyerek büyük bir kağıt çıkardı, mahkemenin kararını okudu. Dreyfus başı yukarıda, asla eğilmeksizin, hiçbir teessür göstermeksizin kararı sonuna kadar dinledi.

Bundan sonra General Darras, hayvanının üzengileri üzerine kalkarak sağ elindeki kılınç titrediği halde, kuvvetli bir sesle:

"Dreyfus! artık bu üniformayı taşımaya lâyık değilsiniz. Devlet reisi namına askerî rütbenizi kaldırıyoruz," dedi. O zaman Dreyfus:

"Suçlu değilim!.. Eşimin, çocuklarımın başına yemin ederim ki masumum. Yaşasın Fransa!"

Diye bağırdı. Parmaklık dışındaki topluluktan bir gürültü koptu. Islık ve "Geber! Geber!" sesleri işitildi. Gürültü kesildikten sonra jandarma çavuşu haine (!) yaklaştı. İlk önce şapkasının kenarındaki sırma şeridi çıkarıp yere attı. Sonra kollarındaki nişanları, ceketindeki düğmeleri, pantolonundaki kırmızı şeridi çıkardı. Çavuş bunları sür'atle koparıyor, yere atıyordu. Fakat güya dakikalar, saatler geçiyordu. Sıra kılıcına geldi. Çavuş kılıcı çıkarıp sağ dizine dayadı. Kuvvetli bir darbe ile ikiye ayırdı. Sonra kılınç kayışını, kınını yere attı. Dreyfus hiç kımıldamadı. Kalabalık arasında yine bir gürültü başgösterdi. Dreyfus:

"Yaşasın Fransa!" diye bağırdı. Yüzlerce ağızdan çıkan büyük bir ses:

"Geber! Geber!" cevabını verdi.

Dreyfus dört adım geriye çekildi. Şimdi bunlarla beraber bütün bahçeyi dolaşa-

rak toplanmış askerin önünden geçecekti. Süratli ve muntazam adımlarla yürümeye başladı. Parmaklığın yanına geldiği zaman dışarıdaki topluluğu gördü. Tekrar:

"Masumum! Yaşasın Fransa!" diye bağırdı. Öncekileri gibi:

"Geber! Geber!" cevabını aldı. Yine yürümeye başladı. O sırada jandarmalar yerde duran şeritleri, kılınç parçalarını, düğmeleri topluyorlardı. Dreyfus gazetecilerin bulunduğu yerden geçerken onlara:

"Masum olduğumu yarın bütün Fransa'ya ilan ediniz," dedi.

Bunlardan da:

"Alçak! Hain!" sözleri ile mukabele gördü.

Dreyfus, metin, resmî bir görevde, güya manevrada imiş gibi, başı yukarıda bütün askerin önünden geçti. Bu feci, insanlık namına yüz kızartıcı törenden sonra zavallı, cezaevi arabasına bindirildi. Arabacı beygirleri kamçıladı. Hâlâ, "Geber! Geber!" sesleri işitiliyor, hakaretler devam ediyordu.

Dreyfus Santé Cezaevi'ne gelir gelmez sadık avukatı Demangé'ye bir mektup yazdı. Bu hazin tören hakkındaki duygularını şöyle anlatıyordu:

Size verdiğim sözü yerine getirdim. Masum olduğum halde en büyük hakarete tahammül ettim. Halkın bana karşı nefretle doldurulmuş olduğunu gördüm. Hatır ve hayale gelebilecek en dehşetli işkencelere uğramış gibi acı duydum. Mezar benim için ne saadetti? O zaman her şey biterdi, her şey unutulurdu. Ne yazık ki bana gösterdiğiniz yol ve görev buna müsaade etmiyor. Yaşamaya mecburum. Hakikati keşfetmek, haksız yere adıma sürülen lekeyi temizlemek için daha haftalarca azap çekmeye mecburum.

Fakat bunlar ne vakit olacak? Ne zaman yeniden mesutt olacağım? Yalnız size güveniyorum. Bu günkü acıları, yarınki azapları düşündükçe titriyorum. Tesirli sözlerinizle bana yardım ediniz. Artık takatim kalmadı. Suzçuz iken ne müthiş bir cinayetle mahkûm olmak pek feci ve pek elemli bir hal imiş, eminim ki siz, hakikatı aramaktan geri kalmayacaksınız. Bütün kalbimle buna inanıyorum.

Ancak manevi bir işkence ve teşhir olan rütbenin kaldırılması töreni sırasında Dreyfus'ün "Ben masumum" feryadı, aleyhinde suç icat etmiş şerirleri yeniden harekete getirdi. Bazı gazetelerde, "Dreyfus suçunu itiraf etti," yolunda sansasyonel haberler yayınlandı.

Az önce okumuştunuz. Millî Savunma Bakanı General Mercier'in adamı Binbaşı Du Paty de Clam, suçu üzerine alması için cezaevine gidip hükümlüyü zorlamıştı. Millî Savunma Bakanı namına yapılan bu zorlamadaki amaç Dreyfus'un 'masumum' kelimesini ağzına almasını önlemekti. Bu suretle halk tatmin edilmiş, cinayetleri de gizli kalmış olacaktı. Halbuki temizliğinden, dürüstlüğünden kuvvet alan haysiyetli hükümlü, başı yukarıda, zalimlerin ahlaksızlığını yüzlerine karşı haykırmaktan çekinmiyordu. Son bir tedbir olarak gazetelere bu yalan havadis yazdırılmıştı. Bunu tertipleyen binbaşı Du Paty de Clam'dı. Yardımcısının da, Dreyfus'ü cezaevinden alıp meş'um törene getiren jandarma yüzbaşısı Lebrun Renaud olduğu söyleniyordu.

CUMHURBAŞKANLIĞI'NDA BİR GÖRÜŞME

Dreyfus'ün mahkûm edildiği günün akşamı Cumhurbaşkanlığı sarayında neler konuşuluyordu? Zamanın ruh haletini göstereceği için bunu da kaydedeceğim. Başkan Casimir Perier, Dışişleri Bakanlığı haberalma servisi şefini, bilgi almak için saraya çağırmıştı; kendisini dinledikten sonra şunları söyledi:

Ah, nihayet bu iş bitti. İttifakla verilmiş kararın beni ne kadar büyük bir sıkıntıdan kurtardığını sizden saklayamayacağım.

Askerler mert insanlardır, namusludurlar, vicdanları temizdir. Eğer ellerinde çok kuvvetli deliller bulunmamış olsa idi –ya da da olsa– arkadaşlarından birini elbette mahkûm etmezlerdi. Kararlarını neye istinat ettiriyorlar, bilmiyorum. Hatta bu konuda ne düşüneceğimi de şaşırmış bulunuyorum.

Biraz önce, harp divanı (mahkeme) müzakereye çekildiği sırada buraya gelen polis müdürü beraat kararını beklediğini söylemişti.

Cumhurbaşkanının bu sözlerinde insaf ve adalet duygusu ile beraber memleketin ordusuna da derin bir itimat beslediği görülmektedir. İyi kalpliliğin belirtisi olan bu düşüncesine ancak hürmet edilir. Fakat kül halinde, toptan, hiçbir zümreye kötülük, suç isnat olunamadığı gibi bir zümre içinde de ahlaksız insanlar yoktur denilemez. İşte realite: İftiraları ile, suç uydurmaları ile, üniformalı yalancı şahitleri ile, kin ve gareze âlet olmakla, bir adalet kurulunu kendilerine bağlayıp peşlerinden sürüklemekle varılan sonuç meydanda...

Bu konuda, Osmanlı İmparatorluğunun 'inhitat' devrindeki Yeniçerilerinden birçok misaller bulunup söylenebilir. Osmanlı Yeniçerileri de başlangıçta meslek ahlakına bağlı mert insanlardı. Zamanlarının en iyi eğitim görmüş disiplinli askerleri idi.

Osmanlı İmparatorluğu, bütün ihtişamıyla bu kuvvetli temel üzerine kurulmuştu. Daha sonraları ne olmuştu?

Yeniçeri kumandanları, kendilerini ulûfe* ihtirasına kaptırdılar, her şeyi şahsi menfaatleri yönünden ve ocak, para gayretinden görmeye başladılar, haris vezirlerin** intikam ve fesat aleti oldular, zorbalıkla, zaman zaman ayaklanmalarla, 'kazan kaldırmalarla' yoldaşlarını baştan çıkardılar. Bu anarşik gidiş sonraları büyüklü küçüklü, bütün ocağı sardı; âdet haline geldi. Bu yüzden İmparatorluğun temelleri sarsıldı. Yeniçerilerin varlıkları, memleket için yokluklarından daha tehlikeli oldu. Bütün ocak, topyekûn topa tutuldu, 'yeniçeri kırımı' başladı. Bu olaya memleket selâmeti namına, 'Vak'a-i Hayriye' denildi (17 Haziran 1826).

---

*Ulûfe: Yeniçerilik zamanında askere verilen maaş anlamındadır. / C. B.

**Vezir: Osmanlı İmparatorluğu zamanında devletin bakanlık, valilik gibi yüksek görevlerinde bulunan ve paşa ünvanını taşıyan kimse anlamındadır. / C. B.

Fransa Cumhurbaşkanı'nın iyimser sözlerine, kabinenin, Genelkurmay başkanının iddialarına rağmen, asıl dava mahkemenin haksız kararından sonra başlıyordu. Böyle olması da tabiî idi. Çünkü eski ve büyük bir medeniyetin sahibi koca Fransa'nın adalet duygusu atıl kalamazdı; medeniyetlerine bağlı, adaletleri uğruna o zaman için fedakârlıkta bulunacak –az da olsa– yetişmiş evlatları vardı.

DREYFUS "BAHTSIZIM" DİYOR, FAKAT ADALET NAMINA DOSTLARI VARDI

Dreyfus'ün cezaevinden avukatı Demangé'ye gönderdiği mektupta imzasını üstünde 'bedbaht' kelimesi okunuyordu. Şüphe yok ki zavallı bahtsızdı, çünkü bir 'tertibe' kurban edilmek isteniliyordu. Kamuoyu, kesif iftira kampanyasıyla aleyhine doldurulmuştu; XIX. yüzyılın fanatik mantalitesi, din ve ırk düşmanlığı ile ayakta ve aleyhinde idi. Kendisini yargılayanlar, güçlü sandıklarına menfaat ümidiyle bağlanan uşak ruhlu hâkimlerdi. Zamanın Fransız parlamentosu cesaretini kaybetmişti; alerji korkusu veya bahanesiyle hak ve hakikate el koymaktan çekiniyordu.

Fakat bütün bu menfi unsurların yanında işin bir de müsbet yönü vardı: Bunlar da bahtsız adamın az sayıdaki samimi dostları ile Emile Zola, Clemenceau gibi yaralanan millî haysiyeti kurtarmak için ortaya atılan birkaç kişiden ibaretti ve 'yürüyen hakikatın önüne kimseyi geçirmemek' amacıyla kollarını sıvamışlar ellerinden geleni yapacaklardı.

SUÇSUZ HÜKÜMLÜ ŞEYTAN ADASI ZİNDANLARINDA

Sebebini az sonra anlatacağım, başkan Casimir Perier'in istifasından sonra, 1895 senesi Ocak ayının on yedinci günü Versailles Sarayı'nda toplanan kongre, Felixe Faure'u Cumhurbaşkanı seçtiği sırada Dreyfus, Santé Cezaevi'nden alınarak yeni ve ebedi zindanına götürülüyordu. Bazı benzerlerinde olduğu gibi elleri kelepçeli miydi, değil mi idi? Okuduğum eserlerde buna ait bir kayda rastlamadım. Fakat bütün geçtikleri yol boyunca kendisine hakaret ediliyor ve ettiriliyordu. Suçsuz hükümlü bu içli dışlı küfür ve husumet karşısında yüzü sapsarı kesildiği halde, bir yağmurluğa sarılmış, sükûnet içinde görülüyordu. Şüphe edilemez ki o anda ruhunu bir tiksinti sarmıştı. Karşısındakilerden iğreniyordu. Fakat masum vicdanından, temizliğinden aldığı kuvvetle vakarını muhafaza ediyordu.

Bu hava içinde Dreyfus, Ré Adası'ndaki cezaevine tıkıldı. Suçsuz cezalı, Guyana kolonisine götürülünceye kadar burada, Senmartendore Kale-

si'nde kalacaktı. Fakat Dreyfus aleyhindeki kin ve düşmanlık duygusu yatışmamıştı. Onun, "Masumum, yapılan zorbalıktır" şeklindeki şikâyet sesini halkın işitmesinden korkuluyordu. Bu hal, tertipçi canilerle, haksızlığa alet olmuş şahıslar için psikolojik bir hadisedir. Buradan da uzaklaştırılmasını, daha ilerlere götürülmesini istiyorlardı. Fransız kanunlarına göre 'müstahkem bir mevkide' müebbet hapse mahkûm olanlara hiç bir vakit kürek cezasına çarpılanlar gibi muamele edilmezdi. Hükümlü şahsa, kendini korumak için her türlü hukuk ve serbesti verilmişti. İsterse ailesini birlikte götürüp belli yerde otururdu.

Dreyfus, Ré Adası'na getirilir getirilmez kendisini mahkûm ettirenlerin tezvir ve fesat makinesi işlemeye başladı: "Cezalıyı dostlarının kaçırmaya çalıştıkları, hatta aleyhindeki nümayişlerin bu maksatla tertiplendi," yalanı ortaya atıldı.

Bu ve buna benzer yalan ve bahanelerle Dreyfus'ün Şeytan Adası'na nakli süratlendirildi.

Şeytan Adası yalçın kayalıktan ibaretti. Burada normal hayat ve yapı yoktu. Yalnız bir kısmı, cüzzam hastalığına tutulmuş olanlar için ayrılmıştı.

Burada Dreyfüs için bir kulübe yaptırılmıştı. Bu kulübe –bizde de olduğu gibi– infazdan önce, elleri arkadan kelepçeli, idam mahkûmlarının konulduğu mezar şeklindeki hücreleri andırıyorlardı.

Dreyfus kulübeye girdiği zaman, "Beni diri diri gömmek istiyorlar,"[3] demişti.

Dreyfus'ü küçük kulübede hapis etmeseler bile, iklimin ağırlığı sıhhatini bozacağı şüphesizdi. Burada kaldığı müddetçe maddi ve manevi bakımdan za'fa uğramıştı. Pek çok defalar ayak üzerinde kendisini tutamayarak bayılırdı. Hiç kimse ile konuşturulmadığı için lakırdı söylemeyi unutacağından korkardı. Bundan dolayı zaman zaman yüksek sesle kendi kendine konuşurdu. Hatta hükümlülüğünün sonlarına doğru birçok terimleri hatırlamayarak düşünmek zorunda kalırdı. Rutubetli küçük bir kulübede dört yıl hapis kalmanın yarattığı elem ve manevi sıkıntısının etkisiyle bahtsız Dreyfus'ün, ancak masum, suçsuz olduğunun meydana çıkacağı ümidi ile yaşadığı ve metin bir kalbe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

MEDENİ ALEMDE HOŞNUTSUZLUK, BAŞKAN CASIMIR PERIER'NİN İSTİFASI

Mahkemenin haksız kararı medeni âlemde hoşnutsuzluk yaratmıştı; Fransa aleyhinde çeşitli gösteriler olmuştu. İlk tepki resmî şekliyle Almanya'dan geldi. Bu yüzden, Dreyfus daha Şeytan Adası'na doğru yola

çıkarılmadan iki gün önce Cumhur Reisi Casimir Perier istifa etmek zorunda kaldı.

Almanya Hükümeti Paris'teki elçisine verilen 'teminata' aykırı olarak Dreyfus davasının sırf Almanya'yı hedef tuttuğunu, dosyadan resmî surette çıkarılan sahte evrakın mahkemeye verildiğini haber almıştı. Bunun üzerine Alman Başvekili Prens Hohenlohe aşağıdaki telgrafı Paris'teki büyükelçilerine gönderdi. Telgrafta şöyle deniliyordu:

M. Casimir Perier'nin ve Fransa Hükümeti'nin iyi niyetine tam emniyeti olan Majeste İmparator, Almanya Elçiliği'nin, Dreyfus meselesinde asla ilgisi olmadığı meydana çıkmış ise Fransa Hükümeti'nin bunu kesin bir surette ilan edeceğini ümit eylediklerini ve Almanya Elçiliği için, basının neşrine devam ettikleri rivayetlerin İmparatoru temsil eden elçinin durumunu tehlikeye koyduğunu M. Casimir Perier'ye beyan etmenizi zât-ı âlîlerinden rica ederler.

Alman elçisi bu telgrafı Fransız Cumhurbaşkanına gönderdi ve görüşme isteğinde bulundu.

M. Casimir Perier başvekil ile müzakere ettikten ve Dreyfus'ün dava dosyasını, ilk defa bir iki saat içinde gözden geçirdikten sonra, görüşmeyi kabul etti.

Başkan, elçiyi kabul ettiği sırada, müracaat yerinin, dışişleri bakanı olduğu halde Majeste İmparator kendi adından bahsettiği için görüşmeyi kabul ettiğini ve fakat arada geçecek sözlerin resmî sayılamayacağını anlattıktan sonra Alman Elçiliği'nden gelmiş bir kağıdın mevcut olduğunu ve bu kağıdın (sahte varakanın) Dreyfus aleyhindeki soruşturmaya esas teşkil ettiğini itiraf etti.

Buna karşılık elçi ziyadesiyle hayret etti ve:

"Elçilikte önemli bir kağıdın kaybolması mümkün değildir," dedi.

Casimir Perier, "Kağıdın o kadar önemli olmadığı," cevabını verdi. Yani millî savunma bakımından önemli olmayan kağıdın yabancı devlet eline geçmiş olduğunu anlatmak istedi. Bundan sonra konuşma şu şekilde devam etti.

Alman Büyükelçisi sordu:

"Bu olayı nasıl kapatmalı?"

Cumhurbaşkanı:

"Siz benim iyi niyetime başvurdunuz. Her şeyi biliyorsunuz. Elçilik kabul ettiği herhangi bir kağıttan sorumlu değildir, nitekim biz de bu kağıdı aldığımız için mesul değiliz," cevabını verdi. Nihayet, *Ajans Havas* yoluyla gazetelere bir bildiri verilmesi kararlaştırıldı.

M. Perier bu bildirinin bundan öncekilerden pek farklı olmamasını, karşısındaki ise Alman Elçiliği'nin Dreyfus işinde ilgisi olmadığının kesin olarak açıklanmasını, yani gerçeğin ifade edilmesini istiyordu.

Bunun üzerine Cumhurbaşkanı şu mütalâayı yürüttü:

Yalnız Almanya Elçiliği için bildiride bulunulursa diğer devlet elçilikleri şüpheli bir duruma düşeceklerinden onlar için de aynı şeklin yapılması gerekecektir. Ayrıca da bu çeşit bildirilerin yayınlanması başvekile aittir.

Bunun üzerine Almanya Elçisi, keyfiyeti İmparatora yazacağını söyleyerek saraydan ayrıldı. Birkaç gün sonra, "Olaya bitmiş nazarıyla bakılabileceğini," bildirdi.[4]

M. Casimir Perier, Alman elçisine karşı mahut sahte mektuptan taahhüt altına girmekle görevinin sınırını aşmıştı.

Diğer taraftan Millî Savunma Bakanlığı kendisinin bu taahhüdünü hiçe sayarak gizli evrakı, sahte mektupları mahkemeye vermiş. Dreyfus davası Almanya üzerinde toplanarak gelişmişti.

Almanya Hükümeti bu hali haber almıştı. Cumhurbaşkanının namusu üzerine verdiği söz ile kuvvetlenen taahhüde riayet edilmediğini anlamıştı. Bu durum karşısında M. Casimir Perier istifa etmediği taktirde, vaktiyle Almanya Elçisi ile Dreyfus hakkında geçen müzakereleri haber vermemiş olan Dışişleri Vekili ile kendisine itaat etmeyen Millî Savunma Vekilinin hareketleri, resmî beyanatına aykırı düşeceğini görecek ve haysiyeti Almanya nazarında daha ziyade düşecekti. İyi niyetini göstermiş olmak, bir bakıma tarziye vermiş görünerek Almanya'yı yumuşatmak için istifa etti. Bu hareketi memleketi hesabına bir çeşit fedakârlıktı. Görülüyor ki –az önce seylediğim gibi– cumhurbaşkanı genel olarak, temiz yürekle, mert olduğunu söylediği kuvvetin başı olan Millî Savunma Bakanının 'ocak' gayretiyle, oyununa gelmişti. Şahsi şerefini ve memleketin yüksek menfaatlerini tehlikeye düşmekten korumak için istifa ederek kendini feda etmek zorunda kalmıştı.

BÖLÜM 5

ENTRİKALAR, İFTİRALAR YÜZÜNDEN GÖREVİNDEN AYRILAN FELÂKETE UĞRAYAN BAŞKALARI DA VARDI, MESELA YARBAY G. PICQUART

Entrikalar, iftiralar ve rekabetler yüzünden felâkete uğrayan sadece başkan Casimir Perier değildi. Mesela Yarbay George Picquart gibi başkaları da vardı.

Picquart Saint Cyr Okulu'nu birincilikle bitirmiş, askerî akademide ikinciliği kazanmış, kurmay olmuştu. Orduda da bulunduğu, yüksek okulda (Ecole Supérieure) öğretmenliği sırasındaki liyakati ile kendini gösterdiğinden süratle ilerlemiş, Legion d'Honneur nişanı verilerek hizmetleri takdir olunmuş namuslu bir subaydı.

Dreyfus davası sırasında Millî Savunma Bakanı General Mercier kendisini, duruşmaları takibe, gereken raporları hazırlamaya memur etmişti. Mahkemede Yarbay Du Paty de Clam'ın sanık Dreyfus'ü akıl ve mantık dışı suçlamaları ve Yarbay Henry'nin insafsızca yalan şahadette bulunması Piequart'ın dikkatini çekmişti. Fakat o da herkes gibi Yüzbaşı Dreyfus''n suçlu olduğuna inanıyordu.

1895 yılı Temmuzu'nun birinde 'haber alma bürosu' şefi Albay Sander'e (Paralysie Générale) felç geldi, yatağa düştü. General Picquart'ın, Mercier'nin ahlakından başka zekâsına, liyakatına da güveni vardı; ayrıca beş dil de bilen felçli albay'ın yerine onu tayin etti. Picquart bu görevden memnun olmamıştı. Onca, casusluk işleri entrika demekti. Fakat büyük bir generalin ısrarına karşı gelemedi, işine başladı. Yerini aldığı selefi Sander kendisine şu telkinde bulundu:

Dreyfus meselesi eskisi gibi General Boisdeffère'in (Genelkurmay Başkanı) zihnini kurcalamaktadır. Bence bu iş bitmiştir. Bir de herkesi kandırmak gerekirse mahkemeye verilmiş olan dosyayı (yarbay) Henry'den istemek kâfi gelir. Dosyada inanç verici gayet önemli vesikalar bulursunuz.

Picquart 1896 yılının Ağustos ayında inceledi. Ayrıca içine düştüğü kirli hadiselerden Du Paty de Clam ile Yarbay Henry ve Binbaşı Esterhazy'nin ayrı ayrı 'asıl fail' suçlu oldukları kanısına vardı.[1] Hakikat da bundan ibaret olduğu halde genelkurmayın, millî savunmanın ve bunlar yoluyla hükümetin, alerji korkusuyla parlamentonun masumları bırakıp asıl hainleri himaye ettiğine şahit oldu.

Bu namuslu mert asker, amirlerine üstlerine gerçeği anlatmaya çalıştı. Genelkurmay Başkanı Boisdeffère'yi ziyaret etti, edindiği vicdani kanaati anlattı. Dreyfus'ün iftiraya kurban edildiğini söyledi. Bütün deliller suçlu olarak Binbaşı Esterhazy'yi ve ortakları Yarbay Henry ve Du Paty de Clam'ı gösteriyordu. Genelkurmay Başkanı kendisini dinledikten sonra bir şey söylemeksizin ikinci başkan General Gonse'a gönderdi.[2] General, Picquart'ı dinledikten sonra: "Demek ki, önce aldanmışız?" diye gerçeği teslim eder görünmekle beraber Picquart'ın Genelkurmay Başkanına ne gibi bir cevap vermek gerekeceği sorusuna: "Doğrusunu isterseniz, bana kalırsa Esterhazy melesesi ile Dreyfus işini birbirine karıştırmamalıdır, aynı tutmalıdır," gibi garip bir mütalâa yürüttü. Binbaşı Esterhazy her bakımdan ahlak düşkünü bir adamdı. Fakat girgindi, mizaca göre davranmasını, yerine göre entrika çevirmesini, mücadele etmesini biliyordu. Diğer suç ortakları da hemen hemen aynı karakterde insanlardı. Picquart'ın, şahısları aleyhlerine tahkikata giriştiğini işittikleri zaman hemen mukabil tedbire başvurdular. Elleri altında bulundurdukları 'tezvir komitesinden' Weyler adında birine sahte bir mektup yazdırdılar. Şeytan Adası'ndaki, hiçbir şeyden haberi olmayan Dreyfus'e gönderdiler. Tabiî mektup, daha yolda iken ele geçti. Mektupta Weyler "Paris'te bulunduğunu ve kızını evlendirdiğini" herkesin bildiği mürekkeple yazmıştı. Fakat açık satırlarla arasına eczalı ve görünmez mürekkeple şu satırlar sıkıştırılmıştı:

Son ihtarınızdan hiç bir şey anlamamaya başladık. Eski tarzı tekrar ele alınız. Evrakın kaldırılmış olduğu dolapların nerede olduğunu ve kilitlerin hangi kelimelerle açıldığını söyleyin. Aktör iş görmeye hazır bulunuyor.

Bu satırlar öyle yazılmıştı ki en dalgın insanların bile gözünden kaçması mümkün değildi. Bu sırada Bertillon ile Du Paty de Clam ve kumpanyası yeni bir plan uydurup ortaya atmışlardı. Güya, 'Dreyfus ailesi birisini bulup Dreyfus'ün işlediği suçu -yüksek bir para karşılığında- üze-

rine alacak, Dresfus'ün yazısını meşk ve taklit edecek'. Bu yalan, Dreyfus'ün, "İki üç seneye varmaz gerçek ve adli hata meydana çıkacaktır," şeklindeki sözlerinden şeytani bir duygu ile ilham alınarak uydurulmuştu. Yarbay Picquart'ın hamlelerini de zaafa uğratmak için, 'Mutlaka Dreyfus'ün yerine bir adam konacak, ikame edilecektir' propagandası yürütülüyordu. Böylelikle Dreyfus'ün masum olduğunu ispata çalışanların cesaretleri kırılmak ve şüpheli birer şahıs haline getirilmek isteniyordu. Millî Savunma Vekaleti muhitinde bu fikirler yayılıyordu. Özellikle sahte mektuptaki 'aktör' para karşılığında, Dreyfus için kendini feda eden adamdır, deniliyordu.

'Haber alma' bürosu şefi Picquart, Weyler'in mektubunu görür görmez zekâsını kullandı: Bunun kaba bir oyundan başka birşey olmadığını, Dreyfus'ü kurtarmak için güya, el altından bir fesat tertip edildiğini göstermek için yazıldığını anladı. Mektubu tertipleyenlerin de kimler olduğunu anlamakta gecikmedi. Bunlar da Dreyfus'ün yerine bir diğerini ikame etmek istenildiği nazariyesini icat eden Du Paty de Clam ve kumpanyasından başkası değildi.

Bu birinci manevra ile beraber ikincisine başlandı. Bunun da güttüğü amaç, her ne suretle olursa olsun Picquart'ın binbaşı Esterhazy aleyhindeki incelemelerini tesirsiz bırakmaktı. Bunun için Genelkurmayın öteden beri bilinen eski usulüne başvuruldu. *Libre Parole, Intransigeant* ve benzerleri gazeteler galeyana getirildi. Dreyfus'ün kaçacağı, kaçırılacağı ileri sürüldü; Şeydan Adası'ndaki 'hainin!' namusunu ayaklar altına almak mübah görüldü. Ailesine, özel dostlarına, yakıştırdıkları herkese salvo ateş hücum ve taarruz edildi.

Şerefli asker Picquart, Eylülün onbeşinci günü konjeden dönen Genelkurmay İkinci Başkanı General Gonse'a olayları anlatırken general birden karşısındakinin sözünü kesti:

"Dreyfüs'ün Şeytan Adası'nda bulunup bulunmamasından size ne Neden oradan kurtulmasına bu kadar önem veriyorsunuz?" dedi.

Picquart, hayretler içinde, "Fakat generalim, Dreyfüs masumdur," cevabını verdi. General Gonse biraz daha açılarak:

> Bu işe tekrar bakmak nasıl mümkün olur. Sonra mesele büyür, dehşetli bir hal alır. General Mercier'i ve diğer bir general arkadaşı görünüz, onların da bu işte parmağı vardır (zimethaldir),

dedi. Bunun üzerine Picquart ısrar etti, düşüncesini tekrarladı:

> Dreyfus masumdur. Yalnız bu hal, davaya tekrar başlamak için yeter sebep sayılabilir. Diğer bakımdan meseleyi ele alırsak Dreyfus'ün ailesi gerçek suçluyu aramaktadır. Şayet bizden önce bulursa durumumuz ne olur? Düşününüz.

Buna ikinci başkanın cevabı kesin olmuştur, "Siz susarsanız kimse birşey anlamaz"!

Böyle vicdani, insanlığa aykırı bir emirden üzüntü duyan, gerçekten mert asker Picquart:

General, bu dedikleriniz nefret edilecek dehşetli bir şeydir. Şimdiden ne yapacağımı kestiremem, fakat herhalde bu sırrı mezara kadar sürükleyemem,

dedi. Yeni deyimle as ile üstlerin arasındaki köprüler böylece atılmış oluyordu. Generaller, Picquart'ın görevinden ve Paris'ten uzaklaştırılmasına karar verdi. Karar önce tatlılıkla uygulandı.

Ekim ayının sonlarında Picquart güya özel görevle Fransa'nın kuzey bölgesine gönderildi.

Bu sırada basın, uyumuş görünen Dreyfus işini yeniden ele almıştı. Bir mebus da soru önergesi ile meseleyi millet meclisi kürsüsüne getirmişti. Bu suretle münakaşa konusu olan olaylar Millî Savunma Vekaletini ve Genelkurmayı sinirlendiriyordu. Teptipçiler bundan faydalanmak istedi, derhal yeni durumu Albay Picquart'ın ifşaatına bağladı ve bunun için de Yarbay Henry, Tomson adında bir hafiyeyi zorladı; sahte rapor, vesikalar hazırlattı. Kasım ayının 14'ünde Genelkurmay İkinci Başkanı General Gonse Picquart'ı Millî Savunma Vekili General Billot'nun huzuruna çıkardı. General, yarbaya imzasız bir mektup gösterdi. Bu mektupta Binbaşı Esterhazy ve onun dostlarından Weil adında birinin parlamento kürsüsünde suç ortağı ilan edileceği yazılıydı. Billot bir hayli tekdir ve çıkışmalardan sonra Picquart'a atandığı görevine hemen gitmesini ihtar etti.

Bu suretle topyekûn sahtekârların, tertipçilerin ve onları himaye edenlerin yüreğine su serpilmiş oldu.

General Gonse Picquart'i iki gün sonra, Kasım ayının on altıncı günü Paris'ten uzaklaştırırken üstlerinin güvenini asla kaybetmemiş olduğunu temin ediyor, görevlendirdiği yeni işin önemini (!) bunun delili olarak öne sürüyordu; aynı zamanda hareketini son derece gizli tutmasını, hatta ailesine bile söylememesini, yazılarını bakanlık yoluyla göndermesini tavsiye eyliyordu. İkiyüzlü general bütün bunları şefkatli bir amir, bir üst rolüyle yapıyordu.

Albay Picquart aldığı emirlere uyarak Fransa'nın bütün kuzey hududunu dolaştı. Nihayet kendi kendine, "Bu hal nedir?" diye sorduğu sırada Gonse'dan yeni bir emir çıkageldi. General, "Tunus'a gidiniz. Orada ancak sizin gibi muktedir, sır saklanamasını bilen bir kişinin görebileceği önemli işler vardır," diyordu.

Yarbay Tunus'da bir hayli dolaştırıldı. Temmuz ayı ortalarında, izinli olarak Paris'e dönmesine müsaade edilmesini istedi. Bu sırada Senato İkinci Başkanı Scheurer-Kestener'in, bazı delillere dayanarak Dreyfus'-

ün suçluluğundan ziyade masum olduğuna inanmaya başladığı yolunda haberler işitilmeye başlamıştı. Derhal Tunus'taki Kumandan Leclerc'e bir emir ulaştırıldı. "Picquart'ın fasılasız orada çalışması lâzımdır," denildi. Birkaç gün sonra da diğer bir emirle 'çöle' doğru tehlikeli bir yola gönderilmesi istenildi. Bu garip emirler general'in dikkatini çekti, Picquart'a:

Bu ne demek? Sınırda birkaç süvari görülmüştür bahanesiyle sizi güney tarafına göndermekliğim emir olunmaktadır. Halbuki ortada dedikleri gibi süvari yok. Önce böyle bir şayia çıkarıldı. Sonra tekzip edildi. Hepsi yalan, sizi daha ileriye göndermeyeceğim,

dedi. Picquart, Paris'ten uzaklaştırıldıktan sonra, hak ve hakikati savunduğu için kendisine düşman kesilen asıl vatan hainleri ve onları himaye eden bazı general ve subaylar kamuoyunda öyle akım uyandırmışlardı ki Yarbay Picquart'ı herkes suçlu görmeye başlamıştı. Basın ise genelllikle, görevini şahsi ve mesleki şerefine uygun bir surette yapmakta olan mert asker Picquart'ı tahkir ve tezyif etmekte en ileriye varmıştı.

Du Paty ve Henry'den aldığı haber ve nasihat üzerine hergün gazetelere yeni bir sır tevdi eden Esterhazy'nin düzme yalanları sayesinde Picquart herkesin nazarında vatan haini bir subay derkesine indirilmiştir. [3]

İşte bu hava yaratıldıktan sonra Picquart'ın Paris'e getirilmesine karar verildi. Ancak Tunus'tan itibaren General Billot'un karşısında, sorularına cevap verinceye kadar kimseye birşey söylemeyeceğine dair söz alındı. Bunun bir manası vardı; yarbay azgın ve haksız hücumlara karşı müdafaadan mahrum edilmek isteniliyordu. Marsilya'ya çıktığı zaman gazetecilerle karşılaşmaması için bindiği vapurun kumpanyasına kesin emirler verilmişti.

Picquart Paris'e ayak basar basmaz hemen generalin odasına götürüldü. Esterhazy hakkında bütün bildiklerini çekinmeden anlattı. 1896 yılında yaptığı resmî tahkikatın sonucunu söyledi. Asıl casus, hain bu adamdı. Bundan sonra dinlenecek şahitleri, adalet namına izlenecek yolu gösterdi. Picquart Millî Savunma Vekilinin yanından ayrıldıktan sonra, acayip kıyafetli iki kişinin peşine takıldığının farkına vardı. Evine geldiği zaman herşeyin altüst olduğunu gördü.

Evinde sıkı bir arama yapılmıştı. General Billot'un ikinci sorgusundan sonra Picquart, durumunu açık olarak anlamıştı. Artık bunların nazarında kendisi görevi olan bir insan, bir şahit değil, doğrudan doğruya bir suçlu idi. Sorduklarına en inandırıcı cevapları vermişti. Fakat neye yarar? Doğruyu anlamak istemeyen adamlara gerçeği kabul ettirmek mümkün müdür?

Esterhazy'nin her sözü, her iftirası 'ayet' gibi itibarlı; kendisinin gerçekleri manasız sözlerden ibaret oluyordu.

Burada sözü *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi* adlı kitabın yazarlarına bırakacağım (s. 317-320):

Cinayet mahkemesinin kararından beş gün sonra, kırk altı günden beri tutuklu bulunan Yarbay Picquart askerlikten çıkarıldı. Bu açık haksızlık yarbayın kırk iki yaşında iken başına geldi. Ordudaki parlak istikbalinin mahv ve heba edildiğini öğren Picquart'ın gerçeğe olan sevgisi, güveni sarsılmadı, yine vicdanının kendisine gösterdiği doğru yoldan, adaletten ayrılmadı. Evine döndü. Birçok kişilerden muhabbet ifade eden mektuplar aldı.

Picquart serbest kalır kalmaz vaktiyle Yarbay Henry'den gördüğü tahkiri tamir etmek istedi.[4] Henry'yi düelloya davet etti. Tarafların şahitleri anlaştılar: Vuruşma kılıçla olacaktır.

Picquart'ın şahitlerinden Senatör M. Rank düellonun olacağı günün sabahı Picquart'ın evinde gördüklerini şu suretle anlatmaktadır:

Yarbay Picquart ayakta piyanosunun başı ucunda birkaç satır yazı yazdı. "Bir kaza vukuunda..." diyerek bu yazıyı ailesine teslim etti. Daha sonra yanıma gelerek gayet tabiî, sade ve inandırıcı bir tarzda şu sözlerisöyledi: "Şayet geri dönemezsem iyice biliniz ki söylediklerimin hepsi birer gerçektir. Hakikatten başka bir şey söylemedim. Şeytan Adası'nda bulunan talihsizin müdafaasından feragat etmeyiniz."

Genelkurmay bu düellodan çok memnundu. Artık bu can sıkıcı, bu daima hakikattan bahseden budalanın (Picquart'ın) elinden kurtulacaklardı. Picquart silah kullanmakta tecrübesizdir, denilerek daha kolay öldürüleceği sanılıyordu. Netice beklendiğinin aksine tecelli etti. Picquart'a bir şey olmadı. Henry iki defa yaralandı.

Yarbay Henry'den sonra daha aşağı cinsinden suç ortağı binbaşı Esterhazy kirli kılıcını mert asker Picquart'ın kalbine saplamak için ortaya atıldı.

Esterhazy yazdığı hatıratında Genelkurmaydakilerin emirleri ile kendisinin böyle bir maceraya sürüklendiğini itiraf etmektedir.[5] Hatta Genelkurmay, usulden olduğu üzere seçilecek şahitleri bile göstermiştir. Fakat Picquart şöyle bir gerekçe ile düello teklifini reddetmiştir:

Esterhazy'nin tahkirlerinden, tahriklerinden kendimi tebriye olunmuş sayarım. Eğer bir oyuna gelirsem meşru müdafaa halindeki kişilerin kullanmaya yetkili oldukları bütün haklardan tamamiyle faydalanmaya azmetmiş bulunuyorum. Fakat şurasını da unutmayacağım ki bu adamın hayatı kıymetlidir. Çünkü hayatı kendisinin değil, memleketimin adaletine aittir. Şu halde kendisini adaletin elinden kurtarırsam suç işlemiş olurum.

Yani adamın murdar kanını akıtmaya tenezzül etmiyor...

Esterhazy rahat durmadı. Temmuzun üçüncü pazar günü Victor Hugo Alanı'nda gürültülü bir toplantı tertipledi. Fakat herhangi bir tecavüze meydan verilmeden baston ile oradan deffedildi bu suretle layık olduğu muameleyi görmüş oldu.

Picquart açığa çıkarıldığı günden beri sükûnet içinde istirahatle vakit geçiriyordu. Fakat büyüklü küçüklü hasımları, müfteriler, sahtekârlar yakasını bırakmıyorlardı. Millî Savunma vekilleri, generaller değişiyorlardı. 'Gelenler gidenlere rahmet okutacak' derecede aleyhte şiddet gösteriyorlardı. Bu tutumun çok enteresan ve ibretli safhaları vardır. Bunları da yazmak isterdim, fakat temel konumuzdan daha fazla uzaklaşmak endişesi kısa kesmeme sebep oldu. Bununla beraber Yarbay Picquart'ın sonucunu merak edecek okurlarım bulunacaktır. Onları da tatmin etmek istedim, kısaca devam edeceğim.

Picquart ordudan çıkarıldıktan sonra Millî Savunma Bakanı'nın isteğiyle aleyhine dava açılmış, evinde usulsüz aramalar yapılmıştı.

Bulunan evrak arasında sarı renkli ve balmumu ile birkaç yerinden mühürlenmiş bir mektup zarfı dikkati çekmişti. Zarfın üzerinde şunlar okunuyordu:

İmza sahibi öldükten sonra bu kağıdın devlet reisine verilmesi rica olunur. Zarfın içindekini yalnız o bilmelidir - İmza: Picquart.

İmza sahibi Picquart, bu mektubu Tunus'ta iken yazmıştı. Bilindiği gibi Genelkurmay ikinci başkanına söylediğini yerine getiriyordu: "Kalbindeki sırrı mezara kadar götürüp gömmeyecekti.

Picquart evi basıldığı sırada eski Adliye Nâzırı Trarieux'nun davetlisi olarak evinde bulunuyordu. Ev sahibi sokak ortasında tevkif olunmak gibi bir hakaretten, misafirini korumak için Adliye Nâzırı'na içli bir mektup yazdı. Aramanın yersiz ve kanuna aykırı olduğunu kaydettikten sonra:

Bu keyfi baskıya karşı ben de soframda bulunan ziyaretçimi evimde alıkoyarım. Kendisinin tevkifi gerekiyorsa bunu evimde yapmamanızı arzu ediyorum. Hak tanınmıyor, adalet çiğneniyor, aklım buhran halinde, fikrim matem içindedir. Bu sözlerim, çirkin olaylardan ne kadar büyük bir yeis ve kedere düştüğümün sadık ifadesidir.

Ertesi günü Yarbay Picquart Adalet Bakanlığı'na götürüldü. Burada sorgu hâkiminin odasında tutuklandı ve daha sonra Santé Cezaevi'ne gönderildi.

Garip tesadüftür: Az sonra anlatacağım sebeple Binbaşı Esterhazy de Picquart'a komşu düşmüştü. Sorgu Hâkimi Berthelot, binbaşının yeğeni

Christian Esterhazy'nin[6] ifadelerinden gerçeği tamamen öğrenmişti. Picquart aleyhinde 'kanuni taibata' başladığı gün Berthelot, Esterhazy ile suç ortağı Madam Pays'ı 'sahtekârlık' suçundan hapis etmişti. Ayrıca da sorgu hâkimi, Madam Pays'nin[7] evinde Esterhazy'ye ait bazı vesikalar bulmuştu. Bunlar o vakite kadar bilinmeyen olayları meydana çıkarmakla beraber davaya mesned olan vesikaları da aydınlatmış oluyordu.

Nihayet Dreyfus meselesi veya onunla ilgili vak'alarla uğraşan hâkimler arasında meslek bakımından namuslu birisi bulundu: Berthelot... Berthelot nereden gelirse gelsin, tesire, müdahaleye kapılmadan vicdani istiklalini muhafaza etmesini bilen gerçek bir hâkimdi. Sanıklara, "Sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor," diyen cinsten değildi. Certhelot bu kuvvetli karakterinin açık delilini vermekte gecikmedi. Millî Savunma Bakanı Cavaignac -ki inatçı, borne bir Fransız devlet adamıdır- onun 'hükümet ve icra nüfuzu' diye vasıflandırdığı açık taraf tutmasından kendisini şerefle korudu.

Berthelot'un hakikati meydana çıkarmak yolundaki tutumu Genelkurmayın hoşuna gitmiyordu. Tiraj peşinde koşan basın derhal harekete geçti. Esterhazy gibi namuslu (!) bir asker ne cesaretle hapis edilir, bu ne demektir?" yaygarası başladı. Fakat Berthelot'un salâbeti sarsılmıyordu.

Bundan sonrası için sözü, *Dreyfus Meselesi ve Eshab-ı Hafiyesi*[8] yazarlarına bırakıyorum:

Bu defa Erkân-ı Harbiye'nin (Genelkurmayın) bihakkın eteği tutuşmuştu. Henry sorgu hâkiminin odasına Harbiye Nâzırı namına gitti. Orada yapılan tahkikatı anladı. Dehşetinden tüyleri ürperdi. Evvela Berthelot'u iğfal etmek, aldatmak istedi. Tahkikatın doğru olmadığını anlatmaya çalıştı. Fakat Berthelot hakikatın bir kısmını sımsıkı tutuyordu. Nihayet Henry çaresiz kaldığını, akıbetinin kendisi hakkında dahi vahim olacağını görerek ağladı, sızladı. Berthelot'un ayaklarına kapandı:

"Ne olursa sizden olur. Askerin namusu ve haysiyeti sizin elinizdedir. Şeref-i askeriyi kurtarın," sözlerini hıçkıra hıçkıra söyledi. Berthelot tabiatıyla bu heyecandan, bu ricadan bir şey anlamadı. Hususiyle Esterhazy'nin sahtekârlığıyla şeref-i askerî arasında hiçbir münasebet bulmadı. Binaenaleyh Henry'ye -ki evvelce dostu idi- sükûnet bulmasını, muktaza-yi adalaten ifa olunacağını (adaletin yerine getirileceğini) teselli makamında söyledi.

Berthelot, incelemelerini daha da derinleştirince Du Paty, Esterhazy ve Madam Pays anlaşmasından doğan 'entrikaları' anladı. Bu entrikalar arasında önemli rolü olan 'peçeli kadının' hüviyeti meydana çıktı. Peçeli kadın sanıldığı gibi genç, güzel, eski deyimle 'bir âfet-i devran' değil, mahmuzlu, çizmeli, apoletli ve tek gözlüklü, yanı başında sallanan kılıcı ile bir asker, yani Du Paty de Clam'ın kendisi olduğu meydana çıktı.

YARBAY PICQUART HEMEN DU PATY ALEYHİNE DAVA AÇTI SENATO İKİNCİ BAŞKANI ADALET ARIYOR, KARŞILAŞILAN ENTRİKALAR, OYUNLAR, ZORLUKLAR

27 Temmuz'da Berthelot Harbiye Nâzırı Cavaignac'ın izinde yürüyen savcıdan bir iddianame aldı. Savcı iddianamesinde, Berthelot'un bu davaya bakmaya yetkisi olmadığını söylüyordu. Bundan maksat, davanın Harbiye ve Genelkurmay'ın nüfuzları altındaki bir mahkemede görülmesini sağlamaktı. Bilinen derecelerden geçerek sonunda Yargıtay, dilekçenin usul bakımından kabul edilemeyeceğine karar verdi. Bu suretle askerî mahkeme işi ele aldı.

Esterhazy hatıratında bu meseleye de değinmiştir:

Cavignac'nın Versailles'da görülen muhakemesinin ertesi günü 'hikmeti hükümete binaen' lehimde icraatta bulunduğunu beyan etmişti. Filhakika nüfuz-ı hükümet cümlemizi kurtardı.

Fakat Picquart'ın, ihtilâttan menedilmiş olarak hapsi devam ediyordu. Kendisi müdafaadan bu suretle mahrum edilince hasımları, aleyhinde rahat rahat yeni iftiralar ortaya atmakla meşgul oldu, Genelkurmayı tutan ve onun organı rengini alan gazeteler de Picquart'ı teşhir ederek aleyhine daha ağır ortam yaratmak isteyenlere yardımcı oluyorlardı. Picquart da Dreyfus gibi mahkûm edilmek tehlikesiyle karşı karşıya geldi.

DREYFUS'UN MUHAKEMESİNİN YENİDEN GÖRÜLMESİ MESELESİ

Bu sırada Dreyfus'ün 'iade-i muhakeme' meselesi hararetle ele alınmıştı. Mert ve ahlaklı bir insan sıfatı ile hak ve adalete hizmet edeceğine inanılan birisinin böyle çirkin bir tecavüze uğraması Fransız millî vicdanının harakete geçmesine sebep oldu. Her taraftan protesto yağmuru başladı.

İnsan Hakları Cemiyeti reisi, eski Adliye Nâzırı M. Trarieux, General Zorlinden'i (yeni Harbiye Nâzırı) tutumundan dolayı haksız bulan vatandaşların imzasını topladı. İmzaların sayısı otuz bini aşmıştı. Mesele basın sahasından parlamentoya intikal etti. Başvekil Charles du Pois sorumluluğu üzerinden attı, "Bu işin benimle ilgisi yoktur," dedi. Fakat mebuslar hiç olmazsa Dresfus'ün muhakemesinin yeniden görülmesini görüşen yargıtayın vereceği karara kadar Picquart'ın divan-ı harbe verilmesinin geri bırakılmasını ısrarla istiyorlardı. Bu sayede Picquart'ın divan-ı harp huzuruna çıkması belli olmayan bir zamana ertelendi. Daha önce

işaret etmiştim. Senato İkinci Başkanı Alsacelı Scheurer-Kestener herkes tarafından sevilen ve saygı gösterilen yaşlı bir siyaset adamıydı; Almanlara karşı kurulan müdafaa cephesinde millî kahraman Gambetta'nin yanında yer almış tarihi bir şahıstı. Emile Zola ondan bahsederken, "kristal kadar berrak temiz bir hayata sahip olduğunu," kaydetmektedir. Senato ikinci başkanı ilkin pek çokları gibi Dreyfus'ün suçlu olduğuna inanırdı. Fakat mesele ile ilgilendikten sonra tamamen değişti. Dreyfus'ün tertipli bir adli suikastın mağduru olduğunu anladı. Haksızlığa uğramış bir insanı işkenceden kurtarmanın, ismini taşıyan masum çocuklarının şerefini korumanın iyi kalpli, vicdanlı insanlar için bir borç olduğunu açıkladı, çalışmaya başladı. Durumu haber alan hükümet telaşlandı. Harbiye Nâzırı General Billot hemşehrisi Alsacelı bir subay yoluyla Kestener'in ağzını aradı. Senato ikinci reisi, subayın misyonunu anlamıştı, derhal, "Her şeyi olduğu gibi biliyorum," demişti. Bu cevap ilgililerin endişesini arttırmış, korkuya çevirmişti. Derhal mukabele ve müdafaa tedbiri düşünüldü.

Dreyfus dosyası yeniden tahrif edilecekti. Yeniden yalanlar uydurulacaktı. Hak ve adaleti arayan muhterem senatörün kamuoyu önünde haysiyetine, itibarına, şerefine, basın yolu ile taarruz edilerek çürütülecekti. Bu suretle ihtiyar politikacının cesareti kırılacaktı.

Bu kararın uygulanması hususu mahut Yurbay Henry'ye emanet edildi. Fakat Dreyfus meselesinin tertibi ve 1896 yılındaki mahkemede geçen hadiselerin sorumluluğu Harbiye Nâzırının ve Genelkurmay Başkanı Boisdeffére ile ikinci başkanı General Gonsé'ye yükleneceğini bildikleri için Henry yalnız bırakılmadı. General Gonsé genel olarak idareyi ele aldı. Bu da, senato ikinci başkanının teşebbüslerini önleyecek ve çürütecek yeni buluşlara başvurdu.

Önce Harbiye Nâzırına gizli ve uzun bir not hazırladı. Bu notta sahte ve yalan olduğunu bildiği bütün vesika ve iddiaları suç delilleri gibi değerlendirdi. Onlara göre bu suretle hareket edildiği takdirde Dreyfus'ü savunmak isteyenlerin ellerinden silahları alınmış oluyordu. Harbiye Nâzırı, General Gonsé'nin notlarını okuduğu zaman geniş bir nefes almış, rahatlamıştı. Bununla beraber Genelkurmay, tehlikenin kendileri için tamamen ortadan kalktığına emin değildi. Çünkü gerçek suçlu Esterhazy'nin yeni durum karşısında davranışının ne olacağı bilinmiyordu. Bu ahlaksız adam yanlış bir adımla planlarını altüst edebilir; Dreyfus'ün mahkemesinin yeniden başlamasına ve hepsinin felâketine sebep olabilirdi.

Genelkurmay ikinci başkanı, meselenin bu yönü ile de emniyete alınması için du Paty de Clam'ın yardımını istedi. Bu yadigârı da okurlarım, Dreyfus meselesi başladığı andan beri oynadığı meş'um rolleri ile tanımaktadırlar.

Du Paty de Clam, General Gonsé'nin Genelkurmaydaki odasına çağrıl-

dı. Yarbay Henry de daha önce gelmişti. Toplantıda general düşüncelerini açıkladı:

Sizin de bilidğiniz gibi Dreyfus'ün yerine başka bir subay (Binbaşı Esterhazy'yi kastediyor) koymak ve onu kurtarmak istiyorlar. Buldukları adamın hususi hayatı hem çok kirli ve hem de çok karışıktır; fakat bu adam casus değildir, iyi bir askerdir. Böyle bir durumda ne yapmak uygun olur?

Du Paty de Clam cevap verdi:

Eğer onun suçsuzluğundan eminseniz, durumu kendisine söyleyin ve çıkacak hadiseler karşısında sükûnetini muhafaza etmesini tavsiye edin.

Bu görüşmenin ertesi günü Harbiye Nâzırı General Billot, imzasız bir mektup aldı. Bu mektupla, "Dreyfus ailesinin suçlu Dreyfus yerine koymak için aramakta olduğu bir subayı bulduğu, isminin bu günlerde açıklanacağı; bundan sonra da subayın intihar etmesi veya kaçması ihtimali bulunduğu ve böylece 1894 davasının yeniden görülmesi için gerekli ortamın hazırlanmış olacağı," haber veriliyordu. Bu mektubu Yarbay Henry uydurmuştu.

İftira ve entrika 'tertip heyeti' yeniden toplandı; Binbaşı Esterhazy'ye de imzasız bir mektup yazılmasına karar verdi. Bu mektupta özetle Esterhazy'nin, "Büyük bir skandal karşısında bulunduğu, soğukkanlılığı muhafaza edemezse şeref ve namusunu kaybedeceği, bundan düşmanlarının memnun, kendisini korumak isteyen dostlarının mahzun olacakları bildiriliyor, neticeyi metanetle beklemesi," tavsiye olunuyordu.

Bundan başka Esterhazy, Esperance-Uniut imzasıyla ve bir kadın yazısına benzeyen bir mektup aldı. Bunda, "Esterhazy'nin el yazılarını Picquart adında bir yarbayın toplayarak Dreyfus Ailesi'ne verdiği, ailenin bu durum karşısında kendisinin Avusturya'daki akrabalarının yanına kaçmasını beklediği," haber veriliyordu.

Enterhazy bu mektubu Donmartin'deki şatosunda alır almaz telaş ve korku içinde hemen Paris'e koştu, geldi. Douai Sokağı'ndaki metresi Marguerite Pays'nin evine gitti. Takatsız bir halde kendisini bir koltuğa attı. Yemiyor, içmiyordu. İntihar edeceğini söylüyordu, "Artık benim ölmem lâzımdır," diyordu.

Bu üzüntülü hali uzun sürmedi. 'Kurtarıcı melekler!' imdadına yetişti. O gün akşam, ortalık kararırken yeşil gözlüklü, 'esrarengiz' bir ziyaretçi, bulunduğu eve geldi. Ertesi gün için kendisinden randevu aldı. Tam zamanında, yeşil gözlüklü, 'haber alma' bürosunun arşiv memuru Gribelin ve takma sakallı Du Paty de Clam, Esterhazy'nin karşısına çıktılar. Yarbay Henry arabanın karanlığı içinde kalmış, bunları gözetliyordu. Ester-

hazy gelenlerin kim olduğunu anlayamamıştı. Fakat subay olduklarını sezmişti ve bundan rahatlık duymuştu. Gelenlere elindeki tehdit mektubunu gösterdi, ölmek istediğini söyledi. Karşısındakiler kendisine meselenin halli için sakin olması gerektiğini anlattılar. Düşünceler birleşti. Henry ile Du Paty de Clam, Esterhazy ile sık sık buluşmaya başladı. Aralarındaki kararlaştırdıkları plan gereğince Esterhazy masum rolü oynayacak, şerefine kastedilmiş bir asker olarak harekete geçecekti.

Bundan sonra için *Dreyfus Meselesi, İtham Ediyorum* adındaki değerli eserde aşağıdaki satırlara (s. 180) rastlıyorum, hep beraber okuyalım:

Dreyfus davasının yeniden görülmesini önleyecek oyunun bütün aktörleri iş başında idi. Harbiye Nâzırı üst kademedeki Scheurer-Kestener'i oyalayacak, aldatacak tedbirleri alacak, Esterhazy'i koruyacaktı.

İki general, Boisdeffére ve Gonsé, Genelkurmayda her türlü tedbirleri alacak ve muvaffakiyetsizlik halinde, suçu kendilerinden başkasına yükletmenin yollarını bulacaklardı.

Nihayet, en alt kadamede Yarbay Henry ile işbirliği yapmış olan sahtekâr, casus Esterhazy vardı. Onlar da akla gelmedik manevralar ve teşebbüslerle işi, içinden çıkılmaz bir hale getirecek şekilde, karıştıracaklardı. Esterhazy ise işe, Harbiye Nâzırı'na müracaat etmekle başladı. Nâzır kendisini piyade dairesi başkanına gönderdi. Esterhazy bu generale kendi hakkında hazırlanan bir komployu (!) hayalinde canlandırdığı gibi süsleyerek anlattı. Bu müracaat, görünüşte müsbet bir netice vermedi. Fakat hakikatta Genelkurmayı, tatbik edeceği şaşırtma planında daha kararlı bir hale getirdi.

Diğer taraftan senato ikinci başkanı muhterem ihtiyar, insani bir duygu ile görevini yapmaya başlamıştı.

Senatörü hemen harekete getiren, enerjik davranmasına sebep olan alçakca bir iftiranın, umumi denilecek bir yerde, kulağına kadar gelmiş olmasıydı. Kestener, Paris'in büyük lokantalarından birinde yemek yiyordu. Yüksek sesle:

"Ben az çok Dreyfus hakkındaki 'tahkikata' katıldım. Alfred Dreyfus'ün Paris'de iki yüz bin franga malolmuş bir evi vardır. Halbuki defterlerinde büyük masrafın izi bile yoktur," dediğini işitti; vicdanı ezildi. Önce bir subay, özellikle büyük rütbeli bir subay yalan söylemezdi, hele umumi yerlerde böyle hiç konuşmazdı. İşin diğer yönü ile Dreyfus'ün de namuslu bir insan, bir subay olduğunu biliyordu. Dayanamadı. Vicdanını tatmin etmiş olmak için ertesi gün yüksek rütbeli subayın evine gitti, hakikatı öğrenmek için lokantadaki sözlerinin dayandığı esası sordu. Subay da, "İşittiklerinin bir şaiadan ibaret," olduğunu söyledi. Bu defa da vicdanı sızlamıştı. Kendisini müdafaadan 'mahrum' edilen bir vatandaşın aleyhinde alçakça bir iftira kampanyası devam ediyordu. Daha önce Albay Picquard'ın avukatı Alsacelı hemşehrisi avukat Lebelois'den haki-

katı öğrenmişti. Doğruca gitti, Reisicumhur Felix Faure'ya başvurdu. Meseleyi anlatmaya çalıştı. Devlet Reisi, ona Harbiye Nâzırı ile görüşmesini tavsiye etmekle yetindi, fazla bir şey söylemedi.

Bundan sonra sırasıyla Başvekili, Adliye Nâzırını ziyaret etti. Asıl önemli olanı Harbiye Nâzırı General Billot ile görüşmesiydi. General, eski bir dostu idi, öteden beri onunla senli benli konuşurdu. Ayrıca da elindeki vesika ve delillerden kuvvet alıyordu. Fakat karşısındaki, dürüstlüğü, fazilet ve vatanseverliği ile Fransa'nın saygısını kazanmış olan senatonun muhterem ikinci başkanını dinlemek bile istemiyordu. Zaten yalancılık üzerine yalancılık, 'sahtekarlık' eden mahut kumpanya ile birlik hareket eden general, bu kuvvetli şahsın bu işle uğraşmasından korkuyordu. Kestener'i halk nazarında basın yoluyla lekelemeyi, gözden düşürmeyi –bildiğimiz gibi– kararlaştırmıştı.

Nihayet Harbiye Nâzırı, güya bir şey bilmiyormuş gibi, dört buçuk saat çekişmeden sonra, meseleyi inceleyeceğini söyleyerek on beş gün mühlet istedi. Bu süre içinde senato ikinci başkanının susmasını rica etti. İhtiyar politikacı da bu teklifi kabul etti. General, bundan faydalanarak kararlaştırmış olduğu aleyhdeki 'teşhir' planını rahatça uygulamaya koyuldu. Ertesi günü işbirliği yaptıkları gazeteler arada geçen konuşmayı generale göre manalandırarak yayınlıyorlar, *Matin, Libre Parole, Intransigeant, Patrie, Autorité, Soir* gazeteleri Scheurer-Kestener aleyhinde, şeref kırıcı ne varsa hepsini sıralayarak, hezeyanlarını devam ettiriyorlardı.

Scheurer-Kestener de, namuslu adam sıfatı ile generale verdiği sözü tutmuş olmak için, susuyordu. Scheurer-Kestener gibi hak ve adaletin tecellisi için uğraşanların bir talihsizliği daha vardı.

Kin ve husumetle gırtlağına kadar dolu olanların hareketleri bir yana, mutedil veya tarafsız görünen başvekiller, kabine ve parlamento üyeleri temel davayı ele almaktan, adaleti benimsemekten çekiniyorlardı. Mahkemenin kanuna ve vicdana aykırı hüküm verdiğini aralarında konuşabilenler bile böyle bulaşık (!) iddialı bir meselede söz sahibi olmak istemiyorlardı. Bu, sadece şahsi menfaate dayanan 'egoizm' idi, vazifeden kaçmaktı. Onlara göre hiç olmazsa rahatları bozulacak, başları ağrıyacaktı. O halde adalet veya adaletsizlik varmış, nesine lâzımdı? Ayrıca parti farkı ve düşüncesi de 'oportünizm' ile beraber işe karışıyordu. Bütün bunlar bir noktada birleşerek ilgililer, kendilerinden daha kuvvetli ve şerefli sandıklarının karşısında, son zamanlarda bizim de siyasi edebiyatımıza giren, 'alerji' hastalığına tutuluyorlardı, bu dert karşısında titreşiyorlardı.

İşte senato ikinci başkanının hak ve adalete rehberlik etmek istediği sırada parlamentoda böyle bir ruh haleti hâkimdi. Halbuki 'mahkeme' malûm hükmünü millet namına vermiştir. Milletin iradesini temsil eden millet meclisi, yani milletvekilleridir. Tabiî, seçmenlerine karşı millî ada-

letten de sorumludurlar. Bütün bunlar unutulmuş görünüyordu.

Muhterem senatör, parlamento arkadaşlarının durumunu, tutumunu bildiği için olacak, çalışmalarını daha ziyade parlamento dışında değerlendirmek istiyordu; fakat zorbalar, iftiracılar burada da yolunu kesiyorlardı. Scheurer-Kestener, Harbiye Nâzırı ve Genelkurmay tarafından kendileri ile birlik olan gazetelerin aleyhte yazıları ile baskı altına alınıyordu. Ayrıca da parlamentoya el atılıyordu; tertip mükemmeldi.

Ceselain adında bir mebusa soru önergesi verdirildi. Parlamentolarda bir meseleyi kapatmak için başvurulan fena bir usuldü bu. Mebus, sürüp giden neşriyata karşı hükümetin ne gibi tedbir aldığını soruyordu. İlk önce mebusun sorusunu meclis kürsüsünden Harbiye Nâzırı General Billot cevaplandırdı.

Dreyfus'ün mahkûm oluşunun iç yüzünü, nâzır herkesten iyi biliyordu. Hüküm, hâkimlerin vicdanı tazyik olunarak alınmıştı. Buna rağmen:

"Hükümlünün, mahkemece kanuna uygun ve adil bir surette mahkûm edildiğini," söyledi; sonra da:

"Görüyorsunuz, Kaziyye-i muhkeme (kesin hüküm) vardır, bu dava tekrar meydana çıkarılamaz," dedi. Ayrıca, "Memleketin menfaatinin bunu gerektirdiğini," sözlerine eklemeyi ihmal etmedi. Bundan sonra mebus Cesalain uzun bir konuşma yaptı. Az önce yazdığım gibi muhakemenin yeniden görülmesini önlemek için generallerle beraber sahtekârların bir arada verdikleri karara göre düşüncelerini açıkladı. Bundan sonra başvekil ve ikinci defa Harbiye Nâzırı kürsüye geldi. Güya dokunan varmış gibi, 'şeref-i askerîden, vatanseverlikten' söz açtı. Topluluğun saf, temiz duygularını gıcıkladı. Melin Kabinesi'nin politikası beşe karşı oy birliğiyle denilebilecek büyük çoğunlukla tasvip olundu. Bundan sonra Dreyfus meselesi küllenir gibi olmuştu. Fakat Binbaşı Esterhazy rahat değildi. Bir gün gerçek suçlu kendisinin olduğu anlaşılabilirdi. Bu sahifeyi kesin olarak kapamak lâzımdı. Genelkurmay, Harbiye Nâzırı ve yardımcıları kendisini tutuyordu. Basın büyük çoğunluğuyla lehinde idi. Kendisini Alsace Lorraine'i geri almış kahraman bir kumandan gibi alkışlıyorlardı. Suç ortakları çok kurnazdı, her çeşit tertibi maharetle alıp yürütüyorlardı. Eh muhterem generaller de öyle...

Mahkemeden lehine karar almak yüzde yüzdü. Bundan şüphesi yoktu. Bu takdirde Yarbay Picquart, Senato İkinci Başkanı Scheurer-Kestener gibi Yüzbaşı Dreyfus taraflılarının hücumlarından, bir daha ağızlarını açamayacak halde, kurtulmak için tek çare olarak bir 'kaziyye-i muhkeme' lâzımdı. Böyle kesin bir mahkeme hükmü elde edilince Dreyfus davasının iadesi gibi bir felâket de önlenmiş olurdu. Esterhazy bilinen arkadaşları ile mutabık kaldı; General Pellieux'ya bir dilekçe sundu, gazetelerle de dilekçesini yayınladı:

Masum olduğum halde on beş günden beri çektiğim azap insan takatinin üstündedir. Öyle sanırım ki beni mahvetmek için tertiplenen alçakca fesadın bütün delilleri elinizde bulunmaktadır. Fakat bu deliller alenî yapılacak bir mahkemede mümkün olduğu kadar geniş bir surette meydana çıkarılmalı, tam hakikat belli olmalıdır.

Ne tahkikattan çekinmek keyfiyeti ve ne de 'men'i muhakeme' kararı, şimdi bana verilmesi gereken manevi tarziyeyi sağlayamaz. Subay olduğum ve açıkca ihanetle suçlandırıldığım için askerî adaletin en yüksek bir şekli olan 'harp divanı' huzuruna çıkmaya hakkım vardır. Yalnız böyle bir mahkemeden çıkacak bir karar beni 'tebriye' ettiği vakit en alçak iftiracılar da cezalandırılmış olur. Binaenaleyh Paris Harp Divanı huzuruna gönderilmekliğimi adaletinizden beklerim. Esterhazy.

Daha önce Esterhazy'i tutan malûm kuvvetin etkisiyle Binbaşı Revary adında biri güya Esterhazy aleyhinde tahkikata memur edilmişti. Raportör, aldığı direktife göre Picquart'ı suçlandırmakla beraber Esterhazy'yi açık surette savunarak 'men' muhakeme kararı verdiği halde kahraman (!) Esterhazy bu sonucu kâfi görmeyerek kabul etmiyor, yukarıda okuduğunuz dilekçesi ile Paris Birinci Harp Divanı'na verilmesini istiyordu.

Harp divanı General Luxer'in başkanlığında toplandı. Reisin arkasında bir koltukta Seine Bölgesi Kumandanı General Pelileux oturduğu halde duruşmaya alenî, açık olarak başlandı. Picquart'ı suçlandıran rapor okundu. Esterhazy söz aldı. Kendisi gibi namuslu bir askerin şerefi ile oynadığını uzan uzun anlattı. Onun arkasından Pellieux, Bavary ve haber alma dairesinden Yarbay Henry, nihayet Genelkurmay Başkanı General Boisdeffère ve yardımcısı General Gonsé, Harbiye Nâzırı Billot şahadette bulundu. Bunların hepsi Picquart'ı kamuoyu önünde lekeliyorlar, Esterhazy'nin ise namuslu bir asker olduğunu söylüyorlardı.

Picquart kendisini müdafaaya imkân bulduğu, gerçeği kendi lisanından açıklayabileceği için memnundu. Fakat söz sırası kendisine geldiği zaman savcının ayağa kalkıp "millî müdafaanın tehlikeye düşeceğinden muhakemenin gizli yapılmasını," istediği, mahkemenin de hemen bu teklifi kabul ettiği görüldü. Picquart'ın nefsini müdafaası ve şahadeti gürültüye getirilmiş oluyordu. Ayrıca Senato İkinci Reisi Scheurer-Kestener'in ve avukat Leblois'nin şahadetleri kamuoyundan gizli kalıyordu. Zaten Genelkurmay bu tertibi daha önce hazırlamıştı. Mahkemeye gelince: Hakkı ve adaleti arayıp bulmak için değil, Genelkurmayın emirlerini yerine getirmek, kanun namına tescil etmek göreviyle işe başlamıştı. Bundan sonrasını eski harflerle yazılmış değerli bir eserden[9] aynen alıp sizlere sunuyorum:

İşte Erkân-ı Harbiye hakikatı boğmak için bu bayağı usüllere müracaat ediyordu. Fakat efkâr-ı umumiye (kamuoyu) bu komedyayı anlamaya başlıyordu. *Figaro*'da neşrolunan mektupları ile[10] Fransa'ya düşman olduğu sabit olan bir suçlu-

ya (Esterhazy'e) bu kadar riayet edildiği halde mazisi saf, istikbali parlak, namuslu, gayretli ve hizmet görmüş bir kaymakam yarbayın nefsini müdafaadan mahrum olmasına, asıl suçludan ziyade hakaret görmesine münasip bir mana veremiyordu. Himaye, tavsiye, yardım, herşey Esterhazy içindi. Harbiye Nâzırı, Erkân-ı Harbiye heyeti (Genelkurmay), Kabine, matbuatın büyük kısmı, cinnet ve galeyan haline getirilen umumi efkâr, hepsi Esterhazy'i tutuyordu. Picquart'ın ise yegâne müdafaa silahı doğruluğundan ve iyi niyetinden, dayandığı hakikat ve adaletten ibaretti. Esterhazy kötülüğü, Picquart iyiliği temsil ediyordu. Bu iki kuvvet çarpıştı. İptidaları birinci zaferin nimetinden zevk aldı ise de sonunda galebe ikincide kaldı.

Nihayet Erkân-ı Harbiye'nin istediği oldu. Kânun-ı Sâninin (Ocak ayının) onbirinde Esterhazy'nin beraatine karar verdi. O gün Fransızlar adeta şenlik içinde idiler. Esterhazy alkışlara mazhar oldu. Savcı kendisini tebrik ettiği zaman ağlıyordu. General Pellieux ile 'aziz kumandanın' elini sıkmakta devam ediyordu.

Esterhazy kolduğunda metresi Madam Pays bulunduğu halde harp divanı salonundan çıktığı vakit büyük bir kalabalık askerliği, şan ve şeref-i askerîyi, millî müdafaayı Esterhazy'den ibaret zannı ile "Yaşasın asker! Yaşasın Esterhazy!" diye kendisini istikbal ediyorlardı. Herşeyin bir ikbal ve kemal devri vardır. O gün de Esterhazy mevkiinin en yüksek derecesine ulaşmış, 'sermest' olmuştu.

Fransızların bir haini bu kadar alkışlamasına sebep ne idi? Evvela, *Libre Parole*, *Intransigeant* veya hususi günde bir milyon nüsha çıkaran *Petit Journal* vesair gazeteler Dreyfus meselesi sayesinde Fransa'yı mahvetmek için bir sendika teşekkül etmiş olduğuna âlemi kandırmışlardı. Bu sendikanın bitmez tükenmez bir sermayesi vardı. (Belki 103 milyondan fazla!..) Dreyfus'ün muhakemesinin iadesine karar verilir verilmez ihtilâflar, büyük muharebeler olacağı muhakkak olmakla beraber hainlerden kurulu olan bir sendika Dreyfus'ü behemehal kurtarmaktan vazgeçmiyordu. Sathî nazar olmayanlar için bu hikâyeler hurafat kabilinden ise de serâpa yalan fakat güzel tertip olunmuş fıkralar, nükteli makaleler yaldızlı haplar gibi yutuluyordu.

Binbaşı Esterhazy'nin beraat ettirilmesi ile senato ikinci başkanı, vatansever Kestener çok hazin bir duruma düşmüş oluyordu. Dürüst, şerefli ve görevine bağlı Yarbay Picquart da (Esterhazy gibi namuslu) bir adama iftirada (!) bulunduğu için mahkûm edilecekti. Nitekim yarbay hemen Mont Valerien Askerî Cezaevi'ne tıkılmıştı. İşte bu son durum Dreyfus meselesi için 'bardağın son damlası'; yukarıda kaydettiğim gibi Emile Zola ve arkadaşlarının 'hak ve adalet' namına daha kuvvetle ortaya atılmalarına sebep oldu.

Bunlar hakikatı ifadeden çekinmeyi politik bir maharet sayan zayıf kalpli ve menfaat düşkünü siyasetçilerin de, güya dostça, nasihatlerine veya aleyhlerindeki dedikodularına önem verecek seviyeden yüksek, iradeli insanlardı. Zola yazıları arasında, "Ben ithamlarımı yaparken gerçeği bir suç olarak cezalandıran 29 Temmuz 1881 tarihli basın kanununun 30 ve 31. maddelerinin hükümleri ile karşı karşıya geldiğimi biliyorum. Ve bu tehlikeye bilerek atılıyorum," diyordu.

EMILE ZOLA İTHAMLARINA BAŞLIYOR, YARGILANIYOR CEZAYA ÇARPTIRILIYOR, UĞRADIĞI MUKABİL HÜCUMLAR

Emile Zola, bu büyük adalet ve insanlık dostu, saf ve samimi, fakat pervasız kalemi ile, "İtham Ediyorum" başlığı altındaki yazılarını yayınlamaya başladı. Bundan daha önce bahsetmiştim. Şimdi de bazı parçalarını buraya aynen alıyorum.[11] Reisicumhura ait kısmında şöyle diyordu:

Bir mahkeme aldığı emir üzerine Esterhazy'i beraat ettirmeye cesaret ediyor, kendisine yapılan telkine uyarak bütün hakikatı ortadan kaldırıyor, adaleti çiğniyor. Bir iş böyle bitmiştir. Fransa, ebediyen bu lekeyi taşıyacak, tarih sizin başkanlık devrenizde, böylesine şen'i bir içtimai cinayetin işlendiğini yazacaktır.

Madem ki onlar cesaret ettiler, ben de cesaret edeceğim, hakikatı söyleyeceğim, çünkü usulünde işleyen adalet cihazı bu işi tam ve pürüzsüz bir şekilde yapmayacak olursa hakikatı olduğu gibi açıklamaya kendi kendime sözvermiştim. Vazifem konuşmaktı, ben suç ortağı olmak istemiyorum. Aksi halde çekmekte olan masum insanın hayaliyle gecelerimin huzuru bozulacaktır.

Zola, Dreyfus olayı için şunları söylüyor:

Dreyfus meselesi, Harbiye Nezareti bürolarının meselesi idi. Genelkurmay'daki arkadaşları tarafından itham edilmiş ve yine Genelkurmay şeflerinin tazyiki ile mahkûm edilmiş olan bir kurmay subayının masum olduğunu öne sürebilmek için bütün Genelkurmay'ın suçlu olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Bu sebepledir ki Genelkurmay tasavvur edilebilecek bütün sebeplere başvurarak, gazeteleri, kendi maksatları uğrunda kullanarak, nüfuzunu işleterek Esterhazy'nin suçlarını bunun için örtbas etmemiş midir?

Cumhuriyet hükümetinin bu mürailer ve hilekârlar yatağını temizlemesi lâzımdır. Orası vatanperverane duygularla baştan aşağı ıslaha, yeniden kurulmaya, yenilenmeye muhtaçtır. Bu işi yapabilecek kuvvette hakiki bir Harbiye Nâzırı nerede? Bir harp halinde millî müdafaanın hangi ellere bırakılacağını bidikleri için korkudan titreyen nice insanlar biliyorum. Vatanın kaderinin tayin edildiği bu mukaddes yuva en aşağı entrikaların, dedikoduların ve ihtirasların merkezi haline gelmiş bulunuyor.

Zola, Genelkurmay'ın Dreyfus meselesini kapatmak için başvurduğu vasıtaların hepsinin namuslu bir idareye yakışmayacak şeyler olduğunu da söylemektedir. Diyor ki:

O murdar basına dayanarak, kendini Paris'in en alçak insanlarının müdafaa etmesine müsaade etmek bir cinayettir. Öylesine ki, işte evvela alçaklar hukukun ve doğruluğun yenilgiye uğramasıyla küstahça bir başarıya ulaşmış oluyorlar.

Umumi efkârı şaşırtmak, onu bir katil kasdinde yardımcı olarak kullanmak, delirtinceye kadar tahrik etmek bir cinayettir.

Bütün insanlığın hakikati ve adaleti bir mabut haline getirmeye çalıştığı bir

devrede kılıcı modern bir ilah haline getirmeye çalışmak, bir cinayettir.

Emile Zola, Binbaşı Esterhazy davasında Picquart ve arkadaşları Senatör Kestener ve Avukat Lebois'in şahadetleri hakkında açıkca yapılan adli entrikaları bahis konusu ettikten sonra çok büyük bir heyecanla, Dreyfus meselesine ışık tutan güzel cümlelerini yazıyor. O cümlelerden hakikat uğruna kendini feda etmeye karar vermiş olan asil ruhlu bir insanın göz yaşartan ve vicdanları heyecandan titreten imanı okunuyor:

Her an biraz daha şiddetlenen bir inanış içinde tekrar ediyorum: Hakikat yürüyor. Onu hiçbir şey durduramayacaktır. Hadise ancak bugün başlamaktadır. Çünkü ancak bugün vaziyet net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bir tarafta hakikatin aydınlığa çıkmasını istemeyen suçlular, karşılarında ise adaleti müdafaa edenler ve hakikatin ortaya çıkartılması için canlarını feda etmeye karar vermiş olanlar vardır. Hakikat toprağa gömülünce, onun orada gittikçe büyüdüğü ve büyük bir patlayıcı kuvvet kazandığı görülür. Öyle bir kuvvet ki patladığı gün herşeyi alt üst eder.

Bu sözlerin gerçek olduğu yakında kendisini gösterecektir. Daha sonra Zola, yalancı ve iftiracıları, diğer deyimle hakikat ve adalet düşmanlarını, şu cesaretli cümlelerle suçlandırıyor:

General Mercier'yi en azından bir zekâ zaafı sebebi ile asrımızın en büyük zulmünün işlenmesine suç ortağı olarak iştirak etmekle itham ediyorum.
General Billot'yi, elinde Dreyfus'ün suçsuzluğunu gösteren deliller bulunmasına rağmen o delilleri yok etmekle, bu işe suçlu olarak katılmış, Genelkurmayı kurtarmak maksadı ile insanlığa ve adalete karşı işlenmiş olan bu cinayete iştirak etmiş olmakla itham ediyorum.
General Boisdeffère ile General Gonsé'yi birini, zümre menfaatlerini korumak, diğerini Harbiye Nezareti bürolarını asla tecavüz edilmez bir mukaddes mabet haline getirmek isteyen bir anlayışın tesirleri ile aynı cinayete iştirak etmekle itham ediyorum.
Harbiye nezareti bürolarını, basın vasıtasıyla, bilhassa *Eclair*, *Echo de Paris* ve *Paris* gazeteleri ile umumi efkârı şaşırtmak ve hatalarını kapatmak üzere açtırmış oldukları mücadele için itham ediyorum.

Nihayet Zola, birinci mahkemede Dreyfus aleyhinde çevrilen yüz kızartıcı entrikaları, yapılan yalancılıkları anlattıktan sonra ikinci mahkeme için:

Aldığı emir üzerine bu gayri meşru hareketi örtmeye çalışmakla ve bir suçluyu 'taammüden'* beraat ettirmek suretiyle adli bir cinayet işlemiş olmakla itham ediyorum.

Zola'nın başlıca ithamları bunlardı. Yazısının sonunda güttüğü amacı açıkça söylüyordu.

İtham ettiğim insanlara gelince, onlardan hiçbirini tanımıyorum, kendilerini

* Taammüden: Bilerek ve isteyerek, evvelce tertip ederek anlamındadır. / C. B.

görmedim bile, kendilerine karşı en ufak bir kin ve gayzım yok. Onlar benim için içtimaî kötülükler işlemiş olan birtakım ruhlardan ve cevherlerden ibarettir. Burada yaptığım, hakikatın ve adaletin bir an önce yerine getirilmesini temin etmek için başvurulmuş ihtilalci bir davranıştan başka bir şey değildir. Tek itirazım pek çok azap çekmiş ve mesut olmaya hak kazanmış olan insanlığa ışık tutmaktır. Bu ateşli sözler sadece benim ruhumun cesaretini göstermektedir. Muhakememi açık görsünler, bekliyorum.

ALEYHTE TUFEYLİ FETVACILAR, ZOLA'YI TUTAN AYDIN BİR GRUP VE FİKİRLERİ

Zola'nın yazıları, yayınları, gerçeğin tam, heyecanlı bir ifadesi olarak Dreyfus meselesini bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştu. Adalet dostu Fransız'ın yazıları, cesur sözleri kamuoyunu uyarmaya kâfi gelmişti. Fakat sahtekâr zorbaları da çileden çıkarmıştı. Genelkurmay, Millî Savunma Bakanlığı Zola'yı susturmak ve cezalandırmak için çırpınıyordu. Gönüllü yardımcıları da vardı. Bunlar da her kuvvetli sandığı şahıs ve şahsiyetlere istedikleri ve hoşlarına gittiği şekilde 'ilimlerini'(!) satan, mevki düşkünü, zayıf karakterli bazı profesörlerdi.

Bunların karşısında Zola'nın yazılarından ilham almış 'Aydınlar' adında bir grup meydana gelmişti. O zamanki Fransa'nın bazı genç ve değerli siyaset, edebiyat ve ilim adamları ile ileri görüşlü birkaç gazetesinin sahipleri bu gruba dahildi. Yükssek öğretmen okulunun kütüphanesinin memuru Lucien Herr bunları iyi duygularla bir araya getirmişti.

Bu grup Zola'nın "İtham Ediyorum" yazısını okuduktan sonra Mebusan Meclisine başvurarak Esterhazy davasının esrar perdesiyle kapandığını, Dreyfus davasında hukuki usullerin çiğnendiğini protesto ederek davaya yeniden bakılmasını istemişti.

Meclise sunulan dilekçeyi imza edenler arasında Marcel Prost ve Anatole France gibi yazarlar, Charles Richet, Lauson, E. Ducla gibi ciddi ilim adamları ile Aristide Briand gibi seçkin siyaset ve hukuk otoriteleri vardı.

Bunların düşüncelerini Maurice Paleologue şu suretle özetliyordu:

Evet, adalet cemiyetin temelidir. Fakat adaleti mahkemeler değil hukuk tesis eder. Bir insanın şerefi bir ordunun şerefinden daha az kıymetli değildir. İşkenceye mahkûm edilmiş bir masumun hayatı, kalbinde ufak bir merhamet duygusu bulunan her insanı müteessir eder. Ciceron'un meşhur sözünü hatırlayalım: "Adalet insanlara karşı duyulan aşktan başka bir şey değildir". İşlemediği bir suç sebebi ile bir insanı mahkûm etmek sadece bir haksızlık değildir, adli bir katildir.

Hikmet-i hükümet denilen şey oligarşik idarenin cahilliğini, budalalığını, tiynetini örtmeye yarayan bir mantoya benzer. Şu anda Fransız vicdanının hakiki temayüllerini ve Fransız ruhunu generaller, Drumontlar, *Libre Parole*'ün şeref

yazıları veya Esterhazy değil 'aydınlar' dile getiriyor.

İşte karşı karşıya gelmiş, biri kuvvetini maddeden, zorbalıktan alan elemanlarla dayanağı sadece ahmak ve fazilet, yani manevi kuvvet olanlar mücadele edeceklerdi.

Bu hava içinde Harbiye Nâzırı general, Zola aleyhine dava açtı. Zola da normal bir mahkeme huzurunda bildiklerini söylemek için bunu istiyordu.

Zola'nın yazıları inceden inceye tetkik edilmiş ve ettirilmişti. Mahkeme bütün yazılar arasından şu fıkrayı seçti ve davaya esas olarak ele aldı: "Esterhazy'yi, aldığı emir üzerine, mahkeme serbest bıraktı." Çok çetin ve çekişmeli bir duruşma başlamıştı. Sanık Zola, Yarbay Picquart da içlerinde olduğu halde, yüzü aşkın şahit dinletmek istedi. Fakat mahkeme bu teklifi reddetti. Duruşma sırasında mahkeme salonu subaylarla, Esterhazy'yi tutanlarla doldurulmuştu. Ayrıca Adalet Bakanlığı'nın önünü büyük bir topluluk kaplamıştı. Bunlar zaman zaman Zola ve Picquart gibi gerçeği söylemekten çekinmeyen hakikat müdafiilerini taşa tutuyorlardı.[12]

İşte böyle bir dinleyici kitlesinin önünde 'jüri' kendisine, "Zola mahkemeyi tahkir etmiş midir?" sorusuna, hiçbir hafifletici sebep kabul etmeksizin cevabını verdi: "Evet," dedi. Mahkeme de cezanın son haddini uyguladı. Zola, bir sene hapis cezasıyla, 3 bin frank para cezasına mahkûm oldu.

Zola, hemen Yargıtaya başvurdu. Cinayet mahkemesinin kararı 23 Nisanda usul bakımından bozuldu. Zola'nın yazılarından kesilen fıkralarından yalnız harp divanı mahkemesi tahkir olunduğu anlaşılırken davayı açan başkası, Harbiye Nâzırı idi. Yargıtay bozma kararını vermeden bir gün önce birtakım baskıya uğramıştı. Yargıtay Başkanı Senatör Mösyö Mazo makamından bulunduğu sırada Harbiye Nâzırı'nın kendisiyle sık sık ve hiddetli bir surette görüştüğünü görmüşler, buna bir mana verememişlerdi. Yanlarında bulunan yargıtay üyelerinden bazıları görüşmenin şu kadarını işitebilmişlerdi. Mazo:

Hayır, hayır! Hâkimler üzerinde bu suretle nüfuz kullanılmaz.

Billot:

O halde ben mesuliyeti üzerimden atıyorum. Fena ve çıkmaz bir yola giriyorsunuz, ki bunun ilk kurbanları siz olacaksınız,

demesine rağmen bütün Fransa lehte, aleyhte olmak üzere bu meseleyi konuşuyordu.

Bu sıkı tehdide rağmen eski deyimle, 'Fransa'nın badi-i fahr ü mübahatı olan' Yargıtay, Harbiye Nâzırı generalin tehditlerini işitmemezlikten geldi, tam vicdan hürriyeti ve istiklali içinde kararını verdi.

23 Mayıs'da, yeni dava Versailles cinayet mahkemesinde başladı. Burada, daha önceki mahkemede görülen gürültülerin, kanunsuzlukların da-

ha şiddetlisi tekrarlandı. Tertip eseri olarak Zola'nın gördüğü hakaretin hududu yoktu. Zola'nın bu defa da zorlama bir kararla mahkûm edileceğini kesin olarak anlayan dostları ve adalet muhibleri, onun Fransa'dan ayrılmasını istediler. Zola çalışmasına devam etti. Bir süre sonra Fransa'ya döndüğü zaman aleyhinde verilmiş gıyâbî hükme itirazda bulundu. Bu sırada iktidarda bulunan Kabine, Dreyfus meselesi ile ilgili suçlar için umumi af ilan etmek fikrinde olduğundan dava belli olmayan bir zamana bırakıldı.

BAŞVEKİL MELİNE "NE ZOLA, NE DREYFUS MESELESİ KALMIŞTIR" DİYOR, FAKAT

Davaların devamı sırasında iktidarda bulunan kabinenin başkanı Meline, millet meclisi kürsüsünden:

Artık ne Zola, ne de Dreyfus meselesi kalmıştır. Bu perde kapanmıştır. İşimize bakalım. Bu fesat bitsin... Mücadeleyi devam ettirmek isteyenlere karşı bizim de 'müeyyidelerimiz' vardır,

demesine rağmen bütün Fransa lehte, aleyhte olmak üzere bu meseleyi konuşuyordu.

Az önce anlattığım son mahkeme kararı yeni bir umumi seçimin başlangıcına rastlamıştı. Bütün mebus adayları oy toplamak için takdirlerine göre bütün demeçlerinde bu işe yer veriyorlardı. Bunlardan bazıları ile nasyonalistlerle, militaristleri kazanmak için: "Efendiler, Dreyfus ister suçlu olsun, ister masum olsun, ben yeniden muhakeme edilmesini istemem, vesselam!" diye bağırıyorlardı.

Genel seçim, gürültüler içinde sona erdi. Başvekil Meline, Hükümeti yeni Başvekil Henry Brisson'a bırakmak zorunda kaldı.

YENİ BAŞVEKİL İYİ KALPLİ, ANCAK HARBİYE NÂZIRI...

Yeni başvekil iyi kalpli, namuslu, daha önce de bu makamda bulunmuş tecrübeli, ciddi bir devlet adamıydı. Fakat Harbiye Nâzırı olarak kabinesine almak zorunda kaldığı Cavaignac, başına bela olmak istidadında bir adamdı. Kendisi nüfuzlu bir generalin oğlu ve sivil bir mühendisti. Babasının, asker arasındaki şöhreti kendisine geçmişti. Herkes onun 'inatçı' olduğunu biliyordu. Her fırsatla Dreyfus'ün suçlu olduğunu söylediği için kendisine kabineye girmek şansını ve Harbiye Nâzırlığını sağlamıştı.

Cavaignac işe başlar başlamaz bir dostuna:

"Dreyfus'ü tutanlara susmak için yirmi dört saat mühlet veriyorum," demişti. Ancak çevrilmiş bir kal'a içindekilere, zavallılara karşı savrulan bu tehdidi o sırada dinleyen yoktu. İhtimal ki yeni Harbiye Nâzırı da kendilerinden evvelkiler gibi şiddetli bir baskı yolu tutacaktı. Fakat buna başvekilin bilinen ağırbaşlılığı, namuslu oluşu, kanunlara riayet arzusu mani oldu. O da bu sebeple yolunu değiştirdi; kendinden evvelki Harbiye Nâzırları gibi meclis kürsüsünden, "Namusum üzerine temin ederim ki bunlar suçludur," gibi yuvarlak laflarla, rütbe ve üniforma ile tesir yapmaktan çekindi. Deliller ile, ispat ile sözlerini değerlendirmek istedi.

Kendisini böyle bir parlamento manevrasına yönelten sebep vardı. O da karşısındakilerin suçluluğuna 'fikri sabit halindeki' inancı ile Genelkurmay'dan aldığı kesin bilgi ve teminattı. Cavaignac, Dreyfus dosyasını incelemek istediği zaman, ziyaretine General Pellieux geldi. Generali, Esterhazy'nin son durumunu anlatmak üzere Harbiye Nâzırı'na gönderen Genelkurmay Başkanı Boisdeffère idi. Tertipciler yeni Harbiye Nâzırı'nın Dreyfus dosyasını incelemek istediğini işittikleri zaman, telaşa kapılmışlardı. İftiralarının, yalanlarının açıklanacağından korkuyorlardı. Bunlardan Esterhazy, 'kesin hükümle' beraat kararı almış olmasına rağmen, 3 Temmuz 1898 günü Seine Bölgesi Kumandanı General Pellieux'yu görerek, "Bu son durum karşısında artık yaşamasının imkânsız olduğunu, intihar edeceğini fakat ölürken kendisini ortada bırakanları da mahvedeceğini" yana yakıla anlatmıştı. Elindeki, eski şefleri tarafından yazılmış, mektupları gizli bir yere saklamıştı. Sonra Du Paty de Clam ile münasebetlerini gösteren başka mektupları da vardı. Bunları da ayrı yerlerde gizliyordu. Ölünce, hepsini ayrı ayrı yayınlatacak, "kumandanların irtikap ettikleri haksızlıkları, cinayetleri umumi efkâra," bildirecekti. Kendisi ölecekti, ama "onlara da yaşama imkânı bırakmayacaktı".[13] İşte, General Pellieux, Genelkurmay başkanının emri ile, bunları Cavaignac'a haber veriyordu.

Yeni Harbiye Nâzırı ayrıca Boisdeffère ile de görüştü, "dosyayı bizzat inceleyip, doğruluklarına kanaat getirip getirmediğini," sordu. General Boisdeffère bu suali şu dikkate değer sözlerle cevaplandırdı:

> Yarbay Henry'ye karşı olan sonsuz itimadımız dosya içindeki vesikaların doğruluğunun teminatıdır.[14]

Bu cevap Harbiye Nâzırı'nı çok sevindirdi, tatmin etti. Dosyadan eline geçen vesikadan istediğini çekip alacak, meclis kürsüsünden millete duyuracak, artık baş belası olan bu Dreyfus meselesine son verecek, Genelkurmayı da Esterhazy'nin şantajından koruyacaktı. Bu başarısı ile prestiji o kadar artacaktı ki gelecek 1902 Reisicumhur seçiminde devlet reisi bile olacaktı. Bu düşüncelerle parlamento üyelerinden Castelin'nin soru-

sunu hemen cevaplandırmak için meclis kürsüsüne çıktı. Tezinin kuvvetinden emin bir insan cesaretiyle konuştu. "Dosyadaki bin kadar belgeyi gözden geçirdiğini," söyledi. Bütün gördüklerinin ancak Dreyfus'ün suçlu olduğu kanaatini verdiğini, artık bu meselenin kapanması gerektiğini anlattı.

Cavaignac'ın demecini, parlamento büyük gösterilerle iki rey müstesna, oy birliğiyle tasvip ettikten sonra Fransa'nın 36 bin bucağında 'neşir ve ilanına' karar verdi.

MERT BİR BİNBAŞI ASIL SUÇLUYU MEYDANA ÇIKARIYOR, YARBAY HENRY'NİN GÜNAHINI İTİRAF VE İNTİHARI, İSTİFALAR

Harbiye Nâzırı bu zaferinden çok memnundu. Ancak, sevinci uzun sürmedi. Şerefli bir subay Guinet adında yiğit bir binbaşı, "Mahkemenin uydurma bir esasa göre hükmünü verdiğini ve bu esası hazırlayanın Yarbay Henry olduğunu tesbit ettiğini," Harbiye Nâzırı'na resmen bildirdi. Henry, Nâzırın odasına getirildi. Nâzır bizzat sorgusunu yaptı. Henry önce inkâr etti. Az sonra, binbaşının gösterdiği deliller karşısında itirafta bulundu, (bu sırada, felâketine sebep olduğu bir masumun zindanda inlediğini hatırına getirdi mi, bilinemez!) "Evet" dedi.

Henry'nin artık tutulacak, himaye edilecek yeri kalmamıştı; doğruca Mont Valerian müstahkem mevkiine gönderildi. Sorgu sırasında hazır bulunanlardan Genelkurmay Başkanı General Boisdeffère hemen istifasını yazdı, Harbiye Nâzırına sundu. İkinci General Gonsé da bir kenara çekilmiş, dehşet ve korku içinde olup bitenleri seyrediyordu.

Yarbay Henry'nin itirafı, daha sonra cezaevinde önüne konulan bir ustura ile gırtlağını keserek intiharı haberi bütün Fransa'da top gibi patlamıştı.

Her şeyde olduğu gibi, kuvvetle birleşen fitne ve fesadın, iftira ve hilenin -geçici olsa da- tertipçilerine sağladığı bir itibar devri vardır. Zamanla gerçekler anlaşılmaya başlayınca bunlar da hakiki mevkilerine doğru yol alırlar ve nihayet en aşağı derkeye inerler... Bu da bu çeşit insanlar için nefret devri demektir. Kuvvet ve kudret devirlerinde kendileri için müsait hale getirdikleri 'kaza organını' ve herhangi bir kurulu kin ve garezlerine alet edecek kadar küçülen bu bedbahtlara karşı milletlerin reaksiyonu kadar tabiî birşey olamaz. Fransa'da ilk tepki Fransız adaleti namına yargıtaydan gelmişti. Fransızlar en yüksek kaza organındaki meslek haysiyetini şerefle korumasını bilen hâkimleri ile öğünmekte çok haklıdırlar. Nitekim bu konudan bahseden eserlerinde, "Yargıtayımız bizim için iftihar ve şeref kaynağıdır," demektedirler.

'İade-i muhakeme' (mahkemenin yeniden görülmesi) meselesi Madam Dreyfus'ün, Adliye Nâzırı Mösyö Sarban'a verdiği dilekçe ile ele alınmıştı. Nâzır birçok incelemelerden sonra bir komisyon kurdu. Komisyonun yarı üyesi mahkemenin yeniden görülmesi lehinde, diğer yarısı aleyhinde oy verdi. Bu bir istişarî reydi. Sarban kendi kanaatına göre vekiller heyetinden müsbet bir karar aldı, yargıtaya resmen müracaat etti. Brisson Kabinesi'nin bu teşebbüsü millet meclisindeki muhalifleri harekete getirdi. Kabineyi düşürmek için yeni Harbiye Nâzırı General Chanoine kazanıldı. Mecliste, 'iade-i muhakeme' hakkında kendisinden izahat istendi. O da millet meclisi kürsüsüne çıktı:

> Vekiller heyeti yeniden muhakemeye karar verdiği zaman henüz nâzırlık sandalyesine oturmamıştım; verilen karardan sorumlu değilim. Bu meseleyi derinden inceledim. Dreyfus'ün suçlu olduğuna tamamen kanaat getirdim. Ben inanmadığım bir şeye alet edildiğim için çok müteessirim. Burada, millet kürsüsünden size istifamı vererek görevimden çekiliyorum,

dedi.

SİYASİ ŞANTAJDAN SONRAKİ DURUM, YENİDEN MUHAKEME İSTEĞİ

Bu hareketin siyasi bir şantaj olduğunu söylemeye hacet yoktur. Brisson Kabinesi hemen o gün bütün üyeleri ile Elysée Sarayı'na gitti. Reisicumhur Felix Faure'a istifanamelerini sundu. Yeni kabineyi eski başvekillerden Charles de Pois kurdu. Harbiye Nâzırlığı da sivillerden, senatör ve birkaç defa başvekil ve Harbiye Nâzırı olmuş, ihtiyar Defresine'ye verildi.

Muhalifler bundan önceki kabineyi devirmişler, fakat iade-i muhakemeyi önleyememişlerdi, mesele yargıtayın malı olmuştu. Yargıtayın ceza dairesi gerekli kararı verecekti. *Libre Parole, Gaulois, Soir, Petit Journal* gibi gazeteler, ceza dairesi üyelerini birer birer isimleri ile bildirmek için, mutad hücumlarına ve küfürlerine başladılar. Fakat aldıran olmadı. Kelimenin bütün manasıyla muhterem hâkimler tarafsız bir surette adaletin yerine getirilmesine karar verdi. 1898 yılı Ekim ayının 27, 28, 29, günleri sırasıyla, yargıtay ceza dairesi üyelerinden raportör seçilen Mösyö Bardek raporunu, Başsavcı Maro'nun ididanamesini ve Madam Dreyfus'ün tuttuğu avukat Mornar'ın müdafaanemesini dinledi. Bunların hepsi hukuk edebiyatında yer alacak kıymetlerdi. Mösyö Bardek raporunun okunması bir buçuk gün sürmüştü.

Mösyö Loev'in başkanlığındaki Yargıtay Ceza Dairesi meseleyi müzakere etti. 'İade-i muhakeme' dilekçesinin 'kabulü kabil olduğuna' ve asıl mahkemenin yeniden görülmesine rey verebilmek için tahkikat açılmasına karar verdi.

Tahkikat gizli olarak devam etti. Yukarıdan beri lehte ve aleyhte olarak isimlerini okuduğunuz kişilerin hepsi şahit olarak dinlendi. Ceza Dairesi tahkikatı tamamlandıktan sonra kesin karar için meseleyi yargıtayın umumi heyetine getirdi. O da kendi hesabına tahkikatı derinleştirid. Sonunda raportör tayin edilmiş olan Yargıtay Hukuk Dairesi Reisi Ballovopre raporunda "Dreyfus'ün masum" olduğunu söylüyordu. Başsavcı iade-i muhakeme talebinde bulunuyordu. Nihayet Yargıtay, 1899 yılı Haziranı'nın üçüncü günü iade-i muhakemeye (muhakemenin yeniden görülmesine) karar verdi ve umumi reis kararı okudu. Yargıtayın kararı duyulur duyulmaz, hain Binbaşı Esterhazy Londra'ya kaçtı. İnsanlık ve adalet dostu büyük mücahit Emile Zola Londra'dan Paris'e döndü.

DREYFUS ŞEYTAN ADASI'NDAN GETİRİLİYOR, MUHAKEME YENİDEN BAŞLIYOR, BU ARADA ORDUDA TEMİZLİK

Bundan sonra Dreyfus Şeytan Adası'ndan getirilecek, Rhin Harp Divanı muhakemeye başlayacaktır.

Bu arada orduda bazı temizlik yapıldı. General Gonsé, bir yarbay ve bir binbaşı arkadaşıyla, Genelkurmay'dan uzaklaştırıldı. Eski Harbiye Nâzırı Cavaignac tarafından Genelkurmay başkanlığına getirilen General Renoir 11. Ordu Kumandanlığına gönderildi. Askerî meclis üyesinden, Tonkin Savaşı'nda yararlığı görülmüş olan, General Negriye, orduları teftiş sırasında askerî meseleler dışında direktif verdiği, söz söylediği için emekliye ayrıldı. General Pellieux, General Chanoine Paris'ten başka bir yere kaldırıldı. Dreyfus'ü hedef tutarak "ya o, ya ben"diyen eski Harbiye Nâzırı General Mercier, Rhin mahkemesinin vereceği karara göre hakkında kanuni muamele yapılmak üzere, ihtiyat sınıfına naklolundu.

Yargıtay, iade-i muhakeme kararı verir vermez Du Paty de Clam hapsedildi ve sorgusuna başlandı.

Bu sırada yabancı müşahitler Fransız ordusunun durumunu şu şekilde anlatıyorlardı:

Ordu içinde fikirler bölünmüştür. Birçok subaylar davanın yeniden görülmesine taraftardırlar. Bir kısım subaylar ise ilk harp divanının vermiş olduğu kararı şüphe ile karşılamakla beraber, muhakemenin yeniden görülmesini ordunun şerefine aykırı buluyorlardı.

Diğer mutassıp bir kısım ise Dreyfus'ün suçluluğuna inanıyor ve Harbiye Nâzırlığında birbirini takip eden beş nâzırın düşüncelerine ortak oluyorlardı.

Bugün Fransız ordusu, içinde yaşadığı manevi baskı havasının etkisi altında enerjisini kaybetmiş durumdadır.

Ordu için ciddi tehlike aşırı sol partilerden gelmektedir. Merkez partileri ile sağ cenah partileri orduyu hâlâ iç ve dış emniyet ve düzenin temeli olarak gör-

mektedir. Bununla beraber gerek aşırı sağ, gerek merkez partileri uzuvları hasta olan bu vücudun yaşama kabiliyetine sahip olmadığına da inanmaktadırlar. Eğer başlamış olan adli muamele mesut bir şekilde nihayetlendirilebilirse umumi efkâr ve partilerle ordu arasındaki şiddetli muhalefet ortadan kalkacak ve herşey tabiî haline dönecektir.[15]

Memleketin adli şerefini kurtarmak isteyen vatansever fedakâr aydınları da, muhakemenin yeniden görülmesine karar verilmesi münasebeti ile Dreyfus'e gönderdikleri mesajlarında duygularını şöyle açıklıyorlardı.

Fransa'nın namlı kaplanı Clemenceau:

Sizin için çalışmak, Fransa için mücadele etmek demekti. Sizi tutmuş olan cesur insanlar, başlarına ne gelirse gelsin, görevlerini yapmış olmanın müstesna tesellisi için idiler. Şimdi, başladığımız işi bitirelim ve zavallı mamleketimizi çıldırtarak felâkete sürükleyen insanların ellerinden kurtaralım

diyor, değerli yazıları ile Fransız edebiyatında mümtaz yeri olan Anatole France da şunları söylüyordu:

Ne kadar korkunç bir hıyanete kurban olduğunuzu bilerek size karşı, bir insana ve bir Fransız'a düşen görevi yapmak istiyorum. Sizi gerçekten, maddi olarak harap etmiş korkunç sıkıntılar, ıztıraplar karşısında gösterdiğiniz asil mukavemete hayranım. Suçsuz olduğunuzu bilmenizin ve bunu bir gün ispat edebilme ümidinin size kuvvet verdiğini de biliyorum.

Adalet kahramanı Zola'ya gelince:

Kardeşiniz, mezardan canlı çıktığınızı, korkunç işkencelerin sizi yükselttiğini ve ruhunuzu temizlediğini, tasfiye ettiğini bana bildirdi. Bu haberi sevinçle aldım. Mücadelemiz bitmemiştir. Sizin suçsuz oluşunuzun kabul ve tasdik edilmesi suretiyle Fransa'nın içine düştüğü ve kaybolmak tehlikesiyle karşılaştığı manevi sarsıntıdan kurtulması lâzımdır. Masumları kilit altında tuttuğumuz müddetçe asil ruhlu, adaletli milletler arasında yerimiz olmayacaktır. Şu anda size ve adalete düşen büyük görev, zavallı milletimizi sükûnete kavuşturmak; müşterek insanlık duygusu ile bir insanı kurtarmak için nasıl mücadele ettiğimizi göstermektir. Masum olan siz, bulunduğunuz yerden ayağa kalktığınız zaman Fransa tekrar bir adalet ve iyilik memleketi olacaktır. Ve siz ordunun şerefini de kurtaracaksınız, küfür edenleri, bu şerefli yalanla, adaletsizlikle yükseltmek isteyenleri dinlemeyin. Onun gerçek müdafileri biziz. Arkadaşlarınız sizi beraat ettirdikleri gün, bir hatayı kabul etmiş olmanın mukaddes ve haşmetli bir örneğini vermiş olacaklardır. O gün ordu, sadece bir kuvvet değil, aynı zamanda bir adalet olduğunu da gösterecektir,

diyordu. Dreyfus, Şeytan Adası'ndan *Sfax* savaş gemisiyle Fransa'ya getirilip Rennes Askerî Cezaevi'ne yerleştirildiği gün, eşi ile görüştürüldü. Bu hazin ilk karşılaşmayı hatıratında anlatan Dreyfus:

Ne kadar kuvvetli olursam olayım, (eşimle yüz yüze geldiğimiz zaman) bütün vücudum titremeye, gözlerimden yaşlar boşanmaya başladı. Senelerden beri ağlamayı bile unutmuşum,

demektedir. Bence bir cezalı için en büyük işkence 'ihtilattan men' dedikleri kimse ile konuşturmamaktır. Bundan büyük azap olamaz. Bir de buna nöbet bekleyenlerin sessizliği yanında, hakaretleri bir yana; müstehzi tavırları, umursamamazlıkları bile insanın ruhunu ezmek, kalbini parçalamak için kâfi gelmektedir. Dreyfus da zindanında adeta erimiş gibi idi; dilini konuşmak için kelimeleri bulup bir araya getirmekte zorluk çekiyordu.

Yukarıdaki dostarının mesajlarını, Fransa'nın her tarafından yağdırılan teselli mektuplarını okuduğu zaman kimbilir ne kadar büyük 'saadet' duymuştur.

RENNES MAHKEMESİ RÖVANŞ MAÇI GİBİ KARŞILIKLI UĞRAŞMA İÇİNDE İŞE BAŞLADI MÜDAAFÎ AVUKAT VURULDU

Rennes Mahkemesi iki rakip kuvvet arasında adeta bir 'rövanş' maçı gibi işe başladı. Fakat maçta spor centilmenliğinden, tarafsız duygulardan en küçük eser yoktu. Bir taraf masumdu, gerçeği, adaleti, özellikle namus ve haysiyetlerini can acısıyla ve fakat azimle korumak istiyordu. Diğer taraf, güya başkaları aksini yapıyorlarmış gibi, 'ordunun şerefini muhafaza' siperinden hücuma geçiyordu. 'Onlar mahvolmadıkça biz yaşayamayız' düşüncesiyle, kendilerine maddi ve manevi bakımdan bağlı, satılmış hâkimler önünde iftiralarını, sahteliklerini, alçaklıklarını daha şiddetle tekrar edip duruyorlardı.

Mahkeme, her iki taraftan yüz on dört şahit dinledi. Bunlar arasında beş harbiye nâzırı, general ve büyük rütbeli subaylar ile dört sivil vekil vardı. Düşmanları Dışişleri Bakanlığı namına izleyen tanınmış diplomat M. Paleologue bu şahitler için şöyle diyordu:

Aralarında bir enkaz, bir harabe haline gelmiş ne kadar insan var! Dreyfus meselesinin manen öldürdüğü namlı simaların hepsi orada, sanki bir meşhurlar mezarlığı halinde...

İşte bu adamlar içlerini, kin ve husumetlerini döküyorlardı. Hatta bu kin ve husumet mahkeme dışına da taştı. En azılılardan General Mercier'nin şahadetini yaptığı 14 Ağustos pazartesi günü, Dreyfus'ün avukatı Laboris'i, oturduğu evden çıkıp mahkemeye giderken, yolda, kim olduğu bilinmeyen bir şahıs, üç dört metre arkadan revolverle ateş edip yaraladı ve kaçtı. Laboris kanlar içinde yere serildiği sırada iki kişi, yardım baha-

nesiyle yanına gelip elindeki dava dosyasını çalmak istedi ve kısmen de muvaffak oldu.

Bu tedhiş hareketi beklenilen etkiyi yaratmıştı. Halktan hiçbir kimse yaralının yanına sokulmadı. Vak'ayı haber alan eşi Madam Laboris koşup geldi. Bulduğu doktorlarla tedavisine başlandı. Laboris evine götürülür götürülmez ilk sözü, "General Mercier'e söyleyiniz. Bu sabah kendisinden bazı sualler soracaktım. Gizli dosyadan yeni bir vesika hakkında General Chanoine'dan da soracaklarım vardı," demek oldu.

Dreyfus'ün düşmanları kendisini ortadan kaldıramayınca müdafaasını yapan avukatını öldürmekle hakikati boğmak istiyorlardı. Avukat Laboris müvekkilini yarıda bırakacak kadar meslek ahlakından yoksun, korkak bir kimse olmadığı için iyileşir iyileşmez hemen üzerine almış olduğu müdafaa görevine başladı. Mahkeme salonuna girdiği zaman alkışlandı, tebrik olundu. Daha fazla tafsilat ve teferruata girmek suretiyle konumuzu uzatmak istemiyorum. Kısa keseceğim.

Laboris suallerini sordu; kendisi gibi ahlaklı ve görevini dirayetle olduğu kadar cesaretle yapan arkadaşı avukat Demangé'e ile, mahkemede dinlenilen veya dinletilen yalancı şahitleri meydana çıkardı. Umumi efkâr yalan beyanda bulunan üniformalıların kimler olduğunu anlamakta gecikmedi. Fakat neye yarar?

Nihayet binbaşı savcı Carier, Eylül'ün yedinci perşembe günü iddianamesini okumaya başladı. Mercier, Chanoine Guinet gibi Harbiye Nâzırı generaller ve yüksek seviyedeki subaylar, savcı binbaşının görevini daha önce görmüşler, yükünü hafifletmişlerdi. Savcı sadece bunlardan aldığını satıyordu. Şaşılacak bir şey de bunun benzerlerine adli tarihte rastlanmakta olmasıdır. Fevkalâde mahkemelerde bazı savcıların da aynıyla böyle hareket ettikleri görülmüştür. Güya 'ilim adamı' dedikleri nüfuzlu siyasetçilerin hasımları aleyhinde yürüttükleri, gareze dayanan, maksatlı mütalâalarına iddianamelerinde geniş ölçüde yer vermişlerdir; şerre şeni surette alet olduklarını göstermişlerdir. Tereddüt etmeden denilebilir ki çoğunlukla bu çeşit mahkemelerde vazife alanlar adaleti gözetip yerine getirmekten ziyade, kendilerini bulundukları makama getirenlerin isteklerine uymuşlar, adaleti baltalamışlardır.

Savcı Binbaşı Carier iddianamesinde:

"Bütün muhakemenin devamı sırasında Yüzbaşı Dreyfus'ün masum olduğunu ispat edecek hiçbir delil ve emareye tesadüf edilmediğini" kaydettikten sonra, "76. maddeye göre idamını" istiyordu.

Avukat Demangé iki gün devam eden müdafaasında bütün iddiaları çürüttü. Gerçek, açık surette kendini göstermişti. Demangé'ın müdafaasından sonra mahkeme dağılırken dinleyiciler Dreyfus'e;

"Cesaret!" diye bağırıyorlardı.

Avukat Laboris'e gelince: O, mahkemenin tutumundan, peşin hüküm

karşısında olduğunu anlamıştı, konuşmadı, beyhude yere nefes tüketmek istemedi.

Reis sordu:

"Yüzbaşı Dreyfus, bir diyeceğiniz var mı?"

"Yalnız bir şey söyleyeceğim Reis Bey: Memleket ve ordu huzurunda masum olduğumu temin ederim. Temiz ismimi, evlatlarımın taşıdığı adı namusuzluktan kurtarmak isterim. Tam beş yıl en müthiş işkence ve azapları bu maksat uğrunda çektim. Eminim ki adalet duygunuz..." dedi, gerisini getiremedi, olduğu yere yıkıldı. Bu hali, zavallının maneviyat zafından değildi; bu bakımdan çok metindi; ancak çektiği ızdırabın, uğradığı işkencenin yarattığı maddi takatsızlıktan ileri geliyordu. Kısa bir zaman için de olsa ayakta duramayacak kadar bitkindi. Mahkemeye gelince, o da, baskı altında, suçsuzu mahkûm etmeye hazırlanmıştı.

Elimdeki kitaptan (*Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi*, s. 415-416) aşağıdaki fıkrayı alıp size okutacağım. Bu ciddi eserde şöyle deniliyor:

Onlar, mahkeme-i temyizin tahkikatına, âlemin kanaatına rağmen Dreyfus'ü mahkûm etmekle heyet-i askerîyeyi kurtarmış olacaklarını zannediyorlardı. Bahusus Mercier (eski Harbiye Nâzırı) hüküm verilmeden iki üç gün önce yine müdahale ederek "ya Dreyfus! ya ben!" demişti. Dreyfus'ün beraatini müteakip Mercier hal-i muallakta askıda kalan takibat-ı kanuniyeye maruz bulunacaktı. (Anayasa'ya göre muhakeme edilmesi için divan-ı âlîye verilecekti). Fakat heyet-i askerîyenin bu nüfuzu heyet-i hâkimeden iki zata tesir edememişti. Hâkimlerden bir üçüncüsü de, rivayete nazaran, Dreyfus'ün masumiyetine kani iken son muhakemede kararın öğleden sonra saat üçe kadar tehiri (geciktirilmesi) mahza bu hakimi ikna sebebine müstenitti. Çünkü o da beraatine karar verirse sülüsan-ı ekseriyet (reylerin üçte ikisi) hasıl olamayarak Dreyfus kurtulacaktı. İşte bu şartlar içinde hâkimler kararlarını verdi; reis tarafından okunan kararda, "Dreyfus suçlu mudur?" sorusuna cevap olarak iki reye karşı beş rey ile "evet suçludur" deniliyordu. Mahkeme oybirliğiyle de hafifletici sebepler olduğuna hükmediyor, Dreyfus'ün cezasını 10 sene kal'abentliğe indiriyordu. Fransız usulüne göre mahkemenin kararı Dreyfus'e ayrı bir salonda tebliğ olundu. Hükümlü soğukkanlılığını muhafaza etti. Yalnız, "Eşimi teselli ediniz," dedi. Vefalı avukatı Laboris suçsuz cezalıya, "Üzülmemesi, medeni ve insaflı insanlar nazarında çoktan beraat kazanmış olduğunu" söyledi.

MAHKEMENİN KARARI İNSANLIK ÂLEMİNDE NEFRETLE KARŞILANDI

Mahkemenin kararı insanlık aleminde nefretle karşılandı. XIX. yüzyılda böyle insan havsalasına sığmaz bir vahşiliğin irtikâp olunması hazmedilemiyordu.

Almanya'nın Paris Büyükelçisi imparatora gönderdiği raporda mahke-

menin verdiği karardan ve Fransa ile Avrupa umumi efkârı üzerinde yarattığı etkilerden şöyle bahsediyordu. Özetle:

Mahkeme üyeleri yüklendikleri görevin önemini anlayacak seviyede değillerdi. Adalet duygusunun kendilerine gösterdiği yolda yürüyemediler. Başka düşüncelere ve adaletsizliğe sürüklendiler. Bu kararın Fransa için ağır ve vahim sonuçları olacaktır. İçerdeki mücadeleler büsbütün kızışacak, dışarda Fransa'nın itibarı sıfır olacaktır.

Alman Maslahatgüzarı da şunları söylüyordu:

Hangi bakımdan bu mesele ele alınırsa alınsın –ister insani, ister askerî veya politik– Rennes Mahkemesi'nin kararı vahşeti andıran kabalığın ve alçaklığın bir örneğidir. Hâkimler suçluluğu ispat edilememiş bir insanı mahkûm etmekle ne kadar zalim olduklarını göstermiş oldular. Bugün gerçekten aydın, hak ve adalet duygusuna sahip Fransızlar, bunu bir felâket olarak kabul ediyorlar, kararı çok haksız buldukları için ona inanmak istemiyorlar.

Karar en ziyade İngiltere'de adalet namına hiddet uyandırmıştı. *Times* gazetesi İngilizlerin Paris'te açılacak 1900 sergisine gitmemelerini tavsiye ediyordu. Dünyanın her yerinde Fransa'daki adaletsizlik bahis konusu oluyor, ayıplanıyordu.

DREYFUS'ÜN CEZASI SEKİZ YILA İNDİRİLDİ, HER TARAFTAN AF SESLERİ, DREYFUS'ÜN BEYANATI: "AF DEĞİL, ŞEREFİMİN İADESİNİ İSTERİM BUNA ÇALIŞACAĞIM", CLEMENCEAU'NÜN SÖZÜ

Memleket içinde ve dışında, her taraftan, hükümlü lehine af sesleri ve istekleri yükselmeye baladı. *Figaro* gazetesi bütün illere muhabirlerini gönderdi, nabız yoklaması yaptı. Umumi efkârın af lehinde olduğu, Fransa'yı temelinden sarsan 'manevi buhranın' sona erdirilmesinin istenildiği anlaşıldı. Hükümet halkın bu arzusuna karşı gelemezdi. Oportünist bir zihniyet ve yarım tedbirle işe başlamak istedi. Hükümlü Dreyfus'e kardeşi yoluyla haber gönderdi. Davayı yargıtaya aksettirmekten vaz geçmesi şartıyla cezasının tecil edileceği (geriye bırakılacağı) söylendi. Bu teklif tıpkı bazı benzerlerinin hükümlünün af talep etmesi veya memleket dışına çıkmaya razı olması şartının ileri sürülmesi gibi adi oyundan ve en hafif deyimle, samimiyetsizlikten başka bir şey değildir. Nihayet, bu sırada Harbiye Nâzırı olan General Galliffet hükümlü Dreyfus'ün sıhhatinin fena halde bozulmuş olması sebebi ile affını Reisicumhur'a teklif etti. Bu teklife göre hükümlünün cezası kaldırılıyor, fakat

kanun nazarında, suçlu, lekeli olarak kalıyordu.

Dreyfus kendisine cezaevinin kapıları açıldığı gün basına şu beyanatı verdi:

Cumhuriyet hükümeti bana hürriyetimi veriyor. Ancak söylemeliyim ki şerefim iade edilmedikçe bu hürriyetin benim için hiçbir değeri yoktur. Kurbanı olduğum ağır hükmün düzeltilmesi için bugünden itibaren bütün gücümle çalışacağım. Son ve kesin bir mahkeme kararı ile bütün Fransa'nın benim suçsuz olduğumu öğrenmesini isteyeceğim.

Hükümet iki yüzlü idi. Böyle düşünmek ve yapmak istemiyordu. Bunu Harbiye Nâzırı General Galliffet'nin kolordu kumandanlarına yazdığı günlük bir emirden anlıyoruz. General, günlük emrinde:

Herkesin saygı duyduğu hâkimler tam bir serbesti içinde kararlarını vermişlerdir. Hadise kapanmıştır,

diyordu. Herşeyden önce memleketin millî itibar ve şerefini gözetenlerin düşüncesi böyle değildi. Fransa'nın kaplanı Clemenceau, bu büyük devlet adamı:

Bu çeşit af ile meselenin halledilmiş olduğunu düşünmek doğru değildir. Bütün bir milleti adalet isteği ile ayaklandırdıktan sonra bir suçsuz hükümlünün sadece cezasını kaldırarak evine dönmeye davet etmek ahlaksızlıktır,[16]

diye gürledi. Daha sonra bütün Fransızların, eski deyimle mâbehü'l-iftiharımız (kendisi ile iftihar olunan), millî gururumuz dedikleri yargıtayları işe el koydu, meseleyi kökünden halletti; Rennes Mahkemesi'nin son kararını da kaldırdı (12 Temmuz 1906).

Kararın ertesi günü millet meclisi toplandı. Artık meclis bünyesinde de alerji korkusu, siyaset oyunları, politik kombinezonlar kalmamıştı. Kendisine yakışan ciddi duruma gelmişti, 32'ye karşı 432 oyla bir kanun kabul etti. Bu kanunun gerekçesine göre Yüzbaşı Dreyfus orduda hizmette kalmış olsa idi yarbay olacaktı. Millet Meclisi bu eksikliği de tamamlıyordu. Yarbay olarak yeniden ordudaki şerefli hizmetine dönüyordu.

Fransız Harp Okulu 20 Temmuz 1906'da muhteşem bir askerî törene sahne oldu. Burada 5 Ocak 1895 tarihindeki büyük haksızlık telâfi edildi.

"Sen vatan haini Dreyfus! Bu elbiseyi artık taşımaya lâyık değilsin," diye üzerindeki üniformasını çekip kopardıkları, kılıcını kırdıkları, alçak diye hakaret yağdırdıkları bu yerde şimdi, ona yarbay elbisesi askerî törenle giydiriliyor, göğsüne en büyük rütbeden Légion d'Honneur nişanı takılıyordu. Şüphesiz Yarbay Dreyfus memnundu, bahtiyardı. Bu sevinci, bu mutluluğu sadece şahsı için değildi. Kadirbilir milletinin büyüklü-

ğünü görüyor, onun bir evladı olmaktan büyük gurur duyuyordu. Şurası da böyle vakalar geçirmiş benzerlerine göre, kayda değer önemli bir olaydır. Yarbay Dreyfus emekliye de ayrılmamış, ordudan atılmamış, saf dışı edilmemişti; 1918 senesine kadar sevdiği orduda hizmetine devam etmiştir.

Fransa Hükümeti, Dreyfus meselesi gibi ileri milletlerin hayatında az görülen zulüm ve 'zulmetten' sıyrılır sıyrılmaz, çok dikkate değer bir karar aldı. Fevkalâde mahkemeleri kaldırdı. Bunlar ancak savaş sırasında faaliyette bulunabileceklerdi.[17] Bu karar irtikâb olunan haksızlığın reaksiyonu, Fransız medeniyetine ve ona bağlı adaletine verilmiş yerinde bir tarziye idi.

Diğer taraftan yeni Harbiye Nâzırı, Genelkurmayın haber alma bürosunu, belli maksatlarla sahte vesikalar tertip ettiği, kirli işler ve iftiralarla uğraştığı anlaşıldığından, lağvetti.[18] İstihbarat işleri ile umumi emniyet' müdürlüğü meşgul olmaya başladı.

Fransa'da XIX. yüzyılda oynanan dramın perdesi böylece kapanmış oluyordu. Fransızlar insani ve medeni duygularla, yaralanmış adaletin tedavisini bilmişlerdi. Bugün haklı olarak bu millî başarıları ile adalete bağlılıkları ile öğünmektedirler. XX. yüzyılda buna benzer olaylara sahne olan bazı memleketler böyle bir sonucun özlemi içinde Emile Zola gibi adalet kahramanlarının yolunu beklemektedirler.[19]

BÖLÜM 6

MAHMUT ŞEVKET PAŞA HÜKÜMETİ BÜYÜK DEVLETLERİN NOTASINI REDDEDİYOR, BUNDAN SONRAKİ DİPLOMATİK VE ASKERÎ OLAYLAR

Avrupalı büyük devletlerin 17 Ocak 1913 tarihinde Bâbıâlî'ye 'Edirne'nin terki' hakkında verdikleri notadan bahsetmiştim (Üçüncü cilt, s. 181). Yeni hükümet siyasi ilk iş olarak bu konuyu ele almıştı. Esasında Bâbıâlî baskını, Mahmut Şevket Paşa'nın iktidara gelişi, Avrupalıların tekliflerinin açıktan reddi demekti. Şimdi, 30 Ocak 1913'de notaya cevap verilmekle red keyfiyeti resmen teyit edilmiş oluyordu.

Cevabî notada özetle şöyle deniliyordu:

Edirne tam bir Müslüman şehri, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkentidir. Onun terk edileceği sözünün bile ortaya çıkması bütün memlekette heyecan yaratmaya sebep olur. Nitekim böyle bir heyecan daha önceki hükümeti çekilmek zorunda bırakmıştır. Bununla beraber son bir barış ve uysallık gösterisinde bulunmuş olmak için Osmanlı Hükümeti Edirne şehrinin Meriç'in sağ kıyısına düşen kısmını bırakabilir.

Ege adalarına gelince: Çanakkale'ye yakınlıkları dolayısıyla Boğaz'ın emniyeti ve korunması bakımından son derece önemlidir. Diğerleri de Anadolu'nun çok yakın birer parçasıdır, ayrılamazlar. Ayrıldıkları takdirde birer fesat ocağı olurlar. Anadolu kıyılarında da durum Makedonya'nın haline döner (yani tahrik ve anarşi başlar). Bu yönleri göz önünde tutmak şartıyla adaların 'mukadderatının tayini' işi takdirlerine bırakılabilir.

Bundan başka yine hükümet gümrük özgürlüğünü, (mali ve iktisadi istiklal) modern, serbest hukuk esaslarına dayanarak karşılıklı ticaret

antlaşmaları yapabilmek hakkını, Türkiye'deki yabancıların da Osmanlı mükellefleri gibi vergi ödemelerini, bunlar oluncaya kadar gümrüklerin yüzde dört artırılmasını, yabancı postanelerin kapatılmasını dilemekte ve genel olarak kapitülasyonların kaldırılacağı yolunda büyük devletlerden söz istemektedir. Görülüyor ki bu cevabî nota müzakere kapılarını açık bırakıyordu.

Mahmut Şevket Paşa Hükemeti iş başına gelince Avrupa büyük devletleri yeniden savaşın başlamasını önlemek amacıyla aralarında görüşmeye başlamışlardı. Rusya, Bulgarları himaye ediyordu, savaş yüzünden daha fazla zayıf düşmesini istemiyordu. Güçlü, kuvvetli kalmasını, Slav yararına ve millî duygularına uygun buluyordu.

Avusturya da ileride siyasi işbirliği yapabileceği ümidi ile Bulgarların takatsız kalmaması düşüncesinde idi.

Fransızlar, bir dereceye kadar İngilizler, Rusya tezini, Almanlar da Avusturya'yı tutuyorlardı. Bu sebepler Edirne'nin Bulgarlara verilmesi ile savaşın önlenmesi düşüncesinde hepsi birleşiyorlardı. Ayrıca Rusya'nın öncülüğü ile Osmanlı Hükümeti'ni düşkün halinde takatsız bırakarak bütün arzularına râmetmek, boyun eğdirmek için ilk tedbir olarak malî yardımdan mahrum etmek istiyorlardı. Nitekim, Osmanlı Bankası, Osmanlı Hükümeti'nin imtiyazlı bankası iken, bu telkine uyarak hükümetin istediği beş yüz bin altın lira gibi küçük bir avansı reddetmişti.

SAVAŞ YENİDEN BAŞLIYOR

Hükümetin yukarıda anlattığım cevabî notasını büyük devletlere verdiği gün Bulgar Orduları Başkumandanlığı mütarekenin sona erdiğini Osmanlı Orduları Başkumandanlığı'na bildirdi. Savaş yeniden başladı.

Yunan, Sırp cepheleri ile karşılıklı rabıta kesilmiş olduğundan buralardaki Osmanlı kuvvetleri kendi hallerine terk edilmişti. Yalnız Bulgarlarla karşı karşıya kalınmıştı. Yeni durum üzerine her iki taraf, (Osmanlılar ve Bulgarlar) barış şartlarını fazlasıyla lehlerine çevirmek için yarışa çıkmış gibi idiler. Bulgarlar siyasi yönden dikkati üzerlerine çekmek için Çatalca Hattı'nı aşıp İstanbul'u ele geçirmenin bir mesele olmaktan çıktığını yaymakla beraber, Edirne şehrini bir olup-bittiye getirmek için 3 Şubat'ta Edirne Kalesi'ni bombardımana başladı, yüzgeri edildi. 18 Mart'ta Çatalca hattına hücumlarını tekrarladı. Savaş kanlı bir surette on üç gün sürdü. Bulgar birlikleri savunma hattından içeriye doğru sızdılar. Ancak gönderilen kuvvetlerle ezildiler. Bulgarların burada verdikleri zayiat esas kuvvetlerini sarsacak sayıda idi.[1] Osmanlılara gelince:

Bâbıâlî Baskını'nı tertiplemiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ve ona dayanan hükümet Millî Müdafaa Cemiyeti gibi yeni kurulan millî yar-

dımcıları ile halkın vatanseverlik duygusundan faydalanma yolunu tuttu, ordunun iaşesini, lojistik işlerini düzeltti, sıhhi durumunun vahametini giderdi. Manevi bakımdan da bir canlılık yaratacak bütün vasıtalara başvurdu. Yüksek kumanda heyetinden de hareket bekledi ve istedi.

Bâbıâlî Baskını'nı yapan ve bunun manevi sorumluluğunu taşıyan İttihat ve Terakki Cemiyeti için o günlerde hâkim olan en esaslı düşünce İstanbul'un Boğazlar'ın ve dolayısıyla Anadolu'nun emniyetini sağlamak için Bulgurları Edirne'nin batısına atmaktı. Hatta diyebilirim, bir düşünce millî gaye halini almıştı. Cemiyet içinde bu gayeyi kuvvetle temsil eden Talât Bey'di; başlıca yardımcısı da Enver'di. (Enver Paşa)

Talât Bey'in en yakın arkadaşlarından cemiyetin umumi kâtibi Mithat Şükrü Bleda'nın son günlerde okuduğum hatıralarında (aynen):

> Talât'ın maalesef dağılmış, bitkin hale gelmiş bir ordunun kılıç artıkları ile Edirne'yi geri almaya kalkışması bazılarınca pek tehlikeli bir sergüzeşt telâkki ediliyordu. Talât bu kanaata iştirak etmeyerek, "Bir kerre Edirne'ye girecek olursak bizi bir daha oradan hiç kimse çıkaramaz," dediğini, Enver'in de yanı fikirde olduğunu,

yazmaktadır. Bu düşünceden benim de haberim vardı. Bulgarların Trakya'ya yerleşmeleri, veya İstanbul'u almaları, biz Türkler için 'havsalaya' sığar bir şey değildi. Vaziyeti görebilenlerde huzur kalmamıştı. Herkes heyecan içinde idi. Ben bile Bursa'da küçük ve çok mütevazı durumumla kaydettiğim bu düşüncenin gerçekleşmesi için çırpınıyordum. O zaman için elimden fazla bir şey de gelmiyordu. Aileme, çalıştığım müesseseye haber vermeden İstanbul'a gittim, Merkezi Umumi'de arkadaşlarımı gördüm. Hemen o gün Jandarma Yüzbaşısı Nail Bey'in delaletiyle –sonraları Eskişehir kâtib-i mes'ulü– gönüllü bir er olarak askerî hizmete girdim.[2]

'Kalikratya' da (bugünkü adı Kumburgaz'dır) açılmış hususi bir eğitim merkezinde ve kısa bir zaman içinde yetiştirildikten sonra diğer gönüllü arkadaşlarımla beraber bize orduda, belki cephe gerisinde, vazife vereceklerdi. Arkadaşlarımın çoğu, malı mülkü düşman tarafından yağma edilmiş Rumeli ileri gelenlerinin gürbüz çocukları idi.

UMUMİ KARARGÂH VE MAHMUT ŞEVKET PAŞA ORDUNUN İLERLEMESİNE TARAFTAR DEĞİL

Ferik Hurşit Paşa kumandasındaki X. Kolordu'nun Kurmay Başkanı Yarbay Enver Bey (Enver Paşa) ve kendisi gibi düşünen arkadaşları, yukarıda da işaret ettiğim gibi, ordunun hayat eseri, kudret göstermesini istiyorlardı. Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa ve Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşalar da ordunun cepheden ilerleme te-

şebbüsünü tehlikeli buluyorlardı. Nihayet Enver Bey ortalama bir plan hazırladı. Hurşit Paşa kumandasındaki X. Kolordu'dan bir tümen Bolayır'ın biraz kuzeyindeki Şarköy'e çıkarıldı. Bolayır kesimini işgal etmekte olan kuvvetler Bulgarlara cepheden hücum ederken Şarköy'dekiler de onları yandan sarsacak, sonra iki kuvvet birleşecek, Bulgarlara arkadan darbe vurulacaktı. Bu plan tatbik olundu. Fakat başarı elde edilemedi. Sebep olarak da görevlilerin zamanında ödevlerini yerine getiremedikleri, geciktikleri iddiası ileri sürüldü, taraflar arasında dedikodu ve şikâyet konusu oldu. Mahmut Şevket Paşa'nın yatıştırıcı politikasıyla mesele halledildi. Paşa hatıratında bundan şu suretle bahsetmiştir:

Bugün Enver Bey, X. Kolordu'ya bağlı bir tümen ile küçük bir taarruz yaptı ve Büyük Çekmece civarında bir kısım topraklarımınzı geri aldı. Bu suretle genç subayların taarruz fikirleri de okşanmış oldu.[3]

BARIŞ TEŞEBBÜSÜ VEKİLLER HEYETİ'NDE MÜNAKAŞA

Bu sırada eski Maliye Nâzırı Cavit Bey, Viyana ve Paris'e, eski sadrazamlardan Hakkı Paşa Londra'ya gönderilmişlerdi. Cavit Bey Fransızlarla malî işlerimizi görüşmekle beraber aramızda iyi münasebet kurulmasını temine çalışacaktı.

Hakkı Paşa da İngilizlerle aramızdaki pürüzlü meselelerin ve özellikle Kuveyt anlaşmazlığının hallinde Büyükelçi Tevfik Paşa'ya yardımcı olacaktı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Hakkı Paşa'dan bir telgaf aldı. Telgrafında Hakkı Paşa, İngiltere Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey'le yaptığı görüşmeyi anlatıyordu; "E. Grey'in hemen barışa razı olmamızı tavsiye ettiğini, Edirne'nin düşmesini beklediğimiz takdirde durumun daha fena olacağın söylediğini," bildiriyordu. Bunun üzerine sadrazam, Vekiller Heyeti'ni topladı. Toplantıda Bahriye Nâzırı, (Deniz İşleri Bakanı) Başkumandan Vekili İzzet Paşa ve Alman uzmanı Lüson'un raporları okundu. Her üç raporda, "askerimizin taarruz gücü olmadığından" bahsediliyordu. İzzet Paşa ayrıca, "barış yapılmadığı takdirde başkumandanlık vekilliğinden çekileceğini" söylüyordu.

Barış taraflısı olanlarla barış aleyhinde bulunan nâzırlar arasında şiddetli münakaşalar başladı. Dahiliye Nâzırı Hacı Adil, Maarif Nâzırı Şükrü Beyler, "Barışın zamanı gelmediğini" söylediler, Mahmut Şevket Paşa araya girdi: "Zamanı geçmiştir," dedi. "Edirne'yi bırakarak sulh yapmak kanaatini" savundu. Paşa'nın dayandığı gerekçe şu idi:

Edirne'nin düşmesini beklediğimiz takdirde düşman, Bolayır ve Çatalca hatlarımızı da geçer, memleket daha büyük felakete uğrar.

Mahmut Şevket Paşa'ya göre kabinede, kendisinden önceki Kâmil Paşa Hükümeti'ne karşı İttihat ve Terakki Partisi'nin fikri hâkimdi. Çünkü onlar 'Edirne'yi düşmana bırakacak' ittihâmiyle [suçlamasıyla] Kâmil Paşa Hükümeti'ni düşürmüşlerdi. Kendisi ise müstakil fikirli bir adamdı. İttihat ve Terakki'nin oyuncağı olamazdı. Münakaşa devam etti. O gün bir karara varılamadı, ertesi güne bırakıldı. Paşa, son söz olarak, "Yarın da bir karar alınamazsa istifa edeceğini," söyledi. Denildiği zamanda, 10 Şubat 1913'de kabine toplantı; yalnız Şûra-yı Devlet (Danıştay) Reisi eski Sadrazam Sait Paşa gelmemişti; oy birliğiyle barış kararı alındı.

Sadrazam Paşa da, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya aşağıdaki direktifi verdi:

> Edirne'nin düşmesine 15-20 gün kalmıştır, (tabiî erzak azlığından). Şehrin düşmesinden önce sulh yapmayı faydalı görüyoruz. Bu sebeple Edirne'yi bırakmak mecburiyetindeyiz. Yalnız Edirne'deki askerimizin, silahları ile beraber çıkmasını temin etmemiz şarttır. Dış borçlarımızın bu harpte kaybettiğimiz toprakları paylaşan Balkan devletlerinin hisselerine düşen kısmının da onlarca ödenmesi lâzımdır. Bıraktığımız memleketlerdeki Müslümanların hukuk ve mallarının muhafazası da gerekir. Bu suretle Edirne ve Kırklareli de Bulgaristan'da, Babaeski ile Lüleburgaz bizde kalmış olur. Bu şartların sulh müzakeresine girişmeye mezunsunuz.

Mahmut Şevket Paşa, Saraya gidip verilen kararı Sultan Reşad'a anlattı. O da, "Edirne'yi terk etmemelisiniz," dedi.

KARARDAN SONRAKİ İÇ DURUM KARIŞIK, TEHLİKE İŞARETLERİ, HANEDAN ARASINDA KAYNAŞMA, BİRBİRLERİNİN VE HEPSİ BİRDEN PADİŞAH'IN ALEYHİNDE

Şûra-yı Devlet Reisi ve eski Sadrazam Sait Paşa ertesi günü Mahmut Şevket Paşa'yı ziyaret etti, Dahiliye Nâzırı Hacı Adil Bey'le beraber istifa edeceklerini söyledi. Sait Paşa dün verilmiş olan barış kararının sorumluluğuna iştirak etmek istemiyordu. Daha sonra Talât Bey, kabinede bir rahne [gedik] açılmaması için bu istifaların önüne geçti. Fakat anlaşamamazlık devam ediyordu. Maarif Nâzırı Şükrü Bey'le Mahmut Şevket Paşa arasında 10 Şubat toplantısında sert münakaşa olmuştu.

Ordunun savaş kabiliyetini kaybettiği hakkındaki raporlar okunduktan sonra Şükrü Bey, "Kurmayların da fikirlerini almak lâzımdır," demişti. Buna Sadrazam Paşa, "O halde sorumlu olan bana, yani Harbiye Nâzırına ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa'ya güveniniz yok mu?" diye sert mukabelede bulunmuştu. Fakat mesele bununla bitmiş olmuyordu.

Maarif Nâzırı, umumi karargâh kurmay heyetiyle savaşı idare edememiş mağlup kumandanların değiştirilmesini, yerlerine yenilerinin getirilmesini istiyordu. Ordudaki genç kurmaylar da böyle düşünüyordu. Kurmay Binbaşı Damat Hafız Hakkı Bey (sonraları general) doğrudan doğruya Mahmut Şevket Paşa'ya yazdığı bir mektupla bu yoldaki fikrini açıklamıştı. Paşa bütün bu düşünce ve teklifleri tehlikeli bulduğu için reddediyordu.

Bu konuda Paşa İstanbul Muhafızı Cemal Bey (Paşa) ve Enver Bey'le ayrı ayrı konuştu. Her ikisi de, "Edirne'nin terk edileceği sözü yayılmıştır. Bundan çok üzüntü duyan halkın ayaklanmasından korktuklarını, özellikle İstanbul'a çok sayıda dolmuş Rumeli göçmenlerinin karışıklık çıkarmaya hazır olduklarını," anlattılar.

17 Şubat 1913 Pazar günü Sadrazam Mahmut Şevket Paşa erkenden Yeşilköy'e gitti. Maksadı Enver Bey'le görüşmekti. Enver Bey'e şunları anlattı:

> Prens Sabahattin Bey aleyhimizde faaliyettedir, neşretmek üzeri hazırladıkları beyannamelere el koyduk. Bunların rahat durmadıkları anlaşılıyor. Tedbir almamız gerekir. Siz tümeninizi elde etmeğe çalışınız. Ben, tümeninizi buradan İstanbul'a aldıracağım.

Paşa Enver Bey'le görüşürken İstanbul Muhafızı Cemal Bey de kendilerine iltihak etti, şu bilgiyi verdi, "Prens Sabahattin Bey'den başka daha iki grubun aleyhte çalıştığını," söyledi.

"Bu gruplardan birinin başında ikinci veliaht şehzade Vahdeddin Efendi'nin (sonraları Sultan Mehmet Vahdeddin) diğerinin başında da Tunuslu Hayrettin Paşazâde Damad Salih Paşa'nın bulunduğunu," anlattı.

Hatıratında Mahmut Şevket Paşa diyor ki:

> Vahdeddin Efendi'nin aleyhimizdeki çalışmalarını ben de biliyorum. Kendisini gerek Padişah'a gerek Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'ye şikâyet etmiştim. Hatta Padişah'a, "Böyle, şehzadelerin siyasetle uğraştığı bir devlette ben Sadrazamlık edemem, demiştim. Zât-ı Şâhâne bana hak vermiş, bizzat Vahdedin Efendi ile görüşmemi söylemişti.[4]

Memleketin böyle kritik bir anında 'saltanat hanedanından' yaşları ilerlemiş veliahd ve padişah olmaya namzet bulunanlar arasında da anlaşamamazlıklar, birbirlerini çekememezlikler, Sultan Reşad'ı alaşağı etmek için teşebbüsler oluyor, entrikalar çevriliyordu. (Az sonra bundan ve aleyhteki tertipten bahsedeceğim). Bu da savaş durumununun yanında ayrı bir faktör olarak üzüntü konusu oluyordu.

Mahmut Şevket Paşa Viyana'da bulunan eski Maliye Nâzırı Cavit Bey'le Büyükelçi (eski sadrazamlardan) Hüseyin Hilmi Paşa'dan birer telgraf aldı. Telgrafların her ikisi de aynı mealde idi; "Küçük de olsa bir

askerî başarı kazanmamızı," tavsiye ediyorlardı. "Ancak bu suretle ağır sulh şartlarından kurtulabileceğimizi," söylüyorlardı. Bu sırada Paşa'yı ziyaret eden Talât ve eski Mebusan Meclisi Reisi Halil Beyler de (Halil Menteş) aynı tavsiyeyi tekrarlıyordu. Bunlar Mahmut Şevket Paşa'dan başka, Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan da harakete geçmesini diliyorlardı.

İSTANBUL'DAKİ BÜYÜK DEVLETLERİN ELÇİLERİ SULH ŞARTLARINI BÂBIÂLÎ'YE BİLDİRİYORLAR

İç durumumuz bu halde iken, az önce yazdığım, Londra'da Büyükelçi Tevfik Paşa'ya gönderilen talimatın fiili neticesi görüldü. 16 Mart 1913 günü Hariciye Nâzırı Prens Sait Halim Paşa, Sadrazam'a saat üçte büyük devletlerin barış hakkında hazırladıkları notayı İstanbul'daki büyükelçilerinin resmen 'tebliğ edeceklerini' söyledi. Bu sırada Mahmut Şevket Paşa, başkumandan vekilinin askerî durum hakkında verdiği raporu incelemekle meşguldü. Raporda şöyle deniliyordu.

Balkanlı müttefikler bize karşı 380, 400 bin asker çıkarmışlardır. Bizim şu anda Trakya'daki kuvvetlerimiz 165 bin kişiye inmiştir. Müttefiklerin 1800 topuna karşılık bizde 550 top var. Bütün toplarımız Edirne'de, Yanya'da, İşkodra'da, Selanik'de...
Müttefikler bizi Çatalca ve Bolayır'dan zorlayacakları gibi Anadolu'ya asker de çıkarabilirler. İzmir'de topladığımız kuvvetler azdır. Ordumuzda manevi durum iyi değildir. Birkaç gün, önce bazı taburlarımızda panik alâmeti görüldü. Bir kısım askerin, subaylarını vurduğunu tesbit ettik.

Bu, çok kötümser, karşısındakilerin siyasi ve askerî durumundan hiç bahsetmeyen raporun incelenmesi biter bitmez saat beşte büyükelçilerin Bâbıâlî'ye geldikleri görüldü. İlk önce sözü, elçilerin en eskisi, Doyen'i Avusturya ve Macaristan Büyükelçisi, Markiz Pallviçini söze başladı:

Bulgarlar ve müttefikleri savaşı Rusların desteğiyle kazanmışlardır. Bunu bütün dünya biliyor. Rus halkı, Bulgarların İstanbul'a girmesini, barışı da burada yapmasını ister. Böylece Slavlık duyguları okşanır. Fakat Çarın İstanbul'da Bulgarları veya Türklerden başka bir milleti görmek istemediğini[5] kabul ederim. Şu sırada Bulgarlardan General Dimitrief ve Danef, Petersburg'dadırlar (Leningrad). Çar üzerinde etki yapmak istiyorlar. Rusya Büyükelçisi, Bulgarları İstanbul'da görmek istemediğini söylediği zaman samimi idi. Çünkü Çar'ın hislerini aksettirmiştir. Ancak Rus halkı böyle düşünmüyor, mümkündür ki, Rusya'da kamuoyunun baskısı artsın ve Çar hükümetini, Bulgarların İstanbul'a dayanmalarına kandırmış olsun.

Fransa Büyükelçisi Bompard da konuşmasında, "Biz Türkiye'nin aley-

hinde değiliz. Aleyhte olan Rusya'dır," dedi. (Hakikatte, Fransızlar Ruslarla beraber olmuşlardır.) Alman ve İtalyan elçileri de yumuşak ve dostça konuştular. (Almanlar da Rusların teklifini kabul taraflısıdır.) Son sözü Rus Elçisi aldı. 'Midye-Enez' düz hattını sınır olarak sabul ettirmek için önce dil döktü. Sonraki sözlerinde tehdit işaretleri seziliyordu; özetle dedi ki:

Edirne'deki ağır toplarımız Bulgarların eline geçmiştir. Bunları Bulgarlar Çatalca'ya getirmeye çalışıyorlar. Bu takdirde İstanbul da tehlikeye düşer. Fakat Bulgarların İstanbul'a girmesi, Rusya'nın izlediği politikaya aykırıdır. Uysal olunuz, sizi destekliyorum.

Büyükelçiler ayrıkdıktan sonra, hükümet toplantısında, sadrazam, elçilerle yaptığı görüşmeyi anlattı. Hariciye Nâzırı Prens Sait Halim Paşa da kendilerine ve aynı mealde Balkan devletlerine de verilen barış projesini okudu ve gereken bilgiyi verdi. Büyük devletlere göre barış şu suretle yapılacaktı.

Trakya'da Osmanlı-Bulgar sınırı Midye ile Enez arasına çekilen düz çizgi olacaktı. Girit, Yunanistan'a bırakılacaktı. Diğer Yunan işgalindeki Ege adaları hakkında son kararı büyük devletler vereceklerdi. 'Harp tazminatı' diye bir şey bahis konusu değildi. Bu esaslar iki taraf arasında kabul edildiği anda Osmanlı düşmanları olan Bulgaristan, Sırbistan,Yunanistan ve Karadağ ateş kesecekler, barış müzakereleri başlıyacaktı.

Osmanlı Kabinesi kendisine büyük devletlerin yaptığı bu teklifi kabul etti. Ertesi gün, 31 Mart 1913 günü durum en kıdemli elçiye bildirildi. Yeniden mütareke başlamış oldu.

Londra'da toplanacak sulh konferansına Osmanlı Hükümeti'ni temsil etmek üzere başdelege olarak Büyükelçi, eski Sadrazamlardan Tevfik Paşa'nın, delege olarak da Viyana Büyükelçisi (eski sadrazamlardan) Hüseyin Hilmi, eski Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşaların, Ayân'dan Basarya Efendi'nin ve Hukuk Müşaviri Reşit Bey'in katılmaları uygun görüldü. Londra Barış Andlaşması 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da imzalandı.

LONDRA ANTLAŞMASI'NIN İMZASI SİYASİ BİR HATA İDİ

Devletlerin bu ortak barış notasını kabul edip Edirne'den vazgeçmek siyasi bir hata idi. Nitekim bundan sonraki hadiselerin seyri ve sonucu bu hatayı açıkca gösterecektir. İtiraf etmeliyim ki olaylar tabiî şeklinde bir sonuca vardıktan sonra onun eğri veya doğru tarafları üzerinde komanter [yorum] yapmak kadar kolay birşey yoktur. Önemli olan mesele,

zamanında realiteleri, gerçek şekliyle görüp işlere ona göre yön vermektir. Burada böyle olmamıştır. Evet, "Burada böyle olmamıştır," derken okurlarımdan rica edeceğim; işleri yönetenlerden yalnız bir tarafı tuttuğum sanısı uyanmasın... Şahıs ve şahsiyetlerin cazibesine kendimi kaptırmış değilim. Kalemimi geçmişin sadık bir yazarı olarak kullanıyorum.

Dileğim odur ki, meydana gelecek satırlar okunduğu zaman gelecek için benzeri hallerde mütalâa ve muhakemeye esas teşkil edebilsin... Bundan başka düşüncem yoktur. Bu açıklamadan sonra iddiamın dayandığı gerekçeyi anlatmak istiyorum:

Bulgarlarla müttefikleri silah arkadaşlarının arasındaki anlaşmazlık Osmanlılarca daha 28 Aralık 1912 tarihinde anlaşılmıştı. Çatalca'nın Bahşayiş köyünde mütareke konuşmaları olurken Bulgar delegelerinin Osmanlı heyetine söyledikleri ve yapmak istedikleri teklifler açıktı (lütfen okuyunuz, Cilt: 3, s. 173-174). Hasım delegelerinin sözlerinden, tavır ve hareketlerinden aralarında yeni vak'aların başlamak üzere olduğunu anlamak mümkündü.

19 Kasım'da, Çatalca'dan güneye doğru sarkan bir Bulgar kolordusu, Selânik varoşlarına vardığı zaman Bulgar prenslerini kabul eden Yunan Diyadok'u kendilerine: "Hoş geldiniz, aziz misafirlerimiz," demişti Bulgarlar, "Misafir mi? Hayır! Burada bulunmaya sizler kadar hakkımız vardır," şeklinde mukabelede bulunmuşlardı. Her iki ordu arasında keskin olaylar başgöstermiş, Balkan ittifakında çatlaklar görülmeye başlamıştı.

Daha sonra Yanya işgal edildi.[6] Bir yandan 'askerî harekât inkişaf ederken' öte yandan Yunan Hükümeti, Rumeli'nin taksimi planları konusunda Bulgaristan'la anlaşmaya dikkat ediyordu.

Yunan projesine göre Kavala, Yunanistan'ın olacaktı. Bulgaristan Ege Denizi'ne inecekti. İstanbul ve Boğazlar, milletlerarası bir devlet halini alacaktı. Müşterek ortodoksluk rabıtası yoluyla birleşen Slavizm, Helenizm, 'Balkanlar Balkanlılarındır' parolasını ve Balkan blokunun egemenliğini diğer büyük devletlere kabul ettireceklerdi.

Fakat Yunan düşünceleri Bulgarlar tarafından derhal reddedildi. Bulgarlar Trakya, Makedonya ve Manastır'ı istiyordu. Zaferin daha ileri gitmemesi ve gerekli reformların yapılması kaydı ile Avrupa kıtasında Türk topraklarının bulunması gerektiğini söylüyor ve ısrar ediyordu. Gayeleri, ağa babaları Rus Çarı'nın düşüncesi gibi, Osmanlıların zayıf, düşkün halinden faydalanak Kralları Ferdinand'a Ayasofya'da taç giydirmekti.

Bundan başka Bulgar, kendilerine bırakılan ganimetleri Yunanistan'a nisbetle harcadığı daha yüksek gayretlerle, ölçülü olmadığını ileri sürüyordu. Artık gün ışığına çıkan Yunan-Bulgar ihtilafı önünde Yunanlılarla Sırplar birleşti, kendi çıkarlarına göre barış yapmak hususunda anlaştı. Nihayet müttefikler arasında için için devam eden kaynaşma, silahlı mü-

sademeye kadar varmak istidadını gösterdi. İstanbul'daki hükümet, kabuğunun içinde bütün bunlardan haberi yokmuş gibi askerî ve siyasi hesaplarını yapıyor, kendi aleyhinde milletlerarası taahhüde giriyor, hareket serbestisini kaybediyordu.

Diğer taraftan Romanya'nın da kendine göre hesapları vardı. Bâbıâlî Baskını'na sebep olan büyük devletlerin notasına Mahmut Şevket Paşa Hükümeti tarafından bilindiği gibi, red cevabı verildiği zaman, bunu ilk ve tek alkışlayan, memnunluk gösteren Romanya olmuştu. O da Bulgaristan'ın genişlemesinden, kuvvetlenmesinden endişe duyuyordu, ayrıca da bir Dobruca davaları vardı. Burasını ele geçirmek için münasip fırsatın ayağına kadar geldiğini görüyordu. Bulgarlara arkadan saldıracaktı. Bu hadiseden de faydalanmak mümkündü.

Sırplar ve Yunanlılar da bu konuda Osmanlı Hükümeti ile teması aramışlardı. Londra'da Barış Antlaşması konuşmaları başladığı sırada Sırp ve Yunan delegeleri, Londra Büyükelçisi ve Birinci Delege Tevfik Paşa'ya başvurmuşlar, barış antlaşmasının imzalanmamasını telkin etmişlerdir. Sırp delegesi, Tevfik Paşa'ya, "Bulgarlara karşı işbirliği yapılmasını teklif etmiş, Balkan dağlarının Türkiye için tabiî sınır olduğunu," söylemiştir. Bu yolda Yunan denemeleri de olmuştur. Bazı kanallardan Bulgarlara karşı bir anlaşma yapıldığı takdirde kendilerine ait haklardan lehte bazı menfaatler sağlayacaklarını hissettirmek istemişlerdir.

Berlin Büyükelçisi Mahmut Muhtar Paşa 19 Haziran'da, Londra Barış Antlaşması ile savaşın çıkması sırasında Alman İmparatoru ile görüşmüştür. İmparator elçiye şunları söylemiştir:

> Buradan geçen Yunanistan'ın eski Berlin Elçisi Teotokis'e Türkiye ile anlaşmasını tavsiye ettim. Yunanlıların buna müsait olduğunu gördüm. Bundan faydalanmalısınız.[7]

Görülüyor ki Mahmut Şevket Paşa, Bâbıâlî ve başkumandanlık 'haber alma' noksanlığı içinde, hareket gücünden yoksun idiler. Sadece büyük devletlerin maksatlı telkinlerinin etkisi altında dış politikalarını yürütüyor; başkumandan da, nerede ise birbirine ateş açacak müttefik ordularının topu, tüfeğiyle üzerine geleceğini tasarlıyor, raporunu ona göre hazırlamış oluyordu. Buna bir isim bulup söylemek güçtür. Bu hal, diyebiliriz ki, siyasette filan veya falan devletin ağzına bakmak, kuyu içinde imiş gibi habersiz kendisine ve millî güce güvenmemek kompleksi, 'inhitat' (gerileme), devrelerinde başlamış birkaç istisnasıyla maalesef, Bâbıâlî için, anane şeklini almıştır. Az sonra Avrupalı devletlerin tavsiyesiyle yapılan barışın nasıl hükümden düştüğünü göreceğiz.

BÖLÜM 7

TEHLİKE ZAMANINDA SALTANAT HANEDANI, ŞEHZADELER, VELİAHTLAR NE YAPIYORLARDI? İKİNCİ VELİAHT VAHDEDDİN'İN ROLÜ

Memleketin en çok tehlike arzettiği böyle bir tarihi anında 'saltanat hanedanının' ileri gelenleri, yaşlı şehzadeleri, veliahtları ve padişahları ne halde idiler? Merak ile üzerinde durulmaya, etüt edilmeye değer bir meseledir. Malûmdur ki padişah, Sultan Ahmed Reşad'dır. Sırası geldikçe söylediğim gibi milleti ve memleketi için iyilikten başka birşey düşünmeyen temiz kalpli fakat, 30 küsur sene memleket ve dünyadan habersiz sarayında kapalı kaldığı için, yıpranmış, bilgi ve irade bakımından zayıf, yaşlı bir hükümdardı. Bu sırada veliaht, Sultan Aziz'in şehzadesi Yusuf İzzettin Efendi idi. İkinci Veliaht da Şehzade Vahdeddin Efendi'dir (Son Padişah Mehmed Vahdeddin). Bunlardan sonra tahtın en yakın mirasçısı Sultan Aziz'in oğlu Şehzade Abdülmecid Efendidir (Halife ilan edilen). Bunlar birbirinin aleyhinde ve hepsi birden Sultan Reşad'ın tahtdan indirilmesi taraflısıdır.

Mecid Efendi bu sırada, Bulgarlarla savaşın devam ettiği, memleketin akıbetinin ne olacağı bilinmeyen bir zamanda, başka yapılacak bir şey yokmuş gibi, eski Maliye Nâzırı Cavit Bey'i görüp ona, "Sultan Mehmet Reşat zayıf bir adamdır. Tahttan indirilmesi ve yerine İzzettin Efendi'nin getirilmesi," fikrinde olduğunu söylemiştir.

İşittiğinde hayretler içinde kalan Cavit Bey şehzadeye, Padişahın tahttan indirilmesinin ordu ve kamuoyu önünde pek fena karşılanacağı, bunun bir ihtilale sebep olabileceği cevabını vermiştir.

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, 17 Şubat pazar günü, Veliaht İzzettin Efendi'yi ziyaret ettiği zaman kendisine:

Biraderim Mecid Efendi'nin bana söylediğine göre İttihat ve Terakki Cemiyeti, Padişah'ın zayıf şahsından faydalanarak Cumhuriyet ilan etmek düşüncesinde imiş, ne dersiniz?

diye sormuştur. Sadrazam Paşa da:

Cumhuriyet mefhumumum İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden hiçbirisinin düşüncelerine girmediğini,

namusu üzerine yeminle temin ettikten sonra padişahların tahttan indirilmesi hakkındaki fikrini gösteren şu ifadede bulunmuştur:

Sultan Reşad çekilmeye zorlanırsa İstanbul'da tahttan indirilmiş iki padişah bulunacaktır. (Biri Abdülhamid'dir, o zamanda yaşamakta idi.) Tarihimizin hiç bir devresinde böyle bir şey yoktur. Tahttan indirme uğursuz bir şeydir. Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesine bile ben karışmadım. Zira bundan nefret ederim.[1] Zât-ı seniyyenize karşı ubûdiyetim (kulluk) vardır. Normal olmayan bir şekilde tahta geçerseniz çok müşkilâta uğrarsınız.

Mahmut Şevket bu ifadesini şu sözleri ile tamamlamıştır.

Buna rağmen veliaht yine de Padişah'ın tahtan indirilmesi hususunda ısrar etti. Teskin edici sözler söyledim.[2]

Bundan sonra Sadrazamın 10 Mart günü veliahtı ikinci ziyaretlerindeki konuşmaları daha önemlidir. Veliaht İzzettin Efendi demiştir ki:

İki üç gün önce İkinci Veliaht Vahdeddin Efendi ile biraderim Şehzade Abdülmecid Efendi beni görmeye geldiler. Bugün padişah yoktur. Memleket tehlikededir. Ortada sorumlu kimse bulunmuyor.

Paşa'nın, "O halde ne yapmalıdır?" sorusu üzerinde de şunları söylemiştir:

İlk iş olarak orduda nifakı, anlaşmazlığı, parti kavgalarını önlemek lâzımdır. Bunun için de Padişah'ın subaylara tavassut etmesi (araya girmesi) gerekir. İkinci olarak Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin başına zât-ı şâhâne geçmeli, para verenlerin şüpheleri kalkmalıdır. Üçüncüsü, şehzadelerin siyasetle uğraşmamaları için kanun yapılacakmış... Biz bunu kendimize hakaret telakki ederiz.

Mahmut Şevket Paşa bu mütalâaya şu şekilde mukabele etmiştir:

Orduda varlığı iddia edilen anlaşmazlığın kaldırılması için zâtı şâhânenin araya girmesini istemek doğru değildir. Çünkü Padişah'ın prestiji zedelenir. Sanırım ki Vahdeddin Efendi'nin gayesi de budur. Politika ile uğraşan bu şehzade, memleketi, İran'ın (tabiî o zamanki İran'ın) düştüğü zor duruma getirmek istiyor.

VAHDEDDİN EFENDİ ŞÜPHELİ BİR ŞAHIS, HAKKINDA SERT BİR KONUŞMA

Az önce, Vahdeddin'in siyasi entrikalarını bahis konusu eden bir görüşme olduğunu yazmıştım. Hükümet, ikinci veliaht aleyhinde tedbir olmaya başlamıştı. Bu adamı devamlı surette gözönünde bulunduruyordu. Yusuf İzzettin Efendi, Vahdeddin'in şikâyeti üzerine bu meseleyi Sadrazama açmış, hanedandan olanlara dokunulduğunu anlatmak istemiştir. Buna Paşa'nın cevabı sert olmuştur:

Vahdeddin Efendi Hazretleri iyi bilsinler ki kendilerine göstermeyğe mecbur olduğum hürmet ve riayet şahıslarına değil, mensup oldukları hanedanadır. Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a gelen ben, Vahdeddin Efendi'den de, başkasından da korkmam. Bu şehzade hakkındaki kararım kat'idir. Kendisini siyasetle uğraşmaktan vazgeçireceğim.[3]

Veliaht, amcası oğlu Vahdeddin'i hiç sevmezdi. Paşa'nın bu keskin cevabı üzerine esas düşüncesini açıklamak zorunda kaldı:

Ben de sizinle aynı fikirdeyim. Vahdeddin Efendi hakkında ne tedbir alırsanız, sizinle beraberim, tasvip ederim. Fakat fesat yuvası olan Çengelköyü'ndeki sarayını daima tarassut altında bulundurmanız iyi olur.

Zâten Mahmut Şevket Paşa da böyle yapacaktı ve yapmaya da başlamıştı. Paşa son sözünü söylemek, şehzadenin kulağını çekmek için Çengelköy'ündeki köşküne gittiği zaman Vahdeddin de:

Büyük biraderim Sultan Hamid devrinde kimse ile görüşümezdik. Meşrutiyet ilan edilince nefes aldık. Fakat herkes için tabiî olan temaslarımız, dedikoduyu mucip oldu. Hakkımda türlü iftiralar ortaya atıldı. Bütün bu iftiraların yayılma merkezinin Veliaht Yusuf İzzettin Efendi Hazretleri'nin sarayı olduğunu biliyorum,

demişti.

Ben, kitabımın birinci cildinde (s. 6-7) Vahdeddin'in kısa bir portresini çizmiştim. Bugün için Osmanlı Padişahı altıncı Sultan Mehmed Vahdeddin olarak bu adamın bir partiyi tutması, veya tutmaması, memlekette

huzursuzluğa sebep olması veya olmaması ikinci plana düşmüştür. Türk milleti onun 'saltanat ve hilafet makamından' vatanının can düşmanlarına hizmet eden bir 'günahkâr' olduğunu ve nihayet korkudan, dostu olan o zamanki memleket düşmanlarına sığındığını bilmekte; Sultan Osman'ın, Murad-ı Hüdavendigâr'ın, Fatih'in ve Yavuz'la oğlu Kanuni'nin kanından gelme bir adamın bu kadar küçülmüş olmasına hayret etmektedir.

Bundan sonraki ciltlerimizde Vahdeddin'in Sultan olarak rolü devamlı suretle yer bulacaktır.

VELİAHT YUSUF İZZETTİN EFENDİ NASIL BİR ŞAHSİYETTİ? HAZİN SONU, TARİHE IŞIK TUTAN SÖZLERİ

Veliaht Yusuf İzzettin Efendi, babası Sultan Abdülaziz'in sağlığında çok popüler bir şehzade idi; daha çocuk yaşta iken Hassa Ordusu müşiri elbisesiyle 'Bab-ı Seraskeri'ye' (Harbiye Nezareti) gelip giderdi. Onun bu hali kendisine, askerliği çok seven halkın sevgisini sağlamıştı.

Sultan Aziz'in orduya ve donanmaya büyük kıymet verdiği tarihi bir gerçektir. Denilebilir ki onun zamanında modern ordunun temelleri daha esaslı bir surette atılmıştır; Osmanlı donanması, dünyanın ikinci derecede kuvveti olarak bayrağımızı denizlerde dalgalandırmıştır. Sultan içte ve dışta gezilerde bulunur, bütün haşmetiyle halk arasında görünürdü. Spora çok meraklıydı. Bizzat kendisinin de güreştiği söylenirdi. Böylelikle halka yakınlığı kendisine sevgi sağlamıştı.

Ahâli de genç şehzadeyi, babasının küçük bir sembolü olarak görüyordu ve seviyordu. Ben bu yazdıklarımızı bizzat o devri yaşamış yaşlılardan, genç yaşımda dinlemiştim.

Söz sırası gelmiş iken şunu da kaydedelim ki Sultan Aziz devrinde Tanzimat'ın iki değerli devlet adamı, Ali ve Fuat Paşaların hayatta ve hizmette bulundukları sırada devletin iç ve dış politikası haysiyet ve başarı ile idare edilmiş, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklere bağlanan ümitler kuvvetlenmişti. Bu iki dirayetli vezirin tutumu devam etse idi devletin malî, memleketin iktisadi durumunu o günün şartlarına göre düzenleyebilecek, yetişmiş birkaç idare adamı bulunsa idi İmparatorluğun akıbetinden endişe bertaraf olurdu. Her ne ise, sadedimiz dışında olan bu konuyu burada bırakalım.

Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin parlak gençlik hayatı maalesef sonuna kadar devam edememiştir. Babasının ölümünden sonra Meşrutiyet'in ilanına kadar o da diğer şehzadeler gibi bir köşke kapatılmış, dünyadan rabıtası kesilmiştir ve nihayet vehimle karışık bir hastalığa tutulmuştur.

Efendinin hayatı hakkında birçok şeyler işitilmiştir. Bunlardan müşahedeye dayanan otantik bir anlatışı ele alıyorum. İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Kâtibi Mithat Şükrü Bleda okuduğum hatıralarında şunları söylemektedir:

Yusuf İzzettin Efendi melankoli hastalığına tutulmazdan önce dertli toplu konuştuğu için kendisini dinleyenler üzerinde iyi tesir bırakırdı. Fakat sonraları huyu değişti, titizlendi. Başlıca vehime dayanan iki derdi vardı. Biri, kansere tutulduğuna inanırdı. Öteki de veliahtlıktan düşürüleceğine kanaat getirmişti.

Bunların doğru olmadığını, endişeye mahal bulunmadığını anlata anlata dilimizde tüy biterdi. Fakat kendisini kandırmak mümkün olamazdı. İkide bir beni çağırır, teleşlı telaşlı, "Mithat Şükrü çok rica ederim, beni aldatmayınız, hakkımda verilen kararı açıkca söyleyiniz, şu dakikada veliaht mıyım?" diye sorardı. Ben de her defasında dilimin döndüğü kadar teminat verirdim: "Elbette veliahtsınız yürürlükte olan hanedan kanunu değişmediği halde böyle bir şeyi nasıl olup da aklınızdan geçirebiliyorsunuz," derdim. Fakat o bir türlü inanmazdı: "Hayır, benden gizliyorsunuz, veliahtlığa Vahdeddin Efendi'yi getirdiniz, beni boş vaitlerle oyalıyorsunuz," diye söylenirdi.

Bir gün yine, beni pek acele kaydı ile yanına çağırmıştı. Doktor Nazım'la Doktor Bahaeddin Şakir'i de yanında buldum. Veliaht her zamanki gibi endişeli idi, beni görünce, "İşte umumi kâtip de geldi. Üçünüz de bir arada iken bu işe kat'i bir karar veriniz," dedi.[4] Kararın neye ait olduğunu keşfetmekte güçlük çekmemiştik. İki meseleden biri:

"Veliaht mıyım, değil miyim?"

O gün de bütün ciddiyetimle, ağzımdan çıkacak kelimelere dikkat ede ede, uzun uzun anlattım ki kendisi veliahttır ve veliaht olarak kalacaktır, bu hakkın kendisinden başka bir kimseye devredilmesi için ortada bir sebep yoktur. Bundan dolayı artık bu mevzuya avdet etmemesi, sıhhati namına pek lüzumludur.

Veliaht sözümü kesmeden sonuna kadar beni dinledi, fakat birden, "Onları bırakınız, geçenlerde Merkez-i Umumi'de gizli bir toplantıda benim veliahtlığım meselesini görüşmüşsünüz. Siz bana asıl bu toplantının neticesini söyleyiniz," dedi.

Yeniden söze başladım, ne söylesem, boş... Efendi bu defa da gözlerimin içine bakarak, "Benim halen veliaht olduğuma ayrı ayrı namusunuz üzerine yemin eder misiniz?" teklifinde bulundu. Biz birbirimize bakarak anlaştık: "Evet!" dedik. Kalem kağıt getirtti. Yeminimizi, sözlerimizi imzamızla teyit ettik. Saraydan ayrılırken de yakamıza sarıldı, "Allah aşkına doğru söyleyiniz ben veliaht mıyım, değil miyim?" dedi. Bu muhterem zâtın hastalığı ilerliyordu. Bir başka gün, geç vakit ortalık kararmak üzere, "Sizi veliaht dairesinden davet ediyorlar," haberi geldi. Gittim. Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir oradalar. Bu sefer de kanser meselesi. Veliaht, Baha'ya sordu:[5]

– Bende kanser olmadığına emin misiniz?

– Evet Efendi Hazretleri, kat'iyen eminim.

– O halde doktor, madem ki bende kanser olmadığını söylüyorsunuz, müsaade ediniz de ağzınıza tüküreyim...

Doktor Bahaeddin Şakir bu teklif üzerine, "Hay hay, emredersiniz, ama buna lüzum yok," demeye kalmadan veliaht telaşla yerinden fırladı:

– Gördünüz mü? Kanser yok diyordunuz. Bende kanser olmasaydı çekinir mi idiniz?

Doktor Bahaeddin Şakir tereddüt gösterdiğine pişman olmuştu. Sırf muzdarip bir hastayı teselli etmek, üzüntüden kurtarmak için:

– Buyurunuz Efendi Hazretleri, dedi, ağzını açtı. Veliaht tükürüğünden bir parça doktorun diş etlerine püskürdü. Biz veliahtın durumunu anlamıştık. Maiyetindekilere yanında ustura, makas bulundurmamalarını sık sık tenbih ediyorduk. Fakat kadere karşı gelmek mümkünmü? Yusuf İzzettin Efendi arzuladığı şeyi nihayet yaptı, intihar etti. (Allah rahmet eylesin).

Sayın Mithat Şükrü Bleda bunları anlattıktan sonra tarihimize ışık tutacak önemli bir 'vesika' bırakmaktadır. Malûmdur ki, Sultan Aziz intihar mı etti? Öldürüldü mü? konusu bugün dahi tarihçiler arasında münakaşa edilmektedir. Bleda hatıratında (aynen) şunları yazmakta:

Rahmetli Yusuf İzzettin Efendi, babasının izzeti nefsine düşkün bir insan olduğunu, uğradığı muamelenin (tahtından indirilmesi) çok gücüne gittiğini, intiharının da sadece bundan ileri geldiğini bize tekrarlar dururdu. Sultan Aziz'in öldürülmüş olduğu iddiasına Yusuf İzzettin Efendi asla inanmamış ve bu iddianın Mithat Paşa ve arkadaşlarından intikam almak maksadı ile ortaya atıldığını bize bir çok defalar söylemişti,

demektedir.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA NASIL ÖLDÜRÜLDÜ?

Daha önce, (s. 100) Mahmut Şevket Paşa ile Enver ve Cemal Beyler arasındaki görüşmede, bir ihtilal ve suikast hazırlığı olduğundan bahsedildiğini yazmıştım. Onu takip eden günlerde İstanbul Muhafızı Cemal Bey suikastçıların hazırlıklarını tamamladıklarını, artık harekete geçmelerinin saat ve gün meselesi olduğunu anlıyordu. 15 Haziran 1913 Çarşamba günü sabahleyin Harbiye Nezareti'ne gitti. Orada Mahmut Şevket Paşa ile bu konuda görüşecekti. Paşa, o gün çok neşeli, kendine göre, 'şimdiye kadar umumi memleket işleri hakkında aldığı tedbirlerin görünüşte iyi sonuç vermeye başlamış olmasından' memnundu. Cemal Bey, Paşa'yı telaşa düşürmüş olmamak için ihtiyatla söze başladı:

"Bu günlerde bazı suikastlardan bahsolunduğunu, belki yarın, öbür gün, bunu önlemek amacıyla bazı 'tevkifler' yapmak zorunda kalacağını, başkentte emniyet ve asayişin korunması için her türlü tedbirleri almışsa da, ayrı ayrı şahıslara yapılacak suikastlara karşı tamamen önleyici tedbirler bulmak mümkün olmadığından kendilerinin de bu yolda uya-

nık davranmalarının uygun olacağını ve refakatındaki yaverlere de bu yolda ve özel suretle direktif verdiğini," anlattı.

Paşa'nın, bu sözlere büyük bir tevekkül ve kayıtsızlıkla verdiği cevap: "Adam sen de... iş olacağını varır. Ne yapalım? El hükm-ü-lillah" (Allahın hükmü) demekten ibaret oldu.

Cemal Bey müsaade aldı, ayıldı. Umumi Karagâhın bulunduğu üçüncü kata çıktı. Burada işlerinden bilgi alacaktı; Paşa da, yaverleri ve maiyeti ile otomobiline bindi, mutad törenle uğurlandıktan sonra Bâbıâlî'nin yolunu tuttu.

Paşa'nın hayatı çok muntazamdı. Hangi saat ve dakikada nerede ve hangi işin başında bulunacağı önceden bilinirdi. Geçiş zamanını isabetle hesaplayan suikastçılar da, Parmakkapı'nın köşesinde bir otomobil içinde Mahmut Şevket Paşa'yı bekliyorlardı. Sadrazamın otomobili Beyazıt Alanı'ndan Parmakkapı caddesinin köşesine vardığı zaman, ortada tabut, oldukça kalabalık bir cenaze topluluğu ile karşılaştı. Cenazeye saygı göstermiş olmak için otomobil durduruldu. Tam bu sırada arabanın sağ taraf gerisinden birbiri ardınca iki silah sesi işitildi. Paşa birden sol tarafında bulunan başyaveri Eşref Bey'in üzerine yığıldı. Mahmut Şevket Paşa vurulmuştu. Eşref Bey elinde tabancasıyla dışarıya fırladı, vuranı yakalamak için ileri atıldı. Fakat, beyhude... katil kendini bekleyen arabaya atlamış, kaçıyordu.

Cinayet yerinde ise hareket durmuş değildi. Hemen, orada bekleyen birkaç suikastçı ileri atıldı. Paşa'nın otomobilini ortaya aldı, hücuma geçti. Arabanın içinde orta sandalyesinde oturan yaver Deniz Teğmeni İbrahim Bey'e ateş etti. Genç yaverin öldüğünü görünce bunlar bu defa vahşi bir hırsla kurşunlarını kanlar içinde bulunan Paşa üzerine boşaltmaya başladılar. Bu sırada da şoför kaçmış, yardımcısı sinmiş, Paşa'ya yardım etmek isteyen sadakatli ağası İbrahim de yaralanmıştı. Suikastçılar, araba içindekileri vahşi bir duygu ile yaylım ataşine tuttuktan sonra Bezayıt Meydanı'ndan Aksaray istikametinde firar yolunu tutmuşlardı. Bunlardan yalnız Topal Tevfik adındaki en azılısı gizlendiği yerde yakalanmıştı. Cinayetin bu ilk bilançosu iki ölü bir yaralı kaydetmiş oluyordu.

SUİKASTÇILARIN ÖLÜM PLANI VE TEDBİRLERİ

Fakat suikastçilerin görecekleri iş bundan ibaret değildi. Vaktiyle hazırlanmış plan gereğince içlerinden fedailer ayrılmış, silahlandırılmıştı. Bunlar da aynı zamanda ayrı ayrı yerlerde Talât, Cemal ve diğer tanınmış kimseleri vuracaklar, ondan sonra rastlayabildikleri İttihatçıları öldüreceklerdi. Böylece şehirde terör yarattıktan sonra ellerinde bayraklarla —bundan önceki baskında olduğu gibi— Bâbıâlî üzerine yürüyecek-

ler, 'şeriat isteriz' feryatları ile halkı ayaklandırıp hükümeti ele geçireceklerdi. Bunlar olup biterken İstanbul'daki büyük devletlerin elçilerine de birer beyanname verip maksatlarını anlatacaklar, yabancıların emniyet altında olduklarını bildireceklerdi. Fedailer vad ettikleri fedakârlığı gösteremediler. Mahmut Şevket Paşa'ya ustaca yapılan cesaretli saldırıya rağmen diğer ihtilal arkadaşları birer köşeye sinmişlerdi.

Büyükelçilere verilecek beyanname işini aydın geçinen muhaliflerden Kemal Mithat Bey üzerine almıştı. Suikast yapılırken o da bu görevini yerine getiriyordu.[6] Bu beyannamenin en hazin tarafı, içinde:

> Asayişin korunması için elçilerin karaya deniz askeri çıkıralmasını emir etmeleri, gerek Avrupa ve gerek umumun menfaati iktisazındadır,

fıkrasının bulunması idi. Bu da İstanbul'un işgalini istemekten başka bir şey değildi.

Daha önce yazmıştım. Bulgarlar, Lüleburgaz hezimetinden sonra Çatalca hattına gelip çattıkları zaman, İstanbul'a da girecekleri ve bu yüzden bir karışıklık olacağı ididasıyla tebaalarının can ve mallarını korumak için büyükelçiler emrine ikişer savaş gemisi gelmiş, limanda bekliyorlardı. Bunlar sanki demirlerini limana değil, gerçek vatandaşların kalblerine atmışlardı. Bu o kadar ağır ve ıstırap verici bir hareketti. Beyanname aynen şöyledir:

> Düvel-i muazzamanın buradaki vekillerinin en kıdemlisi olmak sıfatı ile zât-ı âlîlerine berveçhizir mukarreratımızı arzeylemeğe ictisâr eyleriz.
>
> Bir tabur serseri ile idare olunan hükümet-i hazırayı ezip, kırmak için tertip etmiş olduğumuz planları herçi bâdâbad mevki-i file getirmeğe karar verdik.
>
> Asayişin muhafazası için, sefirlerin karaya asâkir-i bahriye ihracını (deniz askerlerinin çıkarılmasını) emir etmeleri, gerek Avrupa ve gerek umumun menfaati iktizasındandır.
>
> Efendimize şunun da arzına cür'etyab oluyoruz ki tarafımızdan İmparatorluğun menfaati için kabul olunan bir hareketin icrası zımnında vuku bulacak hiçbir hadiseden mes'ül olmayacağımız gibi, vuku bulan teklifimizin düvel-i muazzama tarafından lütfen nazarı itibara alınacağını ümit ederiz. İhtilal komitesi.[7]

Bu vesikayı eserine alan yazar şöyle bir kıyaslama yapmakta ve:

> Asıl dikkate şayan olan bir cihet varsa, bu derece hainane bir talebe tavassut edenin (vasıtanın) Kemal Mithat Bey[8] olması idi. Vatanperver Mithat Paşa ile ecnebi sefarethanelerine böyle bir takrir dağıtan Mithat Bey arasında ne hazin ve ne acı bir tezât...

demektedir.

İLK İŞ, HÜKÜMETSİZ KALMAMAK, PRENS SAİT HALİM PAŞA SADRAZAM VEKİLİ, EMNİYET TEDBİRLERİ, MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN CENAZE TÖRENİNDE GÖRÜŞMELER

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüldüğü anlaşılır anlaşılmaz memleketin hükümetsiz kalamaması için ilk iş olarak İstanbul Muhafızı Cemal Bey tarafından hükümet üyeleri hemen toplantıya çağırıldı. Bunların verdiği karar üzerine Şeyhislam Esat Efendi ile, Adliye Nâzırı İbrahim Bey Saray'a giderek Sultan Reşad'a vak'ayı anlattı; Hariciye Nâzırı Prens Sait Halim Paşa, Sadrazam adayı gösterildi. Padişah, Prensi sadrazam kaymakamı (sadrazam vekili) tayin etti, kabinedeki diğer nâzırların görevlerinin devamını irade etti. İstanbul Muhafızı Cemal Bey ihtilalcilere karşı emniyet tedbirlerini süratle, biraz da sertlikle alıyor, Polis Umum Müdürü Azmi Bey (sonraları Beyrut valisidir) ona yardım ediyor, Talât Bey bu mukabil davranışta fikir yönünden muvazene ve itidal unsuru oluyordu.

Beyazıt Alanı cinayeti Çarşamba günü olmuştu. Perşembe günü cenaze töreni yapılacaktı. Böylelikle başkentte emniyetin, asayişin tamamen sağlandığı gösterilmek isteniliyordu. Özellikle, bir karışıklık olduğu takdirde müdahale etmek için İstanbul limanında bekleyen büyük devletlerin savaş gemileri kumandanlarına durumun sağlam olduğunu anlatmak meselesi birinci planda geliyordu.

Cenaze töreni çok muhteşem olmuştu. Katılanların sayısı yüz elli bin kişinin üstünde idi. Protokola dahil bütün asker ve sivil devlet adamları, senatör ve mebuslarla yabancı devletlerin elçileri, kara ve deniz ataşeleri, yabancı savaş gemilerinin kumandanları hazır bulunmuşlardı.

Bu sonuncu, yabancılardan, özellikle kumandanlardan, konuşmaları sırasında, şunlar işitiliyordu:

> Suikastın ertesi günü hiç tereddüt etmeden böyle bir cenaze töreni tertiplemek, henüz katiller yakalanmadığı bir sırada bütün yabancı devletlerin elçilerini ve özellikle deniz kuvvetleri kumandanlarını bu daracık yerde toplamak medeni bir cesaret olduğu kadar aldıkları tedbirlerden emin olduklarının ifadesidir. Şu anda ihtilalcilerden biri, bir el bombası kullanarak içimizden bir veya bir kaçını hatta hafif surette yaralamış olsa, Osmanlı başkentinin hemen savaş gemilerimizin mürettebatı tarafından işgal olunacağı tabiîdir. Nitekim buna ait tedbirler görüşülmüş gerekli emirler verilmiştir. Fakat bir vak'a olmuyor. İşte biz buradayız. Birkaç güne kadar katiller ve onları himaye edenler yakalanırsa, bu başarı, bizim burada fazla bir kalabalık olduğumuzu gösterecek, yabancı donanmanın İstanbul'u terk etmesini, Boğaz'ın içinde tabiî halin avdetini sağlamış olacaktır.[9]

İşte yabancıların bu çeşit son düşüncesi, vatandaş çoğunluğunun sev-

gisi, arkadaşlarının, yakınlarının gözyaşları içinde Mahmut Şevket Paşa, meşrutiyet idaresinin tarihi bir siması olarak 57 yaşında, tam olgunluk çağında, Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ndeki Hürriyet Şehitleri arasında ebedi yerini aldı. Allahtan rahmet dileriz.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN KİŞİLİĞİ

Mahmut Şevket Paşa Bağdatlıdır. Babası Kethüdazâde Süleyman Bey, Sultan Aziz devrinde İstanbul'a gelmiş, vatan şairi Namık Kemal ile tanışmıştır. Süleyman Bey'in aydın bir zât olduğu söylenmektedir. Nitekim Namık Kemal İstanbul'dan çıkarılınca o da, Basra'nın müntefik mutasarrıflığı verilerek uzaklaştırılmıştır.

Bana, Mahmut Şevket Paşa'nın yakınları, babasının Gürcü, annesinin Arap olduğunu söylemişlerdir. Fakat annesinin 'Cin Murat' adında tanınmış bir ailenin kızı olduğu da idida olunmaktadır.

Cin Murat Ağa hakkında şu tarihi bilgi vardır:

> Cin Murat Ağa halis kanlı bir Anadolu Türkü olup Dördüncü Murad'ın maiyetinde Bağdat'a gelmiştir. Ve fetih sırasında gösterdiği yararlılıklara binaen Padişah tarafından kendisine Bağdat ihtisap ağalığı (belediye reisliği veya şehir eminliği) verilmek suretiyle taltif olunmuştur.[10]

Bu bilgiye göre Paşa'nın annesi Türktür, veya Irak'ta birçok aileler gibi Araplaşmış Türktür. Her ne ise... ister Arap, ister Türk olsun Mahmut Şevket Paşa, tam Tanzimat'ın istediği tipte bir Osmanlı, müşterek vatan idealine bağlı namuslu bir vatandaş, millî hakimiyete, devletine sadık samimi bir devlet adamıydı. O, gizli, aşikâr ırk ve bölge farkı gözetmez, içinde bulunduğu 'topluluktan ayrılmak' fikrini ise aklından geçirmezdi.

Mahmut Şevket Paşa'nın milletce tanınması, parlak bir şahsiyet haline gelmesi, ikinci cildimizde yazdığım gibi (s. 5-6) Hareket Ordusu kumandanlığını fiilen üzerine almakla başlamıştır. Askerî harekâtı ve 31 Mart vak'asının siyasetini, takdire değer bir maharetle idare etmiştir. Bence Paşa'nın en büyük başarısı rejimin kurtarılması yanında isyanın bütün memleketi sarmasını önlemiş olmasıdır. O zamanın intibaı altında söylüyorum, İstanbul'da isyan başladığı zaman, onun kuvvete dayanan uyarıcı sesi duyulmasıydı, vilayetlere çektiği telgraflar yayınlanmasaydı memleketin genel durumu çok felâketli olurdu.

Bu kadar büyük iş başarmış, ön safa geçmiş bir kişinin göze batmaması mümkün değildi. O da bu iptidai zaaf'tan, kıskançlıktan hissesine düşeni alacaktı ve mutlaka bir husumetle karşı karşıya gelecekti.

Paşa'nın üzerinde toplanan diğer bir kızgınlık ve hoşnutsuzluk da,

kendisinin bir partiden, İttihat ve Terakki'den olduğu sanısı idi. Halbuki o, ne Meşrutiyet'den önce, ne de sonra Cemiyetle ilgilenmiş değildi. Okuduğum hatıratında, İttihat ve Terakki ileri gelenlerini ağır surette tenkit etmekte; muhalif partiler içinde burada kaleminin yazamayacağı kadar ağır kelimeler kullanarak aleyhlerinde bulunmaktadır.

Paşa'dan memnun olmayan politikacıların birleştikleri bir nokta vardı. Okuduğum bir eserde bu nokta şöyle ifade olunmaktadır:

Bâbıâlî baskını ile iktidara gelen Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'ni devirmek, bunun için de en mühim taşı yerinden oynatmak gerekiyordu. Bu taş şüphe yoktu ki sadrazamın (yani Mahmut Şevket Paşa'nın) bizzât kendisi idi.

Bunun içindir ki, 'particidir' diye öldürüldü. Daha sonra intikam fikri ile karışık diğer suikast sebeplerini de okuyacaksınız.

ORDUDAN, ASAYİŞ İÇİN İSTANBUL'A KUVVET GETİRİLİYOR, MAHMUT ŞEVKET PAŞA'YI ŞEHİT EDENLER VE TERTİPÇİLERİ

Doğru olan bu tarihi bilgi, hadiselerin içinde yaşayanların anlattıklarıdır. Eşref Kuşçubaşı hem çalışmış, hem yazmış başından geçenleri tarafsız bir duygu ile, tarihe maletmek istemiştir. Bu maksatla hazırladığı dosyalardan bazılarını, hayatının son günlerinde bana da göndermişti.[11] Oradan özet halinde alıp okurlarıma sunuyorum:

İttihat ve Terakki iktidara gelince, eldeki kuvvetleri tensik ederek, Bulgarların karşısında Çatalca hattına yerleştik. 1200 kişilik seçilen gerilla grubu ile Kalikratya ilerisindeki Çöp köyünden Bulgar saflarına akın yapıyorduk. Bütün emelimiz, barış şartlarının –mümkün olduğu kadar– lehimize tadili idi. İttihat ve Terakki, Edirne'yi kurtarmak iddiası ve vaadi ile Kâmil Paşa'yı devirmişti. Bu vaadi yerine getirmek için gerekirse hep beraber ölmek kararında idik.

Bir gün yine bir baskından geç vakit dönmüştük. Enver, merkezi Kalikratya'da olan X. Kolordu kurmay başkanıydı. Mümtaz Bey de emir subayı idi. Sabaha karşı Mümtaz telaşla çadırıma gelerek beni uyandırdı:

"Enver Bey tek başına İstanbul'a gitti. Mahmut Şevket Paşa vurulmuş hükümet de devrilmiş!" dedi.

Heyecan içinde kalktık. Memleketin çilesi ne idi? Kalikratya Merkez Kumandanı Sakallı Aziz Bey'in temin ettiği bir vapura en seçkin 500 kişilik bir kuvveti yerleştirerek yola çıktık. Topkapı'nın Hünkâr İskelesi'ne yanaştık. Mümtaz Bey'i deniz kenarındaki 'sevkiyat merkezinin' telefonu ile İstanbul Muhafızı Cemal Bey'le (Paşa) temasa getirdim. Cemal Bey gelişimizden çok memnun oldu.[12]

Muhafızlıkta Cemal ve Enver Bey'le buluştuk. Mahmut Şevket Paşa'nın şehadetine ait tafsilatı dinledim. Katillerin muhakkak ele geçmesi şart olmuştu. Baş-

kentte heyecan son haddini bulmuştu. Dürüst, namuslu, çok çalışkan ve vatansever bir insan olan Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden beklenen sonuç hükümeti devirmekti.

Cenazede Şehzade Vahdeddin'in (sonraları Sultan) kayınbiraderi Yarbay Zeki yanıma gledi. Hadiseyi ondan da dinledim. Garip ve telaşlı bir hali vardı. Bana:

"Katillerin yakalanması ile siz mi meşgul olacaksınız?" diye, o anda sebebini pek kavrayamadığım bir sual sordu.

Muhafızlığa avdetimde Cemal Bey katillerin listesini verdi. Bir göz attım: Yüzbaşı Çerkez Kâzım, şoför Abdurrahman, Çerkez Ziya, kardeşi Hakkı, deniz subaylarından –açığa çıkarılmış– Şevki Küçükmustafapaşalı –hukuktan– Nazmi, Korgeneral Nazmioğlu, Teğmen Mehmet Ali, şoför yardımcısı Kâmil ve yakalanmış olan Topal Tevfik. Bunlar 'fiilî kadro' olarak görünüyordu.

'Şoför Abdurrahman' adı ile güya küçük düşürülmek istenen zât, dayım (Eşref Bey'in) Hacı Nazmi Paşa'nın oğlu ve makine mühendisi idi. Teyzezâdesi Kâmil Bey'in yardımıyle aldığı otomobil, taksi olarak 'şahsen' kullanıyor ve emekli maaşı ile, bütün haklarından mahrum edilmiş babasını ve kardeşlerini geçindirmeye çalışıyordu.[13] Politikanın işte böyle hazin ve çirkin cilveleri vardı.

Planın esasını da Cemal Bey'den anladım. Mahmut Şevket Paşa öldürüldüğü anda, Kâzım, Mehmet Ali ve Hakkı, Beyoğlu'nda saklı bulundukları yerlerden çıkacaklar, ellerindeki bayraklarla 'tekbirler' getirerek halkı etraflarına toplayacaklar, büyük bir kalabalık halinde Bâbıâlî'ye gelerek halkı şeriata davet edecekler ve Bâbıâlî'yi basacaklar, hükümeti devireceklerdi.

Cemal Paşa da Hatıratında (s. 51-52) büyüklü, küçüklü suikastçıların temel gayelerini şu suretle anlatmaktadır: (aynen)

Evvela İttihat ve Terakki'nin mühim şahısları aleyhine bir suikast yaptıktan ve bu suretle memleketi hükümetsiz bıraktıktan sonra, zât-ı şâhâne üzerinde yapılacak tesirlerle Müşir (Mareşal) Şakir Paşa'yı[14] sadaret kaymakamlığına (sadrazam vekilliğine) tayin ettirmek ve onun başkanlığı altında bir geçici kabine yaparak üç gün, üç gece İttihat ve Terakki'nin bütün fertleri aleyhine bir katliam tertip etmek ve sonra kabineyi Kâmil Paşa'nın veyahut Prens Sabahattin Bey'in reisliği altında teşkil eylemek hususlarına karar verilmiştir.

Bu tüyler ürpertici kararı haber verdikten sonra Cemal Paşa ifadesinde ısrar ederek sözlerine şöyle devam eylemektedir:

Ben burada bu hakikatı pervasızca iddia ederek söylüyorum, sorgu ve mahkeme evrakı takımıyla neşrolunursa, bu iddialarım sabit olur,

demektedir.

Cemal Paşa bu kadar önemli bir olayın üzerinde neden durulmadığını şöyle açıklamaktadır:

Müşir Şakir Paşa'nın sadaret kaymakamlığını –maksadı bilerek– kabul edeceği

ve zât-ı şâhâneye tesirler icra edecek zâtlar arasında pek büyük makamları işgal eden bazı zâtların da bulunacağı, hakikatı vardı. O zaman şöyle düşündüm:

Maddi mevkileri bu derecelerde büyük olan şu zâtlar aleyhinde takibat icrasına kalkışmak, işi pek ileriye götürmek olur.

Müşir Şakir Paşa'ya gelince: Bir taraftan ölümü için tedbirler aldığı bir zâtın teklif ettiği Yemen vali ve kumandanlığını kabul etmek gibi bir küçüklükte bulunmuş bu şahsı böyle yalnız kavle ve iftiralara müstenit bir iki zayıf delil ile mahkûm ettirmek müşkül olacağından, onun aleyhinde de takibattan vazgeçmek ve işi meskût bırakmak, hükümet hikmetine muvafık olur.

Bu düşünceme Sadrazam (Prens Sait Halim Paşa), Dahiliye Nâzırı da (Talât Bey) iştirak ettiklerinden vazifeli olanların bu suretle dikkat nazarları çekilerek maksadı temin ettim.

İstanbul Muhafızı'nın 'pek büyük makamları işgal eden, maddi mevkileri bu derecede büyük olan zâtlar' şeklindeki ifadesinden hanedandan bazı şehzadeleri, özellikle Vahdeddin'i hedef tuttuğunu anlamakta güçlük olmasa gerekir.

Kuşçubaşı devam ediyor:

Listede, cenazede beraber bulunduğumuz Yarbay Zeki Bey'in de (Vahdeddin'in kayınbiraderi) adının bulunduğunu görünce hayretle irkildim. Daha kimlerin isimleri yoktu? Cemal Bey bilgi verirken, orada bulunan Talât Bey (Paşa) hiç söze karışmadan bizi dinliyordu. Ben Cemal Bey'e veda ederken o da kalktı: "Ben de çıkıyorum. Sizi arabamla istediğiniz yere götüreyim," dedi. Arabada başka bir kimsenin işitemieyeceği kadar yavaş sesle: "Eşref Bey, elinizdeki listede Prens Sabahattin Bey'in ismi vardır. Cemal Bey, şu listedekilerin hepsinin idam edileceği kanaatinde ve kararında. Bilirsiniz ki Sabahattin Bey, böyle kanlı işlere karışmaz. Prensiplerinin dışındadır. Onu ürkütmek ve bu sırada İstanbul'dan uzaklaştırmak lâzımdır," dedi.

MUSTAFA KEMAL'İN BİR SÖZÜ: "İLK İŞ, MEMLEKETİ KABAKÇI MUSTAFA'LARDAN KURTARMAK OLURDU"

Eşref Bey, kendi deyimiyle 'fiilî kadroya' dahil olanların birer birer üzerinde durup kimlikleri hakkında bilgi verdikten sonra Mustafa Kemal'in (Atatürk'ün) daha gençliğinden beri içinde bulunduğu sağlam düşüncesini, kudretli karakterini ifade eden şu haberi vermektedir.

Suikastçılar, Enver'e muhalif olarak tanınmış, ordu içinde sevilen şahsiyet arıyorlar, Mustafa Kemal'in ismi geçiyor. Bunu duyan büyük adam:

İlk yapılacak iş, memleketi bu gibi Kabakçı Mustafa'lardan kurtarmak olurdu,

demişti. Çok doğrudur, Atatürk ömrü boyunca böyle düşünmüştü. Okurlarım hatırlayacaklardır, az önce, Yakup Cemil Bey'in Bâbıâlî baskınında Nazım Paşa'yı nasıl öldürdüğünü anlatmıştım. İşte bu gözü kara subay, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, doğru veya eğri, Bâbıâlî'yi basıp o zamanın hükümetini devirmek için hazırlanmıştı. Bu suçundan dolayı da kurşuna dizilmişti. Çankaya Köşkü'nde ve Atatürk'ün hususi sohbetinde bu vak'ayı konuşuyorduk. Bu olaya adı karışanlardan eski Malatya Mebusu Doktor Hilmi Ortaç da hazır bulunuyordu. Söz arasında: "Yakup Cemil kendiliğinden Harbiye Nâzırlığına Mustafa Kemal'i getirmeyi düşünmüştü," denildiği zaman Atatürk birden parladı. Sanki kendisine nefret ettiği yeni bir teklif yapılmış gibi hiddetlendi.

Eğer bu teşebbüs muvaffak olsa idi, tekliflerini kat'iyen red ederdim. Ben zorbalıkla, silah kuvvetiyle mansın (devlet hizmeti) arayan adam olabilir miyim? Buna asla tenezzül etmezdim,

dedi. Evet... Atatürk hiçbir zaman perde arkasına çekilip pusu kurmamış, özellikle böyleleri ile de birlik olmamış, hiçbir silahlı kuvveti şahsi ikbali ve hırsı uğruna basamak olarak kullanmamıştır. Lütfen ikinci cildimizin 141 ve 142. sayfalarını bir kere daha gözden geçiriniz. O, şahsi zekâ ve dirayete dayanan ferâgatın, kayıtsız şartsız millî iradenin esas olduğunu kabul etmiştir. Konumuza devam ediyoruz:

SABAHATTİN BEY'İN DÜŞÜNCELERİNİ BİR YAKINI ANLATIYOR

Eşref Kuşçubaşı, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden 28 yıl sonra Mısır'da rastladığı Kayserili Tacettinzâde İsmail Hakkı Bey'in Sabahattin Bey'e ait sözlerini kendisine naklettiğini de anlatmaktadır.

İsmail Hakkı Bey'e göre Prensin söyledikleri şunlardır, ve bir görüş ifade etmektedir:

Yüzbaşı Kâzım Bey ile polis şube müdürlerinden Muhip Bey geldiler, bir inkılâp yaparak İttihatçıları Bâbıâlî baskınına benzer haraketle, Mahmut Şevket Paşa'yı bertaraf ederek iktidarı ele almak için plan hazırladıklarını, herşeyi teferruatına kadar tesbit ettiklerini, muvaffak olduktan sonra hükümeti teşkil edip etmeyeceğimi sordular.

Kendilerine bu şekildeki hükümet darbelerinin aleyhinde olduğumu, memleketi felâkete sürükleyeceğini, vazgeçmelerini söyledim. Bana bir inkılâbın şartlarını sordular: "Belli prensipler, bu prensiplerin havası içinde yetiştirilmiş kadro, arzulanan gayelere elverişli irfan ve ilim muhiti ve milletin umumi iştirak ve kudreti," dedim.

Kâzım Bey, Fransız İnkılâbı'ndan ve onun da zorla tahakkuk etmiş olduğundan bahsetti. Kendisine Fransa'da aydınların, ansiklopedistlerin himmeti ile zamanlardır, meşrutî idare için aydınlatıldıklarını ve terör devrinin arkasında kanlı bir iz bırakarak kaybolduğunu, bu uzun tecrübelerin, ancak ilim ve kültür yolu ile hasreti çekilen gayelere erişilebileceğinin anlaşıldığını ve Fransa'nın geçirdiği bu kanlı tecrübeden ilham almanın akıl ve hatta vatanseverlik icabı olduğunu anlattım.

Bana İttihatçıların Bâbıâlî baskınını yaparken düşmanın İstanbul kapılarında olduğunu, buna rağmen Kâmil Paşa'yı zorla istifa ettirdiklerini, Nazım Paşa'yı vurduklarını, bunu meşru sayıp, saymayacağını, kardeş kanı dökmek bir anane haline gelirse, vatanın parçalanması, yok olması için dış düşmana ihtiyaç kalmayacağını, Güney Amerika'dan misaller vererek izah ettim. Fakat kat'iyen memnun olmadığını, hatta darılarak ayrıldığını hissettim. Giderken de benimle iş olmayacağını söylemek gibi küstahlıkta bulundu.

Sabahattin Bey bundan sonra muhatabı Hakkı Bey'e şunları söyleyerek sözüne son vermiştir:

Emin olunuz Hakkı Bey, siyasi hayatımız bu gibi hadiselere sahne olmakta devam ederse memlekette istikrarlı bir idarenin ve meşruti hakların kurulması asla mümkün olmayacaktır. Korkarım ki bu gibi cebrî teşebbüsler (zorlamalar) halkı hürriyetten nefret ettirmesin...

Bu sözler Talât Bey'in, Sabahattin Bey hakkındaki düşüncesinde haklı olduğunu gösteriyordu. Ayrıca suikastçılardan Yüzbaşı Kâzım Bey de Romanya'da Arnavut nasyonalistleri ile görüşüp onlardan para ve yardım istediği zaman kendilerine (aynen), "Teşkilâtımız tamamıyla hazır. Vâkıâ, Prens Sabahattin korkaklık etti. Bize yüz vermedi ama nasıl olsa bize iştirak edecek,"[15] demek suretiyle Prensin yukarıda kaydettiğimiz sözlerini doğrulamıştır.

Bildiğimiz Bâbıâlî baskınından sonra merkezde bütün inzibat ve korunma işleri İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in elinde toplanmıştı. Cemal Bey'in Pens Sabahattin Bey hakkındaki düşüncesi Talât Bey'in daha mutedil görüşüne uymuyordu. İstanbul Muhafızı, Prensi ve arkadaşları Doktor Nihat Reşat, Satvet Lütfü Beyleri, tertibin başında olmasa bile, 'tam faaliyet halinde' işin içinde görüyordu. Ona göre arkadaşlarının hapsedilmesi, mahkûm olmaları Prensi teşebbüslerinden alıkoymadı. Fakat buna rağmen ona ilişmiyordu. Çünkü o sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin umumi kâtibi Talât Bey kendisinden, Sabahattin Bey'in aleyhinde reddedilmesi mümkün olmayacak, açık ve kesin delil elde edilmedikçe, hapsedilmesinden kaçınılmasını rica etmişti.

Diğer sanıkların tevkifi başlayınca Sabahattin Bey de ortadan kaybolmuştu. Yine Cemal Bey'e göre Prens, İngiltere elçiliği baştercümanı

Fitze Maurice ile askerî ataşesi Binbaşı Tyrrel tarafından himaye görerek İngiliz resmî kurullarından birinde saklı bulunuyor, tabiî olarak (kapitülasyonlar yüzünden) bir şey yapmak mümkün olmuyordu.[16]

Söz sırası buraya gelmişken yukarıda adı geçen İngiltere elçiliği baştercümanı Fitze Maurice ile askerî ataşesi Tyrrel hakkındaki düşüncemi burada bir defa daha belirtmekten kendimi alamadım. Cemal Paşa hatırlarında (sayfa 36) Mahmut Şevket Paşa vak'asındaki 'tertibatın, özellikle bu iki zât tarafından himaye ve teşvik olunduğunu açıkça söylemektedir.

Ben de bundan önceki cildimizde[17] bunlardan bahsettim. Bu iki yabancı devlet memurunun Osmanlı İmparatorluğu'nu içten zaafa düşürmek suretiyle parçalanmasını kolaylaştırmak için çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Talât Bey, hükümetle Sabahattin Bey arasında bir anlaşma ve uyuşma ortamı hazırlamak için görüşmelere başlamıştı.

DR. NİHAT REŞAT NE YAPIYORDU?

Sabahattin Bey namına müzakarelerde doktor Nihat Reşat Bey bulunuyordu. Cemal Bey'e göre doktor, 'bir taraftan Talât Bey'i diğer taraftan kendisini (Cemal Bey'i) ve diğer İttihatçı ileri gelenlerini öldürmek için (münferit-tek) ve umumi komplolar tertiplemeye memur edilmişti. Yine Cemal Bey'e göre, dış görünüşü çok zarif olan doktor, bu iki yüzlü siyasetini pek güzel idare ediyordu; o kadar ki teşebbüslerinden günü gününe aldığı malûmatı Talât Bey'e bildirdiği halde o, bir türlü inanamıyordu. 'Takip vasıtalarının' Cemal Bey'i aldattığını sanıyordu. Bundan sonrasını İstanbul Muhafızı'ndan dinleyelim:

Doktor, bir gün anlaşma müzakereleri için, Talât Bey'e belli bir saatte randevu vermişti. Aynı günde ve Talât Bey'e ayırdığı zamanından iki saat önce bizlerin aleyhine suikast etmeleri kararlaştırılmış olan şahıslarla da randevulaşmıştı. Suikast arkadaşları ile müzakerenin cereyan tarzından pek memnun olan doktor bir tebessümle:

"Haydi bakalım, şimdi de Talât Bey'le anlaşma müzakeresine," demişti.

Bu müzakereyi Talât Bey'in bir adamına aynen gösterttim. O zaman şüphesi kalmadı. Fakat tam kendisini yakalattıracağım sırada, takiplerden şüphelenmiş olduğunu sandığım Doktor Nihat Reşat kaçmaya muvaffak oldu.[18]

Bu sırada Prens Sabahattin Bey'in de izi kaybolmuştu. Bütün bunların söylentisi, Bursa'da, mütevazı köşemde, bana kadar gelmişti. Talât Bey'in başgöstermek istidadında olan şiddeti yumuşatmak, aradaki husumetin derinleşmesini önlemek için doktoru ve Prensi kaçırdığı işitilmişti.

Cemal Bey bu olayı şöyle anlatmaktadır:

Pek büyük bir cüretle suikast tertiplerine devam eden Prensin nasıl olup da birdenbire ürkerek bütün planlarını terkle kaçmış olduğunu anlayamamıştım. Bu defa (çok sonraları) İstanbul'dan Berlin'e gelirken yolda, konuşma konusu bu vak'aya gelmişti. Talât Paşa gülerek:

-Sen maddi delil tedarik ederek Prensi tevkife karar verir vermez ben de kendisine pek itimat edeceği bir zâtla hemen kaçması lâzım geleceğine dair haber göndermiştim; bu suretle doktorla Prens kaçabildiler, dedi.[19]

MAHMUT ŞEVKET PAŞA VAK'ASININ TERTİPÇİLERİ ARASINDA ÜÇ ÖNEMLİ KİŞİ

Mahmut Şevket Paşa vak'asının tertipçileri arasında üç önemli sima göze çarpmaktadır. Bunlar da sırasıyla Şerif Paşa (eski elçi ve general) yüzbaşı Çerkez Kazım Bey ve Damad Salih Paşa'dır. Şimdi de sıra ile bunların durumunu gözden geçirelim:

Şerif Paşa'dan sırası geldikçe bahsetmiştim. Mısır prenslerinden bir bayan ile evlenerek servetini de artıran bu çok haris ve kendisine aristokrat süsü veren Osmanlı Paşası, son zamanlarında Paris'e yerleşmişti. Memleketi aleyhine burada çalışıyordu ve çalışırken de yıkmak için her vasıtayı ele almayı mübah görüyordu. Yanında bulundurduğu elemanlarından Pertev Tevfik Bey adında bir genci, kendisinin 'hususi kâtibi' ve Prens Sabahattin Bey'le arasında 'irtibat memuru' sıfatı ile ve bol para ile İstanbul'a göndermişti. Şerif Paşa'nın adamı ve ajanı, Beyoğlu'nun tenha sokaklarından 'Glavani'de bir ev kiraladı. Burada görevine ve propagandasına başladı. Eve girip çıkan devamlı ziyaretçiler arasında eski Gümülcine mebusu İsmail Hakkı Bey, polis siyasi şubesi eski müdürü Muhip Bey, deniz subaylarından Şevki Bey ve yukarıda isimleri geçen suikastçılardan bazıları göze çarpıyordu. Nihayet bir gün Pertev Tevfik'in evinde Yüzbaşı Çerkez Kâzım Bey de görüldü.

Kâzım Bey İzmitli bir kaymakamın oğludur. Piyade yüzbaşısıdır. Meşrutiyet'in ilk zamanlarında Sapancalı Hakkı Bey'in rehberliğiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmişti ve koyu bir partici olmuştu. Daha sonraları muhalefet saflarında göründü. Miralay Sadık Bey'in yanında yer aldı. Buradan Halâskâr Zâbitan Grubu'na geçti; atılganlığı ve cesareti ile cuntanın elebaşıları arasında kendisine ileri bir mevki sağladı.

Bâbıâlî baskını, bütün muhalifler gibi, cuntacıları da şaşırtmıştı. O da memleketi İzmit'e çekmiş, sessizce hadiselerin inkişafını bekliyordu.

İzmit'deki kumandan bir emir aldı. Bunda Kâzım Bey'in 'muhafaza altında' merkeze gönderilmesi isteniliyordu. Kâzım bunu haber alınca kumandanı gördü. Yalnız gidip teslim olacağını söyledi. Öyle yapıldı. Fakat

İstanbul'a geldiği zaman Beyoğlu'na uğradı. Tesadüf onu Glavani Sokağı'ndaki eve devam edenlerle karşılaştırdı. İstanbul'a niçin geldiğini unuttu. Onlarla yeni işine başladı ve onların başı ve idarecisi oldu. Şerif Paşa'dan, Muhip Bey yoluyla, Damad Salih Paşa'dan para ve yardım temini ile başladığı işe sonuna kadar devam etti.

Damad Salih Paşa'ya gelince: Paşa, Hürriyet ve İtilâf Partisi genel kurul üyesi idi. Bu partiden bahsederken yazılarımda onun da ismi geçmiştir. Babası eski sadrazamlardan Tunuslu Hayrettin Paşa'dır. Sultan Mecid'in oğlu, Sultan Reşad ile Şehzade Vahdeddin Efendi'nin ağabeyleri Şehzade Kemalettin Efendi'nin kızı Münire Sultan ile evlenmiş, saltanat hanedanına damad olmuştur. Tuğgeneral rütbesinde askerdi. Bu bakımdan o zaman kendisine paşa denirdi.

Damad Salih Paşa siyasetle uğraşırdı. Hararetli bir politikacı idi. Mahmut Şevket Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan suikast işine karışması şöyle olmuştu:

Muhip Bey, Paşa'yı bütün karakteri ile yakından tanıyor, biliyordu. Muhip Bey İstanbul'da tutunamayıp Yüzbaşı Kâzım Bey'le Romanya'ya kaçtıkları ve parasız kaldıkları zaman damadı hatırlamıştı. Daha önce planlarını yürütmek için İstanbul'da Prens Sabahattin Bey'den para yardımı istemişlerdi. Prens, Pertev Tevfik Bey yoluyla Kâzım'ın bütün düşüncelerini ve hazırlıklarını öğrenmişti. İttihatçılara da derin bir kini olmasına rağmen bunların isteklerini yerine getirmemişti. Tamamlayıcı bilgi olarak, *Mahmut Şevket Paşa* (Kaynakça, no: 23), sayfa 173-174'de şu satırlara rastlıyoruz. Hep beraber okuyalım:

Kâzım'ı tamamiyle dinledikten sonra kaşlarını çatarak, Prens:

"Ben size hiç birşey veremem ve vermek de istemem," dedi.

Kâzım, bu kestirme cevaba son derece hiddetlendi. Muhip Bey'in yatıştırıcı birkaç sözüyle sükûnet buldu:

"Kabahat bizde ki sizin gibi korkaklara müracaat ettik. Zaten sarayların çatısı altında yetişmiş adamlardan ne beklenir ki..." deyip ayrıldı.

Şerif Paşa'dan bekledikleri yardım da henüz gelmemişti. Halbuki Romanya'da daha fazla intizar etmeye tahammülü yoktu. Otel parasını bile ödeyemeyecek duruma düşmüşlerdi. İşte bu sırada Muhip Bey'in aklına Damad Salih Paşa geldi. Şimdi onun kapısını çalacaklardı. Bu maksatla Muhip Bey İstanbul'a gelecek, Kâzım Bey de Romanya'da kalacaktı. Muhip Bey misyonunda muvaffak oldu. Paşa, Sultan Hanımefendi ile birlikte oturdukları Teşvikiye'deki büyük konaklarında Muhip Bey'i, inandığı ve güvendiği adamı Gözlüklü Emin Bey'le birlikte kabul etti. Kendilerini dinledikten sonra tereddüt göstermeden cebinden bir zarf çıkardı:

"Şimdilik bunu alınız," dedi.

'Şimdilik' sözünün içinde, tabiî, gelecek için de vaad vardı. Ziyaretçiler memnun, Paşa'nın yanında ayrılırken o da hemen arabasının hazırlanmasını emir etti. Üsküdar'dan Çengelköy'ündeki büyük köşkün yolunu tuttu. Şehzade Vahdeddin Efendi'nin huzurunda idi. Ne konuşmuşlardı? Bunu kesin olarak söylemek zor-

dur, ama birçokları gibi tahmin etmek mümkündür. Şehzade Vahdeddin Efendi ihtilal hareketini tasvip etmiştir; plan başarı ile sonuçlandığı takdirde Salih Paşa'ya daha büyük ikbal yolu açılacaktır; iktidara gelecek, yeni hükümet Sultan Reşad'ı tahtından indirecek, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi de hastalığı sebebi ile bir kenara çekilecek, şehzade Vahdeddin Efendi Padişah olacaktı.

Kâzım Bey, Muhip Bey'in İstanbul'da bu olup bitenleri bildiren mektubunu aldığı zaman çok memnundu. Şerif Paşa da, bu arada başarılar dileğiyle kendisine beklediği parayı, on bin frankı göndermişti. Romanyalı kıyafetinde ve Romanyalı turistler arasında İstanbul'a geldi. 'Kendisiyle İstanbul topraklarına ayak basar basmaz o ecnebinin himayesinde olarak orada bekleyen arabaya giriverdi.[20]

Bu yabancının kim veya kimler olduğu merak edilir, değil mi? Söyleyelim: Cemal Paşa hatıralarında (sayfa 39):

Suikasttan bir hafta önce Köstence'den avdet etmiş ve Fitz Maurice ile Binbaşı Tyrrel'in himayesi altında vapurdan çıkarılmış olan Yüzbaşı Kâzım'ın...

demekle karşılayıcıların hüviyetini açıklamaktadır.

Romanya'dan bu suretle gelen yolcunun –Kâzım Bey'in– karşılayıcıları ile bindiği araba Galatasaray Hamamı'nın yanındaki sokağın içinde bir evin önünde durdu. Muhip Bey arkadaşını heyecanla bekliyordu, hemen içeri aldı.

Glavani Sokağı'ndaki ev, polisin sıkı kontrol çemberi altında olduğundan terk edilmişti. Pertev Tevfik ve arkadaşları bu yüzden firar etmişlerdi. Merkez olacak yeni bir bina bulunması gerekiyordu. Böyle bir ev bulması da gecikmedi. Kâzım Bey'i vapurdan alıp araba ile getiren ecnebi (artık bunların kim olduğunu biliyoruz) vasıtasıyla Pire Mehmet sokağında 1 numaralı ev kiralandı.[21] Bu evin sahibi de İngiliz uyruklu bir kadındı. Kadın da evde oturduğu için tertipciler kapitülasyonlardan faydalanarak burada emniyetle oturacaklar, çalışacaklardı.

İki arkadaş, Yüzbaşı Kâzım, eski polis siyasi kısmı müdürü Muhip Beyler başbaşa vererek 'icraat' planlarını hazırlamaya başladılar; yardımcıları Damad Salih Paşa'nın adamı Gözlüklü Emin Bey'di. Hazırlanan bu plana göre yukarıda anlattığım suikast yapılmıştı. Bilindiği gibi Mahmut Şevket Paşa ile genç yaveri Deniz Teğmeni İbrahim Bey öldürülmüştü. Katillerden Topal Tevfik yakalanmış, sorgusunda arkadaşlarının isimlerini vermişti. Bunlardan Hakkı adındaki birisi Beyoğlu'nda ele geçirildi. Karakola götürülürken, polisten Pire Mehmet sokağındaki eve uğrayarak çamaşır almasına müsaade edilmesini rica etti. Hakkı'nın maksadı orada gizlenen arkadaşlarına durumu anlatmaktı. Ancak, evden çıkarken çamaşır almadığı göze çarptı. Şüphe üzerine ev abluka altına alındı.

Ev sahibinin yabancı olduğu malûmdur. O zaman yürürlükte olan kapitülasyonlar hükümlerine göre evde arama yapmak için sahibinin men-

sup olduğu devletin elçiliğinden izin almak gerekiyordu. Bu da yapıldı, fakat aradan yirmi dört saat geçtiği halde bir cevap çıkmadı. Daha fazla beklenemezdi. İstanbul Muhafızı bütün sorumluluğu üzerine aldı. Evin basılması emrini verdi. Teşebbüse geçildiği sıra evin penceresi açıldı, bir kadın başı görüldü:

"Bu ev bizimdir! Biz de ecnebiyiz, elçilikten adam olmadıkça kapıyı açmam," sesi işitildi. Pencere kapandı.

Tabiî dinleyen olmadı. Evin kapısı kırıldı. İçeriye ilk adımı atan İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in yaveri Yüzbaşı Hilmi Bey, şehit düştü. Arkasından da polis adli kısım müdürü Samoel Efendi yaralandı. Polis Umum Müdürü Azmi Bey'in başında bulunduğu zabıta kuvvetlerinin "Teslim olunuz!" teklifine içeridekiler yaylım ateşle cevap veriyorlardı.

Diğer taraftan Cemal Bey, Kâzım Bey ve arkadaşlarını teslim alarak fazla kan dökülmesini önlemek için vak'a yerine Mümtaz, Yakup Cemil, Eşref Beylerle kardeşi Hacı Sami'yi gönderdi. Bunlar Kâzım'ın eski arkadaşlarıydı.

Yakup ve Hacı Sami evin kapısını tuttu. Mümtaz ve Eşref Beyler, evin damına çıktı; buradan içeriye delik açmaya başladı. Kazma ve balta seslerinin geldiği yere içerden ateş ediliyordu. Nihayet ameliye bitti, tavan delindi. Buradan Mümtaz Bey aşağıya seslendi:

"Kâzım, ben yabancı değilim. Mümtaz'ım, yanımda da Eşref var, ateş kesiniz de konuşalım," dedi.

Kâzım Bey, Mümtaz'ı sesinden tanıdı:

"Bu berbat vaziyette ne söyleyeceksin Mümtaz?" diye cevap verdi.

"Sizi teslim almaya geldik. Beyhude yere karşı koymaktan ne çıkar?"

Kâzım arkadaşlarının reyini aldı. Onlar da Mümtaz'ı, Eşref'i tanıyorlardı. "Olur" dediler. Bundan sonra komitenin şefi Yüzbaşı Kâzım Bey'in sesi işitildi:

"Pekâlâ... Size teslim oluyorum. Fakat rica ederim bizi kimseye tahkir ettirmeyiniz!"

Ele geçen bütün suikastçılar, içlerinde Damad Salih Paşa da olduğu halde Remzi Paşa'nın başkanlığı altındaki Örfî Harb Divanı'na (sıkıyönetim mahkemesine) verildiler.

MAHKEMENİN KARARI, DAMAD SALİH PAŞA'NIN DURUMU, MÜDAHALELER, SALTANAT HANEDANI, FRANSA HÜKÜMETİ, PADİŞAH

Sıkıyönetim kısa bir süre içinde kararını verdi. Bu karar gereğince, hükümeti devirmek için ihtilal ve suikast tertibi ile suçlandırılıp gıyaplarında idama mahkûm olanlar:

1- Kerküklü Sait Paşa oğlu eski elçilerden Şerif Paşa
2- Prens Sabahattin Bey
3- Gümülcine eski mebusu İsmail Hakkı Bey
4- Eski dahiliye Nâzırı Reşit Bey
5- Kemal Mithat Bey
6- Yüzbaşı Kâzım Bey'in kardeşi Hikmet Bey
7- Pertev Tevfik Bey
8- Kaymakam (yarbay) Zeki Bey (Sultan Vahdeddin'in kayınbiraderi)

Tertibata fiilen ve silahla iştirak edip gıyaplarında idama mahkûm olanlar:

1- Nazmi Paşa oğlu Abdurrahman
2- Nazmi (Hukuk öğrencisi)
3- Emekli jandarma kumandanlarından Mehmet Bey
4- Kavaklı Mustafa

Hükümeti devirmek için ihtilal ve suikast tertibi ile yüzlerine karşı idama mahkûm olup asılanlar:

1- Damad Salih Paşa
2- Polis Siyasi Kısmı Müdürü Muhip Bey
3- Miralay (albay) Fuat Bey
4- Yüzbaşı Çerkez Kâzım Bey

Bu tertiplere fiilen ve silahla katılıp Mahmut Şevket Paşa ile yaveri İbrahim ve Pire Mehmet Sokağı'nda, İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in yaveri Yüzbaşı Hilmi Bey'i öldürmek suçundan yüzlerine karşı mahkûm olup asılanlar:

1- Topal Tevfik
2- Hasan Kaptan oğlu Ziya
3- Ziya'nın kardeşi Hakkı
4- Şevki (deniz subaylığından atılmış)
5- Mehmet Ali (teğmen)
6- Abdullah Safa (okul mubassırı)
7- Cevat (şoför)
8- Kemal, jandarma

Aynı suçtan:
1- Kara Ahmet
2- Ragıp

onar yıla,

3- Gözlüklü Emin Bey
4- Süleyman Paşazâde Adil Bey

müebbet kal'abentlik cezasına mahkûm edilmişlerdir.

Salih Paşa'nın tevkifi ve idamı, kendisinin damad olarak saltanat hanedanına mensup oluşundan, önemli bir mesele haline gelmişti.

Babası Hayrettin Paşa'nın Tunuslu olması ve Tunus'un o sırada Fransızların idare ve himayesinde bulunması da ayrıca meselenin önemini arttırmıştı.

Paşa, durumundan emin, büyük bir gurur içinde başladığı işte çok azimli görünüyordu. Osmanlı saltanat hanedanı arasına, damat sıfatı ile de olsa karışmış bir zâtın, suikast ve hükümet darbesi gibi çok ağır suçlarla hapse atılması, mahkûm olması elbette büyük bir hadisedir. Bu çeşit olaylar, başgösterdiği memleketin içinde millî bünyenin, ve sosyal nizamın sarsıntı içinde olduğu kadar rejimin ve hükümetin de istikrarsızlığını gösterir ve tam bir anarşi başlangıcı olur. İşte bu düşünce ile o zamanın iktidar partisinin umumi kâtibi olan Talât Bey'in de direktifi ile İstanbul Muhafızı Albay Cemal Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın ölümü ile sonuçlanan vak'adan bir hafta önce, tasarlanan hareketi önlemek amacıyla Damad Salih Paşa'yı çağırıp görüşmek istemişti. Paşa tam zamanında davete icabet etmiş, İstanbul Muhafızı resmî bir dil ile kendisine şunları söylemişti.

Paşa Hazretleri, zât-ı âlînize açık bir lisan ile maruzâtta bulunmama müsaade buyurunuz. Padişah damadı olmak bakımından yüksek mevki ve şahsınızın haiz olduğu maddi ve manevi ehemmiyetten faydalanmak isteyenler olduunu zannediyorum. Nam ve hesabınıza olarak bazı gizli teşebbüslerde bulunuyorlar. Güya sizin riyasetiniz altında gizli bir cemiyetin kurulduğunu ve pek yakın bir zamanda şimdiki hükümet erkânından birçoklarını öldürmek suretiyle bir inkılâp vücuda getireceklerini ileri sürerek subaylardan ve sivillerden birçok taraftar edinilmesine çalışıyorlar. Ben öyle zannetmek istiyorum ki zât-ı âlîleri tamamen bundan habersizsiniz. Fakat, itimat buyurunuz ki, bu şahıslar bu tarzda çalışıyorlar ve sizi müthiş bir mes'uliyete doğru sürüklüyorlar.

Cemal Bey bundan sonra Osmanlı hanedanına hürmet ve tazim ile bağlı bulunduğunu ve kendisini bundan dolayı korumayı 'mukaddes' bir vazife bildiğini söyledikten sonra:

Pek rica ederim, bir müddet için İstanbul'dan çıkınız. Avrupa'nın bir tarafına çekilini, tâ ki bu şahısların pek yakın bir gelecekte yapacakları caniyane bir hareketin men'i ve tedibi sırasında aleyhinizde 'itham-ı mucip' (suçlandırmayı gerektiren) bazı deliller elde edilmiş olmasın ve hakkınızda kanunî takibat icrasına ihtiyaç kalmasın...

Buna Damad Salih Paşa şu yolda cevap vermişti:

Bakınız Beyefendi, size açık söyleyeyim. Ben Sultan Efendi Hazretleri'nin sayesinde mükemmel bir hayat sürüyorum. Bu hayatı da o kadar çok seviyorum ki,

bir dakika bile ondan ayrılmak istemem. Teklifinizi evvela bundan dolayı kabul edemem. İkincisi, bana söylediğiniz şeyler tamamen masallardan ibarettir, alçakca uydurulmuş masallar!

Şimdi ben teklifiniz üzerine Avrupa'ya gidecek olursam, bunları zımnen itiraf etmiş olurum. Şu halde hiçbir tarafa kımıldanacaklardan değilim. Elinizden ne gelirse yapmaktan geri durmayınız. Beni korkutmak için buraya kadar çağırmış olmanızı da teessüf ederim.

Cemal Bey bu cevaptan memnun olmamıştı; Damad Paşa'nın durumunun, kendisine söylediğinden ileride olduğunu anlatmış olmak için daha açık konuşmak ihtiyacını duymuş, şunları söylemişti:

Paşa Hazretleri! Görüyorum ki, teşebbüsünüzün vakıf olduğum kuvvet derecesinden eminsiniz. Yakın zamanda emelinize nail olacağınızdan emin bulunuyorsunuz, hiç korkusuz beklemeyi muvafık buluyorsunuz. Söyleyeyim: Tertipçiler hiçbir şeye muvaffak olamayacaklardır. Lütfen benim teklifimi kabul buyurunuz, muvafık görürseniz Sultan Efendi Hazretleri'ni de birlikte Avrupa'ya götürünüz. İstirahatlerinin teminini, Sadrazam Paşa yoluyla zât-ı şâhâneden istirham etmek müşkül değildir. Bu dostça tavsiyelerimi ısrarla red ederseniz bugünden itibaren zât-ı âlînizi açıktan takip ettirmek benim için bir vazife olacaktır,

demişti.[22] Bunun üzerine Paşa hiddetle ayağa kalkarak, "Elinizden geleni yapmaktan bir dakika geri durmayınız!" cevabını vermiş ve ayrılmıştı. Birkaç gün sonra İstanbul'da Fransız menfaatini temsil edenlerin ileri gelenlerinden, mesela Reji İdaresi Umum Müdürü Mr. Weyl gibi bazı kimselerin Salih Paşa lehine özel teşebbüsleri başlamıştı.

Paşanın diğer sanıklar gibi tutuklandığı zaman da, bütün şehzadeler, sultanlar arasındaki ihtilafları unutarak hep birlikte bu hareketi hanedanlarının imtiyazına, hak ve haysiyetlerine bir tecavüz saymışlar, teessür ve infiallerini göstermişlerdi.

Diğer taraftan Fransa Hariciye Nâzırı Mösyö Pichon da İstanbul'daki elçilerine çektiği acele bir telgrafla hükümeti namına demarşta bulunmasını istemişti.

Mösyö Pichon telgrafında aynen şöyle diyordu:

Aldığımız malûmata göre Tunuslu Hayrettin Paşazâde Salih Paşa tevkif edilmiş ve divan-ı harp tarafından idama mahkûm edilmek üzere bulunmuştur. Bu havadis, Salih Paşa'nın pek ziyade hürmete mazhar olduğu Tunus'ta büyük heyecan yaratmıştır. Fransa Hükümeti, himayesi altındaki beyliğin ahâlisinin birinin İstanbul'da felâkete uğraması yüzünden Tunus'ta pek büyük hadiseler başgöstereceği kanısındadır. Bundan dolayı Salih Paşa lehine müdahaleyi bir vazife bilmektedir. Hemen sadrazamı görünüz. Salih Paşa'nın derakap serbest bırakılmasını ve tam bir selâmet içinde Tunus'a hareketine müsaade edilmesini şiddetle talep ediniz.

İstanbul'da bu müracaata da önem veren olmamıştı.

Divan-ı Harbin idam kararı verdiği işitildiği zaman bütün saray ayaklanmıştı, denilebilir. Tabiatı ile bunların başında Salih Paşa'nın eşi Münire Sultan bulunuyordu. Zavallı kadın kalbinden vurulmuştu. Erkeğini, teessür ve infial içinde, kurtarmak için çırpınıyordu. Amcası Sultan Reşad, idam kararını tasdik etmemek için zorlanıyordu. Ancak bu baskının ve yalvarmaların fiili bir tesiri görülmedi. Padişah, yeğeninin kocası damadın idam mazbatasına imzasını koymaktan çekinmedi.

Bir kısım tarihi eserlerde ölüm kararının tasdik etmek için kabine âzâlarından bazılarının Padişah'ı zorladıkları, tehdit ettikleri yazılıdır. Hatta vaktiyle Bâbıâlî baskınında olduğu gibi Padişah'a müracaat sırasında Yakup Cemil gibi birkaç eli silahlı kimselerin saraya götürüldüğü söylentileri bile dolaşmıştı. Cemal Paşa hatıralarında (sayfa 56) bundan şu suretle bahsetmektedir:

Padişah'ın idam hükmünü tasdik etmek istemediğine ve zorlamak için benim Talât Bey'le beraber Saray-ı hümâyun'a gitmiş bulunduğumuza dair olan dedikodular tamamen hakikate aykırıdır. Bir gün, Saray-ı hümâyuna sunulan sadaret tezkeresiyle ilişkileri, aynı günde yüksek tasdika iktiran etmiş olduğu halde Bâbıâlî'ye iade edilmiştir.[23]

ÖLÜM CEZASI HAKKINDA KISA BİR YORUM, BİR GÖZLEM

İster böyle olsun, ister bazı organların yazdığı gibi olsun, yirminci yüzyılda, adi suçlar için dahi idam cezasının kaldırılması eğilimi kuvvetlendiği ve bazı ileri memleketlerde siyasi suçlardan ölüm cezasının kaldırılmış olduğu bir sırada, neden söylemeyelim; Osmanlı diyarında bu çeşit facianın devamı ve sık sık vukuu medeniyet âleminde ve medeni insanlar arasında tiksinti yaratıyordu. İç ve dış politika bakımından yeniçeri devrini ve olaylarını hatırlatıyordu.

Ben, bu satırları yazarken konumuza ait meselede haklı haksız, suçlu suçsuz aramıyorum, bir tarafı da tutmuyorum. Sadece siyasi 'ölüm cezası' üzerinde duruyorum. Burada, siyasi ölüm cezasının 'intibah vesilesi' olduğunu sanmanın bir gaflet eseri olmaktan başka bir şey olmadığını söylemek istiyorum.

Anlattığım bu vak'adan aşağı yukarı kırk sene kadar bir süre geçtikten sonra, bir gün, Boğaziçi'nde gezinirken, bir dostumun arzusuyla, benim de şöyle böyle tanıdığım bir zâtın evine uğradık. Bizi aldıkları odanın bir köşesi çeşitli fotoğraflarla şekillendirilmişti. Sordum. Bunlar nedir? Ben, farkında olmadan bu sualimle ailenin en hassas noktasına dokunmuştum. Bana cevap vermeye hazırlanan evin kibar hanımı hemen cebinden

çıkardığı beyaz mendili ile gözyaşlarını kurutmaya çalışırken, ortadaki, üniformalı büyük resmi gösterdi. Boğuk ve hüzünlü bir ses ile:

"Ailemizin reisi, babamız, büyükbabamız rahmetli Damad Salih Paşa..." dedi ve anlatmaya başladı. Ben macerayı o zaman da bütün tafsilatıyla biliyordum. Gördüğüm manzaradan, işittiklerimden bir defa daha anladım ki 'ölüm cezasının' yarattığı teessür, infial, kin ve nefret kuşaktan kuşağa derinleşerek geçiyor, devam edip gidiyor.

Hele buna benzer siyasi 'ölüm' cezası, eski ve yeni siyasi tarihlerde yer almış yeniçeri zihniyetini, zorbaların zoru ile masum insanlara, şahsi kin uğruna verilmiş ve verdirilmişse bunun vebaline hudut mu olur?

İNFAZ SIRASINDA BİR SÖZ: "BEN BU ÜNİFORMANIN ŞEREFİNİ KORUYAMADIM"

1913 yılı 16 Haziranının gecesi İstanbul'da sabaha kadar devam eden hummalı bir çalışma vardı; ölüm cezası hükümlüleri asılacaklardı. Elleri kelepçeli mahkûmlar birer birer arabalarından indirildi. Darağaçları dikilmişti. Beyaz gömlekler, dini telkinde bulunacak hoca, hepsi hepsi hazırdı. Mutad infaz töreni Merkez Kumandanı Refet Bey'in işareti ile başladı. Savcı Bedri Bey Padişah'ın fermanını okuttu. Bu manzara karşısında asılacak hükümlülerden korkan, titreyen, soğukkanlılığı koruyanlar, normal halde bulunanlar olduğu gibi lâtife edeni, açık kalple ibret verici itirafta bulunanı da vardı.

Ölüm yolcularına son arzuları sorulduğu zaman Damad Salih Paşa birşey söylemedi. Daha önce hazırladığı vasiyetnamesini ağır ağır ceketinin cebinden çıkarıp verdi.

İstanbul'un tanınmış kabadayılarından Topal Tevfik, argo lehçesiyle:

"Ulan çingene! Bana can acısı çektirmeden işini bitirebilirsen cehennemdeki babana selam götürürüm," dedi. Pervasız bir adam olduğunu hayatının son anında da gösterdi.

Albay Fuat Bey'in sözleri her zaman için ibret vericidir.

İnfaz başlayacağı sırada ölüm cezalı albayın sırtında üniforması bulunuyordu. Merkez kumandanının işareti üzerine inzibat subaylarından birisi yanına yaklaştı, omuzundaki apoletleri koparacaktı.

Fuat Bey birden sarsıldı, gözleri büyüdü, etrafını saran subaylara bakdı, şunları söyledi:

> Arkadaşlar! Ben bu üniformanın şerefini muhafaza edemedim. Asıl vazifemi bıraktım. Komitecilik işlerine (siyasete) karıştım. Benim bu korkunç akıbetimden ibret dersi alınız.[24]

PRENS SAİT HALİM PAŞA SADRAZAM

Mahmut Şevket Paşa'nın şehit edildiği gün, Hariciye Nâzırı Prens Sait Halim Paşa'nın sadaret kaymakamlığına getirildiğini yazmıştım. Sultan Reşad, Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi'ye göre sadaret makamına Viyana Büyükelçisi eski sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'yı getirmek, Prens'in de onun kabinesinde Hariciye Nâzırı olarak kalmasını istiyordu.

Çoğunluk partisinin namzedi ise Prens Sait Halim Paşa idi. Prens'in; Hüseyin Hilmi Paşa ile birlikte kabinesinde çalışamayacağını başmabeyinci yoluyla bildirmesi üzerine, Padişah, asil olarak kendisini sadrazam tayin etti.

Sait Halim Paşa, kabinesini kurdu: Hariciye Nâzırlığını üzerinde alıkoydu. Şûra-yı Devlet reisi olan eski sadrazamlardan Sait Paşa'yı Ayân reisliğine naklettirerek yerine Halil Menteş'i Dahiliyeye, Talât Bey'i Harbiye Nezaretine, umum kumandan vekilliği uhdesinde kalmak üzere, Ahmed İzzet Paşa'yı, Nafıa Nâzırlığına da mebuslardan Süleyman Bostanî Efendi'yi getirdi. Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'ndeki diğer nâzırlar yerlerinde kaldı.

Prens Mehmet Sait Paşa, Mısır Valisi meşhur Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. Babası, Prens Halim Paşa'dır. Büyükbabası Kavalalı olduğuna göre kendisi de Türktür. Kahire'de, 1863 yılında dünyaya gelmiştir. Özel surette Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce okuduktan sonra İsviçre'de yüksek tahsilini tamamladı, bundan sonra İstanbul'a gelip yerleşti. Sultan Abdülhamid'den, nişanlar ve paşalık rütbesi aldı. Fakat aleyhinde, hafiyelerin Abdülhamid'e verdikleri jurnaller üzerine yalısı arandı ve tarassut altına alındı. Bu yüzden o da Mısır'a döndü. Burada, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne maddi ve manevi yardımlarda bulundu. 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla tekrar İstanbul'a geldi.

Paşa'nın sözünün imzası ile klişesi

Boğaz'daki Yeniköy Belediye Dairesi Reisi oldu. Bir aralık Şûra-yı Devlet âzâsı da olmuştu. Şimdi de Hariciye Nâzırlığından sadaret makamına geçmiş bulunmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlılıktan başlayarak geçirdiği ideoloji istihalesinden –sırası geldikçe– bahsetmiştim. Sait Halim Paşa'nın bu konuda sonuna kadar sadık kaldığı inancını, şu birkaç kelimeden ibaret sözü anlatmaya yeter sanırım:

Müslümanın vatanı, şeriatın hâkim olduğu yerdir.

O, böyle bir düşüncede 'İslamcı ve ümmetçi' bir siyaset ve devlet adamıydı.

BÖLÜM 8

BARIŞ MESELESİ, EDİRNE'NİN KURTULUŞU HADİSESİ

Yukarıdan beri -sırası geldikçe- Bulgarların müttefiklerine ait düşüncelerini anlatmış, mutlaka birbirleriyle çatışacaklarının delil ve işaretlerini vermiştim. Siyasi bir hata olarak, Mahmut Şevket Paşa'nın ısrarı ile kabinesinin kabul ettiği, Edirne'yi Bulgarlara bırakan Londra Antlaşması'nın imzasından kısa bir süre sonra, Bulgar Ordusu 3 Temmuz 1913'de müttefikleri Sırbistan ve Yunanistan'a karşı hücuma geçti.

Bulgar Başkumandanı General Savof'un planı, bu iki devletin ordularını bir baskın ile birbirlerinden ayırarak, ayrı ayrı yenmekti. Ancak, her iki cephede Bulgar ordusu başarısızlığa uğradı. Bu hareket, Bulgar Hükümeti'ne haber vermeye bile lüzum görülmeden Kral ile anlaşılarak yapılmıştı. Ordu, idareyi ve siyaseti eline almıştı, sorumlu hükümete değer vermiyordu. Bu tutum Bulgaristan'ın felâketine yol açmıştı. Başkumandan işten uzaklaştırıldı. Fakat neye yarar? Ok yaydan çıkmıştı.

Diğer taraftan Romenler de genişlemiş, kuvvetli bir Bulgaristan'dan endişe duyuyorlardı. Bulgarların uğradıkları hezimet, Romenlerin temel düşüncelerinin açıklanmasına fırsat verdi. Öteden beri benimsedikleri Silistre ve Totrekan bölgelerinin kendilerine ait olduğu iddia edildi. Bu maksatla umumi seferberlik ilan olundu.

Romanya ile Bulgaristan'ın arasında bir uzlaşma yolu bulmak için Petersburg'da (Leningrad) Rus Hariciye Nâzırı Sazanov'un başkanlığında büyük devletlerin elçilerinden bir konferans toplandı (14. 3. 1913).

Avusturya ve Macaristan Hükümeti Bulgarları tutuyordu. Diğerleri münasip bir hal şekli bulmaya çalışıyordu. Konferansın kabul ettiği for-

mül her iki tarafı da tatmin etmedi. Romen-Bulgar Savaşı başladı. Bulgar Kralı Ferdinand son çare olarak Romanya Kralı Karol'a başvurdu; anlaşmak istedi. Fakat Kral'ın, Ferdinand'a verdiği cevap çok ağırdı, "Sofya'da görüşürüz" demekten ibaretti.

Romanya orduları hiç bir mukavemet görmeden Sofya'ya doğru ilerlemeye başladı.

Sırp, Yunan, Bulgar anlaşmazlığının ve sebep olduğu, sınır ihtilafının halli için Kral Ferdinand, Rus Çarı'nın –aradaki antlaşma gereğince– hakemliğini ve bir karar vermesini istedi. Ruslar, Avusturya'ya rağmen Sırpları tutuyorlardı. Bundan da bir netice çıkmadı.

Balkanların bu genel durumu karşısında Edirne'nin geri alınması meselesi önemli bir problem halinde Bâbıâlî'nin ayaklarına kadar gelmişti; bundan faydalanmak lâzımdı. Tâ ilk günden beri, fasılaya uğramadan, hatta Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya rağmen, 'ordu harekete geçmeli, Edirne alınmalı' diye çırpınan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dinamik elemanları, başlarında Talât Bey, ordu içinde Enver Bey olduğu halde harekete geçmişlerdi.

Daha önce yazmıştım. Talât Bey bu fırsatı kaçırmak istemiyordu; hiç olmazsa Edirne şehrini kurtarıp Midye-Enez çizgisinin arasına sıkışan Avrupa sınırlarımızı Meriç'e kadar genişletmeyi düşünüyor:

"Bir defa Edirne'ye girdikten sonra bizi oradan kimse çıkaramaz," diyordu. Kabine arkadaşları arasında kendi düşüncesine ortak bulmaya çalışıyordu. Çünkü kabine üyelerinin bir kısmı 'dağılmış bir ordunun kılıç artıkları ile' Edirne'yi geri almaya kalkışmanın çok tehlikeli bir macera olacağını söylüyorlardı. Düşüncelerinin gerekçesi olarak, Balkan Savaşı'nın başlarında ve sonlarında büyük devletlerin ilan etmiş oldukları statüko meselesini ve Lord Salisbury'nin ortaya atmış olduğu meşhur, "salibin girdiği yere hilal giremez" düsturunu ileri sürüyorlar, Bulgarlarla son yapılan antlaşmanın bozulamayacağını iddia ediyorlardı.

Diğer taraftan Enver Bey de, kurmay başkanı olduğu kolordunun kumandanı Hürşit Paşa'yı bizzat ve kolorduya bağlı özel teşkilatın başındaki ateş genç subaylar yolu ile harekete getirmeye uğraşıyordu. Başkumandan Vekili İzzet Paşa'ya da ayrıca telkin ve ricada bulunmaktan geri durmuyordu. O da genç subayların baskısı altında idi.

Çatalca cephesine gelince: O sırada Bulgarlar, Murat Bey Tepeleri'ni tutmuşlardı. Buraları düşman elinde kalırsa, yerleştirdikleri 'seri ateşli' topları ile İstanbul'u dövebilir ve ardından devamlı yardım almak suretiyle hâkim tepelerinden inişe geçerek başkenti ciddi surette tehdit altında tutabilirlerdi. Enver Bey'in kurmay başkanı olduğu kolorduya bağlı özel seçme kuvvetler, buraya bir baskın yaptı. Düşman mevzilerinde sökülme işaretleri belirdi. Kuvvetler, Çöplüce köyünü aşarak Yoloz Şatroz-Kumburgaz hattını tutan Bulgarlara aniden yüklendi. Bataryalar da

Manastır Tepesi'ne kadar sokulabilmiş ve hücumu, aşırma ateşle himaye etmişti.

Bulgarlar beklemedikleri bu kahramanca hücum ve fedakârlıktan çekinerek ikinci müstahkem hatlarına doğru ric'ata başladı. Bunun üzerine ihtiyat kuvvetleri de ateş hattına sürüldü.

Düşmanın ric'atı kısa bir süre sonra bozgun halini aldı. Sabahleyin başlayan hücumu akşama doğru *Barbaros* zırhlısı açtığı ateşle destekledi, hücuma hedef olan tepeler ele geçirildi.

Daima fena haber almaya alışmış ilgililer, bu küçük denilebilecek başarıdan büyük sevinç duymuşlardı. Başta Padişah olduğu halde Başkumandan Vekili İzzet Paşa, bütün kabine ve İttihat ve Terakki genel kurulu üyeleri ayrı ayrı çektikleri telgraflarla gazileri tebrik etmişlerdi.

Bu zaferi sağlayan Enver Bey ve onun nüfuz ve emri altındaki özel kuvvetlerin kumandanlarından Eşref Kuşçubaşı Onuncu Kolordu Kumandanı Hurşit Paşa'nın yanında toplanmışlardı. Paşa gayet neşeliydi: "Eh... bu başarıdan sonra kuvvetlerimiz Midye-Enez hattına ilerleyebilerler," dedi.

Bu sözü ile kolordu kumandanı, karşısındakilerin en hassas noktasına dokunmuş oluyordu. Fakat aldığı heyecanlı cevap da çok dokunaklı ve ağırdı:

"Yani, Edirne yine Bulgarlara mı kalıyor?"

"Evet! Londra Antlaşması'nın şartı böyle değil mi? Bizim derdimiz İstanbul'u kurtarmaktı."

Enver Bey susuyordu. Yine Kuşçubaşı atıldı:

"Paşam, Edirne'yi almazsak bu uğurda ölenler kanlarını bize helal etmezler," dedi ve sözünü şöyle tamamladı:

> Kahrolsun böyle siyaset!... Şu halde Bâbıâlî baskını neden yapıldı? Millete ne söz verildi? Bugün hiçbir şeyden çekinmiyoruz. Milletin hafızasını, tarihin yarınki hükmünü de mi hiçe sayacağız?

Enver bey de söze karıştı:

> Biz Bâbıâlî'yi bastığımız zaman Edirne düşmemişti, karşı koyuyordu. Şimdi durum değişmiştir, düşman elindedir. Ama bir mazeret peşinde miyiz? Elbette değiliz. Eşref Bey'in hakkı vardır. Bir çare bulmalıyız.

Paşa bu konuşmadan hoşnutsuzluk göstermemişti. Fakat bir vaitte de bulunmamıştı. Enver Bey, kolordu kumandanı ile baş başa görüştükten sonra gönüllü kuvvetlerin durumunu, yeni bir harekete geçildiği takdirde nasıl bir plan takip edeceklerini tetkik etti ve kumandanlarını dinledi. Vakit kaybetmeden Eşref Bey'i alıp tekrar Paşa'nın yanına gitti. Eşref Kuşçubaşı arada geçen konuşmayı hatıratında şöyle anlatmaktadır:

Hurşit Paşa Kuşçubaşı'ya soruyor: "Planın hazır mı? Bak oğlum! Ne ben, ne kurmay başkanı sizin teşebbüsünüzden malûmatımız yoktur. Siz Harbiye Nâzırlığı'nın kararı ve Padişah'ın iradesiyle kurulmuş gönüllü kıt'alarının kumandanısınız. Harekât sahasına da yine başkumandanlığın emri ile geldiniz. Şimdi size verilen yetkinin dışına çıkmanız kolordu olarak bizi ilgilendirmez. Bunları yarın şahsi sorumluluk endişesiyle değil; hükümetin zaafını biliyorsunuz, siyasi hadiseler çıkarsa, davayı kendi aramızda halledebilmemiz için söylüyorum. Planınız sizi ilgilendirir. Bu işin resmî tarafı...Şimdi kolordudan ne istiyorsunuz?"

Cevap:

"Planım hazırdır. Ben iki yol üzerinde deneme yapacağım. Bana nakliye araçları ile bir iki savaş gemisi verebilir misiniz?"

Bu soru üzerine Enver Bey söz karıştı:

"Kolordunun emrinde *Bafra* gambotu ile *Diraç* torpidosu vardır? Ayrıca romorkörler de istemek mümkün," dedi. Bu hazırlık ve teşebbüs haberi orduya aksettiği zaman herkes memnun ve bahtiyar görünüyordu.

Eşref Kuşçubaşı'nın hatıratında şu çok dikkate değer tamamlaycı bilgiye rastlanmaktadır:

Bütün bu olup bitenlerden İstanbul'un, bu arada başkumandanlığın malûmatı var mıdır? Bilinen şudur ki akıncıların hareketinden önce Enver Bey telefonla Başkumandan ve Harbiye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa ile görüşmüştür. Fakat bu görüşme tatlı geçmemiştir. Enver Bey durumu anlatmaya çalışmış, sakin mizacına rağmen şu cümleleri kullandığı işitilmiştir. "Paşa Hazretleri, istirham ederim. Zât-ı devletlerinin maiyetindeki kurmayların portatif karyolalarının devşirilmesi, torbalarına girmesi zamanı gelmemiş midir?

DÜŞMAN ÜZERİNE HAREKET BAŞLADI

Alındığını anlattığım özel karar üzerine düşmana karşı hareket başladı. Kumburgaz'dan gemilere bindirilen kuvvetler Marmara Ereğlisi'ni, Tekirdağ'ı kurtardı. Halk, görülmedik bayram sevinci içindedir; her çeşit yardımı, fedakârlığı yapmaktadır.

Buradan ilerlemeye başlayan kuvvetler, hafif müsademelerden sonra Muratlı'yı da geri aldı. Bundan sonraki ilk hedef Çorlu idi. Cephe Kumandanı Hurşit Paşa'nın ve Enver Bey'in, Tekirdağ'ın kurtuluşu beşaret haberini alınca büyük sevinç içinde ümitleri kuvvetlenmişti. Enver Bey esas askerî kuvvetleri hemen harekete getirdi. Kendi kumandasında ilerlemeye başladı.[1] Çorlu önlerine geldikleri zaman beklemedikleri bir olay ile karşılaştı. Ortada Bulgar askeri yoktu. Tekirdağı'ndan ilerleyen kuvvetlerin süvari öncüleri karşılarına çıkmıştı. Enver Bey'in yanında Hafız Hakkı Bey vardı.[2]

İki kurmay subay, kendilerine iltihat eden millî kuvvetlerin başındaki

Eşref Kuşçubaşı ile durumu gözden geçirdiler. Bulgar ordusunun çöküntü başlangıcında olduğunu; buna mukabil büyük ve korkunç bozgunluklardan sonra ordunun maneviyatının yerine gelmeye başladığını gördüler. Kuşçubaşı hatıratında bundan bahsederken diyorki:

Kendilerine teklifte bulundum, fırsat bu fırsattır. Edirne'ye kadar yürüyelim. İstirham ederim siz karışmayınız; görüyorsunuz ki ben sorumsuz millî kuvvetlerin başında olarak bunları yapıyorum... Gerekirse bunlar âsi çetelerdir, deyiniz.

Enver Bey, Kuşçubaşı'nın Hurşit Paşa'ya bunları bizzat söylemesini istedi. Eşref'i telefonda dinleyen Hurşit Paşa:

Allah yardımcınız olsun, Enver ve Hakkı Beyler oradalar, görüşünüz bütün varlığımla sizinle beraberim. Yalnız çok ileri gitmeyiniz. Hükümet mütareke hükümlerini bozmak sorumluluğunu kesin olarak kabul etmek istemiyor. Bunu biliniz,

dedi. Bu telefon görüşmesinden bir süre sonra Harbiye Nâzırı İzzet Paşa Enver Bey'i arıyor; aralarındaki telefon görüşmesinden, Paşa'nın Enver Bey'e ne söylediği bilinmiyor, fakat Enver'in cevabı malûmdur:

Rica ederim Paşa Hazretleri, sizin 'haşarat' dediğiniz bu vatan evlatları hiçbir resmî mükellefiyetleri yokken bizim pafta pafta, belde belde verdiğimiz yerleri, kanları ile sulayarak kurtardılar. Bunlar hakkında saygılı olmamız insani ve vatani borç olsa gerektir.

Hükümetin sorumluluğunun manasını bendeniz de idrak etmekteyim. Akıncı kuvvetlerimize dur emrini verebilmek için evvela onların bizim sevk ve idaremizde olduklarını kabul etmemiz lâzımdır. Biz böyle durumda mıyız?

Onlar bu işe girişirken kendilerini sorumsuz ve bu sorumsuzluklarının şahıslarına ve hareketlerine yüklediği mes'uliyeti kabullenmişlerdir.

Tekirdağı'nı da Çorlu'yu da, Muratlı'yı da onlar kurtardı. Şimdi buralarını terk mi edelim?

Eşref Kuşçubaşı diyor ki:

Bizim işitmediğimiz, Ahmed İzzet Paşa'nın konuşması devam ediyordu. Enver Bey'in son cevabı şu olmuştur: "Emirlerinizi lütfen Eşref Bey'in kendisine veriniz!"

Bir süre sonra Başkumandan Vekili Paşa, Eşref Kuşçubaşı'yı telefonla aradı. Enver Bey'e söylediği gibi hükümetin mütareke hükümlerini bozmayı kabul etmeyeceğini, derhal durmalarını, olmadığı takdirde Divan-ı Harbe verileceğini söyledi; Kuşçubaşı'nın verdiği cevap da Enver Bey'inkinin aynı olmuştu.

Başkumandan vekili görüşünde ısrar ediyordu. Kolordu Kumandanı Hurşit Paşa'ya gönüllü kıt'alarının derhal geri çekilmesi, 'mukavemet'

edeceklerin makam ve rütbeleri ne olursa olsun tevkifleri ve Divan-ı Harbe verilmeleri için yazılı emir vermişti. Mesele bu kadarla kalmamıştı. Mütarekenin bozulmasından Bulgarlara tarziye verileceğini ifade eden bir heyet de Lüleburgaz'a gelmişti.

Enver Bey kendisi gibi düşünen ve kendisinin düşüncelerini samimi olarak kabul eden subay arkadaşlarıyla durumu tekrar görüştü. Bu görüşmeden sonra gönüllü kumandanlardan Sami Bey adındaki subay, kolordu kumandanının huzuruna çıktı. Saygılı bir dil ile içini döktü:

Paşa Hazretleri... Siz mes'ul mevkide yüksek bir şahıssınız. Umumi durumu elbette çok iyi bilir, tedbirlerinizi ona göre alırsınız. Biz, sorumsuz, millî heyecan ve millî haysiyetin ortaya çıkardığı bir kuvvetiz. Hareketimiz buna dayanmaktadır. Kanunlarımız ve mevzuatımız bizim bu hareketimizi suç addediyorsa cezasını da çekmeye hazırız. O halde bu emrin bizi neden ilzam edeceğini anlayamıyorum. Ortada 'aklıselim' var, milletin menfaati ve haysiyeti var, bir de tarih var. Bâbıâlî baskınını düşününüz. Edirne'nin düşmana terk edilmemesi için yapılmıştır. (Enver Bey'i göstererek) başkasını bilmem efendim. Fakat kendileri, Edirne alınmadan hayatta olarak İstanbul'a dönerlerse ben, 3aciz bir vatandaş olarak- her rast geldiğim yerde, kendilerine "Nerede Edirne?" diye soracağım. Şimdi de kıt'alarımın başına gidiyorum. Arzu buyurursanız beni tevkif ediniz.'

Eşref Kuşçubaşı anlatmakta devam ediyor:

Enver Bey'i hiç bir zaman bu kadar sarsılmış görmedim. Yüzü sapsarı olmuştu. Bu anda Hurşit Paşa da, gözleri yaşla dolu, Enver Bey'e sordu:

– Ne yapmak istiyorsunuz?

– Şimdi İstanbul'a gideceğim Paşa Hazretleri...

Enver Bey, yola çıkarken arkadaşlarına şu emri verdi:

Tereddüt yok... Lüleburgaz'dan ileri yürümek için hazırlıklarınızı tamamlayınız. Ben bir dakika fazla İstanbul'da kalmayacağım. Hemen döneceğim... Orada, bana ya evet veya hayır diyecekler. Fakat bu hayır neticeyi de değiştirmieyecektir. Allah yardımcımız olsun.[3]

EDİRNE'YE YÜRÜMEK KARARI NASIL ALINDI, NÂZIRLARDAN ÇEKİNENLER VAR, SONUÇ

İstanbul'da Vekiller Heyeti'nde, kesin bir karar almak için bir türlü fikir birliği olamıyordu. Bundan başka Edirne'yi geri almak teşebbüsünde bulunacağı işitilince İngiliz diplomasisi harekete gelmişti. İstanbul'daki büyükelçileri, böyle bir teşebbüsten Bâbıâlî'yi vazgeçirmeye çalışıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir. E. Grey elçilerini teyit eder mahiyette parlamentodaki konuşmaları ile açıktan Osmanlı Hükümeti'ni tehdit ediyordu.

Diğer büyük devletlerin elçilerinden dost görünen de yoktu. Bir kısım

Osmanlı Nâzırlarının bu yüzden sinirleri gevşemiş, Vekiller Heyeti bu meselede üç gruba ayrılmıştı.

1- Fırsatı kaçırmayıp Edirne'yi geri almak isteyenlerin başında Talât Bey bulunuyordu, arkadaşları da Sadrazam Prens Sait Halim Paşa ile Şeyhislam Esat Efendi ve Adliye Nâzırı Hayri Bey'di.

2- Edirne'ye gitmekle beraber ortalama bir politika taraflısı olanlar da Şûra-yı Devlet Reisi Halil Menteş ile Evkaf Nâzırı Hayri Bey'di.

Birinci Dünya Savaşı'nın 'mukaddes cihat' fetvasını veren bu zat her neden ise bu meselede çekingen davranıyordu.

3- Muhalefet edenlerin başında Bahriye Nâzırı Çürüksulu Mahmut, Nafıa Nâzırı Osman Nizami[4] Paşalar bulunuyordu. Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa da bunlar arasında idi.

Cemal Bey 'Paşa' (*Hatıralar*, s. 57) diyor ki:

> Hiç hatırımdan çıkmaz, bir cuma günü akşam üzeri Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısına gitmiştim. Bütün Nâzırlar orada bulunuyorlardı. Benim gelişimden önce uzun uzadıya müzakerelerde bulunan Nâzırlar yorgunluklarını gidermek için denize bakan mermer balkonda –bir müddet için– istirahate çekilmişlerdi. Osman Nizamî Paşa, yanında bulunan Bahriye Nâzırı Çürüksulu Mahmut Paşa'ya:
>
> "Eğer bu defa şu zevatı bu Edirne'yi geri almak fikrinden geçirmeye muvaffak olursam kendimi vatanıma en büyük hizmeti ifa etmiş adddeceğim," diyordu.
>
> Bu düşüncenin cılızlığı, vatanın hayrına aykırılığı karşısında buz gibi donmuş kalmıştım.
>
> Sait Paşa ile Talât Bey odalardan birinde gayet üzüntülü bir tavır ile konuşuyorlardı. Sait Halim Paşa bana dönerek:
>
> "Bir türlü ekseriyeti, müdahale cihetine çeviremiyoruz," demişlerdi.

Ayaklarına kadar gelmiş fırsatı kaçırmamak için her çareye başvuran Talât Bey ertesi günü Tütün Monopolü İdaresi (Reji) Umum Müdürü Mösyö Weyl'i gördü. Ordunun muhtaç olduğu parayı temin için müzakereye girişti: Fransız olan Weyl, Reji'nin inhisar imtiyazı süresi onbeş sene uzatılmak şartıyla hükümete birbuçuk milyon lira ödünç vereceğini vaad ve kabul etti. Maliye Nâzırı Menemencioğlu Rıfat Bey'le Dahiliye Nâzırı Talât –Vekiller Heyeti kararıyla– bu tekilifi kabul etti.

Sıra Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa'nın kandırılmasına gelmişti. Talât Bey karargâha gitti. İzzet Paşa iki noktayı önemli buluyordu. Ve bunlar için teminat istiyordu:

1- Ordunun ileri hareketinden doğabilecek siyasi hadiseler memleketi büyük bir tehlikeye sürüklemez mi?

2- Ordunun iaşesi için lüzumlu olan para var mıdır?

Arzu ve sorunun ikincisi yukarıda söylediğim şekilde Reji'den ödünç yoluyla sağlanmıştı. Birinci sorunun cevabı olarak Vekiller Heyeti'ndeki

azınlığın düşüncesi anlatıldı ve savunuldu. İzzet Paşa da kazanıldı.

Talât Bey, ertesi günü karargâhtan Bâbıâlî'ye memnun döndü. Fakat Vekiller Heyeti'nin çoğunluğu 'ileri hareketin' zararlı olacağı fikrinde ısrar ediyordu.

Artık işin halli partiye kalmıştı. Umumi Kâtip Mithat Şükrü Bleda yanında, samimi bir arkadaş ve kardeş sıfatı ile Cemay Bey (Paşa) olduğu halde Nâzırları birer birer gördü. Davanın önemini anlattı. 'Fırsat kaçırılırsa sadece Edirne'yi kurtarmak amacıyla' bir hükümet darbesi yapmış ve bu sırada Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Nazım Paşa'nın ölümüne sebep olmuş bir partinin durumunun zorlaşacağı, iktidarda kalmak yetkisini kaybedeceği' anlatıldı. Nâzırlardan bazıları bu tezin doğruluğuna inanmışlar, bazıları da istifayı tercih edeceklerini söylemişlerdir. Bunlara da görevleri istifa ve işten kaçmak değil, fedakârlık olduğu cevabı verildi ve nihayet Vekiller Heyeti toplantısından önce çoğunluk sağlanıldı.

Vekiller Heyeti'nin verdiği müsbet kararın 'mazbatasını' bizzat Talât Bey, Saray-ı hümayûn'a götürdü. Padişah'ın tasdikine sundu. Burada işin formalitesi tamamlanmış, ordunun ileri harekete devamı için bir engel kalmamıştı.

EDİRNE ÜZERİNE YÜRÜNECEĞİ BÜYÜK DEVLETLERE BİR NOTA İLE BİLDİRİLDİ

Bâbıâlî 20 Temmuz'da, elçileri yolu ile Avrupalı büyük devletlere şu bildiride bulundu:

Bulgaristan, Londra'da barış esaslarını imzalamak için büyük bir tehâlük [istekle öne atılma] gösterdiği halde, sonradan Osmanlı Devleti'ne kalacak yerleri boşaltmaktan imtina etmiştir [kaçınmıştır]. Bundan da kendisine, 'Midye-Enez' hattı tabirine verdiği yanlış mananın tefsirine göre, bir sınır sağlamak istediği anlaşılmaktadır. Ancak, Osmanlı Devleti sabrı tükenip ordusuna işgal emrini verdikten sonra Bulgaristan bu yerleri boşaltmıştır. Osmanlı Devleti ayrıca delillerini de göstererek Enez'den başlayan bir sınırın, Boğazlar emniyetinin sağlanabilmesi için Meriç Nehri boyunca kuzeye doğru çıkması gerektiğini ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti bu konuyu diplomasi yoluyla halletmeyi tercih ederdi. Ancak Bulgarların bu yerler halkına yaptığı ve müttefiklerin de şahit olduğu zulümler bizi daha fazla bekleyemez hale getirmiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti şimdiden Meriç hattını ele geçirmek zorundadır.

Osmanlı Devleti, Trakya'nın mukaderatını, büyük devletlerin tayinine razı olmayı ve bu sınırı hiç bir bahane ile aşmamayı taahhüt eder.

Bundan dolayı eğer yeniden savaş başlarsa bunun mesuliyetini Bulgaristan'ın şimdiden üzerine alması gerekecektir.

BÜYÜK DEVLETLERİN BÂBIÂLÎ'Yİ TEHDİTLERİ

Osmanlı Hükümeti'nin bu nota ile Trakya'nın mukadderatını büyük devletlerin tayinine bırakması ve hiçbir bahane ile sınırı aşmayacağını' taahhüt eylemesi, az önce bahis konusu ettiğim Londra Antlaşması'nı imzalaması kadar hatalı olmuştur. Edirne ilerisindeki Batı Trakya halkının % 85'i Türktü. Kabul edilen küçücük hinterlandı ile ve özellikle Dedeağaç'dan ve limanından mahrum edilerek Adalar Denizi ile irtibatı kesildikten sonra, şehir olarak Edirne'nin inkişaf etmesine imkan yoktu. Herhalde bu, o zamanda bilinmeyen bir mesele değildi. Notanın yukarıda okuduğumuz şekilde kaleme alınması ve hükümetin kendisini bağlaması Vekiller Heyeti'ndeki muhaliflerin tatmini yoluna gidilmesinden ileri gelmiş olabilirdi.

Büyük devletlere verilen bu notaya verilen cevapların hepsi menfi idi. Yalnız İtalya, "Osmanlılara karşı diğer devletlerin baskı yapmak hususundaki tekliflerini reddettiğini ve Osmanlı Devleti hakkında dostça duygular beslediğini," bildirdi.

İtalyanlar Trablus'u ele geçirdikten sonra gündelik menfaatleri ve işleri için Bâbıâlî ile bozuşmak istemiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'ndeki son durumu onları o kadar ilgilendirmiyordu.

İtalyanların reddettiklerini söyledikleri baskı, Edirne üzerine ilerleme kararı alındığı sıra büyük devletlerin öngördükleri, donanma ile aleyhte deniz nümayişi meselesi olsa gerektir. Böyle bir gösteriden de, esas itibarı ile Bâbıâlî'nin kararı üzerine bir etki yaratamayacağı düşüncesiyle vazgeçilmişti.

İtalya'nın müsait denilebilecek cevabına rağmen, üçlü ittifaktan Almanya ve Avusturya-Macaristan, Bâbıâlî'nin son kararını 'tehlikeli' bulduklarını, buna İngiltere ve Rusya'nın göz yummayacağını bildirerek Londra Antlaşması'na göre çizilen sınırın aşılmamasını telkin ediyorlardı.

Almanya, İstanbul-Bağdat-Basra Demiryolu imtiyazının kendisine saladığı menfaat yüzünden sadece Anadolu meseleleri ile ilgileniyordu. Anadolu topraklarının Osmanlılar elinde kalması için Osmanlıları destekliyordu. Rumeli'nde ise müttefiki Avusturya-Macaristan'ın politikasına uyarak onunla beraber Bulgarları tutuyordu. Adalar meselesinde İmparator'un Yunanlıları tuttuğu gibi..

Bu sırada Berlin'de büyükelçilikte bulunan Mahmut Muhtar Paşa *Maziye Bir Nazar* adlı eserinde (s. 183), "Almanya Hariciye Nezareti'nden bizi korkutarak (kendi tabiri 'bilihâfe'dir). Edirne'den çıkarmak için ne tehlikelerden bahsedilmiyordu," demektedir.

İstanbul'da en büyük üzüntüyü Büyükelçi Turhan Paşa'nın Hariciye Nâzırı Sazanov ile görüştükten sonra çektiği telgraf uyandırmıştı.

Bu cevabı telgrafında:

> 19 Temmuz tarihli telgrafınızı Sazanov'a verdim. Okuduktan sonra: Bu **Edirne işidir, olamaz. Başvekil, Harbiye ve Bahriye Nâzırları ile görüştükten sonra ancak size cevap verebilirim,**[5]

demek suretiyle Rus diplomatı en büyük tehdidini savurmuştur.

Londra'da esen havayı az önce yazmıştım. Başvekil Asquith, 21 Temmuz akşamı Birmingham'da verdiği bir demeçte Edirne meselesine de değinmiştir. Özetle şunları söylemiştir:

> Birkaç hafta önce imzasını koyduğu Londra Antlaşması'nın mürekkebi daha kurumadan görüyoruz ki, Türkiye kabul ettiği sınırın ötesine geçiyor, kaybettiğini geri almak için eski düşmanlarının aralarındaki kavgadan faydalanmaya çalışıyor. Avrupa'daki Türk ülkesinin sınırı Midye-Enez'dir. Büyük devletlerce böyle kabul edilmiştir. Balkan barışını sağlamakta bunun yeri vardır.

İngiliz Başvekili güya, kendilerinin de imzaları altındaki Osmanlı ülkesinin mülki tamamlığını korumak taahhüdünü bozmamışlar, yerine getirmişler gibi Asya'daki Osmanlı topraklarının bu emniyetten mahrum kalacağını sözlerine eklemektedir. Fransa'nın Londra Büyükelçisi Mösyö Cambon bu demecin Türkleri açıktan tehdit olduğunu kabul etmiş, anlayışını kontrol için Sir Edward Grey'den sormuştur.

Bununla beraber Fransızlar da daha yumuşak dil kullanmak ve davranışta bulunmak şartıyla İngilizlerden geri kalmış değillerdi.

İngiliz, Fransız ve hatta Sazanov'un aşırı hareketlerini frenleyen Rusya Başvekili Kokostsef olmuştur. Çar, Başvekilinden Osmanlıların Edirne yolu üzerinde durdurulmasını istemiş ve işin bakanlar kurulunda görüşülmesini emir etmiştir. Başvekil toplantıda ilk önce Hariciye Nâzırı Sazanov'a söz vermiş ve mütalâasını sormuştur. O da, Bâbıâlî'ye bir protesto notası verilmesini ve notada Edirne önünde durmadıkları takdirde bütün Osmanlı deniz kıyılarında 'blocus pacifique' (abluka) ilan edileceğinin kendilerine bildirilmesini söylemiştir.

Başvekilin sorusu üzerine Taube, Hariciye Nâzırının düşüncesinde olmadığını anlatmış, ablukadan Osmanlılardan ziyade Rusların zarar göreceklerini ifade etmiş, Edirne işinin kuvvet kullanmakla çözülebileceğini, Türklerin ancak zor karşısında gerileyebileceklerini iddia etmiştir. Baývekil de bu düşüncede olduğu için Harbiye Nâzırı ile Bahriye Nâzırının fikirlerini öğrenmek istemiştir.

General Sukumlinof bir süre düşündükten sonra, "Her ne olursa olsun mutlaka bunun yapılması isteniliyorsa Odesa askerî bölgesi kuvvetlerinden acele bir çıkarma birliği hazırlıyabilirim," demiştir.

Amiral Grigoroviç daha kesin olarak Karadeniz donanmasının sayıları ve taşıtları bakımından, bunun mümkün olamayacağını söylemiştir. İleri sürülen bu mütalâalardan sonra varılması gereken sonucu başvekili Ko-

kostsef şöyle özetlemiştir:

> Abluka işe yaramayacaktır. Askerî bir çıkarma da yapılamayacağına göre açıkca söylemeliyiz ki, Türkleri durduracak güçte değiliz. O halde Edirne'yi alacaklardır.[6]

Ruslar bu suretle gevşedikten sonra İngilizler ve onların peşinden giden Fransızlar da eski hızlarını kaybetmişlerdir.

Rusların o zaman, hükümete baskı yapmak için yeter derecede güçleri olmadığını kabul etmek zordur. Sırası düştükçe yazdığım gibi esas matsatları kendilerinden başkasının İstanbul bölgesiyle Boğazlar'a yaklaşmasına meydan vermemekti; bunun etrafında politika yapıyorlardı.

Şimdi anlattığım hadiseler geçtikten bir süre sonra Osmanlı Büyükelçisi Turhan Paşa, Sazanov'la konuşurlarken Rus Hariciye Nâzırı'na şöyle bir soruda bulunmuştur:

> Rusya meselenin başında Trakya'nın mülkî tamamlığı taraflısı olduğu halde sonraları Edirne'den geri çekilmemiz için ısrar ve tehditte bulunmasının hikmet ve manası ne idi?

Sazanov gülerek bu soruyu şu suretle cevaplandırmıştır:

> Slav emellerine Cermen ırkından bir devletten (bu devlet Avusturya'dır) daha az ilgili görünmemiz caiz olamazdı da ondan...[7]

Prens Sait Halim Paşa Hükümeti Edirne'den daha ileri gitmek cesaretini gösterememekle beraber Edirne'de kalmak hususunda azimli ve başarılı bir politika takip etmiştir.

EDİRNE VE KIRKLARELİ'NİN GERİ ALINMASI

Enver Bey'in, arkadaşlarına veda ederek İstanbul'a nasıl bir ruh haleti içinde gittiğini yazmıştım. Çorlu'ya dönüşünde kronik bir apandisit krizinden kıvranırken aynı kumandanları görüşmeye davet etti. Onlara memnun ve neşeli görünüyordu. Durumun aldığı yeni şekli müjdeledi:

> Derhal harekete geçeceğiz. Başta Talât Bey ve İttihat ve Terakki'nin bütün sorumlu kişileri Edirne üzerine yürümenin gerektiğini söylemektedirler. Size dualar getirdim. Kuvvetlerinizle ilerleyeceksiniz. Arkadan nizamî kuvvetlerle ben geleceğim. Planımız hazır, haydi selâmetle Edirne'ye...

Bu haber ve emir kuvvetler arasında bayram havası yaratmıştı. Ordu ve gönüllü kuvvetler birlikte düşmanı topraklarımızdan atacaklardı. Ta-

biî başkumandan vekili de gereken emri vermişti. Fethi Bey (Okyar) kumandasında bir kuvvet Kırklareli'ni kurtarmak için harekete geçti. Enver Bey de kuvvetleri ile Edirne üzerine yürüyordu. Milletlerarası mesele haline gelen iç ve dışta birçok münakaşa ve didinmelerden sonra nihayet tarihî kent, ciddi denilebilecek bir mukavemete uğranmadan geri alındı (21 Temmuz 1913). Balkan Savaşı'nın başladığı andan itibaren ilk defadır ki milletin yüzü gülmüştü. Bu başarı memleketin her köşesinde törenlerle kutlandı.

Enver Bey'in, kuvvetlerin başında olduğu halde Edirne'nin kurtulduğu haberi, hürriyet kahramanının prestijini artırdı.

Edirne'yi askerî kuvvetle ele geçiren iktidarın itibarı da milletçe çok yükselmişti. Bu sırada en küçük bir başarı büyük sevinç yaratıyordu. Biz bunun fiili örneğini Bursa'da görmüştük. Edirne'ye Hacı Adil Bey, geniş yetkilerle vali atanmıştı. Hacı Adil Bey, İttihat ve Terakki'nin daha Selânik'den genel sekreteriydi. Sait Paşa ve Mahmut Şevket Paşa kabinelerinde dahiliye nâzırı olmuştu. Nüfuzlu bir şahsiyet sayılırdı.

Edirne Mektupçuluğu'na da Hakkı Behiç Bey tayin olundu.[8] Bu zat eski iktidar tarafından -diğer benzerleri gibi- açığa çıkarılmıştı. Bursa'da oturuyordu. Yeni görevini öğrendiğimiz zaman Bursa'nın şimdiki belediye binasının yanındaki büyük belediye bahçesinde kendisi için bir tören tertiplemiştik. Bunu haber alan Bursalılar bahçeyi doldurmuşlardı. Burada Hakkı Behiç'in şahsında Edirne'nin geri alınışı büyük gösteriler ve çok heyecanlı demeçlerle kutlanmıştı. Bu konuda millet sevincini, takdirini göstermek için vesile arıyordu.

HAMİDİYE KRUVAZÖRÜ'NÜN AKINLARI, KAHRAMAN RAUF KAPTAN

Balkan muharebesinin kara savaşlarında nasıl yenilgiye uğranılmışsa deniz savaşlarında da maalesef aynı akıbetle karşılaşılmış, denizlerde hareket serbestliği Yunanlılara bırakılmıştı.[9] Koca Osmanlı İmparatorluğu'nun donanması Çanakkale Boğazı savunma toplarının himayesi altında demir atmış, ancak kendini koruyor, hareketsiz duruyordu. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın şu çok hazin ifadelerini hep beraber gözden geçirelim, Paşa diyor ki:

29 Mart Cuma sabahı İzzet Paşa'dan (başkumandan vekili) bir telgraf geldi. Donanmanın orduyu desteklemediğinden şikâyet ediyordu. Diğer taraftan, Yunan donanmasının tek zırhlısı olan *Averof*'un Bozcaada'da karaya oturduğu bildiriliyordu. Donanmaya, derhal durumdan faydalanmasını ve Yunan zırhlısını batırmasını emir ettim. Fakat bu işi göze alacak fedakârlar nerede?

30 Mart Cumartesi sabahı Harbiye Nezaretine geldim. İzzet Paşa yine donan-

manın ataletinden bahis ediyor ve kumandanını değiştirmemi istiyordu. Deniz müsteşarı Rüstem Paşa'yı çağırdım. Böyle bir değişikliğe taraftar olmadığını söyledi. *Barbaros* ve *Turgut Reis* zırhlılarının ıslaha muhtaç olduğunu ilave etti. Halbuki donanmamızın İngiliz uzmanı Albay Elyot, zırhlıların kullanılacak vaziyette olduğuna dair rapor vermişti. Raporu okuyunca canım sıkıldı. Deniz subaylarını azarladım.[10]

İşte böyle bir muhitten, 13 Ocak 1913 günü Önyüzbaşı Rauf Kaptan'ın (Orbay) kumandasında kar fırtınası ve sisli bir hava içinde, bundan sonra kahraman adıyla vasıflandıracağımız *Hamidiye* kruvazörü sıyrılıp çıkmış. Akdeniz'de akınlarına başlamıştı.

Nasıl Edirne'nin geri alınması ile millet manevi ıstırabını hafifletmiş, bunu sağlayanları alkışlamış ise *Hamidiye* vakası da böyle olmuş, kahramanlarını sevdirmiş, takdir ettirmiş, deniz savaşları başarısızlığının acısını adeta unutturmuştu.

Facia halinde başlayıp tarihin az kaydettiği felâketle sonuçlanan Balkan Savaşı'nın devamı süresince ancak 'oh!' dedirten bu iki olaydır ki, millete teselli kaynağı olmuştu.

Bunlardan birini, Edirne'yi kaybedip, diğerini ihmal eder görünmek denizci kahramanların hatıralarına hürmetsizlik sayılabilirdi. Onun için onlara da 'istidrat' yoluyla da olsa kitabımızın sahifeleri arasında yer verdim. Zamanında ben de yaşamış olduğum millî heyecanı burada tekrarlamak istedim.

Hamidiye süvarisi Rauf Kaptan'a verilen direktif:

Adalar Denizi'nde ve Yunan sularında akınlar yapmak, düşman kuvvetlerinde kuvvet tefriki (ayırımı) husule getirmekti.

Bunun açık manası, *Hamidiye*'ye fedailik görevi verilmiş oluyordu.

Hamidiye düşmanı aldatmak, kendisini korumak tedbirleri içinde yoluna devam ediyordu. İlk defa, şerefli sancağını çekerek Yunanlıların Şira (eski Hemopolis) şehri önünde göründü. Halk arasında korku ve heyecan uyandırdı. Binaların çoğuna tarafsız devletlerin bayrakları çekildi. Burada tamir edilmekte bulunan *Makedonya* adındaki yardımcı kruvazörü batırdı. Telgrafhaneyi, elektrik fabrikasını tahrip etti. Şira yakınında küçük bir adadaki dinamit ve barut fabrikasını bombardıman ederek yaktı.

Hamidiye, Şira'daki işini bitirdikten sonra Renca Adası'nın güney burnuna doğru tam süratle yol almaya başladı. Düşmana, Anadolu kıyılarına gittiği sanısını vermek için adanın güney burnunu bordaladığı zaman 117 dereceye dümen kırdı. Devamlı surette 18 mille seyir ediyordu. Buradan Girit'in doğusundaki Sindero Burnu'nun 15 mil yıldız poyrazına geldikten sonra 190 dereceye yol verdi. *Hamidiye*'nin güttüğü gaye Girit'i dolaşıp Yunan denizine girmek, bu sulardaki gambot filotilasına hücum

etmek, Sazan Adası'nda kurulduğu haber alınan 'hareket üssünü' tahrip etmekti.

Girit'in doğu kısmı güneyindeki Gaydaros Adası'nın yirmi mil kadar kıblesinde bulunduğu sırada üç muhrip gördü. Bunlarla karşılaşmamak için geri döndü. *Hamidiye* doğuya doğru yol alırken düşman muhriplerinin görüş sahasında uzaklaştıktan sonra kararını değiştirdi. Adriyatik Denizi'ne gitmekten vazgeçti. Kömür mevcudu gereken miktarın altına düşmüştü. Mevcut kömürle Adriyatik hareketine tekrar başlamak mümkün olamazdı.

Hamidiye, bundan sonra İskenderiye rotasına seyir etti, bu rotasında düşman bayrağı çekmiş, veyahut Yunanistan'a kaçak eşya götüren vapurlara rastlayacağını ümit ediyordu. Halbuki bir Rumen, bir İngiliz gemisinden başkası görülmedi. Beyrut'a gitmek üzere 69 derece rotasına girdi. 27 saat devam eden seyir sırasında büyük denizlerle pençeleşerek Beyrut'a vardı (18 Ocak 1913).

Burada ilk iş olarak İstanbul ile haberleşmek teşebbüsünde bulundu. Şimdiye kadar yaptıklarını rapor halinde İstanbul'a bildirecekti, kendileri için hayati olan kömür meselesini halledip ihtiyaçlarını tamamlatacaktı. Bu maksatla karaya bir subay çıkarıldı. *Hamidiye* süvarisi Rauf Kaptan yola çıkmazdan önce donanma kumandanlığına verdiği gizli hareket planında, kendi namına gemi ihtiyaçları için iki bin liranın Beyrut'a gönderilmesini ve Port Sait kömür memuru yoluyle bin ton kömürün bu civardaki limanlardan birinde tesliminin teminini istemişti. Karaya çıkan subay bunlar hakkında bilgi alacaktı.

Rauf Kaptan'ın, çekilmek üzere subaya verdiği telgrafta, Şira'daki bombardıman ve neden Beyrut'a gelindiği anlatıldıktan sonra kömür meselesinden şu suretle bahis olunuyordu:

Tersanenin İngiliz kömürü (Kardif) olmak üzere verdiği kömürün Ereğli kömürü ile (herhalde Zonguldak'ın Tuvenan kömürü olacak) denâetkârane bir surette (alçakça) karıştırılmış bulunmasından sarfiyat tezauf ettiği (iki misli arttığı) gibi istenilen sürat de elde edilemediğinden ve şu hal ile yola devam maazallah Arnavutluk sahilinde kömürsüz kalınmasına sebep olacağından bilmecburiye ilerlemekten sarfınazar olunarak kömür tedariki için Suriye sahillerine azimet edilmekte bulunulmuştur.

Kömürden şimdiye kadar kıymet ve kemmiyet bakımından yapılan ihtilas raporlarıyla ve donanma kumandanlığı vasıtasıyla nezarete bildirildiği halde nazarı dikkate alınmadığı şu caniyane misliyle (cinayet örneği ile) sabit olur. Bu hale sebep olanlar 'mesarifat dairesinde' kıdemli yüzbaşı Mudanyalı Mehmet Efendi'den tahkik olunabileceğinden hareketlerinin şenaatiyle (kötülük, rezalet) mütenasip cezalandırılmadıkları surette yalnız gemilerimiz değil, memleketin de tehlikeye düşeceğini kemal-i teessürle arz eylerim.

Kömürümüzün inşâallah ikmalinde Arnavutluk sahilindeki düşman gemilerini

tahrip, hatta Pire'yi bombardıman etmek mukarrer bulunduğundan ve düşman donanmasının güneye çekildiği bu sabah Kovadis Adası civarında üç kıt'a torpidonun görülmesiyle anlaşıldığından donanmamızın da artık nizamiye kıt'alarıyla birlikte hareket etmesi vakti geldiği ve dakika fevti (öldürülmesi, geciktirilmesi) caiz olmadığı maruzdur.

Karaya çıkarılan subaylardan beklenilen haber ve parayı almaya vakit kalmadan 20 dakika sonra *Hamidiye,* Beyrut'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Beyrut'a doğru üç bacalı görülen iki direkli ve kurşini renkli bir kruvazörün gelmekte olduğu görüldü. Bunun düşman gemisi olacağı sanıldı. *Hamidiye* hemen Beyrut'tan ayrıldı. Yol değiştirerek Port Said'e yöneldi. Daha sonra gelen savaş gemisinin Almanların *Breslau* kruvazörü olduğu anlaşılmıştı.

Hamidiye kömür peşinde Prot Said'e gittiği zaman kruvazörde ancak 170 ton kömür kalmıştı. Rauf Kaptan anladı ki daha denize açılmazdan önce, plan gereğince hazırlanmasını istediği kömürlerle ciddi surette meşgul olmaya dahi başlanmamıştı. Bunun için paraları da yoktu. Bizzat Rauf Kaptan bu işle uğraşmaya, Kahire'de Osmanlı Hükümeti'nin Mısır Fevkalâde Komiseri'ni harekete getirmeye çalıştı; ilgilileri görevlerini süratle yapmağa davet etti.

İşe başlandığı, bir miktar kömür alındığı sırada kruvazörün limanda kalma müddeti doldu. Bu sebeple geminin limanı terk etmesi, veyahut silahları alınarak hareketsiz hale getirilmesi şıklarından birisini seçmek gerekeceği mahalli otoriteler tarafından tebliği olundu.

Bu durumdan Rauf Kaptan'ın sinirlendiği anlaşılmaktadır. Fevkalâde komisere çektiği telgrafın bir yerinde:

Matlup kömürü almadıkça hareket kabil olmayacaktır. Arzuları veçhile kruvazörün hareketten iskatına (düşürülmesine) acizleriyle bütün mürettebat hayatta bulundukça ve memur oldukça imkân bulunmayacağını,

söyleyerek, "Bir an önce noksanların tamamlanmasını," istiyordu.[11]

Bu sırada İngilizlerin de baskısı artmıştı. Mısır'daki Osmanlı Fevkalâde Komiseri, "Geminin, Süveyş'e pek yakın olduğu bu bölgeden uzaklaşması gerektiğini, olmadığı takdirde savaş gemisi gönderilerek zor kullanılacağını Lord Kitchner (İngilizlerin Mısır Fevkalâde Komiseri) tarafından hükümete bildirildiğini, teftiş için bir saat sonra römorkör çıkarılacağını," gemi süvarisi Rauf Bey'e bildiriyordu. O da verdiği cevapta:

"Karasuları dışındayım. Lord'un tehdidi bence gülünçtür. Bununla beraber emrinizi yerine getirmek için şimdi hareket ediyorum. Zorlamaya gelirlerse Allah kerimdir," diyordu.

Gemi Kızıldeniz'e çıktı. Nihayet kömür meselesinin hal şekli bulundu. *Hamidiye* kömürünü bizzat tedarik etti, Cidde'de iaşe levazımını tamam-

ladı. Tekrar Akdeniz'e çıktı, Süveyş'den geçerken depolarında 650 ton vardı. Burada hazırlanmış kömürü almaya lüzum görmedi.

Yolda rastladığı gemileri kontrol ediyor, rotasını belli etmemek için gemilere kuzey ve cenup istikametinde seyir ettiğini gösteriyordu. Diğer yandan mevsim icabı denizin azgın dalgalarıyla boğuşuyordu.

Bu şartlar içinde Malta'ya vardı. Gemi süvarisi İngilizlerin umumi valisini ziyaret etti, Mısır'da yapılanların aksine, burada iyi kabul gördü. Üç gün limanda kalmak müsaadesi verildi. 450 ton kömür aldı, tekrar Suriye'ye Gazze'ye döndü. Memleketten, ana filodan haber almak istiyordu. Buna göre planlaşacaktı. Donanma son çarpışmadan sonra istirahate çekilmişti, haberleşme sonunda merkez, filoya katılmak veya akınlarına devam eylemek kararını Rauf Bey'in takdirine bırakıyordu. O da eski düşüncesine sadık kaldı, Adriyatik hareketine devamı daha uygun buldu. Ve oraya yöneldi.

Bu sırada Yanya düşmüştü, İşkodra üzerinde tazyik artmıştı. Yunan gemileriyle Şengin iskelesine asker taşınıyordu. Akınları buna göre idare edecekti.

Adriyatik yolunda kruvazör, şüpheli bir gemi gördü. Üzerine yürüdü. Bunun, *Leros* adında 3100 tonluk bir Yunan vapuru olduğunu gördü. Harp nakliye hizmetinde kullanılıyordu. İçindeki mürettebatı aldı, vapuru mahmuzladı. Mermi kullanmadı; çünkü top sesleriyle varlığını düşman savaş gemilerine işittirmek istemiyordu.

Bu başarısından sonra Hamidiye süratini artırdı, Draç önüne vardı. Burada bir gemiye rastlamadı. Draç'dan Şengin'e geçti. Şehrin kuzey batısında kurulmuş harp kıt'aları çadır ve barakaları ile karargâhını bombardıman etti. Bu sırada Şengin'de sekiz vapur ile bir yelkenli bulunuyordu. Bunlardan üçü iç limana çekilip kumsala oturmuştu. Yelkenli Arnavut bayrağı çekmişti. Buna isabet olmadı, diğerleri batırıldı. Batırılanlar arasında *Ververiyotis* gemisi içindeki 900 sırp askerinden ancak yirmibeş kişi kurtuldu. Diğerleri öldü veya boğuldu.

Yine kömür meselesi, *Hamidiye*'nin ambarlarındaki kömür miktarı 185 tona düşmüştü, İskenderiye yolunu tuttu. Limanda demirlediği zaman yirmi ton kömürü kalmıştı. Muhtaç olduğu maddeleri buradan aldıktan sonra Kızıldeniz'e geçti.

Hamidiye merkezin emriyle Yemen vilayeti maiyetine verilmişti. Vali Mahmut Nedim Bey'in başkanlığındaki bir heyet Seyid İdris ile müzekerelerde bulunuyordu. Bunların hizmetinde çalışmaya başladı.

Bu sırada Yunanlılarla mütareke ve barış olmamıştı. Fakat her iki tarafta fiili bir hareket yoktu. Kruvazör esaslı surette tamire muhtaçtı. Tekrar Mısır sularına gledi. *Hamidiye* süvarisi bahriye nezaretine ve başkumandan vekaletine müracaat ederek:

"Siyasi şartlar altında vakit elverişli iken fırsat kollayarak İzmir'e veya

Çanakkale'ye dönmesine müsaade edilmesini, buralarda kruvazörün idaresi ve emniyetinin temini mümkün olamıayacağından (silahlarının terkine) de tahammül edilemeyeceğinden askerlik görevinden affını," istedi (16 Ağustos 1913).

20 Ağustos'ta Bahriye Nâzırı Çürüksulu Mahmut Paşa'dan şu cevabı aldı:

Taarruza uğramanız melhuz olabilir. Binaenaleyh tehlikesizce Kale-i Sultaniye'ye (Çanakkale'ye) gelebilmenizi temin eylemek şartıyla hareket serbestisine me'zunsunuz. İhtiyat ve mektumiyet (gizlilik) tabiîdir.[12]

Kahraman Hamidiye 26 Ağustos 1913'de İzmir'e döndü. Aşağıdaki telgrafla ünlü geminin anavatana dönüşü selamlandı:

İzmir'de Hamidiye Süvariliği'ne

İcra ettiğiniz hidamettan dolayı tebrik eder ve beyan-ı hoş âmedi eylerim.

Başkumandan Vekili
AHMET İZZET

Yalnız başkumandan vekili değil, bütün millet *Hamidiye*'yi üstün bir muhabbet, sonsuz bir sevgi duygusu ile selamlamıştı, milletlerarası, usul ve sistem bakımından akınları dikkati çekmiş, takdir toplamıştı.

Bununla beraber itiraf etmelidir ki, moral etkisi büyük olan *Hamidiye*'nin fedakârlığı, netice üzerinde bir değişiklik yaratamamıştı.

Fakat bu, gemiye ait bir kusur değildi. Kara savaşının perişan idaresi deniz kısmında da kendini göstermişti. Ortada birbirini tamamlayıcı ortak hareket yoktu, fazla olarak geri hizmetleri intizamdan yoksundu, gemi süvarisinin yukarıda okuduğumuz telgrafına göre levazım işlerinde suistimaller de vardı.

Kahraman *Hamidiye*'nin düşmana meydan okuyarak güç şartlar içinde noksan vasıtalarla, ciddi yardım görmeden akınları başarı ile yapabilmesi ve sonunda selâmete erişmesi sadece kumandanı Rauf Orbay'ın cesaretine, şahsi feragatine olduğu kadar meslek bilgisine de borçludur.

BÖLÜM 9

BATI TRAKYA MESELESİ, İSTANBUL HÜKÜMETİ ENDİŞEDE, BULGARLAR TELAŞLI, YUNANLILARIN TEŞEBBÜSLERİ, BULGARLARLA ANLAŞMAK FİKRİ

Edirne'yi ele geçiren askerî kuvvetlerin, özellikle önde yürüyen gönüllülerin, ilerleme ve savaş hevesi artmıştı. Batı Trakya'da Bulgar çetelerinin fazla zulüm yaptıkları da işitiliyordu. 116 kişilik seçme bir gönüllü kuvveti Batı Trakya'nın sınırı Ortaköy'den ilerlemeye başladı (15 Ağustos 1913). Girdikleri köyde kimse yoktu. Nasılsa canını kurtarabilmiş bitkin, perişan ihtiyar bir Türk karşılarına çıktı. Başlarından geçeni anlattı; gelenleri vaka yerine götürdü. Manzara feci idi. Üst üste atılmış, çürümeye başlamış bir yığın kadınlı erkekli insan cesetlerini gösterdi. Ölülerin sayısı dörtyüzün üstünde idi.

Bunları anlatan gönüllülerin kumandanı Kuşçubaşı Eşref diyor ki:

> Raporumuzu Edirne'de Enver'e gönderdik, fakat bu hal karşısında dönmeye de utandık. Esasen yanımdakiler de ilerlemek, katillerle hesaplaşmak istiyorlardı.

Gönüllüler Koşikavak yolunu tuttu. Buraya birkaç kilometre kala öncüden bir haber geldi:

> Üniformalı ve sivil kıyafetli atlı ve yaya bir kafile gelmektedir; bunlar Bulgar çetelerinden ayrılmış bir gruptur. Hemen üzerlerine ateş açıldı. Kafile mukabele edemeden dağıldı ve kaçmaya başladı. Ölüler arasında Koşikavak Belediye Reisi Vasil de vardı. Diri olarak yakaladıkları bir Bulgar çavuşu Koşikavak'ın Bulgar çeteleri ile dolu olduğunu söyledi.

Gönüllü kuvvetler ilçenin yanına yaklaştıkları sırada şiddetli bir ateşle karşılandı. Anladılar ki, şehirdeki düşman kaçmak için kendilerini oyalamak istemektedir. Şehrin sağ tarafı tutuldu. Tek geçit yeri olan Demir Köprü' ele geçirildi. Bundan sonra şehir içine girildi. Burada sokak savaşı başladı. Sonunda çetecilerin kumandanı elinde tabancasıyla meydana çıktı. Türkçe, "Abe... başınızdaki kumandanınız gelsin!" diye bağırmaya başladı. Kalanlar teslim alındı.

Kuşçubaşı diyorki:

Bu vakite kadar sağ kalan ancak 83 çeteci ve askerle üç subay ve kaptan, bir de doktordu. Alt tarafının imha olunduğu yerde yatan ölülerin ve bir miktar yaralı düşenlerin silahlarının sayısından öğreniyoruz. Bunların miktarı 1200 kişidir. Biz de, Nişantaşlı Teğmen Sıtkı ile altı şehit ve onaltı kadar yaralı verdik.

Alınan esirler Edirne'ye gönderildi. Elde edilen silahlarla ve elbiselerle yerli halktan bir tabur teşkil olundu. Halk kurtuluşlarını sevinç gözyaşları içinde minnetle karşılıyordu ve her fedakârlığı göze alıyordu. Hemen millî bir idare kuruldu. Kanber Ağa adında yaşlı biri hükümet reisi atandı. Asayiş ve emniyetin korunması bunlara bırakıldı (16 Ağustos 1913).

Mestanlı üzerine yürüyen bir kısım kuvvetler gece karanlığında bir Bulgar nakliye koluna rastladı. Bunlar Gümülcine'de bulunan Bulgar askerine erzak ve cephane götürüyorlardı. Müsademe başladı; hepsi ele geçirildi. Kuşçubaşı hatıratında diyor ki:

13 Ağustos 1913 sabahı Mestanlı'ya geliyorum. Büyük sayıda elimize erzak ve cephanenin geçtiğini görüyorum. Nakliye arabaları (araçlar) elliyi ve mekkâre hayvanları yüzü aşkındır.

Burada da diğer ele geçirilen yerlerde olduğu gibi hükümet idaresi kurulup teşkil edilen millî tabura silah dağıtılırken ansızın bir düşman süvari alayı görüldü. Alayın kumandanı harekete geçmeden önce, yakaladıklarını esir etmek değil, gazla yakacağını ilan ediyordu. Bunlarla da müsademe başladı. Öncü kuvvetler, düşman suvarilerini paniğe uğrattı, kumandanları ele geçirildi. Ayaküstü harp divanına verildi Kuşçubaşı burada da şunları anlatmaktadır:

Kumandan (ayaküstü divan-ı harbinde) gazal yakmak meselesini tevil etti. Şaşkınlıkla "Sizler nizamiye değilsiniz, emirsiz hareket ediyor, mütareke hükümlerini bozuyorsunuz; Bulgaristan içlerine akın yapıyorsunuz," demekle bizleri suçlandırmak ister göründü. Tahkikat sonunda, bunun da korkunç bir zorba olduğu, birçok masum Türkleri kılıçtan geçirdiği, atlarına çiğnettiği anlaşıldı. Usulü dairesinde atını ve kılıcını hatıra olarak aldık. Kendisini gazla ateşleyerek değil, askerce ve kanunca yol üzerinde kurşuna dizdik. Bundan sonra paniğe uğrayıp kaçan süvarilerin peşine takıldık.

Gönüllü kuvvetleri Kırcaali önlerine geldikleri zaman Türkler ikindi namazına hazırlanıyorlardı. Gelişleri adeta bir sürpriz olmuştu. Gayet hafif bir müsademeden sonra kuvvetler şehre girdi. Bütün halk tarafından şevk ile, samimi ilgi ile karşılandı (19 Ağustos 1913).

Burada Talât Bey'in dayısı, yeni teşkil olunan 600 kişilik millî taburun kumandanı oldu. Eski belediye reislerinden Mustafa Bey adında yaşlı bir zat hükümet reisi yapıldı. Gönüllü kuvvetlerden de bir subay, askerliğe ait işler için müşavir tayin olundu.

Burada yine sözü gönüllü kuvvetlerin başında bulunan Kuşçubaşı Eşref'e bırakıyorum:

Şimdi Batı Trakya ordusu, 2000 kişiden kurulu bir millî kuvvetin sahibidir. İstediğimiz anda Edirne'de bıraktığımız 4000 kişilik asıl kuvvetimiz de bize iltihak ederse, altı yedi bin kişilik bir kuvvetimizle, kurtuluş çaresi arayan milletimizden göreceğimiz destekle ve hatta düşman işgali altında bulunan Türklerimizin, henüz hicret etmemiş Makedonyalılarımızdan bile yardım görerek hakkınızı düşmanlarımıza tanıtmak pek de zor bir şey olmayacağına inandık. Fakat usulcü geçinen bazı işbaşı adamlarımız her nedense bizim bu yolumuz üzerinde ayaklarımızı çelmemek ile güya onlar da hizmet etmekte olduklarını göstermek istiyorlardı.

Derken Enver Bey'den bir telgraf aldım. Aynen:

TELGRAF

Sol Cenah Daire-i askerîye
Numara: 3295

Ortaköy'de Soma Redif Taburu Kumandanlığı Vasıtasıyla
Koşikavak'da Eşref Bey'e

Koşikavak'dan daha ileri gitmenize muvafakat edilmiyor. Vaziyet-i hâzıra icabı belki çekilmek icabedeceğinden harekete amade bulunmanız lâzımdır.

6 Ağustos 329 (19 Ağustos 1913)
Sol Cenah Erkan-ı Harbiye Reisi
Kaymakam
ENVER

Bu telgrafın arkasından Ortaköy'de, Batı Trakya'nın Bulgarlara terkiyle çizilmiş Edirne vilayet hududu üzerindeki Trabzon Fırkası (Tümeni) Erkân-ı Harbi (kurmayı) Süleyman Askerî eliyle bir ikinci haber alıyorum. Avdetimiz lâzım, fakat burada silahlandırdığımız halk bizim çekilmemizle ne hale düşeceklerini nazar-ı itibare alarak, "Hükümetimiz bizi istemeyerek, hatta isteyerek cezalandırsın, âsi tanısın, tek buranın talihsiz halkını yeniden bıçak altına vermiş olmayalım. Ben kuvvetlerimle harekete devam Rodop ve Makedonya'ya doğru akabile-

ceğime kaniim. Hele bu istirhamım tam Bulgarlarla müttefikler çarpışırken bizim meydana çıkışımız Bulgar aleyhine tam yerinde bir hareket olacaktı. Bunu kaçırdık. Bari beli kırılmış Burlgarlarla bizi baş başa bırakınız. Sizden bunu hürmetlerimle dilerim," diye Enver Bey'e yazdığım gibi Talât Paşa'ya ve çok seviştiğimiz Kara Kemal ve Eyüp Sabri Beylere de yazdım ve hükümet üzerinde bu hususta bizim yüzümüzü güldürecek bir müsamahanın teminine çalışmalarını rica ettim. Bu arada aşağıdaki telgrafı aldım:

Ortaköy'de Trabzon Fırka Kumandanı Miralay Nuri Bey
Vasıtasıyla Eşref Bey'e

Hususi

Yarından sonra Ortaköy Hükümet Dairesi'nde kabl-ez-zuh'r (öğleden önce) bulunmanız rica olunur.

Vali
HACI ADİL

Bu yazıyı teyid eder şekilde Enver Bey'den de bir emir aldım. Bu münasebetle birkaç süvari alarak Ortaköy'e yola çıktım. İşin müşküllü, ensemde 'antraks' denen müziç ve şedit ıstıraplı bir şirpençe zuhur eylemiş olduğundan hararet 39-40 ile yoldayım. Yanıyorum. Ateşler içindeyim. Başımı çevirecek halde değilim. Ne yapayım. Bu ıstırap ve ateşle nereye gidilir? Mecbur oldum, bir çakıyı ateşte temizledim, bir ayna karşısına geçip bu gözlerden üçünü kendi elimle açabildiğim kadar açtım. Kısmen temizlenen bu yaranın ıstırabı hafifledi ve hararetin düştüğüne de itimat getirerek yola çıktık. Hasta hasta, süratliye kalkarak bir gecede Ortaköy'e yaklaştık. Yine ateş şiddetlendi. Fırka'nın (tümen'in) doktoru imdadıma yetişti, temizledi, yeniden rahat ettim. Rahat dediğim, gelecek zevat ile görüşebilecek hale gelebildim.

Talât, Hacı Adil ve Enver Beylerle Bir Görüşme

Talât Bey (Paşa) o da vaziyetin ehemmiyetine mebni gelmiş Vali Hacı Adil Bey, Enver Bey, Fırka (Tümen) Kumandanı Erkân-ı Harp Miralay'ı (Kurmay Albay) Nuri Beyler Ortaköy Hükümet Konağı'ndalar. Ben de vardım yanlarına. Talât Bey'in ilk sözü:

"Buyurun gazi yi muhterem! Hakikaten bir gaza icat eyledin ki Allahı razı ettin, bizleri memnun ve mesrur kıldın. Fakat..." deyip, "Rusları kızdırdın" cümlesini yavaşça kulağıma söylerken boynumun sargılarını gördü. "Yaralı mısın?" diye sordu. Anlattım. "Geçmiş olsun" dedikten, hal ve hatır ve arkadaşlarımı sorduktan sonra yine Talât Bey:

"Eşref Bey, siz fazlasıyla vazife-i makaddesenizi yaptınız... Sizden ricamız ve askerce başkumandan vekaletinin de emirleri ve kolordumuzun da muvafakati ile dönmeniz 'maslahat' emri ve icabıdır," dedikten sonra dönüp Enver Bey'e:

"Siz de talimatınızı veriniz," dedi.

Enver Bey yanıma yanaştı ve beni biraz açığa çekti ve orada diğerlerinin işitemeyecekleri bir sesle konuşmaya başladık. Enver sordu:

– Nasıl Eşref dayanabilecek misiniz?

"Allah utandırmasın..." dediğimde gözleri doldu Enverciğin.

– Mamafih Ruslar ile gidiyorlar. İngilizler de surat asıyorlar, muahede'yi bozdunuz diyorlar.

– Efendim, atın bizim üstümüze. İcabederse bu mesuliyeti tamamen üstümüze alırız, merak etmeyiniz diye teminat verdim ve sözü kestim.

Talât Bey:

– Enstantane görüştünüz, hayırlısı olsun, diye gülerek 'bu tamam' demek istedi. 'Ve herhalde dönerler. Hükümeti müşkül mevkie sıkmazlar. Şimdi mesele, asker elinden mülkiyete geçti. Onların işidir şimdiden sonrası. Bununla beraber icabederse, merak etmeyiz, yine size havale ederiz, sanatımızı elinizden alacak değiliz ya... korkmayın!' diye latifede bulundu.

Hacı Adil Bey:

– Bunlar askerdirler. Askerler emirlerini hükümetten alırlar ve sanatlarını karışmadan askercesine ifa ederler. Şimdi hükümet 'dur' emrini veriyor. Elbette durulacaktır, diye daha resmî bir ağız kullandı..

Enver:

– Tabiî efendim, tabiî...

Ben:

– Elbet efendim... deyip rıza gösterir göründüm. Zira biz hareketlerimizle hükümeti mesul duruma düşürmek istemezdik. Bizim gibilerin yaptıkları kendilerine gelmiş olmalı, hiç olmazsa öyle görünmeli, bunun sorumluluğu da yapanlara ait bulunmalıdır. Millî hareketler her vakit olagelmiştir. Hükümetlerin rızasına aykırı da olsa millî hareketler ekseriya iyi netice vermiştir. Mesela, 1293 Harbi'nde Bulgarlara Kırcaali'nin verilmesine karşı halkın hareketi başarı ile sonuçlanmıştı. Bu da aynen böyle, millî bir hareketi olduğunu takdir ediyoruz. Bu noktadan hükümetimizi de müşkülata sokmadan bir şeyler becermek istiyorduk.

Talât Paşa giderken "Allah muininiz olsun" gibi bir sözle adeta bizi teşvik mahiyetinde bir şeyde bulundu.

Enver Bey de ayrılırken yine Tümen'e tenbih etti. Her çeşit talebimiz, yani cephane ve hatta erzak istediğimizde bize verilmesi için emirler verdi. Ve bol miktarda cephanesiyle muaddel Martin tüfeği göndereceğini vadeyledi. Sevincime ölçü yok. Demek hep beraberiz.

Bundan sonra Kuşçubaşı, Enver Bey'den özel bir konuşma ricasında bulundu, ve bunun, Edirne'nin eski sınırı üzerinde Ortaköy'de toplanmış olan Trabzon Tümeni'nde olmasını istedi. Burada başbaşa görüşeceklerdi. Eşref, bir araya geldikleri zaman Enver Bey'den Batı Trakya'nın gönüllü kuvvetleri tarafından tamamen işgalini düşündüğünü söyledi ve teklif etti. Bunun dayandığı siyasi sebepleri kendine göre anlattı:

"Batı Trakya ele geçirildiği takdirde Bulgarlar bizimle anlaşmaya zorlanmış olur," dedi.

Enver Bey karşısındakini dikkatle dinliyordu. Sordu:

Dediklerinizi yapmaya kadir misiniz?

Buna müsbet cevap aldı. Eşref:

Şimdiye kadar yaptıklarımız, beni teyid eder.

Trabzonlu Nuri Bey ve kurmayı her ikisi de vatansever ve fedakâr asker idiler, bunlar da görüşmeye katıldı.

Tümen kumandanı, Batı Trakya hareketinin önemini takdir ettiğini, memlekete, millete tarihi şerefimize hizmet olacağını bildiğini, –doğrudan doğruya olmasa da– her çeşit sorumluluğa katlanarak elinden geleni yapacağını temin etti. Yalnız kendisinin tek taraflı tutumuyla bu işin başarılamayacağını söyledi.

Genç Kurmay Süleyman Askerî, daha ateşli ve heyecanlıydı. Gerekirse her şeyini feda edeceğini, seve seve ölüm cezasını da kabul edeceğini söyledi. Sıra Enver Bey'e gelmişti; Batı Trakya gönüllü kuvvetlerinin kumandanına sordu:

Şimdi ne istiyorsun bizden?

Bundan sonrasını Kuşçubaşı'nın hatıratından takip edelim. Aynen kaydediyorum:

– Biz birbirimizle anlaşır size arzederiz. Ordudan subaylar bize iltihak edecekler.

– Nasıl ve ne suretle?

– Kimi izinli, kimi raporlu olarak.

– Harp halinde değilsiniz ki, subaylara da ihtiyacınız yok. Haydi bunu bizim kolordudan temin edelim, diğerlerini?

– Bizim kolordudan iltihak edecekler bize yetişir, kâfi gelir.

– Kimleri istiyorsunuz?

– Başta Süleyman Askerî, Fatihli Lütfü (Albay Lütfü), Beşiktaşlı Ekrem, Manastırlı Halim, İskeçeli Arif, Beykozlu Reşat (Albay). Topçu İhsan (Bahriye Vekili Yavuzer) alt tarafını biz çekeriz. Velev firarî de olsalar, öyle görünseler... peyderpey bize lüzumlu olacakların isimlerini takdim eylerim. İstirham eyliyorum, fırsat bu fırsat.

Enver:

– Silaha ihtiyacınız var mı?

– Tabiî, o olursa ne âlâ, silahı her vakit dövüşmek ve düşmandan almak nerede? Elde tam teşkilât olarak ilerleyiş nerede?

Güldü Enver, demek istiyordu, onu da gönderecek:

– Peki hükümet ısrar ederse ve sizi içeriye kabul etmez görünürse?

– Öyle görünsün, men'e kalkışmasın.

– Dönmenizi hükümet kat'i olarak istiyor, bu mesele?

– Efendim, ona bir çare bulurum.

Enver Bey ne evet, ne de hayır dedi. Askerî Bey'e dönerek

– Muaddel tek fişekli Martin Hanrilerden zannederim gönderilebilir. Bunlar da millî askerlerimize verilmiş ve bunlarla teslih edilmiş olabilir efrâdınız (erleriniz), (demekle Askerî Bey'e vaki hitaplarıyla içerime su serpilmiş oldu. Bizim Enver, o mübarek, içten ateşli genç bu kadarcık sözüyle Askerî'yi Batı Trakya'ya maletmiş bulunuyordu. Ben çabuk kestim. Enver Bey'e:

– Beyim, Allah senden razı olsun. Fazla sizi meşgul etmeyelim. Bize ne lâzımsa temasımızı Nuri Beyefendi ile yapar, muntazam muhaberemizi temin etmiş oluruz.

Enver Bey Edirne'ye dönerken Kuşçubaşı, Süleyman Askerî Bey'le Batı Trakya'nın yolunu tutmuşlardı. Kırcaali'den sonra sırasıyla Gümülcine, İskeçe, Eğridere ve Meriç boylarında verilen dalgalı çarpışmalardan sonra Sofulu ve Frecik ele geçirildi. Daha sonra, anlatacağım şartlarla Dedeağaç şehri Yunanlılar tarafından teslim olundu. Artık Batı Trakya tamamen millî kuvvetlerin hüküm ve idaresi altına alınmıştı.

Bu hal Sofya'da büyük heyecan uyandırdı. İstanbul'da da siyasi bakımdan endişe yarattı. Batı Trakya'da ise elde edilen başarılardan faydalanmak arzu ve iradesi doğdu.

BATI TRAKYA'DA YENİ BİR İDARE VE HÜKÜMET KURULMASI

Millî kuvvetler geri aldıkları ilçelerde geçici hükümet kuruyorlar, sivil idareyi, nezaretleri altında bunlara bırakıyorlardı. Bütün Batı Trakya Bulgar askerinden ve komitecilerinden temizlendikten sonra ayrı ayrı şehirlerde kurulmuş geçici idarenin bir merkezden idaresi düşünüldü ve teşebbüse geçildi.

Gümülcine merkez ve başkent olarak kabul edildi; 'Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi' kuruldu. Geçici yeni hükümetin başkanlığına, halkın ileri gelenlerinin münasip gördüğü, beğendiği Müderris Salih Efendi Hoca getirildi. Eşref Kuşçubaşı, millî kuvvetler ve umum çeteler kumandanı, kardeşi Sami, umum millî kuvvetler ve çeteler müfettişi, Süleyman Askerî (takma Zeynel Abidin adı ile) genelkurmay başkanı oldu. Yönetim (icra) işleri bunların elindedir. Aynı zamanda askerî idare de emirlerindedir. Millî hükümet bunlardan, askerî idareden emir ve direktif almak zorundadır.

Bir süre sonra aynı yetkilerle: Hüsrev Sami (Kızıl Doğan) Halim Manastırlı, Çerkez Reşit ve Cemil Beyler de bu yönetim kuruluna katıldı.

Batı Trakya Hükümeti'nin Mühürleri

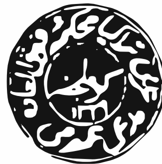

Bulgarlardan İgtinam Olunan (Alınan) Mühürlerin Klişesi

Bağımsız Batı Trakya Hükümeti'nin Posta Pulları ve Mühürleri

DEDEAĞAÇ'I YUNANLILAR BOŞALTIYOR, MİLLÎ KUVVETLERE BIRAKIYOR, YUNANLILARIN ANLAŞMA TEKLİF VE TEŞEBBÜSLERİ

Yukarıda anlattığım gibi Batı Trakya tamamen, Dedeağaç da dahil olduğu halde, ele geçirilmişti. Dedeağaç'ın ayrı özelliği vardı. Yunanlıların işgali altında idi.

Edirne'nin iskelesi ve Adalar Denizi'ne çıkış yeri olmak bakımından Trakya'nın en önemli kenti idi. Millî Hükümet burasını ihmal edemezdi. Geri alınması şöyle olmuştur:

Foti Stefanoplos adında bir Yunanlı ile Gümülcine Rum metropoliti yeni hükümetle Atina arasında haberleşme vasıtası idi. Bu yol ile, Dedeağaç'ın Trakya sınırları içinde bulunduğu, Yunanlıların burada bir işi ve yeri olmadığı kesin bir dil ile Yunan Hükümeti'ne bildirilmişti. Aynı zamanda Süleyman Askerî Bey'in emir ve kumandasında kuvvetler yürüyüşe geçmişti.

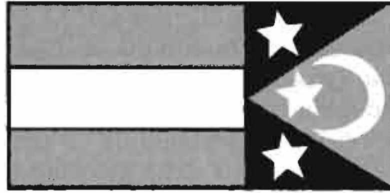
Millî hükümetin almış olduğu habere göre, Yunanlılar arasında bu konuya ait iki görüş hüküm sürüyordu. Biri, henüz devletlerce kabul olunmamış, Osmanlı Devleti'nden ayrılmış görünen ihtilalci bir kurula Dedeağaç'ı teslim etmek onlarca tasdik manasına gelir, bu da, ileride umumi barışın müzakeresi sırasında hatalı bir hareket olarak aleyhimizde fikir uyandırırdı. Diğeri de ne diye Bulgarlar hesabına burada bekçilik yapılmış olsun ve Yunan kanı dökülsün? Dedeağaç'ı ve limanını çekilmek suretiyle onlara bırakmalıyız...

Bu düşünceler öğrenilir öğrenilmez askerî hareket süratlendirilmiş; Yunan kumandanlığına verilen bir ültimatom ile Dedeağaç'ın Batı Trakya Hükümeti'ne verilmesi bildirilmişti. Şehir ve liman mukavemet görmeden işgal olunmuştu.

BATI TRAKYA İSTİKLÂLİNİN İLANI, YENİ BİR DEVLET DOĞUYOR

Yunanlılar Dedeağaç'dan çekildikten sonra Batı Trakya'nın idare şeklini kesin olarak açıklamanın sırası gelmişti. Daha önce 23 Eylül 1913 tarihinde verilmiş karar gereğince, muvakkat hükümetin Batı Trakya Devleti olarak istiklali ilan edildi. Başkanlığına da Süleyman Askerî Bey seçildi.[1] Yukarıda isimleri kaydettiğim yönetim heyeti de yerlerinde ve görevleri başında kaldı.

Yeni devletin siyah, beyaz ve yeşil renkli bayrağı Batı Trakya'nın büyük küçük bütün şehirlerinde büyük törenlerle resmî binalara çekildi, halkın sevincinin hududu yoktu.

Batı Trakya Bağımsız Hükümeti'nin bayrağı

Yeni devletin idaresi için Osmanlı İmparatorluğu'nun yürürlükte olan kanun ve tüzükleri aynen kabul olundu. Yalnız can ve mala, ırz ve namusa tecavüz edenler, 'çeteler kanununa göre' ölüm cezasına çarptırılacaklardı.

'Gümülcine Livası Ahâli-i Mazlumesine' başlığı altında bir bildiri yayınlandı.[2] Bu resmî bildiride özetle şeyle deniliyordu:

> Bulgarların Türklerimize karşı şeni zulümlerinden sabrımız tokendi.[3] Sıcakta ve kucakta bulunan masum halkı kurtarmak azmi ile Batı Trakya'yı işgal etmek zorunda kaldık. Fakat günün siyaseti yüzünden Osmanlı Hükümeti bu hareketimizi uygun bulmadı, bizi menetmeye kalkıştı. Şimdi de geri dönmemizi emretmektedir.
>
> Başta Rusya olmak üzere onun taraflısı bazı hükümetler, yaptıklarımızı mütareke hükümlerine aykırı bulmaktadırlar.
>
> Halbuki burada bıçak altında can vermiş ve vermekte olan Türklerimizin 'hayat ve ismetleri' hiçbir taraftan siyanet ve emniyet altına alınmış, kefalete bağlanmış değildir. Buna fikir yoran da yoktur. Bugünden itibaren geçici hükümetimizi 'Garbî Trakya Hükümet-i Müstakillesi'ne çevirerek istiklâlimizi ilan ediyoruz.

Her tarafta yayınlanan bu bildiriden sonra, Türkiye'deki elçileri yoluyla yabancı devletlere de bir nota verilmiştir.

Belgeler kısmında klişesini ve tam metnini bulacağınız[4] bu nota ile Bulgarların zulmünden örnekler gösterilerek halkı, silahları ile korumak, İslamı, Hıristiyanı eşit haklarla idare etmek amacıyla müstakil bir hükümet kurdukları bildirilmiştir.

Ayrıca Bâbıâlî'ye de uzun bir ayrılık ve veda mektubu sunulmuş, birer sureti de Başkumandanlığa, Onuncu Kolordu Kumandanı Hurşit Paşa'ya ve Enver Bey'e gönderilmiştir.

Mektupta neden, "Manevi rabıtalarını keserek müstakil hükümet kurdukları," gerekçe mahiyetinde anlatıldıktan sonra:

"Yeni devletin sınırlarımı, Mesto-Karasu'dan Akdeniz kıyılarını takip ederek Dedeağaç'a, içeriden Enez hududuna ve diğer taraftan da Sofulu, Dimatoka dolaylarından Ortaköy'ün köprüsüne ve eski Bulgar sınırına, oradan Kırcaali ile Aydoğmuş eski sınırlarından geçerek Makas Boğazı ve eski sınırlar boyunca çizildiği," söylenilmiş, "Bugünden itibaren bu sınırlardan içeri ve dışarı pasaportsuz gidip gelenlerin mes'ul olacakları," bildirilmiştir.

Şimdiye kadar Osmanlı ordusundan gönüllü kuvvetlere katılmış er ve subayların geri dönmeleri isteğine karşı da:

"Arada devletler hukuku gereğince yapılmış bir antlaşma olmadığından red cevabı" verilmiştir.

Bütün bunlardan başka, günün en önemli meselesi olan Bulgarlar ile siyasi münasebet hakkında ise:

"Bizzat Batı Trakya Hükümeti ile Bulgar Hükümeti arasında barış kararlaşıncaya kadar muhasama devam edecektir," denilmiştir.

Görülüyor ki yeni hükümetin tutumu ciddi ve azimlidir. Rumeli elden çıktıktan sonra Avrupa kıtasında kalan topraklarımızın umumi ve özellikle Doğu ve Batı Trakya'sının yaşama, ilerleme ve emniyeti bakımından nisbeten tabiî denilebilecek sınırı çizilmiş ve elde edilmiş; Bâbıâlî ile münasebetlerinde müstakil bir devlet sıfatı ile ve eşit haklarla münasebette bulunmak istenilmiştir.[5]

Ancak Bâbıâlî memnun değildir. Bulgarların şikâyetleri üzerine büyük devletlerin kendi hesap ve çıkarlarına göre yaptıkları demarş ve baskılardan endişededir.

YUNANLILARIN YENİ TRAKYA HÜKÜMETİNE ANLAŞMA TEKLİFİ VE YARDIM VAADİ

Dedeağaç alındıktan ve Batı Trakya Müstakil Hükümeti kurulduktan sonra Yunanlılar yeni komşuları ile temas aradı; bu belki bir yoklama idi. Dedeağaç kısmında bahsettiğim Yunanlı Foti Stefanopulos tekrar sahnede göründü. Teklifleri esas itibarı ile kabul olunduğu takdirde en yetkili adamlarının gelip yeni hükümetle müzekereye başlayacağını söyledi. İleri sürülen teklifleri aşağıda yazdığım şekilde beş maddeden ibaretti:

1-Batı Trakya Devleti'ni ve istiklâlini tanıyacaklar ve hemen tasdik ederek en ileri yardımda bulunacaklar.

2- Dostluk antlaşması kabul edilirse şimdiden bir kısım silah ve ödünç para yoluyla yardım yapacaklar. (Verecekleri silahlar Osmanlı ordusundan 'iğtinam edilmiş' –alınmış– mavzer tüfenkleridir.)

3- Selâha doğru gidilip Batı Trakya Hükümeti tasdik olunduğunda ilk

iş olarak ordısunu, Selânik depolarından, sandıklar içinde yepyeni Osmanlı ordusundan iğtinam olunmuş[6] mavzer tüfenkleri ile teçhiz etmeyi taahhüt ederler.

4- Yine Osmanlı ordusundan alınmış bir kısım top, mitralyoz ve kullanılmamış Osmanlı askerî elbiseleri verilecek.

5- Bulgar askerleri tarafından bir taarruza uğranılacak olursa gönüllü olarak yardımcı asker ve erzak verilecek, ancak ne sayıda gönüllü kabul edileceği şimdiden bildirilecek.[7]

Batı Trakya Hükümeti bunları ne red, ne de kabul eder görünmemiş, ileride bu değerli dostluktan faydalanmayı ihmal etmeyeceğini söylemekle yetinmiştir.

Bu okuduklarımızdan, Yunanlıların Bulgarları Batı Trakya'dan uzaklaştırmak için, Gümülcine'de yeni kurulan hükümeti desteklemek istedikleri anlaşılmaktadır. Yunanlılar, Bulgarlardan çok çekiniyorlardı. İşlerine yarayabilecek, askerî ve siyasi alanda kendilerine yardım sağlayacak kuvvet arıyorlardı. Mahmut Şevket Paşa zamanının da Bâbıâlî ile anlaşmak için teşebbüste bulunmuşlardı.

Yunan Başvekili Venizelos, Yanya'da esir düşen Esat Paşa ve kardeşi Vehip Bey (Paşa) ile görülşmüştü. Bâbıâlî'nin bundan haberi vardı.[8] Hatta Halil Menteş'in Yunanistan'a gitmesi dahi münasip görülmüştü. Fakat Halil Menteş Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'yı ziyaret ederek:

Balkan devletleri arasındaki ittifak bozulmak üzeredir. Tabiî aralarında çıkacak savaşta, bizden arslan payını alan Bulgaristan aleyhine Yunanistan ve Sırbistan birleşeceklerdir. Bulgaristan bu iki devletle birden savaşmaktan çekinmez, ancak biz de Bulgaristan aleyhine savaşa girersek bu devlet mahvolur. Onun için, benim hükümetin temsilcisi olarak Atina'ya gitmemi Yunanistan istismar edecek ve bununla Bulgarları korkutmak isteyecektir. Biz hareket serbestliğimizi kaybedeceğiz,

demişti. Bunun üzerine Paşa da kendisine hak vermiş:

Bunu ben de düşünmüştüm. Fakat Sait Halim Paşa'ya kapılmıştım. Şimdi ilk fikrine dönüyorum. Siz gitmeyiniz, Vehip Bey gizlice ve yalnız gitsin,

emrini vermişti. Şimdi de Bâbıâlî'de, Balkanlılar arasına Romanya da girerek savaş başladıktan ve Bulgarlar zayıf düştükten sonra onunla barış yaparak Edirne'yi kurtarmak fikri ilerlemişti.

İleride göreceğiz, Bulgarlarla anlaşmak ve fazla dostluk yapmak, Osmanlı Hükümeti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Üçlü İttifak manzumesi (Almanya-Avusturya-İtalya bloku) içinde birleşmelerine yol açacaktır. Çünkü Bulgarların politikası bu istikamette inkişaf edecektir. Yunanlıların siyasetleri ise Üçlü İtilaf'a (İngiltere-Rusya-Fransa) yönel-

miş bulunmaktadır ve bu böylece devam edecektir.

Şu halde Osmanlı Devlet adamları hislerinden ve elde etmek istedikleri maddi faydalardan fedakârlık edip Bulgarların yerine Yunanlılarla bir politika yolculuğu yapmış olsalardı Birinci Dünya Savaşı badiresinde kendileri için emniyetli denebilecek siyasi bir durum elde edilebilir miydi? sorusu hatıra gelmektedir.

Bulgarlarla, eski müttefikleri ve yeni düşmanları ile aralarının açıldığı ve savaşın başladığı sırada bir anlaşmaya varmanın hatalı bir politika olduğunu ileri sürmeme rağmen diyeceğim ki, hayır!... felâketli sonuç değişmezdi. Değişmesi için ancak birinci derecede İngiltere'nin Rusya'nın ve onların peşinde giden Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhindeki paylaşma siyasetlerinden vazgeçmeleri gerekirdi. Daha sonra bunun komanterini [yorumunu] yaptığım zaman vereceğim vesikalar bu gerçeği gösterecektir sanırım.

Her ne ise, o zamanın Osmanlı Hükümeti; Yunanlılara tercihen Bulgarlarla görüşüp anlaşmayı politikasına daha uygun bulmuştur. Bunun için de Cemal Bey'e (Paşa) Bulgarlarla görüşüp çıkar bir yol bulmak görevi verilmiştir. O da Batı Trakya sevdasından vazgeçilmesi taraflısı idi.

BATI TRAKYA'NIN BULGARLARA BIRAKILMASI MESELESİ VE ETRAFINDAKİ OLAYLAR

Batı Trakya Hükümeti, esas programında ifade ettiği gibi, elde ettiği yerlerde yerleşmek, idare etmek ve bizzat Bulgarlarla anlaşıp barışı sağlamak emelinde idi.

Reisleri Süleyman Askerî Bey barışı sağlamak için Sofya ve İstanbul ile temaslara başlamıştı; bu uğurda ellerinden geleni yapmak istiyorlardı. Diğer taraftan Osmanlı ordusundan subaylar ve idealist gençler yeni hükümette görev almak arzusunu gösteriyorlardı. Hatta ordudan bazıları topları, mitralyözleri ile takım halinde yeni hükümetin hizmetinde bulunmak için müracaatta bulunmuşlardı.

Burada yeni bir hayat içinde ilerleme hevesi uyanmış görünüyordu. Bu akım gereken uzmanlarla kuvvetlendirilidği takdirde daha düzenli, serbest bir idare kurmak istidadı belirmişti. Ve nihayet vatanın bir parçası kurtarılmış olacaktı.

Askerî bakımdan da durum müsaitti. Savaştan bitkin bir halde çıkmış Bulgarların, mevcut kuvvetleri atarak burayı yeniden ele geçirebilmeleri çok zordu. Şartlar Batı Trakya'nın lehinde görünüyordu.

İstanbul'daki hava ise başka türlü esiyordu. Daha önce yazdığım gibi Edirne'de kalmayı kolaylaştırmak için vaktiyle büyük devletlere verilen notanın etkisi altında Bulgarlarla anlaşmak, hatta daha ileriye giderek,

yalnız normal münasebet kurmaktan ziyade ittifak antlaşması imzalamak peşinde koşuyorlardı; Yunanlıların bilinen taşkınlık ve taşmak politikalarına karşı böyle bir hareketin gelecek için emniyet tedbiri olacağını düşünüyorlardı.

Cemal Bey (Paşa) yetkili Bulgar şahsiyetleri ile görüşerek bu düşüncenin öncülüğünü yapacaktı. Gizli olarak işe başlamıştı. Ancak Batı Trakya'dakilerin de kandırılması, hiç olmazsa Bulgar işgal kuvvetlerine karşı koymalarının önlenmesi gerekiyordu.

İSTANBUL MUHAFIZI CEMAL BEY DEDEAĞAÇ'DA

Kuşçubaşı Eşref, Dedeağaç'da teftişte bulunuyordu. Demiryolu telefonu ile Cemal Bey'in kendisini aradığı haberi verildi ve karşı karşıya görüşmeleri temin olundu. Cemal Bey, "Mühim ve acele bazı hususlar hakkında sizlerle görüşmek isterim," dedi.

Eşref de, "Buyurunuz, Dedeağaç'a kadar bir parlamenter sıfatı ile teşrifiniz muvafık olsa gerek," cevabını verdi.

Cemal Bey hararetli olmayan bu kabul cevabından irkildi. Fakat, "Peki iyi," demekten kendini alamadı.

Kuşçubaşı, Cemal Bey gelinceye kadar Gümülcine'de bulunan Süleyman Askerî Bey'le görüşmek fırsatını buldu ve emirlerini aldı; Askerî Bey'in verdiği emre göre:

"Cemal Bey, görüşmek istediği şeyler birer madde halinde Kuşçubaşı'ya söyleyerek, Dedeağaç'dan içeriye girmesine, Batı Trakya'da bulunanlardan kimse ile serbest görüşmesine müsaade edilmeyecek; parlamenter şeklinde kabul edildiğinin kendisine söylenilmesi iyi olmuştu."

Cemal Bey, yanında kurmay Binbaşı Sabit Bey olduğu halde Dedeağaç'a geldi. Söze şöyle başladı:

> Edirne üzerine yürüyüşünüzde, Bulgaristan içine 'velev kendi kararınızla da olsa' yaptığınız akınlarda büyük hizmetleriniz görülmüştür. Takdir ve tahsin ile kabul ediyoruz. Bakınız, Midye-Enez hattına rıza göstermişken bugün Edirne'yi geri aldık. Londra Antlaşması'ndaki imzalarımızı yırttık. Şimdi Bulgarlarla başbaşa görüşmek muvaffakiyetini elde ederek diğer devletlerin müdahalesini önlemiş bulunuyoruz. Fazla naz âşık usandırır. Edirne'yi bize verecekler, biz de Batı Trakya'yı onlara karşılık vermiş olacağız. Belki ile değil, bir de dostluk temin edeceğiz. Belki ittifak!..

Kuşçubaşı verdiği cevapta, "Naz ve şımarıklık olmadığını, yüzde seksenbeşi Türk olan bir bölge halkının düşman elinde esir olmaması için çalıştıklarını, Edirne meselesinde bildiğimiz tereddütleri, geçiren korkuları anlattıktan sonra, sözlerim şahsi mütalâamdır. Meselenin halli Batı

Trakya Hükümeti'nin kararına bağlıdır," dedi. Cemal Bey, Süleyman Askerî Bey'le görüşmek arzusunu gösterdi. "Onun da kesin olarak birşey söylemeye yetkisi yoktur, arzularınızı not ettiriniz biz arzederiz," cevabı ile karşılaştı. Bundan sonra İstanbul Muhafızı, vaktiyle Bağdat'da vali ve kumandan iken yanında bulunduğu Yüzbaşı Cemil Bey'i aramış, onunla telgrafhane telefonu ile görüştürülmüştür.

Aralarında konuşma şu şekilde olmuştur:

– Alo, Cemil, ben Cemal'im.
– Hangi Cemal?
– Bağdat'daki eski kumandanın ve Vali Cemal'im.
– Anlıyorum, hoş geldiniz beyefendi... Şimdi neredesiniz ve nereden telefon ediyorsunuz?
– Dedeağaç'tan...
– ... Yani Batı Trakyamızdan mı?
– Evet, misafirinizim. Sizler mukaddes vazifenizi fazlasıyla yaptınız. Bulgarlarla sulh hazırlığındayız. İnşallah yakında sizleri de geri aldıracağız.
– Beyefendi, bu ve bu gibi eylerde selâhiyet sahibi değilm. Başımızdaki Trakya Hükümeti'yle görüşürsünüz. Ben, sizi de Trakyamıza hizmete geldiniz diye sevinmiştim.

Görüyorsunuz ki, Batı Trakya'da Cemal Bey hararetli bir surette karşılanmıştı.[9]

Cemal Bey (Paşa) bu Batı Trakya gezisine hatıratında önemli yer ayırmıştır. O da ayrı bir görüşdedir; ve ifadesi de başkadır. Bunu da, olayları olduğu gibi okurlarıma aksettirmiş olmak için aynen kaydediyorum. İstanbul Muhafızı diyor ki:

Süleyman Askerî Bey'in mesai arkadaşlarından birçokları, hükümetin taahhütlerine rağmen Batı Trakya Muvakkat Hükümeti'nin devamını arzu ediyor ve Bulgar işgaline karşı mukavemet emelinde bulunuyordu. Halbuki Osmanlı Hükümeti Batı Trakya bölgesinin hiçbir mukavemete uğramaksızın Bulgar kıt'aları tarafından işgal edilmesine fiilen yardım edeceğini taahhüt etmişti. Ona mukabil Bulgarlar Batı Trakya Müslümanları için faydalı olacak pek çok şeyler taahhüt etmiş ve haklarında hiç bir zulüm ve takipte bulunmayacağını ve derhal umumi af ilan edeceğini vaad eylemişti. Müslüman halkın şimdi Bulgar işgaline karşı silahlı mukavemet göstermesi hiçbir fayda temin etmemekle beraber, aksine Bulgarlardan kendileri için elde etmeye muvaffak olduğumuz pek çok siyasi ve idare menfaatleri kaybetmelerine sebep olurdu.

Arkadaşları arasında başgösteren mukavemet arzusunu değiştirmeye muvaffak olamayan Süleyman Askerî Bey bir mektupla İstanbul'a müracaat etti. Mektupta diyordu ki: 'Arkadaşlarım üzerinde pek büyük bir itimadı ve şiddetli bir manevi tesiri haiz olan İstanbul Muhafızı Cemal Bey hemen buraya gönderilerek, hükümetin görüş ve taahhütlerinin sebep ve derecesi hakkında bir açıklama yapılmayacak olursa, Bulgar kıt'alarının huduttan Batı Trakya'ya hareketi sırasında

mukavemet görmesi ve binaenaleyh kan dökülmesi muhakkaktır.

Mektubun gelmesinden henüz dört, beş saat geçmeden Süleyman Askerî Bey İstanbul'a geldi. Hariciye, Harbiye ve Dahiliye Nâzırlarının müzakereleri neticesinde benim Gümülcine ve İskeçe'ye kadar giderek oradaki zevatı kandırmaya çalışmaklığım karar altına alındı.

İstanbul'dan Edirne, Dimatoka, Dedeağaç yoluyla Gümülcine'ye ve oradan İskeçe'ye gittim. Bir gün sonra bana iltihak eden Süleyman Askerî Bey'le beraber Trakya icra kuvvetleri kumandanları ile görüştüm. Bulgarların Batı Trakya'yı işgalleri hakkında birçok şartlar kararlaştırdık. Bunları doğruca Bulgar generallerine yazdım. Mezkûr şartlar tamamen kabul olunarak işgal hareketi başladı. Ben de bir hafta sonra İstanbul'a döndüm.[10]

Okuduğumuz bu bilgi ve açıklama üzerine ben hemen şunu kaydetmek ihtiyacını duydum: Kısa bir süre sonra Cemal Bey başka bir vesile ile hatıratında (s. 66), aynen:

Bir taraftan Bulgarlar gerek sulh muahedesi hükümlerine, gerek şifahî bir çok vaatlerine rağmen Batı Trakya İslam ahâlisi hakkında zulüm işlemeye başlamışlar. Pomakları zorla Hırıstiyan etmeye teşebbüs etmişlerdi,

diyecektir. Yani Bulgarların vaatleri kağıt üzerinde kalmıştır.

Kuşçubaşı Eşref Bey'e gelince: Bana dosya halinde verdiği hatıratında, İstanbul Muhafızı'nın eski ve yeni harflerle çıkan hatıralarını okuduğunu söyleyerek Cemal Bey'in (Paşa) Batı Trakya meselelerine ait görüşleri üzerinde uzun uzun durmakta, sonunda saygı duyduğunu söylediği bu zâtın mütalâalarında ve hafızasında yanıldığını ısrarla iddia etmektedir.

Yukarıda işaret etmiştim. Yürütülecek politika hakkında sorumlu devlet adamları arasında tam fikir birliği yoktu. Edirne'nin geri alınmasında ısrar edenler Batı Trakya'nın tampon bir memleket olarak elde kalması hususunda aynı cesareti, aynı azmi gösteremiyorlardı.

Derler ki, "Yağmur yağdığı zaman iki taraf da çamur olur." Bu söz karşı karşıya bulunan iki hasım ordu için söylenmiştir. Siyasette de böyle olması, muhakeme ve mütalâaya esas teşkil etmesi gerekir. Halbuki Osmanlı devlet adamları yalnız kendi cephelerindeki çamurları, zorlukları görüyorlardı, karşılarındakilerin durumundan habersizdi. Bu çeşit hareket Bâbıâlî'nin yüzyıllardan beri geleneği haline gelmişti; çok zaman çekingen, haklarından feragatli, bazı kere de atılgan olurlardı. Ortasını bulmak, düzenli millî bir politika içinde kalmak yok gibi idi.

Bu geleneğe bağlı diyebileceğimiz hareketin bir örneğinden Bulgar Dışişleri Bakanı Geşof bahsetmektedir. Bulgar devlet adamı diyor ki:

Eğer Osmanlı Hükümeti Batı Trakya'da kurulan yeni hükümeti kendi eliyle yok etmiş olmasa idi büyük devletler bu tampon devleti kesin olarak tanıyacaklar ve

Türkler Balkanlar'dan çıkmamış olacaklardı. Biz bu sonuçtan endişe ettik. Fakat Osmanlı Devlet adamları, özellikle Cemal Paşa bize, bizden daha çok hizmet etti.[11]

Demek ki zamanın diplomasisi iyi çalışamamış, realiteyi görememiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir E. Grey de, Edirne'nin kurtarılması münasebeti ile bir demecinde çok dikkate değer şu sözleri söylemiştir:

Yüzyıllardan beri ilk defadır ki Osmanlı Devleti elden çıkardığı bir ülkesini, (Edirne'yi) askerî zaferi ile ve Avrupa'nın karar ve baskısına rağmen geri almıştır.[12]

Bu da yerinde direnmenin, hesaplı irade kuvvetinin sağladığı başarının delilidir.

İSTANBUL'DA TEMASLAR, BATI TRAKYA BULGARLARA BIRAKILIYOR, İZLENEN YENİ POLİTİKA, BULGAR DOSTLUĞU

Cemal Bey'in ziyareti sırasında karşılaştığı soğuk kabulden hemen sonra Batı Trakya Hükümet üyelerinden biri, müzakere için İstanbul'a çağrılmıştı. Bu daveti yapanların başında Talât ve Enver Beyler bulunuyordu. Kuşçubaşı Eşref gönderildi.

Eşref, ilk önce Enver Bey'i evinde ziyaret etti. Aralarındaki görüşmeden ziyaretçinin edindiği intiba' –onun deyimiyle– elimdi. Enver Bey hükümetin düşüncesi olarak kendisine şunları söylemişti:

Yeni kurulan hükümet ortadan kalkıyor. Batı Trakya Bulgarlara bırakılıyordu. Buna karşılık Bulgarlar da Edirne sevdasından vazgeçiyor, (daha önce yazmış olduğum antlaşma ile Bulgarlara bırakılan) Edirne tekrar Osmanlı sınırları içinde kalıyor, Midye-Enez hattı tarihe karışıyordu. Bâbıâlî vak'ası 'Edirne'yi vermeyiz' iddiasıyla yapılmıştı. Şimdi bu söz yerine getirilmiş oluyor, hükümetçe bu kadarı yeter görülüyordu.

Enver Bey'den bu haberi alan Batı Trakya delegesini ertesi gün Talât Bey kabul etti. Görüşmeye Enver Bey de katıldı. Yukarıda hükümetin düşüncesi olarak söylendiğini yazdığım sözler tekrarlandıktan sonra:

"Batı Trakya'yı Bulgarlara terk etmeye mecburuz," denildi. Tabiî bu arada iltifatlı sözlerle delege yumuşatılmak istenildi. Kuşçubaşı hatıratında bundan bahsederken:

"Beni tatmin için çalışıldı. Fakat yumuşamasaydım elden ne gelirdi?" demektir.

Talât Bey Merkez-i Umumi'de, kâtiplerden Cafer Bey'in odasında Kuşçubaşı ile başbaşa tekrar görüştü. Bu görüşmede 'gönül almanın' esas ol-

duğu şüphesizdi. Fakat 'mahrem' kaydı ile günün siyasetinin ana hatlarını, gelecekte izleneceğini de söyleyerek, kendisine izah etti:

Bugünkü devlet adamlarının duygu ve vatansevrelik bakımından sıfırın altında olmadıkların anlattı; geçici bir zaman için sükûnetle hazırlanmak zorundayız. İngiltere'de inşa ettirilmekte olan dretnotlarımız elimize geçsin... bekleyelim, kuvvetlenelim. Yunanlılarla halledeceğimiz meseleler vardır. Sizin başarınız bize yalnız Edirne'yi değil, Bulgar dostluğunu da kazandırmıştır, belki ittifakını da... Silahlarınızı saklayacaksınız. Bugün için söz kalemin ve diplomasinindir. Batı Trakya, umumi selâmetimiz namına antlaşma gereğince Bulgarlara bırakılmıştır; maalesef teslim olunacaktır, hükümetin kararı kesindir,

dedi. Özetle anlattığım bu sözler, gelecek için izlenecek politikanın istikametini göstermektedir. Bulgar dostluğu, -mümkün olduğu takdirde-ittifakı, az sonra anlatacağım şekilde kazanılarak Yunanlılarla hesaplaşmak veya Yunanlıların bilinen, Türkiye lehine genişlemek emellerine set çekmek arzusu ön plana geçmiştir.

BÖLÜM 10

BULGAR, YUNAN VE SIRP BARIŞ MÜZAKERE VE ANTLAŞMASI

Bulgarlar Edirne meselesinde, Avrupalı büyük devletlerden, umdukları yardımı görmeyince doğrudan doğruya Bâbıâlî ile anlaşmak yolunu tutmuşlar, havayı anlamak üzere eski politikacılardan Neçeviç'i İstanbul'a göndermişlerdi. Arkasından Bulgar resmî delegeleri de geldi. İstanbul'da müzakerelere başlandı (8 Eylül 1913).

Bulgar Başdelegesi, General Savof'du; diğer delegeler de Bulgar Elçilerinden Tuşef ve Neçeviç'di. Osmanlı delegeleri de Dahiliye Nâzırı Talât Bey'in başkanlığında Bahriye Nâzırı Çürüksulu Mahmut Paşa ile Şûra-yı Devlet Reisi Halil (Menteş) Bey'den ibaretti. Heyetin tabiî maiyetleri, uzmanları ve müşavirleri vardı. Bunlar arasında İstanbul Muhafızı Cemal Bey de askerî müşavir olarak bulunuyordu.

Barış konferansı 29 Eylül 1913'de sona erdi ve antlaşmayı imzaladı. Buna göre Batı Trakya Bulgarlara bırakılıyordu. Diğer taraftan Midye-Enez çizgisi ortadan kalkıyor, Edirne, Kırklareli Osmanlı sınırları içinde kalıyordu. Yeni sınır Karadeniz'den Rezva suyunun ağzından başlayıp eski sınırdan 50 km. kadar güneyde Kırklareli ve Edirne'nin otuz kilometre kadar kuzeyinden geçmektedir. Dolayısıyla kuzeyde Bulgar'a bazen 50 km'yi bulan genişlikte bir toprak şeridi bırakılmıştır. Batıda sınır Cesri Mustafa Paşa'yı, Bulgara bırakarak onun doğusundan güneye inmekte, Meriç'i batısında 25-30 km. kadar genişlikte bir şeridi Osmanlıda bırakarak, Sofilo'nun kuzeyinde Meriç'e ulaşmaktadır. Oradan Ege Denizi'ne kadar Meriç boyunca gitmektedir.

Bulgarlardan sonra Yunanistan'la Atina'da, Sırbistan ile İstanbul'da

ayrıca birer barış antlaşması imzalanmış, bu devletlerle normal münasebet kurulmuştur.[1]

BULGARLARLA GİZLİ İTTİFAK MÜZAKERELERİ, SİYASİ DÜŞÜNCELER

Yukarıda anlattığım barış müzakeresi devam ettiği sırada Bulgar başdelegesi söz almış, dikkati çeken yeni bir teklifte bulunmuştu. Bu teklifi, ileride bahsedeceğim Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgarlarla yapılan ittifakın başlangıcı sayılacağından burada ele almayı faydalı buldum. Bize, bu konuya ait safhaları göstereceği gibi tarafların mantaliteleri hakkında da bir fikir verecektir. General Savof diyordu:

> Efendiler, rica ederim. İşimizi çabuk bitirelim de asıl önemli olan diğer işimize başlayalım. Ben buraya iki metre fazla toprağın Bulgaristan'da veya Türkiye'de kalmasını müzakere için gelmedim. Gelişimin sebebi yıllardan beri arzu ettiğim bir emelin elde edilmesidir. Türk-Bulgar ittifakından bahsetmek istiyorum. İşte ben bu işi temin için geldim.[2]

Generalin bu sözlerine diğer delege arkadaşları da başlarını sallayarak tasvip işareti veriyorlardı.

Bulgar generali, teklifi üzerinde duruyordu. Müzakerelerin sonlarına doğru yapılacak ittifakın taraflara sağlayacağı büyük faydaları sayıp Osmanlı delegelerinin bu konu üzerine dikkatlerini çekmeye çalışıyordu.

Nihayet Sadrazam Sait Halim Paşa ile Talât ve Halil Beyler arasında 'taarruzî ve tedafüî' [saldırıya ve savunmaya dayalı] gizli bir ittifakın yapılması için General Savof ile İstanbul Muhafızı ve konferansta askerî müşavir Cemal Bey'in görüşmesine karar verildi.

İşin gizli kalmasını sağlamak için Bulgar generali istirahat için hükümetin misafiri olarak Büyükada'da bir otele yerleşecek, Cemal Bey de Necmettin Molla'nın köşkünde kendisine bir ziyafet verecek, yemek sonunda ikisi bir odaya çekilip ittifakın esâslarını görüşeceklerdi. Böyle yapıldı. Hazırlanan 'tecavüzî ve tedafüî' ittifakın müsveddesi Şişli'de Cemal Bey'in evinde toplanan bir heyet tarafından gözden geçirildi. Gizli toplantıda Talât, Halil, Cemal Beylerle, general Savof, Bulgar delegesi Tuşef –sonraları İstanbul'da elçi– bulunuyordu.

Hazırlanan antlaşmanın tedafüî (savunma) esası, antlaşmayı imza eden iki devletten birinin, Balkan devletlerinden en az ikisi tarafından tecavüze uğradığı takdirde diğerinin bütün gücüyle kendisine yardım etmesinden ibaretti. Tecavüz (saldırrna) esasına gelince: Antlaşmayı imza eden iki devletten biri, Balkan devletlerinden birine karşı, diğer tarafın muvafakatını almak şartıyla tecavüzî bir harekette bulunur ve bu hareket so-

nunda diğer bir Balkan devletinin daha tecavüzüne uğrarsa, diğer tarafın kendisine yardım etmek zorunda kalacağını ihtiva ediyordu.

Fakat taraflardan biri herhangi bir Balkan devleti ile yalnız başına harp etmeye mecbur olduğu takdirde, diğer taraf müttefikine karşı tarafsızlık durumunu muhafaza edecekti.

Böyle bir ortak savaş sonunda elde edilecek toprak menfaatlerinin bölüşme şekline gelince:

Bulgarlar Kavala, Drama çevresini ve Dedeağaç limanını Osmanlı Devleti'ne vereceklerdi. Bulgarlar bir taraftan Karasu'ya, Ustrumca'ya kadar sınırlarının genişletecek olurlarsa Osmanlı Hükümeti Meste karasuyuna kadar bütün Batı Trakya'yı alackatı. Bulgarlar Selânik limanını, Karaferye ve Vodine yönlerini işgal ederlerse Osmanlı Hükümeti de Strumca karasuyuna kadar ilerleyecek ve adı geçen şehirle Kresne Boğazı'na kadar çıkacak olan sınırı Nevrekop'la Razlık arasından geçerek eski Ropcoz ilçesi Osmanlı'da kalmak üzere Dumpat mevkiinden eski Osmanlı-Bulgar sınırına varacaktı.

Bu surette hazırlanmış olan protokol hiçbir taahhüt mahiyetini taşımamak şartıyla taraflarca parafe edilmişti.

General, parafe edilmiş ititfak antlaşması müsveddesini alıp Sofya'ya gitti. Burada bir hafta, on gün içinde hükümetle müzakere ve kralın da muvafakatini aldıktan sonra İstanbul'a dönecekti ve yahut İstanbul elçileri Tuşef'e gönderecekti. Fakat aradan haftalar geçtiği halde bir ses çıkmıyor, elçi de bir şey söylemiyordu. Bâbıâlî de Bulgar dostluğuna, ittifakına önem vermekte devam ediyordu.

Sofya Elçiliği'ne İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Kâtibi Fethi Bey (Okyar) atandı. Daha sonra da Mustafa Kemal (Atatürk) ataşemiliter olarak Sofya'ya gönderilecekti. Fethi Bey Bulgarlarla bir ittifak antlaşması üzerinde çalışıldığını biliyordu ve taraftardı. Zaten Yunanlılara karşı Bulgarları kazanmak, o zamanki iktidarın ana siyaseti haline gelmişti.

Yeni elçi, General Savof'la parafe edilmiş ittifak antlaşmasının akıbetine öğrenmeye çalıştı. Bulgar Hükümeti'nden bütün teşebbüslerine cevap almak imkânını bulamadı. Ayrıca vaad ve taahhütlerine rağmen Batı Trakya'daki Müslümanlara zulüm etmeye de başlamışlardı. Bu iki yüzlü politikaya son vermek gerekiyordu. Nihayet Talât ve Halil Beyler Bulgaristan'da küçük bir kasabada Bulgar Başvekili Radoslavof ile Dışişleri Bakanı İgnatief ile buluştular. Bulgarlar, Müslüman ahâliye karşı daha şefkatli davranacaklarını vaad ettiler, ittifak antlaşması için de yakında İstanbul'a özel bir delege göndereceklerini söylediler ve dedikleri gibi hareket ettiler. 1913 yılı Aralık ayında Bulgar Genelkurmay Başkanlığı İkinci Reisi (daha sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında Bulgar Orduları Başkumandanı olacaktır), Albay Zakof yeni bir teklifle İstanbul'a geldi. Bulgarlara göre, Ustrumca karasuyuna, Manastır ve Ohri'ye kadar olan

Makedonya toprakları kendileri tarafından işgal olunmadıkça Dedeağaç limanını vermeyecekler, ancak Selânik'i aldıkları takdirde Karaağaç limanına kadar toprakların Osmanlı Hükümeti'ne geçmesine razı olacaklardı.

Arada yeniden müzakere başladı. İttifak antlaşması iki tarafın da kabul edebileceği şekle konuldu. Albay Zakof yeni antlaşma müsveddesiyle Sofya'ya döndü. Fakat imza edilmesi uzadıkça uzadı. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı zaman yeni şartlar dahilinde ittifak yapıldı, ileride okuyacağız.

DEVLETLERİN SON ZAMANLARDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA KARŞI POLİTİKALARI, BALKAN MESELESİ, KISA BİR TARİHÇE

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1683 yılı İkinci Viyana Muhasarası'ndaki başarısızlığı ile başlayan gerileme devrinden beri Batı tarihçilerinin ele aldıkları 'Şark meselesi', 1878 Ayastafanos ve Berlin antlaşmalarıyla, üzerinde daha önemle durulan, bir konu haline gelmişti.

Osmanlı imparatorluğu'nun çeşitli sebeplerle ve gün geçtikçe zayıflaması; diğer taraftan Rusya'nın kuvvetlenerek siyasi ihtiraslarının artması; İmparatorluğa bağlı bölgelerde milliyet akımlarının gelişmesi karşısında 'Şark meselesi' Osmanlılar aleyhinde kullanılan tehlikeli bir silah olmuştu. Siyaset aleminde devletin adı –bilindiği gibi– 'hasta adam'dı. 'Hasta adamın' mirasını paylaşmak için gösterilen gayret ve çekişmeler arasında Balkan milletleri bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Bu küçük devletlerin elde ettikleri ile yetinmeyerek genişleme arzuları ve arkalarındaki büyük devletlerin birbirleri ile rekabetleri 'Balkan meselesini' devamlı surette ayakta tutuyordu.

Bu suretle Balkanların Osmanlı İmparatorluğu için olduğu kadar, Avrupa için de, içinden çıkılması güç bir politika halini alması 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ile başlamış ve 1914 yılına, yani Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. 1877-1878 Rus Savaşı arifesinde büyük devletlerin, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kaynaşmaya başlayan Balkanlıların durum ve tutumları genel çizgileri ile şöyle idi:

Rusya: 1854-56 savaşından ve 1856 Paris Kongresi'nden beri Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikam almak için fırsat kollamaktaydı.

Başka bir yerde söylediğim gibi Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerden biri olan Fransa'nın 1870'de Prusya'ya yenilmesi üzerine Concert Avrupa'daki mevkiinin sarsılması ve antlaşmanın, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü prensibini müşterek teminat altına alan hükümlerini de zayıflatmıştı.

Rusya kuvvetlendiği günden beri başlıca gayesini teşkil eden İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirmek emelinden vazgeçmiş değildi, ancak –şimdiye kadar yaptığı gibi– tek başına hareket ederek savaş ile toprak kazanmanın zorluğunu da anlamış bulunuyordu. Balkanlardaki milliyetçilik akımları doğrudan doğruya ilhak yolunu kapamış olduğu için de Balkan siyasetinde bir değişiklik yapmıştı. Balkanlar üzerindeki nüfuzunu bu bölgede ileride kendi himayesi ve hâkimiyeti altına alacağı muhtar veya bağımsız devletler yolu ile gerçekleştirmek istiyordu.

Sultan Mecid zamanında, 1856 Islahat Fermanı'nın uygulanması meselesi, Ruslara sık sık Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmak fırsatını vermekte, bunun yanında önce bir kültür hareketi olarak başlayıp 1856'dan sonra Rusların teşvikiyle 'bütün Slav kavimlerinin Rusya'nın önderliği altında siyasi beraberlik ve birliklerine kavuşması' manasında yeni bir akım halini alan 'Panslavizm' hareketi de gayelerine çok uygun bir yol olmuştu. Bunun altındaki temel gayeleri ise Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Avusturya-Macaristan'ı tehdit ederek Balkanlar'daki Türk topraklarının Hıristiyan devletler arasında paylaşılmasını ve Rusya'nın Akdeniz'e inmesini kolaylaştırmaktı.

Bu sırada Rusya Çarı bulunan II. Aleksandr liberalizmden nefret etmekte, bunun için de Üçüncü Cumhuriyet Fransası'na güvenmemekte Bismark Almanyası ile anlaşmak istemekteydi.

Avusturya-Macaristan: Rusya'dan sonra Balkanlarla en çok ilgili devletti. Eski kudret ve kuvvetini kaybetmişti. 1871'den beri siyasetini Almanya ile beraber yürütüyordu. Bütün endişesi, sınırları içindeki çeşitli azınlıkların Balkanlarda Rusya tarafından körüklenen bağımsızlık cereyanlarına kapılıp iç düzeni bozmalarıydı. Bu bakımdan hemen hemen her Balkan buhranı Avusturya ile Rusya'yı karşı karşıya getiriyordu.

Avusturya: Umumi olarak, Balkanlarda statüko taraflısıydı. Fakat bu yapılmadığı takdirde, genişleyen Rus nüfuzunu önlemek ve yeni topraklar elde etmek peşindeydi.

Fransa: Almanya'ya 1870'de yenildikten sonra Fransa eski kuvvetli Fransa değildir. Avrupa dengesindeki yerini Almanya'ya bırakmış, Balkanlar üzerinde de ilgisi kalmamıştı. Fransa'nın bütün dış politika gayesi tekrar büyük devletler safındaki yerini almak ve kaybettiği Alsasse-Lorainne'i elde etmek imkanlarını bulmaktı. Henüz Bismark politikasının etkisiyle de yalnız kalmış durumda idi. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rusya'ya, sonra İngiltere'ye yanaşmıştır.

Almanya: 1870'de birliğini kuran Almanya, Concert Avrupa'nın büyük devletleri yanında yer almış; Bismark'ın şansölye bulunduğu süre içinde Alman dış politikasının başlıca gayesi Avrupa'da Fransa'yı yalnız bırakmak olmuştur. Bu bakımdan dış politikasının bütün ağırlığını Avrupa

üzerinde toplamıştı. Balkanlar üzerinde ilgili görünmüyor ve bu bölgeyi Rusya ve Avusturya'nın nüfuz bölgesi sayıyordu.

İngiltere: Diğer bir vesile ile yazmıştım. XIX. yüzyılın başından, William Pitt devrinden beri İngiltere, Ortadoğu dengesini Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü prensibine bağlıyordu. Fakat Osmanlı-Rus savaşı arifesinde İngiltere bu prensibi, kendi kamuoyunun da baskısı altında terketmeye hazırlanıyordu. Yeri geldikçe söylediğim gibi İngiltere'nin bu politika değişikliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını ve özellikle Balkanların elimizden çıkmasını süratlendirmiş oluyordu.

İtalya: 1870'de millî birliğini tamamlayan İtalya'nın dış politikasının temelini, sömürge sağlamak arzu ve emeli teşkil ediyordu. Siyasetini bu gayenin elde edilmesi uğrunda yürütüyordu. Osmanlı Devleti'nin en buhranlı bir devresinde 1911'de Trablusgarp'a bu gayeyle hücumu, Balkan Savaşı'nın kaybı sebepleri arasında yer alıyordu.

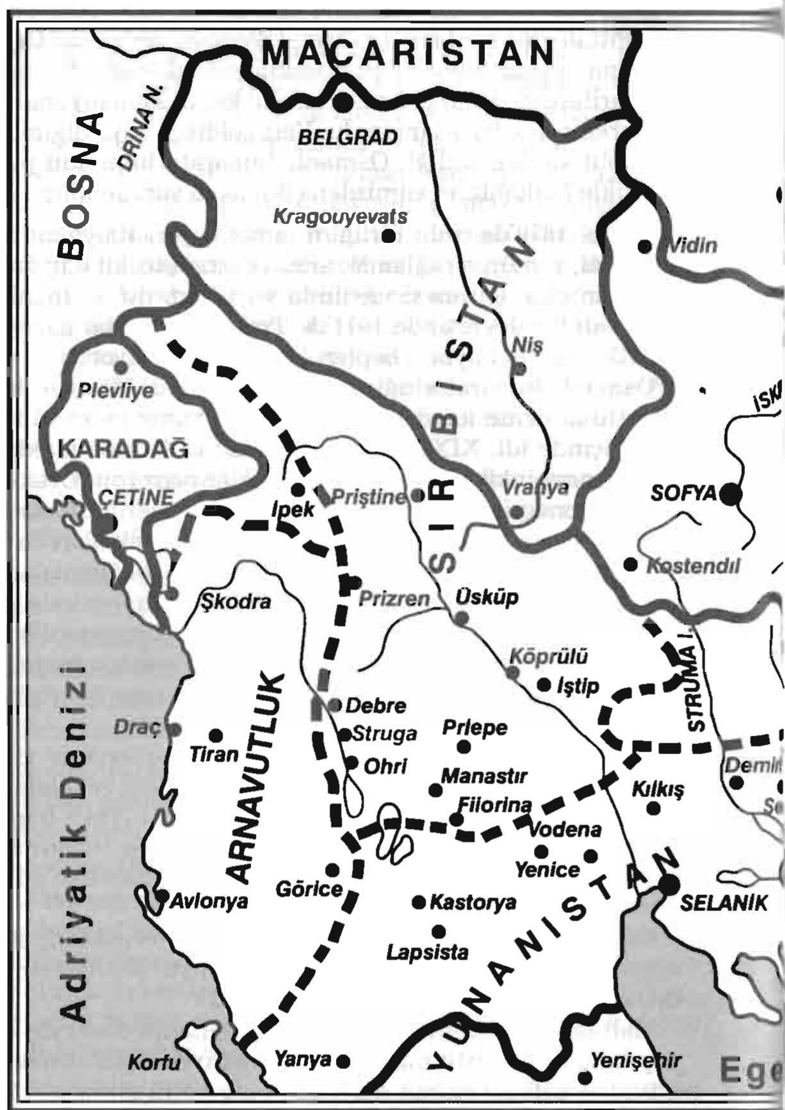
Osmanlı İmparatorluğu ise kendisine nisbette çok kudretli, devamlı surette ilerleme kaydeden Avrupa'nın yanında, çöküntü halinin bütün ârâzı içinde idi. XIX. yüzyılın başlarında Avrupa makineleşmeye başlamış, sanayi inkişaf etmiş, yeni pazarlar arıyordu. Ortaçağ usulü ilkel ve bölge ekonomisi devrini yaşayan memleketleri nüfuzları altına alıyordu. Ayrıca ellerinde kapitülasyonlar gibi keskin silahları da vardı. Bu yoldan Osmanlı İmparatorluğu'nun eli ve ayağını bağlamışlardı. Mesela gümrükler emirlerine açıktı. 'Tarife'lerin düzenlenmesinde millî ekonomi yararı değil, onların menfaatleri esastı. Devlet, egemenlik hakkını kullanamazdı. Yabancı devletlerin müsaadesi alınmadan herhangi 'ittihat' eşyasının resmini arttırmak, memleket yararına bir değişiklik yapmak, mümkün olamazdı.

Dış ticaret gerçekte yabancıların ve Levantenlerin elinde idi. Memleket ürünlerini değerlendirmek onların insafına ve takdirine bağlıydı.

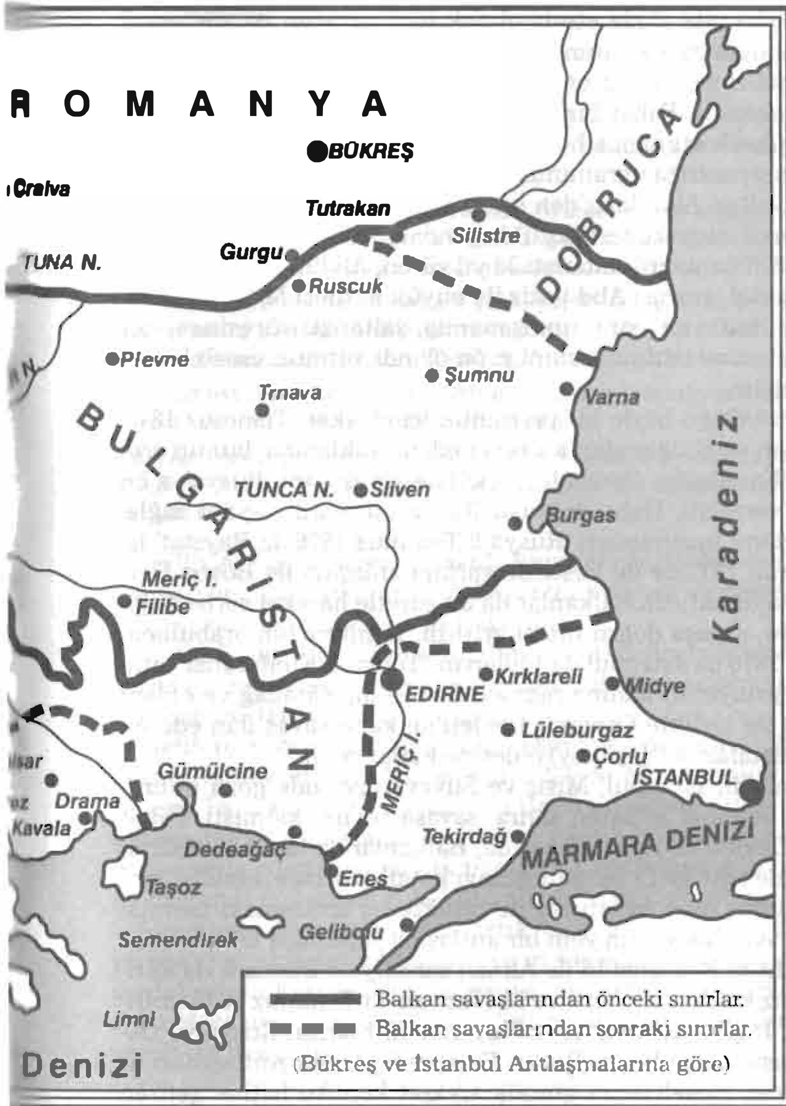
Memleket kredi kurullarından yoksundu. Yerli banka yoktu. Hatta Türklerin banka kurup idare edebileceklerine inanılmıyordu. Ekonomi hayatının bu önemli unsuru da onların, yabancıların elinde idi; kendi çıkarlarına göre 'tefecilik' yapılıyordu.

Eskiden kalma memleket endüstrisi, el tezgahları, söylediğim şartlar altında perişan olmuş, yıkılmaya başlamıştı. Memleketin hayat standardı devamlı olarak düşme yolunu tutmuştu.

Malî tarihimiz Sultan Abdülaziz'in saltanat devrinde çok ağır şartlarla yapılmış büyük istikrazların hazin hikayesini anlatmaktadır. Memleketi altından kalkamayacak derecede borç yükü altında ezen bu paralar çoğunlukla muhteşem saraylar yaptırılması, umumi devlet masraflarını kapatmak gibi, üretim ve millî gelirde yeri olmayan şeylere harcanmış, ayrıca da israf edilmişti. Tanzimat'ın değerli devlet adamı Ali Paşa'nın ölü-

MACARİSTAN
BOSNA
DRINA N.
BELGRAD
Kragouyevats
Vidin
SIRBİSTAN
Niş
Plevliye
KARADAĞ
ÇETİNE
İpek
Priştine
Vranya
SOFYA
Kostendil
Şkodra
Prizren
Üsküp
Köprülü
İştip
STRUMA I.
Adriyatik Denizi
Draç
Tiran
ARNAVUTLUK
Debre
Struga
Ohri
Prilepe
Manastır
Filorina
Vodena
Kılkış
Yenice
SELANİK
Avlonya
Görice
Kastorya
Lapsista
YUNANİSTAN
Korfu
Yanya
Yenişehir

ROMANYA
BÜKREŞ
Craiva
Tutrakan
Gurgu
Silistre
TUNA N.
Ruscuk
DOBRUCA
Plevne
Şumnu
Varna
Trnava
BULGARİSTAN
TUNCA N.
Sliven
Burgas
Karadeniz
Meriç I.
Filibe
Kırklareli
Midye
EDİRNE
Lüleburgaz
Çorlu
İSTANBUL
MERİÇ I.
Gümülcine
Drama
Kavala
Dedeağaç
Tekirdağ
MARMARA DENİZİ
Enes
Taşoz
Semendirek
Gelibolu
Limni
Denizi
Balkan savaşlarından önceki sınırlar.
Balkan savaşlarından sonraki sınırlar.
(Bükreş ve İstanbul Antlaşmalarına göre)

münden sonra hızını fazlasıyla arttıran malî politikanın bu sakatlığı yüzünden, gelir kaynakları kapanmış devlet, borçlarının faizlerini ödeyemeyecek durama düşmüştü.

Gerçekleri olduğu gibi ifade etmiş olmak için şurasını da söylemek borcumuzdur. Abdülaziz merhum, tahtından indirildiği zaman yerini alan sultanlara hatırı sayılır bir ordu, tonaj bakımından büyük ve yeni bir donanma bırakmıştı. Fakat bir yana, faydalanmak mümkün olamamıştı. Kifayetli yüksek kumanda heyeti yetiştirilemediği için büyük kütle savaşlarında başarısızlığa uğranılmıştı.

Malûmdur ki, Sultan Abdülaziz'den sonra Padişah olan V. Murad, tahta çıkar çıkmaz aklî muvazenesi bozulduğundan, saltanattan uzaklaştırılmış, onun da 1876'da yerini saltanatı 33 yıl süren, Abdülhamid almıştı.

Sultan Abdülhamid, amcası Abdülaziz ile büyük kardeşi Murad'ın o zamanın deyimiyle 'hal' vak'asını' unutamamış, saltanatı süresince, her şeyden önce hayatını ve tahtını korumayı ön planda tutmuş, esaslı bir reforma girişememiştir.

Osmanlı İmparatorluğu böyle bir perişanlık içindeyken Temmuz 1875' de Hersek'de çıkan ve Bulgaristan'a sirayet eden ayaklanma, bunun ardı sıra Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı, Rusya'ya bu beklediği fırsatı vermişti. Daha doğrusu Rusya buralarda isyanı sağlamakla istediği ortamı hazırlamıştı. Rusya 8 Temmuz 1876'da Rayştat'da, daha sonra 15 Ocak 1877'de de Peşte'de vardığı anlaşma ile Bosna Hersek'i Avusturya'ya bıraktırdı. Balkanlar da bu suretle hareket serbestliğine kavuşmuş oldu, savaşa doğru hızını arttırdı. İngiltere'nin arabuluculuğu ile 2 Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan 'Tersane Konferansı' sırasında Birinci Meşrutiyet'in ilanına rağmen Sırbistan, Karadağ ve onlara katılan Romanya ile birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ederek kısa zamanda Ayastafanos (Yeşilköy) önlerine kadar geldi.

İngiltere, Rusya'dan İstanbul, Mısır ve Süveyş üzerinde gözü bulunmadığı hakkında teminat aldıktan sonra, savaşa seyirci kalmıştı. Fakat Rusya, Osmanlı Devleti'ne Ayastafanos'da, Balkanlar'da tam bir hâkimiyet kuracak şekilde ağır şartlı bir antlaşmayı kabul ettirince, kendisi gibi menfaatleri bozulmuş olan Avusturya ile birlikte bu antlaşmayı tanımayacağını açıkladı. Avusturya'nın yeni bir antlaşma yapılması teklifine İngiltere Başvekili Lord Beaconsfild ile Alman şansölyesi Bismark da katılınca Rusya çaresiz kaldı, kabul etti ve 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihlerinde Almanya, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında toplanan Berlin Kongresi, Berlin Antlaşması'nı kaleme aldı. Balkan meselelerini günlük siyaset konusu haline getiren bu antlaşmanın başlıca hükümleri şunlardır:

1- Bulgaristan, Ayastafanos'da olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne vergi mükellefiyeti ile bağlı bir prenslik olarak bırakılmakta, fakat güney sınırı Ege Denizi'nden

Balkan dağlarına çekilerek çok daraltılmakta ve yüzölçümü 163.965 km^2'ye indirilmekte idi.

Doğu Rumeli, muhtar bir idare kurulmak, Makedonya ile ıslahat yapılmak şartıyla, Osmanlı Devleti'ne geri verilmekteydi.

Bulgaristan'ın hudutlarının böylece daraltılması ve Ege Denizi'nden uzaklaştırılması Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzuna ve Akdeniz'e inme emeline büyük bir darbe teşkil etmişti.

2- Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığı tanınıyor, Sırbistan ve Karadağ lehine bazı sınır düzeltmeleri yapılıyor, Romanya Dobruca'yı alıyor, Besarabya'yı ise Ruslara terkediyordu.

3- Muvakkat kaydıyla Bosna-Hersek Avusturya'nın askerî işgali altına bırakılıyordu. Avusturya, Sırbistan ve Karadağ'ın birleşmesinden korktuğu için Yeni Pazar sancağında da asker bulundurma hakkını alıyordu.

4- Yunanistan lehine bir sınır tashihi yapılması için iki devletin bu kongreden hemen sonra görüşüp anlaşmaları öngürülüyordu. Bu hüküm gereğince yapılan görüşmeler sonunda, 1881'de 'Teselya' Yunanistan'a bırakıldı.

5- Doğuda Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılıyor ve 34 milyon altın lira savaş tazminatı ödenmesi kabul ediliyordu.

6- Daha önce, İngiltere'nin araya girmesi ve Rusya'ya karşı yardım vaadi bedeli olarak 4 Haziran 1878'de İstanbul'da imzalanan bir anlaşma ile Kıbrıs İngiltere'ye terkedildi.

Berlin Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki topraklarının yarısını, 287.510 km^2 arazi kaybetmiş oluyor ve parçalanma safhalarının en önemlisini aşmış bulunuyordu.

Berlin Kongresi sonunda İngiltere ile Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı umumi ve özellikle, Balkan politikaları önemli değişiklikler gösterdi.

İngiltere Kıbrıs'ı almakla fiilen Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını iştirak etmeye başlamıştı. 1880'de Muhafazakâr Parti'nin yerine Liberal Parti'nin ve Gladstone'un Başvekil olarak iktidara gelmesiyle İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü muhafaza siyasetine veda ederek en büyük parçaları koparmaya çalışmış ve Balkanlarda da kendi nüfuzu altında Yunanistan'ın genişlemesini teşvik etmiştir.

Avusturya-Macaristan ise artık Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarını muhafaza edemeyeceğine inanmış, sınırlarında Slav devletlerinin kurulmasından endişe duyarak bu bölgeler doğrudan doğruya el koymak istemiş ve bu durum Avusturya ile Rusya arasında devamlı bir gerginlik yaratmıştır.

Bu sebepledir ki Almanya'ya dayanan Avusturya karşısında Rusya, Fransa'ya yaklaşmak ihtiyacını duymuştur.

İngiltere ve Avusturya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun statükosunu muhafaza siyasetinden vazgeçmeleri, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabi-

len son destekleri de ortadan kaldırıyordu.

Bu arada Balkan meseleleri, 1912-1913 Balkan savaşlarına kadar yeni devletlerin birbirleriyle rekabetleri, genişlemek emelleri, büyük devletler arasında nüfuz mücadelesi şekline geldi. Balkanlar kaynaşıyor, burada Avrupalı devletlerin çalaşmaları artıyordu. Osmanlı Devleti Balkanlar'da elinde kalan topraklar üzerindeki ayaklanmalarla ve Yunanistan ile uğraşmak, Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi ilhakı, Arnavutluk isyanı, 1896 Osmanlı-Yunan savaşı gibi ağır meseleler karşısında kalıyordu.

Berlin antlaşması, daha önce yazmıştım,[3] ilgili devletlerin hiçbirini memnun etmemişti. Bu bakımdan antlaşma, Balkanlar'da barışı koruyacak halde değildi. Balkanlarda fasılasız hüküm sürmüş olan huzursuzluğun sebebini burada, siyasi arzu ve ihtiraslarda aramak gerekiyordu.

Diğer taraftan, Avrupa devletleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun sade Avrupa topraklarının değil, Asya'daki topraklarının da paylaşılması pazarlıkları yapılıyordu. İngiltere 1882 senesinde Mısır'ı işgal ederek bu paylaşmaya öncülük ederken, Ermeni meselesini ele alarak devamlı surette iç işlerimize karışıyordu.

Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan, Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bırakılan Makedonya üzerinde hak iddia ediyordu. Sırbistan 1903'de Kara Yorgi hanedanının tahta çıkmasıyle Balkanlar'daki bütün Sırpları kendi sınırları içinde toplamak istedi. Bu politika Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü olduğu kadar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü de tehdit ediyordu.

Balkanlar ve Osmanlı Devleti üzerinde yeniden beliren en büyük tehlike, Berlin Kongresi'nden sonra Asya'ya ve Uzakdoğu'ya yönelen Rusya'nın 1905'de Japonlarla yaptığı savaşı kaybettikten sonra tekrar Balkanlar'a dönmesi ve Akdeniz'e inme, Boğazlar'la İstanbul'u ele geçirme politikasına hız vermesiydi. Bu arada Birinci Dünya Harbi'nde karşılaşacak olan siyasi ittifaklar kurulmaya başlamıştı. İngiltere 1904'de Fransa ile, 1907'de de Rusya ile anlaşak İtilâf-ı Müselles'i (Üçlü İtilâf'ı) kurmuştu. Fransa ile Rusya daha 1894'de anlaşmışlardı. İngiltere'nin en büyük kuşkusu gittikçe kuvvetlenen Almanya'nın denizlere hâkim olmak gayesiyle büyük bir donanma yapmak arzusu idi. Bu sebeple İngiltere, Rusya ile Asya'daki rekabetini bile bir tarafa bırakarak onunla uzlaşmayı tercih ediyordu. Rusya da böylece Balkanlar'a nüfuz ve genişleme emellerine bir yardımcı bulmuş oluyordu.

Rusya 1909'da, Racconigi'de İtalya ile yaptığı bir anlaşma ile İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emellerini kabul etmiş, buna mukabil Balkanlar'daki hareket serbestisine bu memleketin de muvakatini almıştı.

Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu bakımından tek müspet sayılabilecek gelişme Alman-Osmanlı yakınlaşmasıydı. 1890'da Bismark'ın Şansölyelikten ayrılması ile İmparator II. Wilhelm, Almanya'nın dış siyaseti-

ne, 'Weltpolitik' (Dünya Politikası) adını taktığı, yeni bir yön vermişti. 'Büyüklük politikası' olan bu yeni politika, en başta sömürgecilik ve yeni pazarlar bulmayı hedef tutuyordu. Osmanlı İmparatorluğu da yeni pazar ve yeni iktisadi imtiyaz sahası teşkil etmek bakımından Almanya için bâkir bir alandı. Almanya daha sonra bu iktisadi kazancı siyasi alanda kullanmak isteyecektir.

Görülüyor ki Balkan meselelerinin en buhranlı devresi olan 1907-1914 yılları arası, aynı zamanda dünya siyasetinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunun en nazik olduğu bir devredir.

Bu zaman içinde Birinci Dünya Harbi'ni doğuracak başlıca sebepler olgunlaşmıştır. Bu sebeplerin en önemlilerinden biri Sırbistan'ın genişlemek hırsı veya çabası ve Sırbistan'ı tutan Rusya ile Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki menfaat çarpışmasıdır.

Osmanlı Devleti ise itilmekte olduğu veya içinde bulunduğu uçurumun kenarından kurtulmaya çalışıyordu. İttihat ve Terakki hareketi ve II. Meşrutiyet'in ilanı bu gayretlerin bir ifadesi olmuştu. Diğer bir yerde işaret ettiğim gibi, Meşrutiyet İnkılâbı'ndan önce, 1907 İngiliz-Rus anlaşmasının –ki İngilizlerle devam etmekte olan karşılıklı iyi münasebetlerin aleyhimize dönmesi bakımından çok önemlidir– imzasından bir yıl kadar sonra, 6 ve 7 Haziran 1908 tarihlerinde, İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nicolas'nın Reval'de yaptıkları görüşmede Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya karar verdikleri hakkındaki inancın, İkinci Meşrutiyet'in ilanını (23 Temmuz 1908) tacil ettiği söylenebilir.

İkinci Meşrutiyet dışarıda, görünüşte iyi karşılanmakla beraber gerçekte hiçbir Avrupa devletinde memnunluk uyandırmamıştı. Bir kere daha burada tekrar edeyim ki, hiçbir devlet Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetlenmesini, ıslahat yapmasını arzu etmiyordu. Çünkü bu yapıldığı takdirde, sözde ıslahat istemek ve muhtelif azınlıkları himaye bahaneleriyle millî işlerimize karışmak imkânları kalmayacak, çeşitli iktisadi, malî ve siyasi imtiyazları son bulacak ve asıl maksatları olan Osmanlı Devleti'nden parçalar koparmak için sebepler de ortadan kalkacaktı.

Bu düşüncelerle, özellikle Rusya ile Avusturya, Meşrutiyet'in ilanından en az memnun kalan devletlerdi. Bosna-Hersek hukuken Osmanlı Devleti'ne ait bulunduğundan, Mebusan Meclisi'ne temsilci göndermesi ve Osmanlı Devleti'nin de Avusturya'dan işgale son vermesini istemesi tabiî idi. Avusturya bunu ve Sırbistan'ın genişleme politikasını önlemek için Bosna-Hersek'i ilhaka karar verdi. Avusturya Hariciye Nâzırı Aranthal ile Rusya Hariciye Nâzırı İzvolsky 16 Eylül 1908'de Buchlau'de buluşarak görüştüler. Yalnız iki hariciye nâzırı arasında yapılan ve zabıt tutulmayan bu görüşmede Rusya'nın Avusturya'yı Bosna-Hersek üzerinde, Avusturya'nın da Rusya'yı Boğazlar'ın Rusya'ya açılması hususunda serbest bıraktığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber anlaşmanın tefsirinde

sonradan iki hariciye nâzırı arasında görüş ayrılığı çıkmıştır. Fakat ne olursa olsun Avusturya, Bosna-Hersek'i 6 Ekim 1908 tarihinde ilhak etti. Rusya'nın teşvikiyle Sırbistan, Avusturya'ya karşı harp hazırlığına başladı, ancak İngiltere'den fazla cesaret alamayan Rusya daha ileri gidemedi ve bu ilhakın yarattığı buhran büyük savaşın bir provası olarak kaldı.

Rusya'nın kızgınlığının sebebi, kendisinin Boğazlar'ı açtırmadan, Avusturya'nın harekete geçmesiydi. Rusya bu hususta İngiltere'den de teşvik görmüyordu. Buna rağmen bir olup bitti yapmayı, 30.000 kişilik bir kuvvetle İstanbul'u işgal etmeyi bile düşünmüştü. Fakat ne iktisadi ve malî, ne de askerî bakımdan o günkü durumu bu harekete müsaade etmiyordu. Bu sebeple Bulgaristan'ı kışkırtmaya başladı. Zaten Bulgaristan, Avusturya ile de anlaşarak, Bosna-Hersek'in ilhakı günü, yani 6 Ekim 1908'de istiklâlini ilan etmişti.

1912-1913 Balkan savaşları ve bunlara son veren İstanbul (29 Eylül 1913) ve Atina (14 Kasım 1913) antlaşmaları ve bu sırada Arnavutluk'un istiklâlinin ilanı (29 Temmuz 1913) Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki parçalanmasını tamamlamış, Edirne'nin geri alınması başarısından sonra, ufak bir farkla Rumeli'nde bugünkü sınırlarımız çizilmiş oluyordu.

Görülüyor ki 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunan hiçbir devlet kalmayınca, Osmanlı Devleti'nin varlığının korunmasına imkân olmadığı kanısı meydana gelmiş; Bâbıâlî'nin kuvvetler dengesinde ve Rusya'ya karşı bir varlık teşkil edemeyeceği anlaşılınca 'Şark meselesi', 'hasta adamın' mirasından en büyük payı kapmak ve yeni doğan devletler üzerinde nüfuz kurmak meselesi halini almıştır. Balkanlar da bu meselenin bir parçasıydı.

Balkanlı yeni devletlerin aralarındaki menfaat çarpışmaları, 'hasta adamın' uzun denilebilecek bir süre şifa bulmayıp maddi ve manevi bakımdan takatsız kalması, bu paylaşma ve nüfuz rekabetlerinin şiddetlenmesine, 1908 inkılâp aşısıyla 'hasta adamın' kudret kazanacağı ümidi belirdikten sonra da süratlenmesine yardım etmiştir. Bu arada Balkanlar üzerinde uzlaşmalarına imkân olmayan iki haris monarşik devlet, Rusya ve Avusturya siyasetlerinin çatışması, Birinci Dünya Savaşı'nın alevlenmesini zarurî kılmıştır.

BÖLÜM 11

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA NASIL GİRİLMİŞTİ? HÜKÜMETİN SİYASETİ, BÜYÜK DEVLETLERİN ROLLERİ

Birinci cildimizde İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı'na ne suretle girdiğini anlatmıştım (s. 79-88). Şimdi yazmak istediklerimle bu bahsi tamamlamış olacağım. Her ikisini birden gözden geçirmelerini okurlarıma hatırlatmak isterim.

Yukarıdaki tarihi özetten anlaşılmaktadır ki Osmanlı İmparatorluğu'nun esaslı iki derdi vardı:

1- Bünyesinin zayıf oluşu...

2- Milletlerarası siyasi manzumelerin dışında kalışı...

Balkan Savaşı'nın görülmedik bir hezimetle sona ermesinden sonra İttihat ve Terakki Hükümeti kuvvetli, disiplinli bir ordu ve modern bir donanma vücuda getirmek istedi. Bu uğurda bütün kuvvetlerini seferber etti.

Donanma için İngiltere'ye *Sultan Osman, Sultan Reşad* ve *Fatih* dretnotlarını ısmarladı. Bunlar o zamanın en kuvvetli, birinci sınıf savaş gemileri idi. Anlaşılmıştı ki denizcilik bakımından –hiç olmazsa– Yunan deniz kuvvetlerinden daha üstün bir donanmaya sahip olmadıkça Akdeniz'de millî menfaatlerimizi ve varlığımızı korumak, memleketi savunmak mümkün olamayacaktı.

Ordu'ya gelince, onun silahlı kara ve hava kuvvetlerini de baştan başa ıslah etmek, sözün kısası Balkan Savaşı enkazından maddi ve manevi şekilde temizlemek, kurtarmak gerekiyordu. Bunun temini için de Almanya'dan General Liman von Sanders askerî heyeti getirildi (14 Aralık 1913).

Bu heyetin gelişi, Türkiye'nin kolaylıkla yutulacak bir lokma halinde

kalmasını isteyen istilacı ve sömürgeci devletler arasında ve özellikle Rusya'da günün siyasi konusu oldu ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar devam etti.[1]

Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllardan beri üzerine çöken takatsızlıktan o hale gelmişti ki hiçbir devlet veya bir siyasi topluluk onu ittifakına almak istemiyordu. İlkin Almanlar bile Osmanlı İmparatorluğu'nu böyle görüyordu.

İstanbul'daki büyükelçileri, Alman Dışişleri Bakanı'na çektiği bir telgrafta, "Osmanlı Hükümeti müttefik rolüne asla lâyık değildir. Bu hükümet müttefiklerine hiçbir fayda sağlayamaz. Ancak müttefiklerinin yükünü arttırır," diyordu.

İtalyanların Trablus'a saldırdıkları, Balkanlar'ın karıştığı sırada –bilinen şartlar içinde–[2] Sait Paşa, iktidara gelir gelmez, Avusturya ve Romanya Hükümetlerine başvurarak ittifak aramıştı. Viyana, Osmanlı Hükümeti ile işbirliği yapmak istemedi. Sait Paşa bundan fütur getirmedi. Almanya'ya müracaat etti, oradan da müsbet cevap alamadı. İtalya ile zaten savaş hali vardı; Üçlü İttifak devletlerinin bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı durumu belli olmuş, ümitler kesilmişti.

TALÂT BEY'İN RUSLARA BİR SORUSU: "BİZİMLE İTTİFAK YAPABİLİR MİSİNİZ?"

Rusya Çarlarının, sayfiye yeri Kırım'daki Yalta'ya geldiklerinde Osmanlı Padişahı namına özel bir heyetin gidip Çar'ı selamlaması âdet olmuştu. Çar İkinci Nicolas yazı geçirmek için buraya geldiği zaman Talât Bey'in (Paşa) başkanlığında, Ahmed İzzet Paşa'nın da bulunduğu bir heyet bu geleneği yerine getirmişti.

Heyet yola çıkmadan önce Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi De Giers, Talât Bey aleyhinde Hariciye Nâzırı Sazanof'a uzun bir rapor göndermişti. Bu raporun etkisi ile olacak, Çar, Osmanlı heyetini kabul ettiği sırada şu demeçte bulundu:

> Majeste Sultan'ın gösterdiği nazik jestten çok duygulandım. Kendilerine ve milletine karşı sevgi besliyorum; daima ilerlemelerini ve başarılarını dilerim. Türkiye'den beklediğim yalnız bir şey vardır. O da, sınırları içinde dışarının etkisinden kurtulmuş, bağımsız ve hür olarak yaşamasıdır. Türkiye ancak bu şekilde yaşarsa iki memleket arasındaki dostluk kuvvet bulabilir.

İlk kabul sırasında Talât Bey alçak gönüllü, çok mütevazı davranmıştı. Gelenekleri gereğince Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli parçalarında gözü olan, mesela doğu sınırlarına doğru demiryolu yaptırılmasını ön-

lemek suretiyle iç işlerimize karışan Çar Nicolas bu sözleri ile General von Sanders askerî heyetinin Türk ordusunu yetiştirmeye memur edilmesinden duyduğu hoşnutsuzluğu belirtiyordu; aradaki dostluğun (!) kuvvet bulması için Osmanlı ordusunun zayıf kalmasını istiyordu; sonra da bağımsız ve hür yaşamamızı diliyordu. Ayrıca da her devletin tabiî olan haklarına en kuvvetli hücümun kendisinden geldiğini gizlemiyordu.

Rusya Çarı böyle düşünmekte ve harekette bulunmakta yalnız değildi. Liman von Sanders heyetini İngilizler ve Fransızlar da yadırgıyordu. Bu istilacı devletler arasında Ruslar daha ileri giderek Alman İmparatoru'ndan askerî heyetin geri alınmasını istemişlerdi.

Hariciye Nâzırı Sazanof, Talât ve İzzet Paşalarla görüşmelerinde, bu askerî heyetten ve doğu vilayetleri meselesinden söz açmayı denemiş, fakat paşalardan, "Dışişleri ile Sadrazam Sait Halim Paşa'nın meşgul olduğu," cevabını alarak bu yoldaki görüşmeleri kısa kesmişlerdi.

Osmanlı heyeti, Yalta'dan ayrılacağı gün *Ertuğrul* yatında bir veda yemeği verilmişti. Yemekte Sazanof, Talât Bey'in yanında bulunuyordu. Tam sofradan kalkılacağı sırada Talât Bey, Sazanof'un kulağına doğru'eğildi:

"Size önemli bir sözüm var," dedi ve şu teklifi yaptı:

"Rusya Hükümeti bizimle bir ititfak yapabilir mi?"

İki nâzır arasında konuşma devam etti:

Sazanof:

"Bu önemli sorunuzu münakaşa için birçok boş vaktimiz vardı. Sualinizi neden böyle son dakikaya bıraktınız?" dedi.

"Maksadım sizin şahsi fikrinizi öğrenmekti."

Sazanof da:

Madem ki öyledir. Üç güne kadar elçimiz İstanbul'a dönecektir. Bu önemli mesele için ortam hazırlansın, uyuştuğunuz noktaları da elçimiz bana bildirsin... Ben de ona göre bir karara varırım. Herhalde meseleyi esas itibariyle reddetmiyorum,

cevabını verdi. Daha sonra Rus Elçisi, Talât Bey'in bu konudaki düşüncelerini Sazanof'a bildirdi. O da bunu iyi karşıladı; çünkü İttihat ve Terakki'nin bazı üyeleri arasında Alman baskısından korkulduğu için Rusya ile ittifak imkanlarını aramak yolunda bir akım meydana gelmişti.

Sazanof, 24 Mayıs 1913 tarihinde 'Duma' meclisinde bundan bahsetmiş, "Livadyo'da Osmanlı heyetinden ileri gelenleri ile konuşmalarımız Türkiye'nin, Rusya ile, her iki memleketin menfaatlerine ve yeni siyasi şartlarına uygun münasebet peyda etmek arzusunda bulunduğu intibaını verdiğini," söylemiştir.

ENVER PAŞA DA RUSLARLA İTTİFAK ARAMIŞ, ŞARTLARINI SÖYLEMİŞ, SADRAZAM SAİT HALİM PAŞA DA DESTEKLEMİŞTİR.

Bu başlangıçtan sonra Harbiye Nâzırı Enver Paşa da Ruslarla bir ittifak aramıştır. Paşa, 19 Ağustos 1914'de, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, doğrudan doğruya Rus ataşemiliteri General Leontiev'le görüşerek aşağıda anlatacağım teklifi yapmıştır. Bu teklif Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi De Giers tarafından Hariciye Nâzırı Sazanof'a resmen bildirilmiş, müzakere konusu olmuştur.

Büyükelçi, Hariciye Nâzırına çektiği telgrafta aynen şöyle demektedir:

Enver Paşa'nın Rusya ile ittifak yapılması hakkındaki fikri değişmemiştir. Hükümet'in şiddetli itirazına rağmen fikrini kabul ettireceğine tam kanaati vardır. Zira askerî kuvvet elindedir. Tahmin ve tasavvur edildiği gibi ittifak yoktur (Almanlarla). Enver, Alman ve Avusturya elçilerinin baskısı altında bulunduğunu açıkça itiraf ediyor. Bulgarlar da bugünlerde bazı tekliflerde bulundular. Mesele ne zaman ciddi bir renk ve şekil alırsa o zaman millî menfaatlerini sağlayacak bir yol tutulacaktır.

Enver Paşa, tutulacak yolu şöyle özetledi:

Kafkas cephesinde bulunan kuvvetlerin hepsini geri çekecektir. Türkiye, Rusya'ya karşı beslediği iyi duygularını bu suretle ortaya koymuş olacaktır. Sonra Trakya'da bir ordu hazırlanacak ve bu ordu emirimize hazır tutulacaktır. Bu askerî kuvvet, gerekirse Bulgarlarla, lüzumunda bizimle (Ruslarla) beraber Avusturya'ya karşı olacaktır. Bizimle anlaşmak gerçekleşince Alman subayları ordudan çıkarılacaktır.

Enver Paşa'nın mukabil şartları da şunlardır: "Batı Trakya'nın, Adalar da dahi olmak üzere, Türklere geri verilmesi, Balkan hükümetlerinden emin olmak için beş ile on senelik bir savunma ittifakı yapılması..."

Enver Paşa, bunları General Leontiev'e anlatırken Türk menfaatleri bakımından umumi hallerin sade ve açık bir manzarasını çizmiş ve çok sakin bir muhabbetli bir lisan kullanmıştır.

Generalin bir sorusuna cevap olarak Enver Paşa, şu sözleri eklemiştir. "Almanların intikamına uğrayacağımızı pekâlâ biliyordu. Fakat, Türkiye bundan korkmaz, hatta, Almanya harekete gerçecek olsa bile, aramızda müşterek sınır yoktur. Almanların, bize zarar vermeleri zordur. Denizlerde 'sevkiyat' eşya getirip, göndermek meselesine karşı da ne yolda müdafaa gerekeceğini savaş sahnelerinde öğrenmiş bulunuyoruz.

"General Leontiev'e bu anlaşma işinin sonuçlandırılmasının mümkün olabileceğine dair kesin kanaat gelmiştir. Enver, Başkumandan Vekili olduğundan bütün kuvvetler de elinde."

DE GİERS

Enver Paşa bu fikirde yalnız değildi. Talât Bey'den sonra Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Prens Sait Halim Paşa da aynı düşüncede idi. Az sonra

göreceksiniz, Cavit Bey ve Cemal Paşa'nın da bu yolda teşebbüsleri vardı. Bu hale göre o zaman memleketin makedderatına hâkim, son sözü söyleyebilecek devlet adamlarının bir noktada görüşlerinin birleştiği anlaşılmaktadır: İtilâf devletleri ile beraber olmak...

Rus Büyükelçisi bu konuya önemle sarılarak ataşemiliterden sonra hükümetine şu tavsiyede bulundu:

Hiçbir kimse ile haberleşmeden, iptidaî müzakereye girişmeden Enver'in teklifini derhal kabul etmek lâzımdır. Çünkü zamanın sabrı tükenmiştir. Eğer zafer lehimize tecelli ederse Bulgaristan'ı ve Yunanistan'ı taviz yoluyla her zaman 'taltif' edebiliriz. Bizim için varılması arzu edilecek önemli hedef, Türkiye'de bize karşı devamlı surette husumet gösteren Alman hâkimiyetini uzaklaştırmaktır. Şimdi bunun için çok elverişli bir fırsat baş göstermektedir. **(Sadrazam 'Prens Sait Halim Paşa' gayet gizli olarak bana, Enver'in bizimle yakınlık vücuda getirmek arzusuna katıldığını ve bir anlaşmaya süratle varılması için elinden gelen bütün yardımı yapmaya hazır olduğunu söyledi.)** Türkiye'yi kendimize bağlamak ve bu yoldan Balkan Yarımadası'nda aleyhimize düşmanca bir durum almaya başlayan kuvvetleri kötürüm eylemek imkânını elde ettiğimiz, tarihi günün başladığına derin kanaatim vardır,

demekle beraber, müttefikleri İngiltere ve Fransa'ya güvensizliğinden olacak, onlarla uzun sürecek müzakere kapısı açmadan, kendi hesaplarına Enver Paşa'nın teklifinin müsbet bir neticeye bağlanmasını istemiştir.

Ertesi günü de büyükelçi çektiği acele ve gizli telgrafta ataşemiliterin ağzından:

Havada asılı Almanya ile askerî mukavele buradaki umumi kanaate rağmen henüz imza edilmemiştir. Yalnız bizim derhal karar vermekliğimiz durumu kurtarabilir. *Yavuz* ve *Midilli* gemilerinin gelmesi sebebi ile yaptığım görüşmeden sonra Sadrazam bana bir anlaşma yapmayı başarmak ümidini muhafaza eylediğini,

söylemiştir.

ENVER PAŞA'NIN TEKLİFİNE RUS HARİCİYE NÂZIRI SAZANOF'UN CEVABI VE BU MESELE ETRAFINDA GEÇEN OLAYLAR

Enver Paşa'nın teklifini bildiren Rus Elçisine ertesi günü 10 Ağustos 1914 tarihiyle Rus Hariciye Nâzırı Sazanof aşağıda, aynen yazdığım, cevabı vermiştir:

Sofya'dan henüz cevap alamadım. Vakit kazanmak için Enver'le konuşmakta devam ediniz. Hatırınızdan çıkmasın ki, Türkiye'nin aleyhimizde olan hareketleri bizi korkutamaz. Türklerle olan münakaşanızda usul bakımından dostça bir lisan kullanınız. Fakat kendilerine şunu telkin etmeye çalışınız ki bizim kabul ede-

bileceğimiz şekilde hareket etmedikleri takdirde bütün Anadolu'yu kaybedeceklerdir. Biz İngiltere, Fransa ile müttefik olduğumuz için, Türklerin hayatı elimizdedir. Halbuki Türklerin bize zarar verecek iktidarları yoktur. Bunu da münasip surette kendilerine anlatınız.

Sazanof'un Türkiye hakkındaki temel politikasını açıklayan bu cevap, tehdit yoluyla esas gayelerini elde etmek istemekten başka bir mana ifade etmiyordu. Az sonra okuyacağız; İngiliz ve Fransızlar da Ruslar gibi, Türkiye'nin paylaşılması için besledikler asırlık emellerini değiştirmek istemedikleri için, sağlam bir formül etrafında toplanamıyorlardı.

Rus elçisi memleketi hesabına gerçeği ve bunun altında yatan tehlikeyi Çarlık hesabına görmüş olacak ki, Nâzırına karşı direniyordu. Verdiği cevapta:

Zaman kazanmaya çalışacağız, fakat söylemeye mecburum ki Türkiye ile işbirliği yapmak, bizim için caiz ve mümkün ise buna hemen karar vermek lâzımdır. Çünkü yarın artık geç kalmış olacağız,

diyordu. Diğer bir telgrafında:

Türkiye'nin Almanya ile anlaşması bizi zor duruma düşürebilir. Hiç şüphe yok ki Sadrazam bizimle anlaşma taraflısıdır. Fakat nüfuzu azdır. Her dakika işinden uzaklaştırılabilir. Enver'in her an için diktatör olması ihtimali vardır. Bundan dolayı Türkiye'nin düşmanımız sıfatı ile savaşa girmesini önlememiz gerekir.

Enver'in birkaç gün önce ileri sürdüğü teklifleri aşağı yukarı kabul etmek münasip olur. Kesin surette eminim ki önümüzde pek az zaman kalmıştır,

dedikten sonra, "Çabuk karar almalarını," tavsiye ediyordu.

Bu sırada İngiltere Elçisi, hükümeti namına Rus Dışişleri Bakanlığı'na bir memorandum vererek, Enver Paşa'nın isteklerini aşırı bulduklarını bildirmiştir. Fransa da dahil üç itilaf devleti, İmparatorluğun toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını koruyacakları hikayesini tekrarlamışlar; komşularının hücumundan onu muhafaza için bir plan hazırlamalarının mümkün olduğunu, kapitülasyonlar dolayısıyla, İngiltere, mevcut mahkemelerden vazgeçeceğini söylemiştir. Bu esas dahilinde müzakereye devam olunması için Sazanof, Elçi De Giers'e talimat vermiştir. Ve sonunda da:

Bâbıâlî ile görüşmeniz iyi bir sonuca varırsa, Türkiye'nin gelecekte bize (Ruslara) verebileceği en büyük teminat, bütün Alman subaylarının Türkiye'den çıkarılması olacaktır,

denilmiştir.

RUSLAR BÂBIÂLÎ İLE ANLAŞMAK İSTER GÖRÜNÜRKEN BULGARLARA TÜRK TOPRAKLARINDAN GANİMET VAAD EDİYORLARDI

23 Ağustos 1914 tarihini taşıyan bu talimattan yedi gün sonra, 30 Ağustosta, Rus elçisinin memleketine çektiği şikâyet telgrafından hayretle öğreniyoruz ki bu arada Türk toprakları Bulgaristan'a vaad edilmektedir.

Rusların 'ganimet' olarak Bulgarlara vermek istedikleri topraklar, Balkan Savaşı'nın sonunda aleyhimize çizilen, tabiatı ile Edirne'nin de elimizden çıkması demek olan, Midye-Enez sınır idi.

Rus Hariciye Nâzırı Sazanof, "Türklerin hayatı elimizdedir," diyen telgrafı ile kafasının içindeki değişmez son sözünü söylemiş oluyordu.

Daha sonra *Meş'um* (uğursuz) adlı kitabında okunduğu gibi, Rus Nâzırı:

> Boğazlar meselesinin halli, Rusya'nın geleceğini emniyet altına alması demektir. Rusya Devleti'ni idare eden adamlar içinde az çok tarih bilenler, Boğazlar meselesinin halli için ellerinden gelen her gayreti esirgemeyeceklerdir,

şeklinde esas programından önemli bir parçayı açıklamış:

> Osmanlı İmparatorluğu'nun, Balkan Devletleri önünde hezimetten hezimete uğradıktan sonra varlığını muhafaza etmesini manasız bulurum: Bu devletin yaşaması kendi kudretinden değil, Avrupa devletleri arasındaki rekabetten ileri gelmektedir,

demişti.

BÂBIÂLÎ İNGİLİZLERİ KAZANMAK İSTİYORDU, FAKAT MUKABELE GÖRMÜYORDU

İttihat ve Terakki Partisi içinde İngilizlerle beraber yürümek isteyenler vardı. Sait Paşa'nın az önce söylediğim yoklamasından sonra bu akım kuvvetlenmişti; İngiltere kazanılmak isteniliyordu. Bu fikri temsil edenler arasında kuvvetli şahsiyet olarak Cavit Bey de bulunuyordu. Cavit Bey, o zaman, Büyük Britanya Hükümeti'nin Deniz İşleri Başkanı Winston Churchill'e aşağıdaki mektubu gönderdi:

> Türkiye'ye ve Genç Türklere samimi muhabbet beslediğinizi bilirim. Buna güvenerek size önemli bir meseleden bahsetmek isterim:
>
> Meşrutiyetimizin başlangıcında ümit etmiştik ki Türkiye ile İngiltere arasında sıkı bir dostluk kurulacaktır. Bazı ufak tefek hadiselerin buna engel teşkil etmesi teessüfe değer. Burada, bu hadiselerden bahse lüzum görmüyorum. İngiltere'nin Türkiye'de ciddi dostları vardır. Bu gibi anlaşmazlıkların önüne geçmek için elle-

rinden geleni yapmışlardır.

Son hadiseler, İngiltere'ye olan dostluğumuzu yüksek bir mevkiye çıkarmak için ortam hazırlamıştır. Almanya, Avusturya, İtalya İtilaf zümresine mensup bir devletin bize tecavüzü, millet üzerinde derin tesirler bırakmış ve bizi bu zümreden uzaklaştırmıştır. Türkiye'de İngiliz dostluğuna taraftar devlet adamları, İngiltere'de Türkiye taraflısı olanlarla birleşerek, bu münasip fırsattan faydalanmalıdırlar.

Sizin İngiltere'de önemli bir mevkiiniz vardır. Siyasi dostlarınız üzerinde mühim bir nüfuza sahip bulunuyorsunuz. Bu nüfuzunuzu dostluğumuzun yeniden ihyası için kullanmak isteriz.

Türkiye ile İngiltere arasında bir ittifak kurmak zamanı gelmiştir. Buna dair şahsi mütalâanızı lütfen bana bildiriniz. Bu mütalâanın şahsi ve gizli kalacağını ilaveye lüzum görmüyorum. Gereken ortamı hazırlamak üzere sizden resmî teklif karşısında kalırsam kendimi bahtiyar sayacağım.

CAVİT

Tanınmış İngiliz devlet adamı, Cavit Bey'in mektumunu cevapsız bırakmadı. Biraz geç yazdığı mektubunu aynen kaydediyorum:

Bahriye Nezareti — Londra, 19 Kasım 1991[3]

Önemini kavradığım mektubunuzu memnunlukta aldım.

Ne çare ki tarafsızlığımızı ilan etmiş bulunuyoruz. Bugünkü mücadeleniz esefle karşılanacak bir hadise olmakla beraber, tarafsızlık kararımız kesindir. Bunu bozacak ve politikamızın yolunu değiştirecek yeni kararlar vermemiz beklenmemelidir. Bu cihetle size verebileceğimiz cevap şu olacaktır. Bu sırada taahhütler altına giremeyiz, siyasetimizi de değiştiremeyiz. Fakat Türkiye ile İngiltere, dünyanın en büyük iki Müslüman memleketi durumundadır. Aralarında büyük, karşılıklı menfaatler bahis konusudur. Bunlar sıkı bağlarla bağlanmalıdır.

Türkiye Hükümeti, eski rejimde olduğu tarzda bir baskı sistemine dönmezse bir hakiki ilerleme yoluna girerse bu müşterek emel pekâlâ tahakkuk edebilir. Geçenlerde İngiliz kamuoyunda gördüğünüz numayişler buna bir delildir. Sizinle dostça olan konuşmalarımızı memnunlukla hatırlıyorum. Avrupa devletleri arasında toprak genişletmek sevdası beslemeyen bir tek devlet vardır ki o da biziz. Bu devletler arasında, deniz kuvvetleri üstünlüğüne sahip olan memleket de yine biziz. Ciddi olarak söylüyorum ki, Türkiye ile İngiltere arasındaki eski dostluğun canlandırılması ve korunması taraftarıyız. Deniz üstünlüğümüz devam ettikçe, size kıymetli bir yardımcı olabiliriz.

Cevabımın gecikmesinden dolayı özür dilerim.

CHURCHILL

Churchill'in Cavit Bey'e cevabı, İngiltere'ye yapılan 'İttifak' teklifine açık kalble , biraz da mağrur bir eda ile red cevabından başka bir şey değildi. Üst tarafı, günlük işlerini kolaylıkla yürütmek için diplomaside

söylenen mutad tatlı sözlerdi. O sırada İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı takip ettiği politika yüzünden –ki bu politika 1907'de Ruslarla anlaştıktan sonra başlamıştı– başka türlü yapamazdı. İtalya da Trablusgarp'a Büyük Britanya Hükümeti'nin rızasını aldıktan sonra saldırmıştı (İkinci Cildimizde, s. 104-105'i okuyunuz). Büyük Britanya, Akdeniz'deki menfaati namına bu hareketi uygun buluyordu. Nitekim Churchill de hatıratında bu konuya değinirken şöyle demektedir:

Cavit Bey'den bir mektup aldım. İttihat ve Terakki adına İngiltere'ye ittifak teklif ediyordu. Derhal Hariciye Nâzırı Sır Edward Grey'i buldum. Mektupta yazılanları kendisine bildirdim. Fakat Türkiye o sıralarda İtalya ile savaş halinde bulunuyordu. Düşünülecek diğer birtakım siyasi noktalar vardı. Evvelce, kendi kanaatıma göre yazdığım mektuba yeni birşey eklememe müsaade edilmedi.

Ne yazık ki, bu iş de burada kaldı. Namlı İngiliz devlet adamı, 'düşünülecek birtakım siyasi noktaların' neler olduğunu açıklamış olsa idi, temel gayeleri aydınlanmış olurdu. Bununla beraber tarih önünde hadiselerin seyri gerçeği göstermekte gecikmemiştir.

İngilizlerle iyi münasebet kurmak arzusu yalnız Cavit Bey'in bu kuru teşebbüsünden ibaret olarak kalmamıştı.

Osmanlı Hükümeti Balkan Savaşı'ndan sonra da daha önemli bir surette İngilizlerle anlaşmak, aradaki pürüzlü bütün işleri temizlemek için Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya yardımcı olarak eski Sadrazamlardan Hakkı Paşa'yı da Londra'ya göndermişti. Donanmanın ıslahında bu devlete geniş bir itimat ve emniyet gösterilmişti. İngiliz deniz subaylar çalıştırılıyor, denizle ilgili bütün inşaat İngiliz şirketlerine emanet ediliyordu.

Basra Körfezi'nde ve Arabistan Yarımadası'nın güney bölümünde en zengin petrol yatakları onlara bırakılmak şartıyla Türk-İngiliz nüfuz bölgeleri 'tesbit' edildiği gibi Elcezire'de petrol araştırma imtiyazı İngiliz şirketlerine veriliyordu. Aden dolaylarındaki istekleri, kendilerini memnun edecek şekilde kabul ediliyordu.

Bağdat demiryolunun Basra'ya uzatılması, Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi işletilmesi talepleri yerine getiriliyordu. Aydın demiryolunun uzatılması; Trabzon, Samsun limanlarının inşası İngiliz şirketlerine bırakılıyordu.

Bâbıâlî, iç işlerinin ve gümrüklerin daha düzenli bir surette işlemesi için İngiltere'den müfettiş ve uzmanlar getirilmesine karar verdi.

Makedonya'da olduğu gibi, Berlin Andtlaşması'nın mahut maddesine göre Ermenilerin bulundukları doğru vilayetlerimizde zaman zaman reform yapılması talep olunmakta idi.

Rusya, Balkanlar'daki bilinen rolünü başarı ile tamamladıktan sonra daha enerjik bir surette elini buraya atmıştı. Bâbıâlî kendi hesabına yap-

mayı tasarladığı reform için İngiltere'ye başvurdu. Uzman, müfettiş istedi. Buna önce ilgi gösterildi, fakat Rusların araya girmesiyle reddolundu.

Cemal Paşa hatıralarında bundan bahsederken, "İngiltere Hükümeti'nin bu hareket tarzı İstanbul'daki büyükelçileri Sir Louis Mallet'in bile pek ziyade hayret ve hiddetini mucip olmuştur' demektedir.

Ben meşrutiyet inkilâpçılarını tanırım. Bunlar millî servet kaynaklarını yabancılara kaptırmak istemezlerdi. Bu sırada İngilizlere bu kadar geniş davranmaları memleketin umumi selâmetini temin için zaruri gördükleri sigorta primi gibi bir tavizdi. Ancak karşısındakiler bunu yeter görmüyorlardı. Çok, daha çok, tamamını istiyorlardı.

Görülüyor ki İngilizleri, Rus ve Fransızlarla anlaştıkları Türkiye aleyhindeki siyasetinden vazgeçirmek için atılan adımlar yerinde saymaya mahkûm olmuştur.

RUSLARIN, 'İSTANBUL' DEMEK OLAN BOĞAZLAR MESELESİNDE SON VE KESİN KARARLARI

1913 senesi Kasım ayı içinde Osmanlı Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından tam bir yıl önce Rus Hariciye Nâzırı Sazanof, imparatoruna bir memorandum sunarak Karadeniz ve Çanakkale Boğazı'ndaki menfaatlerinin müdafaası zorunda kalınca, bu meselenin ne suretle halli gerekeceğinin şimdiden tayinini teklif eylemişti. Majeste imparator da bu işin uzmanlar ve ilgili kişilerden kurulu özel bir heyette görüşülüp bir raporla kendisine bildirilmesini irade etmişti.

Sazanof'un başkanlığında İstanbul Elçileri De Giers'in de bulunduğu heyet, 21 Şubat 1914'de raporunu hazırlayarak İmparatora takdim etti; emirlerini beklediğini bildirdi.

Heyetin Çar'a sunulan raporunu Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Bay Bazili kaleme almıştı. Raporda özetle şunlar okunmaktadır:

'Yakın doğudaki siyasi durumun bugünkü hali, er geç Türkiye'nin inhilali, çözülmesi ile sona erecektir.

Bizim Boğazlar'la ilgili tarihi vazifemiz oralara hâkim olmamızın, yerleşmemizin yolunu bulmaktır. Boğazlar meselesinin yeni baştan bahis konusu olması ihtimalini şimdiden ön görerek 'hareket hattımızı' tayin eylemek bize düşen bir görevdir,' dedikten sonra, 'Rusya'nın Karadeniz'de Yapması Gerekli Deniz İşleri', 'Özel Heyetin 21 Şubat 1914 Tarihli Mazbatası' ve 'Meclisin Kararları', başlığı altında üç bölüme ayrılarak yazılan raporlarında alınacak umumi ve askerî tedbirler sıralanmaktadır.[4] Özel heyet Boğazlar'ın –tabiatı ile İstanbul da dahil– işgali için gereken askerî tedbirlerin süratle alınmasına karar verirken siyasi ortamın da Rusya lehine hazırlanması görevini dışişleri bakanlığına bırakmıştı.

Rusya'nın bu yoldaki asırlık düşüncesi harkesce malûmdu. Bu defa açıkça karar altına alınıyor, milletlerarası teşebbüste bulunuluyordu. Meslenin önemi de bu noktada toplanmış oluyordu.

Sazanof'a ilk tasvip sesi İngiltere'den yükseldi. Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré'ye göre, İngiliz Büyükelçisi Buckanan, Rusya Dışişleri Bakanlığı'na, hükümetinin resmî muvafakat kararını bildirdiği zaman Sazanof'un sevincinin hududu yoktu. Sir Edward Grey de:

'Boğazlar meselesinin Rusya ile birlikte halledileceğini' söylüyor, Kral V. George daha ileri giderek, Londra'da bulunan Rus Elçisine, "İstanbul sizindir" diyordu.

Fırsat düştükçe, özellikle 3. cildimiz, s. 173-174'de, İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve bundan kendisine aslan payı çıkarmak istediğini anlatmıştım.

Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi De Giers –okuduğum eserlere göre– sonraları Osmanlı Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin kendileri için büyük zarar yaratacağına inanmış görünüyordu. Bâbıâlî'yi bir suretle tatmin ederek kazanmak politikasını güdüyor, hükümetini bu yola çevirmeye çalışıyordu. Belli sınırlar içinde Rus siyasetçileri elçinin tavsiyelerine ilgi gösterdiği zaman, buna İngilizler, arkasından Fransızlar engel oluyorlardı. Anlaşmanın mümkün olamamasının bu tutumda önemli payı vardı.

İNGİLİZLERİN ADAMI AĞA HAN'IN DEDİKLERİ

İsmaililerin meşhur dini reisi Ağa Han bu konuda bize şunları anlatmaktadır:[5]

Almanya'nın son senelerdeki entrikaları ile, İstanbul üzerinde nüfuzu vardı. Berlin'den Bağdat'a kadar uzanacak Alman hegemonyası, Alman emperyalistlerinin şevkle besledikleri rüyalardan biriydi. Derin bir şekilde bölünmüş olan Türk Hükümeti, kendi başına tesirli kararlar almaktan aciz görünüyordu. Büyük Britanya için, imparatorluğun şah damarı üzerindeki kontrolünü muhafaza etmek zaruri idi, yani Akdeniz boyundaki deniz hattını, Süveyş Kanalı'nı Kızıldeniz'i, Hint Okyanusu'nu, yalnız Hindistan'a değil fakat Avustralya, Yeni Zelanda ve Asya'nın güney doğusundaki kolonilere varan yolu kontrol altında tutması zaruriydi. Onun için Britanya Hükümeti son derece karışık siyasi ve stratejik bir durumda benim mühim bir rolüm olacağını hesaplıyordu. Kitchener bana açıkça, sıradan hizmetin benim harcım olmadığını anlattı.

Manidar bir hal; Britanya Hükümeti benim Türk şahsiyetlerinin pek çoğunun itibarını ve emniyetini kazandığımı gözden kaçırmamıştı. Lord Kitchener Türkiye'nin Merkezî Avrupa Kuvvetleri'ne katılmaması fakat bîtaraflığı (neutre) muhafaza etmesi için bu şahsiyetler nezdinde bütün nüfuzumu kullanmamı istedi.

Farkettim ki, Kitchener'in görüşünü Hindistan'daki Devlet Sekreteri (Secretaire d'Etat) Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey, aynı zamanda Başvekil Mr. Asquith de paylaşıyordu. Kendisi ile öğle yemeği yemek şerefine nail olduğum Kral da bunu ima etti.

Onun için İngiltere'de oturan genç Hintliler –bunların sayısı pek çoktu– Hint 'ambulansçı birliklere' katılmaları için teşvik etmeye ve onlara bir yardım fonu meydana getirmeye açıkça kendimi verirken, gizlice fakat acele olarak Türk Elçisi tevfik Paşa ile irtibat kurdum. İsteğim üzerine Tevfik Paşa, 1908 ihtilali ile iktidarı ele almış olan Genç Türkler'i, majestelerin hükümeti ile görüşmelere girişmek üzere Londra'ya bir heyet göndermeye davet etti. Kendi adına ve Rusya ile diğer müttefikleri adına Büyük Britanya Türkiye'ye, gelecek için her türlü kefalet ve teminatı vermeye hazırdı.

Her bakımdan birinci derecede önemli diplomatik bir zafer olacak, bunu iyi sonuçlandırmak için büyük ümitlerimiz vardı. Bu mesele şahsen beni ilgilendiriyordu. Müslüman olarak, bu sefer küçük Balkan devletlerinin topluluğuna karşı değil fakat endüstri ve askerlik bakımından en kuvvetli milletlerden birkaçının temsil ettiği müthiş kuvvete karşı yeni bir harp fecaatinin Türkiye'den esirgenmesini isterdim. Türkiye birinci yenilgiden güçlükle kendine geliyordu: Nefes almaya ihtiyacı vardı. Tamiri imkânsız bir felakete sürüklenmeksizin yeni bir ihtilâfa girmesi imkânsız görünüyordu.

Şunu kabul etmek lâzımdır ki, Garp kuvvetlerinin kefalet (garanti) diye teklif ettiklerinden şüphe etmekte haklıydılar. Aldatıcı vaadler olarak saydıkları bu gibi garanti teminatının acı tecrübesini denemişlerdi. Mamafih, 1914'ün son aylarındaki durumda olduğu gibi, kaba bir realiteyle bakılacak olursa Batı kuvvetlerinin Türkiye'den tek istediği, tarafsızlık Genç Türkler'e sosyal, ekonomik ve askerî reform programlarını iyi sonuçlandırmaya yarayacak zaman kazandırmış olacaktı.

Tevfik Paşa kazanmamız gereken mühim şahsiyetlerden biriydi. Uzun seneler Abdülhamid'in Hariciye Nâzırı olan bu zâtı, Genç Türkler'in ihtilali, bu mevkide bırakmamıştı. Mamafih yeni rejim gene de onu muktedir ve tecrübeli bir devlet adamı sayıyordu. Londra'da ve garbın diğer hükümet merkezlerinde büyük itibarı vardı. Hürmete lâyık, akıllı, becerikliydi ve iyi dostlarındandı; birbirimize karşılıklı tam bir itimadımız vardı. Daha da mühimi bu görüşmelerde benim görüşüme tamamen iştirak ediyordu.

Bununla beraber Tevfik Paşa daha ilk baştan Türkiye'nin tarafsız kalması, harbin sonunda kimseyi memnun etmeyeceğini, kendi saflarında dövüşmesini isterlerse netice almada daha başarılı olacağımızı bildirmişti. **Rusya'nın Türkiye'yi müttefiklere katılmış görmeye hiçbir zaman razı olmayacağına kani olduğumu; bunun, ister kuzeydoğuda Erzurum'a doğru veya Karadeniz'in güneyinde olsun, Türkiye'nin zararına, genişleme hülyalarına son vermek demek olacağını ilave etmişti. Bu görüşleri, mahrem olarak Lord Kitchener'a açıkladım. Birkaç saat sonra müttefiklerin Türkiye'yi kendi saflarında harbe girmiş görmek istemediklerini bildirdi.** Bu ilk fikir teatileri iledir ki, görüşmelere büyük bir engelle adım attık.[7]

FRANSIZLARLA MÜNASEBET KURULMASI İÇİN ÇALIŞMALAR

İngilizlerle olduğu kadar Fransızlarla da iyi münasebet kurulması için çalışılmıştır. Bu maksatla bir buçuk yıl kadar Cavit Bey Paris'de kalmış, anlaşmak yolunu aramıştır. Esas bakımdan Fransa ile görülecek birçok malî, iktisadi ve kültürel işler olduğu gibi, o zaman hâkim olan fikir ne pahasına olursa olsun İngiliz ve Fransız dostluğunu elde etmekti. Bu fikrin sivrilmiş taraflıları vardı. Bahriye Nâzırı Cemal Paşa için, 'Frankofil (Francophile - Fransız dostu) deniliyordu.

Cavit Bey gibi o da, Fransa'nın İstanbul'da Büyükelçisi Mösyö Bompard'ın dostu idi. Elçi bir gün Paşa'yı gördü:

Sizin, Fransız-Türk dostluğu hakkında harcadığınız gayretleri biliyoruz. Fransız Hükümeti sizin Fransa'yı ziyaret etmenizi; donanmamızın yapacağı manevrada bulunmanızı arzu ediyor,

dedi. Bu davet üzerine Paşa hükümetin müsaadesini ve yetkili Fransız devlet adamları ile görüştüğü sırada ortaya atacağı esas mesele hakkındaki direktifini alarak Fransa'ya gitti.

Bu sırada Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına sebep olan Bosna-Herkes cinayeti olmuştu. Fransa Cumhurbaşkanı, başvekil ile birlikte Rusya'ya gidiyorlardı. Fransız Hariciye Nâzırı fazla meşgul oluşundan Cemal Paşa'dan Siyasi İşler Müdürü Mösyö Margerie ile görüşmesini ve onun davetini kabul etmesini rica etti.

Görüşme oldu, Cemal Paşa aşağıdaki mütalâaları ile teklifini yaptı:

Fransız ve İngiliz siyasetinin maksadı, merkezî imparatorlukları (Almanya ve Avusturya) çelik çember içine almaktır Bu çemberin güneydoğu kısmından başka her tarafı tamamlanmıştır. Bu son kısmın tamamlanmamasına sebep Türkiye ile Bulgaristan'dır. Eğer Türkiye Üçlü İtilâf'a girerse Balkanlar'da tek başına kalacak. Bulgaristan da mutlaka bu kombinezona girmek zorunda kalır. Yunanistan'la bizim aramızda Adalar meselesi için bir hal çaresi bulunur. Sonra da bizi ittifakınıza alınız. Rusya'dan beklediğimiz müthiş darbelere karşı bizi koruyunuz. Pek az bir zamanda ilerlememizi sağlayacağız. Doğu'da en kuvvetli bir müttefik kazanabilirsiniz,

dedi. Bu kesin sözler karşısında Fransız diplomatı kısa bir süre düşündükten sonra sordu:

Adalar meselesinde ne gibi bir hal çaresi düşünüyorsunuz?

Paşa izah etti:

Mesela İtalya'dan geri verilecek Oniki Ada da dahil, adalara, Osmanlı Hükümeti'nin hâkimiyeti altında idarî muhtariyet vermek, bütün gelirlerini mahalline bırakmak, yerli halkı askerlik hizmetinden affetmek gibi birçok menfaatler verileceğini,

söyledi; fakat baştan savma bir cevap aldı:

Adalar meselesi üzerinde durulabilir. Kat'i şekilde halledileceğini zannederim, çelik çemberi pek güzel keşfetmişsiniz. Ancak sizinle siyasi bir ittifak veya anlaşma yapmaklığımız için müttefiklerimizin buna muvaffak etmeleri lâzımdır. Bunu kabul edip etmeyecekleri şüphelidir. Bununla beraber Osmanlı Hükümeti'nin bu defaki teklifi gayet açıktır. Reisicumhur ve kabine başkanının Rusya'yı ziyaretlerinde ben de bulunuyorum. Mütalâalarınızı müttefiklerimize ulaştırırım. Şimdilik maalesef Fransa Hükümeti, tek başına hiçbir teşebbüste bulunamaz.[7]

Daha fazla delil vererek bahsi uzatmak istemiyorum. Fransızlar da İngilizler gibi, Rusların büyükelçisinin yukarıda yazdığım bir anlaşma yolu bulmak için uğraşmalarını baltalamışlardır. Sebebini söylemeye lüzum olmasa gerektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması pahasına da olsa asırlık emelleri, Suriye'yi ele geçirmekti.

BÖLÜM 12

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLIYOR, YABANCILAR AĞZINDAN MEMLEKETTEKİ ETKİLERİ VE ŞEKLİ

İtiraf olunmalıdır ki Birinci Dünya Savaşı'na memleketi sürükliyen sebeplerden beri de İngiliz tezgahlarına ısmarlanan modern savaş gemilerimizin İngiliz Hükümeti tarafından müsaderesidir.

Balkan Savaşı'nın yüz kızartıcı sonucundan yüreği parçalanan milletimiz, fakir haline rağmen seve seve verdiği iane şeklindeki paralar karşılığında bu gemiler sipariş edilmişti. Bunlara o günün siyasi konjonktürüne göre büyük ümit bağlanmıştı.

Rusların karada olduğu gibi denizlerde de kuvvetlenmemizi önlemek istedikleri, bu maksatla aleyhimizde milletlerarası nüfuzların kullandıkları malûmdu. Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan ettiği 1 Ağustos 1914 günü Büyük Britanya Hükümeti henüz seferberliğini ilan etmemiş iken son taksiti yirmi dört saat önce ödenmiş *Sultan Osman* dretnotuna bayrağımızın çekilmesini önlemiş, diğer, inşaaları ilerlemiş dretnotlarımıza da ambargo koymuş, içlerindeki Osmanlı subaylarını zorla dışarı çıkarmıştı. El koyduğu gemilerin tahmini olarak ödenmiş bedeli onbir milyon altın İngiliz lirasının da üzerine oturmuştu. Bunun memlekette yarattığı umumi hiddeti ve üzüntüyü hâlâ hatırlarım. Bâbıâlî'nin vaktinde yaptığı protestoya Sir Edvard Grey'in verdiği cevap:

Kral hükümetinin, buhran sırasında faydalanması kabil harp gemilerini elde bulundurmak mecburiyetini Osmanlı Hükümeti'nin idrâk ve takdir edeceğinden eminim,

demekten ibaret olmuştu.[1] İstanbul'daki büyükelçileri bu münasebetle Sir Edward Grey'e çektiği 18 Ağustos 1914 tarihli telgrafında:

Osmanlı gemilerinin tarafımızdan zaptı bütün bu buhrana sebep olmuştur. Hemen her Osmanlı bu gemiler için iane verdiğinden Türkiye'de müthiş bir tesir yaratmış; maksadın, Türkiye'ye taarruz emelinde bulunan Yunanistan'a yardım olduğu sanısını uyandırmıştır,

demişti. Aradaki gerginliğin ilerlediği 1 Eylül'de İngiliz Büyükelçisini kabul ettiği sırada halim, selim bir tabiata sahip olan Sultan Reşad barış duygusundan, İngiltere'ye karşı dostluğundan bahis ettikten sonra:

Muazzam bir donanmaya malik olan Britanya Devleti'nin inşası kendilerine emanet edilen gemilerimize muhtaç olamayacağını,

söylemekten kendini alamamıştı.

Yukarıdan beri anlatmaya çalıştığım siyasi hava içinde Bâbıâlî ile İtilâf Devletleri arasında sıkı konuşmalar, neticesiz de olsa pazarlıklar devam ederken Alman Amiralı Şoson'un kumandasındaki savaş gemileri Karadeniz'e çıkmış Odesa, Sivastopol gibi Rus limanlarını bombardıman etmiş, bu arada birkaç gemi batırmıştı.[2] Bu olayı, Rus Büyükelçisi De Giers bir gezinti sırasında Sadrazamın tercümanından öğrenmişti.

Rus Elçisine göre, İngiliz Büyükelçisi Sir Mallet, savaşa kapı açan vak'ayı yeter derecede sevinçle karşılaşmış; Fransa Büyükelçisi Bompard da kayıtsız görünmüştü.

Her üç büyükelçi vakayı, haber alır almaz birleşip aralarında mütalâa ettikleri zaman Mösyö Bompard kendilerine, "Birer telgraf çekerek Türkiye'ye hemen harp ilan etmelerini, veyahut harp ile bütün asker Almanların Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzaklaştırılması şıklarından birini tercihde muhtar olduğunun Bâbıâlî'ye bildirilmesi hususunun hükümetlerine yazılmasını," teklif etti.

De Giers diyor ki:

Bütün filoya hâkim olan Alman subaylarını, Türklerin uzaklaştıramayacaklarını, bu imkânın ellerinde olmadığını bildiğimiz halde gereken telgrafı yazdık. Gece saat üçe doğru Hariciye Nâzırlığı'ndan gizli bir telgraf aldım. Bütün elçilik memurlarıyla birlikte Türkiye'yi terk etmekliğim emir olunuyordu. Ertesi günü üç büyükelçi Bâbıâlî'de toplandık, Sadrazam Prens Sait Halim Paşa bizi kabul etti. Sadrazam pek me'yustu. Ne kendisinin, ne de hükümetin savaşı istemediklerini temin etmeye başladı.

Rusya'daki maslahatgüzar Fahrettin Bey'e telgraf çekerek Majeste İmparator'un hükümetine, hadiseden dolayı derin teessüflerini bildirmek arzusunu gösterdi.

Rus büyükelçisi hikayesine devam ediyor:

İngiliz büyükelçisi de pasaportunu istemek için hükümetinden talimat aldığını söyleyince Sadrazam ağlamaya başladı. Sadrazamın gözyaşları ispat ediyordu ki, meydana gelen durumun ağırlığını, vehametini o, sevinç içinde olan İngiliz büyükelçisi Sir Mallet'den ve arkadaşı kayıtsız Mösyö Bompard'dan daha fena anlamıştır.

Rus Elçisi ifadelerine şu çok manalı sözleri eklemiştir:

Bundan Bâbıâlî ile arayı bulmak yolundaki tavsiyelerinin dikkate alınmadığının iç acısı sezilmektedir.
Kendisini kolayca harbe sürükleyen Rus diplomasisi, Türkiye ile bir harbin –Çar Rusya'sının mezarına kadar– kendisini Alman aleyhtarı ittihada bağlayacak çok iyi düşünülmüş ve hazırlanmış bir vasıta olduğuna akıl erdirememiştir.

Bu meselenin Rusya'nın başkentinde geçen safhasına gelince, şöyle olmuştur: Sadrazam Sait Halim Paşa'nın telgrafını Osmanlı Maslahatgüzarı Fahrettin Bey aynen Rus Hariciye Nâzırı Sazanof'a okumuştur. Şimdi de biz, bu telgrafı okuyalım:

Bir Rus donanmasının düşmanca hareketine binaen iki memleket arasında dostça münasebetlerin bozulmuş olmasından dolayı büyük teessüflerimizi Hariciye Nâzırına tebliğ etmenizi rica ederim. Bâbıâlî'nin meseleye icab-ı veçhile bir hal sureti vermekten geri durmayacağı ve bu gibi hallerin tekrarına mani olacak hususi tedbirleri alacağını Rusya İmparatorluğu Hükümeti'ne temin edebilirsiniz.
Donanma-yı Hümayûn'un Karadeniz'e çıkmasına müsaade etmemeye karar verdiğimizi, bilmukabele Rus donanmasının da bizim sahillerimizde dolaşmayacağından ümitvar olduğumuz Hariciye Nâzırına şimdiden beyan edebilirsiniz. Her iki memleketin menfaatleri namına Rusya İmparatorluğu Hükümeti'nin de bu meselede bizim gibi sulh fikirlerinin eserlerini göstereceğinden ümidim kuvvetlidir.

Sazanof da bu telgrafı İngiltere ve Fransa elçilerine bildirdikten sonra şöyle bir mütalâa yürütmüştür:

Osmanlı maslahatgüzarına cevap verdim. Bizim donanmamızın önce düşmanca bir harekette bulunduğunu kesin olarak reddettim. Herhangi bir uzlaşmadan bahis etmek zamanı geçmiştir. Eğer Türkiye, Alman askerleri ile Alman denizcilerini süratle uzaklaştırmaya karar vermiş olsaydı sahillerimize yapılan hainane taarruzu ve bundan ileri gelen zararları tazmin edecek muamele belki görüşülebilirdi, demekle beraber telgrafla müracaatın durumu değiştirmeye sebep teşkil edemiyeceğini sözlerine ilave ettim. Fahrettin Bey'e yarın pasaportları verilecektir.[3]

Bu suretle Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun girişi

bir olup bitti haline gelmişti. Ruslar ile beraber idğer müttefikler İngiltere ve Fransa da savaş ilan etmişlerdi.

SAVAŞ İLANI VE GİZLİ ANTLAŞMA YAPILMASI İŞİNDE YETKİ MESELESİ, MEŞRUTİYET ANAYASASI'NIN YETERSİZLİĞİ, BU AÇIĞI ATATÜRK ANAYASASI KAPATMIŞTIR

Dış politika bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na nasıl ve ne gibi etki altında sürüklendiğini yeter derecede anlattığımı sanmaktayım. Bunun bir de iç sahfası vardır. Nitekim umumi savaşa girişin nüfuzlu birkaç kişinin tutumu veya hareketi yüzünden olduğunu söyleyenler vardır.

Usul ve formalite yönünden bu mesele ele alındığı ve kabineyi teşkil eden üyeler arasında birbirlerine karşı gerekli güvenin noksanlığı düşünüldüğü takdirde böyle bir söylentiyi maalesef sebepsiz saymak mümkün değildir.

Şahıslara ait telâkki ve iddia ne olursa olsun bu konuda göze çarpan eksiklik Meşrutiyet idaresinin iç bünyesine temel olan 93 Kanun-ı Esâsî'nin yetersizliğidir. Millet iradesini temsil eden kuvvetle saltanat hukukuna ayrılan yetkiler arasındaki muvazenesizliktir.

İstibdat rejiminden, uzun mücadele ve pazarlıklar sonunda koparılan 93 Kanun-ı Esâsî'ne göre yabancı devletlerle antlaşma yapılması, savaş ve barış ilanı, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandanı ve askerî harekât vesaire 'padişahların kutsal hakları' arasında idi.

Millet iradesi dışında bu kadar önemli yetkiler nefislerinde toplayanların –kim olursa olsun– her zaman için isabetli hareketleri istisna teşkil edecek kadar az olduğunu tarih bize göstermektedir. Tek başına bu gibi yetkilere sahip olanların millet lehine ne kadar faydalı fırsatları kaçırdıklarını, bir kısmının da lüzumsuz maceralara atılmalarının zararlarını bilmekteyiz. Bunlardan diğer bir kısmı da eline verilen yetkiyi kullanmak vasfından yoksundur, yani acizdir. Muhitinin veya kendisine iyilik veya fenalık edebileceklerini vehim ettikleri kişilerin düşünce ve telkinlerine uymaktadır.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin Balkan Savaşı'na başlamak üzere Sultan Reşad'ın iradesini almadığı şeklindeki iddiaya karşı verdiği cevapta:

> Şevketmeab harp ilanı kararımızı, önemine binaen abdest tazeledi, ondan sonra imzaladı,

demiştir. Sultan Reşad'ın Birinci Cihan Savaşı'na giriş iradesinin ne

suretle çıktığını, bütün kalbi ile kabul mü etmişti, yoksa gözü kapalı, muhitinin cereyanına mı uymuştu? Henüz bilmiyoruz. Talât Paşa son demecinde[7]

Hiç kimse harbe girildiğinden pişman değild.i Padişah ve Veliaht (Sultan Vahdeddin) memleketin kurtarılmış olduğuna kani idiler. Fakat harbin bu kadar uzun süreceği kestirilememişti,

demektedir. Bahriye Nâzırı Cemal Paşa da, Hatıratı'nda (s. 152) bu konudan bahis ederken şu kısa bilgiyi vermekte:

Harp halinin kabulünün zaruri olduğuna dair bir mazbata tanzim ve Padişaha takdim edildiğini,

söylemekle yetinmektedir. Ayrıca parlamento için de:

Bir müddet sonra toplanan Ayân ve Mebusan Meclisleri de harp halini büyük bir ekseriyetle tasvip ve kabineye itimad beyan ettiklerine (güvenoyu verdiklerine) göre hükümetin dış siyaseti tasvip edilmiş olur,

sözlerini kayd eylemektedir. Millî hayatımızda ve devlet idaresindeki bu açığı da, Atatürk idaresine, inkılâplarına her yönden sağlam temel olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Atatürk Anayasası) kapamıştır:
Ehliyetli, ehliyetsiz büyük adlar altında 'kutsal' kişilere tanınan hakları, ellerinden alıp gerçek sahibi millete bırakmış:

Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakiki mümessili olup millet namına hâkimiyet hakkını ancak o kullanır,

dedikten sonra:

Devletlerle anlaşma, antlaşma, barış yapılması ve savaş ilanı vesaire gibi görevlerini kendisi yerine getirir,

demiştir.

PARİS'TE HÜRRİYET VE İTİLÂF PARTİSİ'NİN DEVAMI

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin manevi şahsiyetini temsil edenler Millî Mücadele'nin, kurtuluş hareketinin muhalifi, düşmanı olmuşlar, zamanın padişahı Vahdeddin'i ve onun sadrazamı Damad Ferit Paşa'yı da sonuna kadar desteklemişlerdir. İleride karşılaşacağımız hadiselerin tam tahlilini yapabilmek imkânını hazırlamak için partiyi okurlarıma tanıtmak istiyorum.
Mahmut Şevket Paşa'nın yukarıda okuduğumuz ölüm vakasından son-

ra Fransa'ya kaçanlarla orada yerleşmiş muhalifler Paris'te Hürriyet ve İtilâf' Partisi'ni yeniden kurmak yolunu tutmuşlardı. Burada Radikal Partisi kurucusu adı altında çalışan eski elçilerden Şerif Paşa başkanlığa getirilmiş, başkan yardımcılıklarına da bu partinin ilk kurucularından Miralay Sadık ve Gümülcineli İsmail Hakkı Beyler seçilmişlerdi. Onlara göre bu kurul Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin Avrupa'da yeni kurulun devamı olacaktı.

İlk işi Osmanlı Hükümeti'ni cezalandırmak için Rus Çarına, İngiltere Kralına ve Fransa Cumhurbaşkanına şikâyet telgrafı çıkmek, memleketin iç işlerine karışmalarını istemek olmuştu.

Yabancı gazelere de, "Türkiye'de süren zulüm ve istibdat, muhalefete imkân bırakmadığı için hâkim partinin (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin) kurbanlarını topladıklarını," ilan etmişlerdi.[8]

Rus Çarına bu suretle başvurmak, Sadık Bey'in marifetiydi. Bu hal memlekette işitilince derin bir üzüntü uyandırmış; 'Bu kadarı da olur mu?' diye umumi hoşnutsuzluk yaratmıştı.

Sadık Bey kısa bir süre sonra Mısır'a gitti, İngilizlerin himayesine girdi ve onların adamı oldu.[9]

Gümülcineli Yunanistan'a geçti. Şerif Paşa da kendi hesabına Paris'te çalışmalarına devam etti.

Şerif Paşa, Abdülhamid devri hariciye Nâzırlarından Sait Paşa'nın oğlu ve Kerküklüdür. Çok genç yaşında general ve elçi olmuştur. İstibdat devrinde hürriyet için çalışanları Sultan Abdülhamid'e jurnal ederdi. Bu yüzden lütuf görüldü.[10]

1908'de Meşrutiyet ilan olununca rolünü değiştirdi; şahsi ikbalini devam ettirmek ve daha da yüksek bir mevki sağlamak için hürriyet mücahitlerine yanaşmak istedi. Arzu ettiğini bulamayınca, bu defa gerçek meşrutiyet ve daha ileri hürriyet taraflısı kesildi; muhalefete girişti. Sırası gelince, ailece nimetini gördükleri müşterek vatanın parçalanması için bu adamın nasıl uğraştığını, göreceğiz.

HÜRRİYET VE İTİLÂF PARTİSİ'NİN İSTANBUL'DA YENİDEN KURULUŞU

Hürriyet ve İtilâf Partisi, Sultan Vahdeddin'in arzusu ve Damad Ferid Paşa'nın teşebbüsü ile 1918 yılı sonlarına doğru İstanbul'da yeniden kuruldu.

Cercle d'Orient (Serki Doryan) Kulübü'nde damadın öğle yemeğinden sonra özel bir törenle genel kurul üyeleri seçildi. Kulüp, bu tören yüzünden ayakkabılarını dışarıda bırakan eli tesbihli, beyaz sarıklı birçok kimsenin huzuru ile, alışmadığı bir gün yaşadı.

Genel başkanlığa Abdülhamid'in Baş Mabeyincisi Nuri Paşa getirildi. Ali Kemal Bey genel sekreter oldu. Partinin işe başladığı Vahdeddin'e arzedildi. Resmî protokolda yeri olmadığı halde genel kurul üyelerini, başkan ve sekreterlerini kabul etti.

Vahdeddin ilerideki işleri için kendisine istinat noktası, dayanak arıyordu. Tâ şehzadeliğinden beri bu partiye sempatisi ve güveni vardı. Elemanlarının tutumunu beğeniyordu. Bu siyasal topluluğa sımsıkı sarıldı. Partinin manevi şahsiyeti ve liderleri de Vahdeddin'den kuvvet alıyorlardı, karşılıklı bir fikir ve işbirliği içindeydiler.

Bu partinin başları ileride anlaşamayacaklar, ihtilâflara düşeceklerdir. Başkanları, genel kurulları değişecektir; 'Mutediller' adı altında bölünecektir, yalnız değişmeyen görüşleri ile hepsi Vahdeddin'in sakat politikasını sonuna kadar destekleyeceklerdir.

Milli Mücadele'nin, kurtuluş hareketinin, inkılâpların devamlı düşmanı olacaklardır.

Meşrutiyet devrinde kurulan sayısız partilerden ancak ikisi ayakta kalmıştı: Ana muhalefet partisi adı altında Hürriyet ve İtilâf, diğeri de Meşrutiyet'i ilan ettiren İttihat ve Terakki. Her ikisi birbirlerinin amansız rakibi ve hasmı idiler.

Mütareke'den sonra Hürriyet ve İtilâf Partisi, yazdığımız gibi yeniden kuruldu. İttihat ve Terakki Partisi kapatılmıştı. Fakat bütün unsurlarıyla memlekette yaşıyordu.

Bu iki parti hakkında kurtuluş ve Milli Mücadele hareketi bakımından bir mukayese yapıldığı takdirde, diyebilirim ki İttihat ve Terakki'den pek az kimse aleyhte, hemen tamamı denecek derecede, büyük çoğunluğu lehte bulunacak, bu uğurda her fedakârlığı göze almış olacaktır.

Hürriyet ve İtilâf'dan ise sayılı kimseler lehte bulunacaklar, çalışacaklar, büyük ekseriyeti ve manevi şahsiyeti Kurtuluş Savaşı'nın aleyhinde olacak, Vahdeddin ve hükümetleriyle işbirliği yapacaklardı.

Şunu da sözlerine ilave etmeliyim ki bugün bütün bunlar Atatürk devrinde, Cumhuriyet rejimi içinde tasfiye olunmuştur. Bu eski konuya, –az önce yazdığım gibi– ancak tarihin malı olduğu için temas ediyor, hadiseleri realiteye uygun olarak yazmak istiyorum, maksadım sadece bundan ibarettir.

İZZET PAŞA KABİNESİ'NİN İSTİFASI, MEŞRUTİYET'E DARBE Mİ, VAHDEDDİN'LE İHTİLÂF

Meşrutiyet devrinin başlıca iki partisi İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilâf'ın kuruluşları ile programlarından ve çalışma tarzlarından bahsettikten sonra yine mütareke zamanının hazin olaylarına dönüyorum.[11]

İzzet Paşa Kabinesi'nin İttihatçıları karşı mutedil davranışı, politikacı Rumların taşkınlıklarına karşı –ufak da olsa– tedbirler alışı muhalifleri kızdırıyordu.

Damad Ferit Paşa ve yârânı kendilerine yol açmak için İzzet Paşa Kabinesi'nin düşmesini bekliyorlardı. Aleyhte çalışanlar arasında Meşrutiyet İnkılâbının büyük mücahidi Ahmet Rıza Bey de göze çarpıyordu.

Ahmet Rıza Bey, Talât Paşa'nın son sadrazam vekilliğine rastlayan günlerde (10 Ekim 1918) Padişah'ın arzusu ile Ayân reisliğine getirilmişti. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzzet Paşa Kabinesi'nin beyannamesi münakaşa olunduğu gün Ahmet Rıza Bey de Ayân'da Sultan Vahdeddin'i överek nutkunu söylüyordu.

Yeni Ayân Reisine göre Padişah bu memlekette Meşrutiyet'i gerçekten tesis, 'Kanun-ı Esâsî' ve 'Ahkâm-ı Şer'iyenin yalanla, lafla değil fiilen ve tamamen tatbikini ferman buyurmuşlardı. Vahdeddin'in tahta çıkışları ile yeni bir kanun ve adalet devri başlamıştı.

Kendisi padişahın arzularını biliyordu. 'Lâkab-ı şâhâneleri', 'el-gazi' olmayacak unvan-ı hümayûnları. Sultan Vahdeddin Han-ı 'Âdil' olacaktı. Kaybedilen yerleri 'Gazi' sıfatı ile değil, 'Âdil' sıfatı ile hilafet makamına bağlıyacaktı. Devr-i şevketlerinde, "Bütün Osmanlılar cins ve mezhep farkı olmadan adalet ve hürriyetin bütün nimetlerinden faydalanacaklardı." Ahmet Rıza Bey diyordu, "Evet! Vahşiyane! öldürülen Ermenilerin, asılan Suriyeli arapların yetimleri" padişahın şefkati sayesinde sefalet çekmeyeceklerdi. Menfalarda (sürgün yerlerinde), artık ağlayan, inleyen kimse kalmayacaktı. Kendisi de 'Bu tatlı ve kavî ümitlerle Ayân riyasetinde' çalışacaktı.

Parlamento, basın, öğretmenler, tenkitçiler ve diğer kuvvetler arasında ahenk, birlik yoktu. Bunları nizamlamak, hayra sevketmek lâzımdı. Bu hizmeti de, 'Padişahımız efendimizden' bekliyordu.

Ahmet Rıza Bey, Vaniköy'de otururken, Çengelköy'deki komşusu Vahdeddin ile –Veliahtlığı zamanında– dostluk peyda etmiş, bir zaman sonra eski mücadele arkadaşlarından yüz çevirmişti. Şimdi de Vahdeddin'in cazibesine tutulduğunu gösteriyordu.

Padişah, bu durum karışısında kendini biraz daha kuvvetli buldu. Eski düşüncelerini yürütmek zamanının geldiğine inandı. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri birbirine tutuşturmak ve böylelikle bir taşla iki kuş vurmak yolunu tuttu.

Önce Evkaf Nâzırı Abdurrahman Şeref Bey vasıtasıyla kabinedeki İttihatçı nâzırların çekilmesi gerektiğini Sadrazam İzzet Paşa'ya bildirdi. Padişah'ın istemediği nâzırlar: Hayri Efendi, Cavit ve Fethi Beylerdi.

Hayri Efendi hatır için kabineye girmişti. Cavit Bey hem hatır, hem de padişahın arzusu üzerine kabinede bulunuyordu. Bu sebeple çekilmeleri ufak bir işarete bağlıydı. İzzet Paşa bunları Abdurrahman Şeref Bey'e

anlattı ve birkaç gün kadar yerlerine başkalarını 'arz' edeceğini söyledi. Ancak Fethi Bey'in –Meclis'te Hürriyetperver Avam Partisi' reisi olduğu için- kabinede kalmasını doğru bulduğunu ilave etti. Biraz sonra, Abdurrahman Şeref Bey Sadrazamı tekrar gördü. Padişahın mütalâalarını kabul ettiğini söyledi ve sahneden çekildi.

İki gün sonra Padişah, Ahmet Rıza Bey kanalıyla Fethi Bey'in, hatta başkalarının da değiştirilmesi lâzım geldiğini; 'Osmanlı Saltanatının son padişahı olmamak için ittihatçılardan kimseyi kabinede görmek istemediğini' tebliğ etti.

Bu emir üzerine Kabine toplandı; çekilmeye karar verdi. Padişaha gönderilen istifanamede, Sadrazamın sorumluluğunun birtakım kayıt ve şartlarla kısılmasının, 'Kanun-ı Esâsî hükümleriyle bağdaşamayacağını' kaydediyorlardı.[12]

Vahdeddin bu istifanamenin yazılış şeklinden şiddetli üzüntü duydu; Hükümetin kendisini Kanun-ı Esâsi'yi bozmakla suçlandırması evhamına dokundu. Günlerce haremde kapalı kaldı, fakat fikrini değiştirmedi. Mukabil hücuma geçti.

İstifanameye, "Kabinenin âzâsı hakkında ferden ferde (her birine ayrı ayrı) emniyet ve itimadım vardır,"[13] diye cevap vermekle beraber –aklınca– kabineye şiddetli bir darbe indirmek hırsı ile Ahmed Rıza Bey'e Ayân Meclisi'ni toplamasını emretti.

Telgraflarla Ayân âzâsı gizli toplantıya çağırıldı.

Kabinenin istifanamesinde ileri sürülen Meşrutiyet'e aykırı hareketi ve dolayısıyla padişahın yemininden 'hânis' olduğu iddiasını, Ayân tetkik edecek, bir karara bağlayacaktı.

Mesele müzakere olunurken, İstihzah (gensoru) hakkı olmayan Ayân Meclisi'nin böyle bir işe nasıl karışabileceğini soranlar oldu. Hukuk bakımından bunun cevabı güçtü. Üyelerin çoğu toplantı salonunu, yukarıdan gelen cereyanların etkisi altında kalan iradesizler bırakıp çekildiler.

İzzet Paşa müzakere sırasında hükümet reisi sıfatıyla kendisini ve kabine arkadaşlarını savundu, "Kusurumuz varsa bütün avâkıbı ile mes'uliyeti üzerimizdedir," dedi. Bu da, koyu Meşrutiyetçilerin hoşuna gitmedi. Onlar sadece paşanın, usulsüz toplanan bu mecliste omuz silkip geçmesini bekliyorlardı.

Ertesi gün İstanbul gazetelerinden bazıları meseleyi 'Meşrutiyet'e darbe' saydılar ve o yolda yazılar neşrettiler. Mütalâa ve tenkitlerin başlıcaları şunlardı:

1-Kabinenin mevcudiyeti, hareket serbestliği böyle gelişigüzel bozulmaz.

2- Ayân Reisi, meşrutiyete aykırı bir işte akıl hocalığı, meyancılık yapamaz.

3- Hükümetin istifanamesinde dayandığı gerekçe Ayân'ın tetkik ve tenkidine sunulacak bir mesele değildir.

4- Ahmet Rıza Bey'in bu mesele için kendiliğinde Ayân'ı toplamaya teşebbüs etmesinin Meşrutiyet'te yeri yoktur. Ayân'ın müzakere olunacak bir maddede, padişahın iradesinin yanında bir hükümet imzasının bulunması şarttır.

5- Gizli toplantıyı istemekle Ahmed Rıza Bey kendisini icra kuvveti yerine koymuştur. Hülâsa, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine yapılan bütün muameleler Meşrutiyet hükümlerine aykırıdır. Bunları protesto etmek her Meşrutiyetsever vatandaşın kutsal görevidir. Bu hadiseden sonra yeni hükümetin, yarın, öbür gün bir irade ile Mebusan Meclisi'ni dağıtmasını beklemelidir.

PADİŞAHIN MEBUSAN MECLİSİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCESİ VE TUTUMU

Bu acı sözler Padişahı yolundan çeviremedi. Osmanlı Mebusan Meclisi reisi, sonraları Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İzmir Mebusu Halil Menteş ile Ankara Palas Oteli bahçesinin akasya ağaçları altında konuşuyorduk. Bana şunları anlattı:

Padişah, Meclis reisi sıfatıyla benimle –Halil Bey'le– karşı karşıya gelmekten çekinirdi. Hatta, kabine değişmelerinde güvenoyu verecek olan meclisin temayülünü dahi sorup öğrenmek istemezdi. Buna mukabil sık sık Ayân Reisi'ni kabul ederdi. Bu hal mebusların dikkatini çekti, ihmal olunmamızın sebebini öğrenmek istediler.

Bir gün başmabeyinciye telefon ettim. Teşebbüsün benden geldiğini belli etmemek şartıyla padişahla görüşmemin teminini istedim. Saraydakilerin her şeyi efendilerine söylemek âdetlerini bildiğim halde böyle bir yol tutmuştum. Saray'a çağırıldım. Vahdeddin beni görünce:

"Ne var? Görüşmek istemişsiniz," dedi.

Millet Meclisi'nin ihmal edildiğini, kabine değişmelerinde istişareye (danışma) ehemmiyet verilmediğini anlatmak istedim.

Padişah Kanun-ı Esâsî'de böyle bir madde olmadığını söyledi. Ben, "Bu doğrudur, fakat parlamento reisleriyle 'istişare', meşrutiyet hayatı yaşayan her memleketin an'anesine girmiştir," cevabını verdim.

Vahdeddin, "Her gün meclis aleyhinde çarşaf kadar yazılar alıyorum," dedikten sonra, lakırdıyı birdenbire İzzet Paşa Hükümeti'nin istifası meselesine çevirdi:

"Halil Bey, sen söyle! Bir padişaha yemininden hânis oldun (yeminini tutmıayan) denilebilir mi?"

Vahdeddin bunu söylerken, elini önündeki masaya hızla vurdu, yerinden sıçradı, öfkesinden gözleri kan çanağına dönmüştü.

İzzet Paşa'yı övdüm, "Zât-ı şâhânelerine, saltanat-ı seniyyelerine çok sadık bir zattır, kusuru olmuşsa buna bağışlamalısınız," dedim.

"Ben Paşa'yı tanırım. Kendiliğinden adım atmaz, onu yürütürler," dedi.

Bu birkaç kelimeden Vahdeddin'in kimlerden çekindiğini ve ne için İzzet Paşa Kabinesi'ni tasfiye etmek istediğini kolaylıkla anlamaktayız.

TEVFİK PAŞA KABİNESİ

İzzet Paşa'nın istifası üzerine Vahdeddin, Tevfik Paşa'yı sadrazam tayin etti. Bu defa Padişah ve yeni sadrazam kabineyi kurmak için fazla uğraşmadılar. Yalnız Şeyhislam bulmakta güçlük çektiler.[14]

İzzet Paşa Hükümeti, İttihat ve Terakki Kabinesi'nin başka bir şekilde devamıdır diye düşürülmüştü. Hakikatte bu parti ile cemiyetin ilgisi yoktu. Fakat bu renk ile boyanabilirdi.

Tevfik Paşa Kabinesi de İttihat ve Terakki'ye düşman olan Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin hükümeti değildi. Böyle olmakla beraber kabinede sayılı muhalifler vardı. Âzâsının çoğu, Vahdeddin'in iradesine boyun eğmeye hazır kimselerdi.

Vahdeddin, 1914-1918 harbinin aleyhte biteceği, bu sebeple İttihat ve Terakki'nin düşeceği belli olduğu zamandan beri dünürü olan yeni Sadrazam Tevfik Paşa'yı siyasi yakını ve sır arkadaşı olarak seçmişti. Birbirlerine inanıyorlardı. Bu karşılıklı inanç, müşterek politikalarının iflasına, Osmanlı saltanatının yıkılışına kadar devam etti.

Mabeyin Başkâtibi Ali Fuat Bey, Şeyhislam tayini meselesini hatıratında şöyle anlatmakta:

Makam-ı Sadaret Sadr-ı Esbak Tevfik Paşa'ya ihale olunarak müşarünileyh 7 Safer 1337 (1918) tarihinde kabinesini teşkil etti. Bu defa Şeyhislam bulmakta müşkülât çekildi.

Tevfik Paşa meşihata Mısır eski kadısı Yahya Reşit Efendi'yi sevk eylediği halde iki sene evvel vefat etmiş olduğu anlaşılmasına ve Refik Bey (Hazine-i Hassa Müdürü) Vahdeddin'in delâletiyle saraya davet olunan sudurdan ve encümen-i teftiş ve muayene âzâ-yı sabıkasından Esat Efendi'nin de ateh getirmiş (bunamış) olduğu görülmesine mebni Dârü'l-hikemetü'l-İslamiye âzâsından Haydarîzâde İbrahim Efendi, yine Refik Bey'in sevkiyle makam-ı meşihata getirildi. Müşarünileyh meşihata ibraz liyakat edecek dereceye irtika etmemiş (yükselmemiş) olduğu gibi esasen fukahadan değil ise de kadim bir hanedan-ı ilme mensup olduğu, edebiyatı şarkîyeye ve İslam tarihine vakıf ve cerbeze-i lisana malik idi' demektedir.

Aynı hatırada, Vahdeddin devrinde kabinelerin nasıl kurulduklarını gösteren dikkate değer şu malûmat da vardır:

İzzet Bey'in –sonraları İzmir Valisi– Dahiliye Nezareti'ne tayin o3lunacağını gazetelerde görünce, üç ay kadar valilikten başka idare işlerinde bulunmamış ve orada da iyi nam kazanmamış olan bu adamın, dahili, iç muameleleri bilmediğinden dolayı mühim bir zamanda Dahiliye Nezareti'ne tayini muvafık olamayacağını sevk-i hamiyetle zât-ı şâhâneye arzettim. Hünkâr da Refik Bey marifetiyle Tevfik Paşa'ya haber gönderdi. Ertesi gün Sadrazam'dan ne cevap aldığını Refik Bey'den sual ettiğimde, yeni kabinede Harbiye Nezareti'ne tayin kılınacak olan

Abdullah Paşa komşusu olmak hasebiyle kabineye alınması için ânın ısrar etmesi üzerine Evkaf Nezareti'ne intihap edilmiş olduğunu haber verdi.

İki gün sonra Lütfü Bey'le beraber Dolmabahçe Camii'nde Abdullah Paşa'ya tesadüfümüzde keyfiyeti kendisinden sorunca, "Ben İzzet Bey'i tanımam, kendisinin Kürtler beyninde itibarı pek ziyadedir, arkasında beş bin Kürt vardır. Bunlardan istifade için kabineye alınması zaruridir, dediler, ben de muvafakat ettim," dedi.

Bilâhare Tevfik Paşa ile vakî olan mülâkatımızda müşarünileyh İzzet Bey'in kabineye alınmasını arkadaşlar istemediklerinden ben de kendisini listeden çıkarmış idim. Bunu duyunca aşağıdaki odada iki defa bayılmış ve yanıma gelip ayaklarıma kapanarak, bu 'bu adamlar benden ne istiyorlar' diye birkaç defa ağlamış olduğundan ve zât-ı şâhâne de haber yolladığından tekrar almaya mecbur oldum, demiştir.

Not: Devamı beşinci cildimizdedir. Lütfen takip buyurunuz.

C. B.

BELGELER
VE
FOTOKOPİLER

BELGE 1

Düyûn-ı Umumiyye-i Osmâniye
İngiliz Dâyinler Vekili Sir Adam Blok tarafından
Neşr-i vesâik Cemiyetine yazılmıştır.

Belge sıra No: 1 (Sadeleştirilmiş sureti)
Bak. 4. Cilt, s. 12.

Düyûn-ı Umumiye-i Osmaniye İngiliz Dâyinler Vekili Sir Adam Blok Hazretleri tarafından İngilizce 'Neşr-i vesaik Cemiyeti' broşürüne yazılan mukaddime:

Bu neşriyata bir önsöz yazmak teklifini kabul ediyorum.

Son yirmi beş sene zarfında Makedonya'da hüküm süren, mesuliyeti herhalde yalnız Türkiye'nin fena idaresine ait olmayan, ırkî ve dinî düşmanlıkların harp patlaması üzerine büyük bir şiddet kesbetmesi tamamıyla beklenen bir şeydi. Balkan hükümetleri tarafından çekilen kılıcın kaçınılamayacak neticelerini en basit acemi neferi bile evvelden keşfedebilirdi. Makedonya son aylar zarfında o kadar ıstırap altında kaldı ki Türkiye'nin yıllarca sürecek idaresizliğinden böyle bir hal ârız olamazdı.

Yüzbinlerce insanların telefine sebep olan harbin dehşetlerine Makedonya'da İslam ahâlinin tertipli bir surette imha edilmesi de ilave edilmiştir. Bu muharabe şimdiki zamanın medeni muharebelerindeki kararlaşmış kaidelere pek az riayet olunarak icra olunmuştur. O derece ki son zamanlarda bir benzerin bulmak kolay bir şey olmaz.

Muzaffer olanların katliama, namus tecavüzüne, yağmacılığa mani olmak hususundaki iktidarsızlığı kendileri için iftihar edilecek bir şey değildir. Şayet onlara Müslümanları kasten imha etmek polikitası isnat etmek istemesem de netice itibarıyla vukuatın bilfiil bundan ibaret olduğu meydandadır. Balkan müttefikleri kendi hataları yüzünden Makedonya'nın bugün 'boş bir yumurta kabuğundan' ateş ve demirle tahrip edilmiş bir memleketten ibaret kaldığını, çiftçi olan Müslümanların sefalet ve sıkıntı içinde dışarıya atıldıklarına sonra teessüf edeceklerdir. Öldürülen Türklerin hayatı bir daha geri gelmez. Lâkin hiç olmazsa Balkanlarda sağ kalanlar korunmalıdır.

ADAM BLOK
İstanbul, 5 Mart 1913

BELGE 2

11-24 Mart 1329-913 tarihli *İkdam* gazetesinde,
Selânik'teki Müslümanlara yapılan mezâlimden bahseden
9 Mart 329 tarihli mektup.

Belge sıra No: 2 (Sadeleştirilmiştir)
Bak. 4. Cilt, s. 12.

11-24 Mart 1329 1329-913 *İkdam*, Selânik mektubu 9 Mart 329.

Selânik'teki mezâlimden: Yunan Kralının katli münasebetiyle Selânik'deki İslam ahâli gene büyük bir musibete uğradı. Pek korkunç ve heyecanlı dakikalar geçirdi. Bu defa da bir çok masum Müslümanlar öldürüldü veya yaralandı.

Yaralılar cihetinde devriye gezmekte olan Giritli jandarmalarla caddelerde bulunan Yunan neferleri kralın vurulduğu haberini işitince bu fiilin Müslümanlar tarafından yapıldığına hükmederek zavallı Müslüman ahâli hakkında besledikleri gayzın izharına şiddetle ve vahşetle başladılar. Sokaklarda rastgeldikleri genç ihtiyar Müslümanlara hücum ve taarruz ettiler. İlk hiddet şiddeti esnasında Müslüman ahâliden yüze yakın miktarı şehit düştüler. Bir o kadar da yaralı vardır. Fesleri yırtılan, tahkir edilen, dipçik altında inleyenlerin miktarı ise daha çoktur. Denebilir ki bir aralık Yunanlı jandarma, asker veya er takımına rastgelmek bedbahtlığına uğrayan her Müslüman ya canını kaybetmiş, ya mecruh düşmüş yahut ağır bir hakarete uğramıştır.

En ziyade yalılar semti cihetinde görülmüş olan cinayetlerin tafsilatı uzundur. Yalıların cadde ve sokaklarında genç, ihtiyar Müslüman şehitlerin cenazeleri görülüyordu. Bunları Avrupalı konsoloslar hep gözleri ile görmüşlerdir. Bakalım zavallı Müslümanlara reva görülen bu son vahşetler de Avrupa'da sükûtla mı karşılanacaktır. Katilin 'Aresi' adında bir Rum olduğu haberi etrafa yayılınca cinayetlerin sahası daha ziyade genişlemedi. Müslümanlar dindaşlarına reva görülen zulüm ve vahşete karşı tarziye talebi şöyle dursun artık kıt'alin devamına sebep kalmadığı için biraz müsterih olabildiler.

BELGE 3

Zayatof, M. Vorşki adındaki Balkan muhabirinin,
Bulgar muntazam askerleri,
Makedonya Bulgarları ve çeteleri tarafından
yapılan cinayetleri gayet tarafsız yazılarıyla şöyle naklediyor.

Belge Sıra No: 3 (Sadeleştirilmiştir)
Bak. 4. Cilt, s. 12.

Bulgar mezâlimi: Zayatof, M. Vorşki adındaki Balkan muhabirinin gayet tarafsız yazılarını yazmaktadır. Harbin başlarında Bulgarlar lehinde söz söylüyordu. Her tarafta serbetçe geziyordu. Bulgar mezâlimi hakkında yazdığı mektuplardan dolayı garazkârlıkla ittihamı kabil değildir.

M. Vorşki, Bulgar muntazam askeri ile Makedonya Bulgarları ve çeteleri tarafından yapılan cinayetler arasında bir fark göstermektedir. Onun kanaatine göre, erlerle subaylar tarafından mezâlim ancak intikam saikasıyla yapılmıştır. Bulgar askerleri mesela bir Türk köyünde bir silah sesi işittikleri gibi bütün köydeki Türk erkeklerini öldürmüşlerdir. Bir Bulgar zabiti Kırcaali taraflarında hiçbir Türk köyü bırakmadıklarını M. Vorşki'ye itiraf eylemiştir.

Diğer subayların gene kendisine vuku bulan ifadelerine göre Bulgar askerleri önlerine gelen Türk köylerine hücum ederek çocuklardan maada ele geçirdikleri erkekleri (hatta bazan kadınları da) öldürmekte imişler. Bunların hepsi ancak intikam hissi ile vukubulmuş vahşetlerden ibaretmiş. Başıbozuk Bulgarlar ve Makedonya çeteleri tarafından yapılan vahşetler ise tamamen başka maksatla vukubulmakta imiş. M. Vorşki, çetelerin vahşetlerini şu suretle tavsif ediyor:

"Çetelerin ekserisi ıslah kabul etmez birtakım hırsız ve katillerden ibaretti. Bazı çetelerin adları her tarafa yayılmıştır." Cinayetleri ile pek ziyade şöhret kazananlardan biri de Norakop tarafından dolaşan Çelnopyer çetesidir. Bu çetelerin yaptıkları vahşetlerden bazılarını söyleyelim:

Kırk beş Türk ailesini havi bulunan Debremcik, Muharebenin altıncı haftasında başıbozuk Bulgarlar ve Makedonya çeteleri tarafından yakılmıştır. Zalimler bu köyde otuz dokuz erkek ve beş kadını bir mescide hapsetmişler ve mescidin kapısını akşam tutuşturduktan sonra içerisine de bir bomba atmışlardır. İçeride bulunan zavallıların kâffesi yanmıştır.

Rosta köyünde mevcut bulunan kırk İslam ailesi (erkek, kadın ve çocukları ile beraber) yerli Hıristiyanlarla çeteler tarafından öldürülmüşlerdir. Ben burada yalnız Drama ile Norakop arasında küçük bir mıntıka içinde yapılan mezâlimden bahsediyorum. Bu bölgenin kuzey cihetlerine gidemedim. Fakat oralardan firar eden muhacirlerin ifadesine nazaran o taraflarda yapılan zulümler Norakop tarafındakilerden daha dehşetlidir. Dikkat edilecek bir şeydir ki bütün bu vahşetler artık Bulgar askeri tarafından işgal edilen ve her türlü mukavemetten mahrum bulunan yerlerde yapılmıştır. Bu vahşetleri intikam duygusuna atfetmek doğru olmaz. Zira buralarda yaşayan Türklerle Hıristiyanlar arasında muharebeden ev-

vel hiç bir gûna husumet mevcut değildi. Bundan dolayı bu cinayetlerin kâffesi yağmacılık maksadıyla yapılan zulümlerden ibarettir.

Filhakika mesele yalnız katliam ve yağmagerlikle kalmamıştır. Birçok yerlerde Müslümanlara cebren Hıristiyan dini kabul ettirilmiştir. Makedonya 'medeniyet'çileri bazı yerlerde Türk erkeklerini öldürdükten sonra bütün kadınları bir araya toplayarak evvela ırzlarına tecavüz etmişler sonra da cebren terki mezhep ettirmişlerdir. Makedonya haçlıları bazı yerlerde birkaç kadınla evlenmek usulünü bilfiil tatbik etmişlerdir. Mesela Çarasova köyündeki Bulgar ve Rumlar başka köylerden ele geçirdikleri 14-18 yaşlarında İslam kızlarını cariyeler makamında kullanmışlardır. Okuyucular benim bazı müstesna ahvalden bahsettiğime sahip olmasınlar. Bunlar Narakop cihetlerinde vuku bulan şeyler değildir. Makedonya ve Trakya kıtalarında yapılan mezâlimi tasvir etmek lâzım gelse bunlarla birçok ciltler doldurmak iktiza ederdi.

Makedonya'nın kuzeybatısında katilliklerini yapan Bulgar ve Sırplar, doğu ve güneyde ise Rumlardır. Bununla beraber her tarafta derece derece hareket edilmiştir. Bu hususta klasik bir misal olmak üzere Drama sancağı ile Kavala kasabasında yapılan zulümler zikredilebilir.

Osmanlılar Kavala'dan çekildikten sonra Bulgar askerleri bu şehri işgal eylemişti. Adı geçen askerler Yaver Paşa ordusunu takibe gittiği gibi çeteler de ortaya çıkmışlardı. Çeteler bir köyde ele geçirdikleri bir Türkten evvela fidye-i necat olmak üzere büyük bir meblağ istemekte ve parayı aldıktan sonra bazen salıvermekte bazan da zavallı Müslümanı öldürmekte idiler. Çeteler gittikten sonra Türk köylerine Bulgarlar hücum edip Türklerin geri kalan mal ve servetlerini yağma etmekte idiler.

Bu yağmaların yalnız birtakım serseriler tarafından yapıldığı zannedilmesin, bu gibi yağmalara yerli zenginler ve hatta bazı tahsil görmüş kimseler de iştirak etmiştir. Mesela Drama şehrinde yağma hususunda ilk teşebbüs Rum Başpapazı tarafından vukubulmuştur. Osmanlı askeri tarafından şehir boşaltıldığı zaman Rum ahâlisi arasında dolaşarak, "Niye ağzınızı açıyorsunuz? Türkler gittiler, bulduğunuzu çabuk çabuk toplayın," yolunda tavsiyelerde bulunmaya başlamıştır. Bu hususta ilk teşebbüsü de kendisi yapmıştır. Türk askeriyle beraber canını kurtarmak için kaçmış olan bir Türk Beyi'nin evine girip bütün eşyasını almıştır. Bu metropolit benimle vukubulan mülâkatında kendisinin Allahın sakin bir kulu olduğunu iddia ediyordu.

Bunu müteakip bütün Türk evlerindeki eşyanın kâffesi yağma edilmiştir. Dört beş gün sonra Müslümanlar, Drama'ya avdet ettikleri zaman evlerini bomboş bulmuşlardır. Bunun üzerine zavallılar arasında dehşetli bir açlık başgöstermiştir. Birkaç gün sonra İngiliz yardım heyetleri mezkûr şehre geldikleri zaman Allahın sakin kulu metropolit onlara karşı insanlar arasında muhabbet ve merhamet hislerinin yayılması hakkında nutuk irad etmekten sıkılmamıştır.

BELGE 4

(12-25 Mart, 329-913 tarihli *İkdam* gazetesinden)
Kırım'da çıkan *Tercüman* gazetesinde
"Bir Milyon Türk" başlıklı yazıda Trakya'daki Türklere yapılan nizamlı işkenceleri anlatan yazılar.

Belge Sıra No: 4 (Sadeleştirilmiştir)
Bak: 4. Cilt, s. 12.

İkdam, 12-25 Mart 329-913

Bir Milyon Türk

Kırım'da çıkan *Tercüman* gazetesinden:

Al kanlara boyanmış olan Rumeli kıt'asında sakin Sırp, Bulgar, Rum ve Arnavut tayifelerinin hal hakkında, geçmişinden ve istikbalinden bahisler ediliyor. Hudutları aralanıyor. Hatta Makedonya'nın bir köşesinde kalmış yüz bin Ulahın, siyaseten, içtimaen istikbali temin ediliyor. Lisanlarına, dinlerine hürriyetlerine taarruz edilmeyeceğine dair Bulgar Hükümeti, Romanya Hükümeti'ne söz veriyor, vaadediyor; Selânik yahudilerinin imtiyazı ve himayesi gazete bahislerine sermaye oluyor. Arnavut ile Karadağ himayesi hakkında iki büyük devleti birbirine karşı koymuş bulunuyor.

Avrupa'nın binlerce parlak gazetelerinde, hak ve adalet çeşmesi olan parlamentolarında Akdeniz'in en ufacık bir adasından boğaz geriliyor, tarihten etnoğrafyadan delil ve hak avlanıyor; yalnız Rumeli'de bulunan bir milyon Türk unutuluyor. Yalnız bunlar karaperdelerle örtülüyor. Yalnız bunların maddi ve manevi hakları çamurlara bulanıyor, baltalanıyor. Bir milyon insanın vücudunu gören göz görülmüyor.

Bu hal Avrupa'nın çektiği müthiş bir cezadır. Küre-yi arzın en mütemeddîn bir kıtası en kara işlere, misli görülmemiş zulümlere karşı 'göz yumup sükûta mecbur' bulunuyor. Bu mecburiyet ceza değil de nedir?

Kesilmiş ve doğranmışlardan geçelim. Rumeli'de sakin, bir milyonu aşan Türklerin hali ve istikbali ne olacak? Bunlar Bulgarların Rumların 'nizamlı işkencelerinden' üzüm gibi ezilip çürütülmeye mi mahkûm olacaklar? Yoksa bahtiyar Ulahlar kadar şahsi ve içtimai hayatlarının temin edilmesine nail olacaklar mı? Bu meselelerle iştigal İstanbul'a mahsustur, İstanbul'un vazifesidir.

Avrupa, bir milyon Rumeli Türkünü belki unutur, fakat İstanbul unutulmamalıdır.

BELGE 5

Sofya'da çıkan *Narod* gazetesinde
Bulgarların Türklere yaptıkları mezâlimi anlatan bir yazı.

Belge Sıra No: 5 (Sadeleştirilmiştir)
Bak. 4. Cilt, s. 12.

Sofya'da münteşir *Narod* gazetesinde okunmuştur:

Bugün Edirne gayet müthiş bir manzara arzetmektedir. Cisri-Mustafa Paşa'yı Ekimde, yani Bulgarlar tarafından zaptedildikten iki hafta sonra ziyaret etmiş ve orada görmüş olduğumuz intizamsızlıktan, perişanlıktan dehşete düşmüştük. Fakat şimdi Edirne'nin halini görenler şehrin perişanlığını tasvir için söz bulamamaktadırlar. Bir tarafta dağlar gibi yığılmış insan cesetleri diğer tarafta gene birçok yaralılar ve esirler görülmektedir.

Şehrin sokaklarında silah sesleri, bağrışmalar işitilmekte ve koşuşmaların gasp ve garetin hiç arkası kesilmemekteydi. Bu hal şehrin zaptından bir hafta sonraya kadar devam etti.

İnsan bu halleri gördükçe Bulgarların bu kadar merhametsiz olduğuna hayret ediyor. Son Osmanlı-Rus muharebesini görenler General İskobelef'in Edirne'yi zaptettikten bir gün sonra şâyân-ı hayret bir derecede intizam tesisine muvaffak olduğunu söylemekteler. Zaten bir Avrupa gazetesi muhabiri bize 'Vahşiler' namını vermemiş mi idi? Teessür olunur ki yeni Bulgaristan Hükümeti artık akli muvazenesini kaybetmiş olan bir adamın sözü ile hareket etmekte devam edip gidiyor.

BELGE 6

Kışkıl'da katolik papazlardan Père Michel'in, Milano'da çıkan *Scala* gazetesi muhabiri Mangenyi ve Kılkış Muhafızı Mazraki ile katolik manastırı, rahipleri heyeti huzurunda, Bulgarların Kılkış'dan hicretlerinden evvel Müslümanlara yaptıkları mezâlimi anlatan yazıları.

Belge Sıra No: 6 (Sadeleştirilmiştir)
Bak. 4. Cilt, s. 12.

Bulgar mezâlimi: Kılkış'da katolik papazlarından Père Michel, Milano'da münteşir *Scala* gazetesi muhabiri Mangenyi ve Kılkış Muhafızı Mızraki ile katolik manastırı rahipleri heyeti huzurunda Bulgarların Kılkış'dan hicretlerinden önce irtikâb ettikleri mezâlim hakkında aşağıdaki tafsilatı vermişlerdir:

1- Kılkış civarında bulunan Kırkot adındaki İslam köyünde Bulgarlar Müslüman erkeklerden yediyüz kişiyi köyün camii derununa hapsettikten ve İslam kadınlarını da cami civarına topladıktan sonra bunların gözü önünde camii dinamitle atmışlar ve bilâhare camiye ateş vererek büsbütün yakıp yıkmışlardır.

2- Pilaniçe denilen İslam köyünde de bütün İslam erkeklerini bir camiye topladıktan sonra camiyi yakmışlar ve İslam kadınlarının ırzına taarruz etmişlerdir.

3- Dayanova köyünde ise Bulgarlar ahâliden tuttuklarını kuyulara atmak suretiyle öldürmüşlerdir.

4- Selânik'den gelmekte olan bir Osmanlı müfrezesini boğazlamışlardır.

5- Komitacıların arasında birçok fen adamı, doktor ve büyük tacirler vardır. Bu komitacı fen adamlarından biri kendi eliyle yüz kırk insan öldürdüğünü kemal-i iftiharla beyan eylemektedir.

Mumaileyh rahip, Bulgar mezâlimini bu suretle izah ettikten sonra keyfiyetten Fransız konsolosunu haberdar ederek mezâlime bir nihayet verilmesini rica ettiğini söylemiştir. (Neologos)

BELGE 7

Batı Trakya Muvakkat Hükümeti'nin bağımsızlığını halka bildiren beyannamesi.

Belge Sıra No: 7 (Sadeleştirilmiş sureti)
Bak. 4. Cilt, s. 159.

Gümülcine Livası Ahâli-i Mazlûmesi'ne

Bulgarların Türklerimize karşı göstermekte olduğu şeniâne (ayıp, utanacak) mezâlim dolayısıyla sabırlarımız tükenerek bıçakta ve kucakta bulunan masum halkı kurtarmak azmiyle Garbî Trakya'yı işgale mecbur kaldık. Fakat ahval-i hâzıra-i siyasiyemiz (bugünkü politikamız) icabı Hükümet-i Osmaniye bizim bu harekâtımızı muvafık bulmayarak bizi men'e kalkıştı. Çaresiz harekete geçtik ve Gümülcine Livası Türklerini kurtarmaya geldik.

Maalesef bu kere de hükümetimizce, avdetimiz kat'i olarak emr olunmaktadır. Başta Rus olmak üzere bazı taraftar-ı hükümetler bizim bu hareketimizi mütareke ahkâmına uygun bulmamaktadırlar. Halbuki burada bıçak altında can vermiş ve vermekte olan Türklerimizin hayat ve ismetleri taht-ı emniyet ve kefalete bağlanmış değildir. Buna fikir yoran da bulunmamaktadır. Bu sebepten ve bundan böyle biz emirlerimizi, vicdan ve ilhamlarımızı akıl ve mantık ve şahsi besaletimizden (cesaretimizden) almak ve ona göre harekete geçmek mecburiyetinde kalmış olduk.

İşte bu günden itibaren muvakkat (geçici olarak teşkil eylediğimiz hükümet-i muvakkatemizi 'Garbî Trakya Hükümet-i Müstakıllesi' namına tahvil ile (değiştirerek), istiklâlimizi ilan eylediğimizden bilcümle (bütün) hükümetlere ve insanlık âlemine ilan eylemekte fahr-i şeref duyduğumuz ilan olunur. Tevfik Allahtandır.

Umum Erkân-ı Harbiye Reisi
SÜLEYMAN ASKERÎ

Umum Müfettiş
HACI SAMİ

Garbî Trakya Müstakil Hükümeti Millî Kuvvetler ve Umum Çeteler Kumandanı
EŞREF

BELGE 8

Bulgarların meşhur voyvodalarından Tana'nın çetesinde çalışan Ali Zihniyef'e verdiği tasdikname ve bu tasdiknamenin altındaki yazılar.

Belge Sıra No: 8 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş metni)
Bak. 4. Cilt, s. 159.

Vesikanın tercümesi
Tasdikname No: 57

Zirde imzam olan Voyvoda Tana Nikolof, Filibe kazası, Filibe şehrinde doğmuş 22 yaşındaki Çerkez Ali Zihniyef'e, çetemde 17 Haziran 1913 tarihinden bugünkü 15 Ağustos 1913 tarihine kadar çetemle Gara-Buk savaşlarına fiilen iştirak ettiğine dair işbu tasdiknameyi veriyorum. Bu müddet zarfında kendi iyi tavır ve halleriyle temayüz etmiş ve tarafımdan herhangi bir sebeple cezalandırılmamıştır.

Bu hususu tasdikle imza ederim.

Paşmaklı 15.8.1913

Voyvoda
imza (Tana Nikolof)
(Tana Nikolof - Voyvoda mührü)
(Garbî Trakya Müfettişi mührü)

Bu belgenin altında bir yazı:

Bu sahife arkasında mührü olan Voyvoda Tana, altmış bin Pomağı, 'Siz evvelden Hıristiyan Pomak idiniz' diye Müslümanları tehdit ile Hıristiyan yapmıştır. Buna öncüler ağalar, beyler, mütegallibedir bu sebepten istirdadı müteakip bu gibiler cezalandırıldılar.

Asıl şâyân-ı hayret olanı: Bidayet-i harpte Garbî Trakya'da tam bir kolordusu ile bulunan, Ali Yaver Paşa isimli biri bu Tana'nın 1700 kişilik çetelerine teslim olmak gibi bir âra katlanmıştır. Yalnız bu kolordudan bir Soma taburu yüklenerek kurtulmuş ve Çatalca'ya kadar askeriyle gelmiştir (ne yazık tanıdığım bu tabur kumandanı ismini unuttum) 1700 çetesiyle bir kolordumuzu esir alan bu TANA'yı Sami Bey 300 arkadaşıyla Bulgaristan içlerine kadar kovalayıp yarısını kırdı!

УДОСТОВѢРЕНИЕ

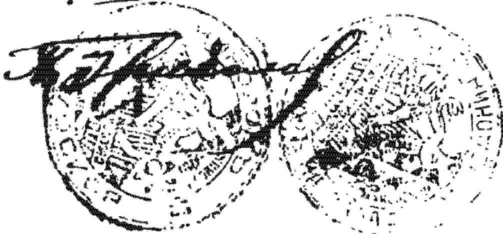
57

Подписаний Войвода Таню Николовъ давамъ настоящето удостовѣрение на четника отъ четата ми .Али Зийнелевъ (Черкезъ)............ из възрасть 22 години родомъ отъ гр. Пловдивъ околия Пловдивска. въ удостовѣрение на това, че той презъ времето отъ 17 юлий ..... 1913 г. до днесь 15 Августъ 1913 г. въ четата е взималъ е активно участие въ сраженията при Гара Букъ. Презъ всичкото това време той се е отличавалъ съ примѣрно поведение и не е наказванъ отъ мене никога.

Въ удостовѣрение на това се подписвамъ.

Пашмаклъ 15/VIII ..... 1913 г.

ВОЙВОДА:

8 no'lu belgenin fotokopisi

9 no'lu belgenin fotokopisi

BELGE 9

Bulgar mezâlimlerinden,
İslamların zorla Hıristiyan yapıldığına dair belge.

Belge Sıra No: 9 (Fotokopi ve metni)
Bak. 4. Cilt, s. 159.

Akpınar'ın Sarıkız Kariyesi'nden (köyünden)
Mehmet Oğlu Hosko Mehmed Sinni (Yaşı) 20

Balada künyesi muharrer Hoşko Mehmed, Tana Kaptan ile birlikte Akpınar'a gelip erkek ve kadın olarak cümlemizi kiliseye toplayıp suret-i cebriyede (zorla) dinimizi Bulgarlığa çevirtti. Bulgarlığı kabul etmeyip de Çila oğlu Mehmed'in familyası kendisini salp ettiği (astığı) ve bizleri tüfenk dipçiğiyle darp etti ve ettirdi. Dinini çevirmeyen olur ise gizliden Tana Kaptan'a malûmat verip ya o adamı öldürürler yahut ki eza ve cefa ile suret-i cebriyede Bulgar ederler idi. Tana namına üç defa para toplayıp merkuma gönderdiler. Para vermeyenleri işkence edip suret-i cebriyede aldılar. Nahiyemizde bir Bulgar olmadığı halde merkum Hoşko Mehmed, Tana ile birlikte mukaddes camimizi kiliseye tahvil edüp, büyük bir çan taktılar. Kiliseye iki papaz tayin ettiler. Pazar günü kiliseye gitmeyen olur ise kapısını kırıp hanesinden suret-i cebriyede alıp kiliseye getirdikleri, hatta Eğridere işgal olunduktan sonra bütün kariyelerden (köylerden) Tana Kaptan'a para topladıklarını Akpınar'ın işgalinde müdür tayin ve asker yazılmaya cesaret bile edemedik. Zira bu adam hemen komitelere ihbar ile hanemizi ihrak (yakar) ve kendimizi itlaf ettireceğinden (öldüreceğinden) merkum Hoşko Mehmed'in derdest ve Eğridir'e ilzamiyle hakkında tahkikatı lâzımenin icrası zımnında zirde vaziü'l-imza bizler selâmet-i vatan namına işbu müzekkere bittanzim kılındı.

28 Ağustos 329

Said Oğlu Ahmed, Kaymakam Oğlu Mehmet, İbrahim Oğlu Ahmet,
Salihoğlu Hacı Ali Oğlu Mehmet Ağa, Solak Oğlu Salih Mehmed,
İmam Oğlu, Müslim Hoca Oğlu, Balcı Oğlu Hüseyin zevcesi,
Kara Hacı Oğlu Hasan zevcesi, Köroğlu Hasan zevcesi.

Bâlâda mukarrer vâz olunan imzaları ve mühürleri
huzurumuzda vermiş oldukları ifadeleri tasdik eyleriz.
28 Ağustos 329

Meclis Komisyonu 9 mühür.

BELGE 10

Bulgarların İskeçe, Eğridere Türklerine yaptıkları mezâlim hakkında.

Belge Sıra No: 10 (Sadeleştirilmiştir)
Bak. 4. Cilt, s. 159.

Sami Bey Çeteleri Şahinleri Ahmet Ağa'yı Cezalandırıyor

İskeçe'nin bir nahiyesi olan Şahinler'de Ahmet Ağa isimli bir mütegallibe Bulgar dostluğu göstererek ve şahsına da menfaat temin ederek Türklere zulüm yapmış Bulgar mezâlimine de âlet olmuştur. Bu sebepten Sami Bey Çetesi kaptanlarından mürekkep bir divan-ı harp kararıyla Sami Bey cezasını tasdik ediyor ve canı ile cezasını ödüyor.

İskeçe'de Bir Diğer Millî Askerimiz Asılarak Ceza Görüyor

Millî efradımızdan İsmail isimli bir neferimiz gece devriyede iken ilk silahlandığı gününde değirmenci olup İskeçe'de oturan bir Bulgarın evine bahçeden atlayıp giriyor. Yatağında karısı ile yatmakta olan Bulgara, "Çıkar paralarını (hem altınları)" diye silaha asılıyor. Erkek, paralarının olmadığını söylüyor. Bir iki darbe ile tehdit devamda. Karısı korkusundan, "Dur ben getireyim," deyip ocağın iç duvarından açtığı bir tuğla deliğinden (yüz altınlık) bir torba çıkartıyor ve İsmail'e veriyor. Ertesi gün idaremizin düzgünlüğünden ve emniyetin dikkatle takip edilişinden, adaleten mevcut oluşundan itimatla ve etraftan da teşvikle değirmenci Bulgar şikâyete geliyor. Hemen divan-ı harb'e vak'a intikal ediyor. Zabıta faaliyette. Bir iki saat içinde ve o gece para sarfıyla hovardalıkta bulunan İsmail aldığı paradan yirmi sekiz lirasını sarfetmiş olarak adalete veriliyor.

Polisten divan-ı harb'e getirilip yediği paralar da tarafımızdan eklenerek ve yüz lirası tamamlanarak halk içinde İsmail, "Onlar da bize yapmadılar mı?" diye ikrarda bulunarak ve mağdur Bulgar da, "Evet evime giren budur!" diye söylemiş olarak İsmail, hükümet önündeki çınara asıldı. Bütün konsoloslar, tüccarlar, halk bu vak'anın hayranı oldular. Zira onlar, çete deyince mezâlim yapan, keyfi muamele gösteren bir zulüm âleti bilmediler. Türkün adaletine hayran ve sevinmedeler. Hatta Bulgarlardan meskûn olanlar bile emniyetteler.

İskeçe'den Sonra Eğridere Kazasına Geçiliyor

Süratle bu kaza da pek şiddetli fakat seri bir hücumla elde edilmiş oluyor. Kışla elimizde, hükümet elimizde, kaçamayan Bulgarlar elimizde ve taht-ı emniyetteler. İaşelerine ve her şeylerine iyi bakılmadalar. Hatta dua etmedeler. Silahtan tecrit olunmuş askerleri hatta mezâlim yapmaış Bulgar çetecileri bile hüsn-i muamele görmedeler.

Pomakların Zorla Hıristiyan Olmasına Çalışan Belediye Reisi Enver Bey İdam Ediliyor.

Bulgara hasbî mezâlim rehberi olan ve, "Altmış sene evveline kadar, biz Pomaklar Bulgardık. Bizi kılıçla Bulgarlıktan çevirdiler. Yine aslımıza dönüyoruz," diye mazbatalar yaparak mühürler, imzalar toplayan ve kardeşi Eşref isimli bir bozuk ruhluyu da köylere göndererek mazbata mühürletip, gönüllü olarak Hıristiyan olup cebren halkı da kiliseye sokturan bu adam, Müderris Mustafa isimli bir Pomak hocayı vaftiz yaptırmak istihzasıyla, dereye kış kıyamette koltuk hizasına kadar derinlikte buz gibi sulara sokturarak vaftiz bahanesiyle alay ve Bulgar sarhoşlarıyla tahkir ettirerek, Kuran-ı Kerim'i getirip Mustafa Hoca'nın gözü önünde binbir şekil ve hakaretlerle tezyif eylemesinden ve akıbet bütün gece su içinde başına vurulan dipçiklerle kafa ve göz paramparça olmasına rağmen kelime-i şahadeti getire getire ve akıbet kelimeleri söyleyemez bir halde düşüp su içinde müderrisin can vermesine kadar işkence ve zulüm yapan bu düşmandan daha şeni, elimize ansızın geçiyor. Üç çocuğu ve bir anası var. Bunlar da kilisede isim almışlar. Karısı, kocasının zoru ile gidip Hıristiyan olduğunu ve isim aldığını söylüyor. Hacı Ahmet isimli bir Pomak şahadete geldiğinde divan-ı harb'in:

"İsmin ne?" demesine,

"Eski ismim mi yeni ismim mi?" diye soruyor. Ne demek olduğu sorulduktа,

"Eski ismim Hacı Ahmet, yeni ismim de Hacı Kosti'dir," demez mi? Ne suretle Hıristiyan olduğu sorulduktа,

"Müderris Mustafa Efendi kadar, demek imanlı ve sağlam Müslüman değilmişiz. Hepimizin önüne bu köpek düştü, kiliselere soktu bizi. Hıristiyan olduk. Allah affetsin," diye Müderris Mustafa Efendi'nin katlini ve katillerini daha birkaç kişi şahadetiyle tesbit eden divan-ı harbimiz tasmim ve tasavvurla ve işkence ile katilden, Enver'i idama mahkûm etti. Ve tasdik olundu. Cezasını kurşunla buldu. Kardeşi Eşref de Kırcaali taraflarında ağabeysi namına Bulgar çeteleriyle, Hıristiyanlık nakaratıyla mezâlimde bulunduğu Kırcaali'ce sabit görüldüğünden o da asılarak idam olundu.

Müslümanlar Cebren Hıristiyan Yapılıyorlar

Bunlarınki gibi yüzlerce vesika mevcuttur elimde. İşin tuhafı Bulgar komitelerine ön kılavuz ve mezâlime âlet olanlar vardır. Bunlardan biri Eğridere Belediye Reisi Enver Bey'i ve kardeşi Eşref'i ve emsalinden ve maalesef 30 kadarını canları pahasına cezalandırmak zorunda kaldık.

Cila Mehmed'in karısı zorla dinleri değiştirilen otuz bin Pomak erkekleri, arasında dini değiştirtmemek için kendini asarak intihar ettiği ve Müderris Mustafa Efendi gibi şerefle ölümü tercih ettiği görülmüştü. Bulgarlara bu işde şirin görünmek ve menfaat uğrunda onlara önayak olanlar derecelerine göre cezalandırılmışlardır.

Bir Bulgar Mektep Muallimesinin Bizden İstirhamı

Eğridere'deyiz. Bütün kasabanın Bulgar kadın ve kızlarını büyükçe bir eve top-

lamış, kendisi cümle kapısında, "Kumandanınızı buraya istiyorum, çok iyi bir iş için konuşacağım," diye İbrahim Cihangiroğlu'na ricada bulunuyor. Fırsatını bulup gidiyorum. Çok güzel ve hiç de Bulgar'a benzemez bir mektep muallimesi (öğretmen). Çok telaşlı, gözleri nemli, "Efendim," diyor, "Sizlerin adaletle gelmekte olduğunuzu haber aldık, bizler kaçmadık. Askerliğinize, gospodinliğinize (efendiliğinize) güvendik, kaldık. Bu evin altı, üstü hep Bulgar kadın, kız ve çocuklarıyla doludur. Talebelerim, komşularım, gençlerimiz hep buradayız, bizi muhafaza ediniz." Ben:

– Beni bunun için mi çağırdınız?

– Evet efendim. Bundan büyük mühim bir şey olur mu, namuslarımızın muhafazası gibi?

– Müsterih olun. Bizim efrat böyle pis işlere tenezzül etmezler.

– Biz de bunu bildik de kaçmadık. Zaten bir alay masum talebe yavrularımla nereye gidebilirdik?

– Çok memnun oldum. Güzel vazife yapmışsınız. Sizin başınızda İbrahim Bey memurdur. Ne isterseniz onunla halledersiniz işlerinizi,

deyip çekildim. Erzak, her ve her şeyleri temin edildi. Muhafazaları dahi! Bu münasebetle nurtopu gibi kızlar, melek gibi kadınlar Türkün himayesinde rahatta idiler. Hatta bir pazar günü çocuklarla beraber kiliselerine gidip tabur yürüyüşü halinde kilisede dualarını icra etmişlerdi. ahâliden olanları bu şekilde himaye ile beraber posta posta hicretle Hasköy'e ve Bulgar hudutlarına müreffehen gönderilmişlerdir.

Bir Arkadaşımızı Ağlayarak Kurşuna Diziyoruz

Müzalim (teğmen) İskeçeli Arif hemen arkamızdan yetişti. Koşikavak Bulgarlarını Bulgaristan'a muhacir (göçmen) olarak sevkedip temizlikteyiz. İlk giren çetelerimizden Prizrenli Salih Şehsuvaroğlu da bu muhacirin sevkine Mülazim Arif Bey idaresinde memurdur. Yolda muhacirlerden bir Bulgar kızını geriye alıkoydurarak ırzına tecavüzde bulunuyor. Arkadaşları hemen zabitleri (subayları) Arif Bey'e haber veriyorlar. Kanunumuz şiddetli. Arif Bey de bağlatıp kızla beraber Koşi Kavak'a merkeze gönderiyor. Ahâliden bu delikanlıyı kurtarmak için bol miktarda altın toplanarak muhair kıza verilerek kız affediyorsa da kanunumuz (çete kanunumuz) affedemiyor. Biçare Salih Çavuş'a divan-ı harbimiz idam cezasını veriyor. Ölüme hazırlanan bu arkadaşımız beni yanına çağırıp derede bir gusül abdesti almasını istiyor. Gönderiyorum. Gelip namazını kılıyor. "Beyim beni bağlatma, ben cezamı çekmek için atış kumandamı ben vereceğim. Yanımda bir altın liramla beş on kuruş bozuk param var. Onu da anneme 'Prizzen'de Gorila mahallesinde Salih Şehsuvaroğlu annesine' diye gönderin," demesine 30 altın da ben ilave ettiğimde, "Ver elini öpeyim," dedi. Ben de onu öptüm, ağlayarak ayrıldık.

– Bu tek altını Prizren'de Gorila mahallesinde Şehsuvaroğlu Salih annesine diye gönderin.

– İsmi nedir annenin?

– İsmi Salih annesi. Bir de benim bu kepazeliğimi yazmayın. Öldü deyin. Bunu

isterim, senden beyim.

– Peki oğlum, peki Salih'im!

Bağlatmadım. Yirmi kişilik bir mangayı ateşe hazır görünce bana, "Kumandanım, yazıktır yirmi kurşuna. Yakınıma üç kişi gelsin. Kalbime, kafama, bu beyinsiz kafama ateş etsinler gideyim. Kurşun sarfettirme. İleride sizi lâzımdır bu kurşunlar," derken kendisine ben, "Oğlum Salih, bu tek altınla beraber annene otuz altın da ben göndereceğim. Gel Mehmet Bey (kâtibimiz)" deyip otuz altını gözü önünde çıkın yaparken: Divan-ı Harb Reisi hükmü veren askerî Bey de ilaveten otuz lira vermesiyle; hükmü veren ağlar, tasdik eden ben ağlar, efrat ağlar, halk ağlar olarak ağlaya ağlaya Şehsuvaroğlu'nu uğurladık. En son sözü:

"Arkadaşlar beni şeytan aldattı. Benden ibret alın, benim gibi pis yola gitmeyin. Lailâheillallah Muhammed Resullah. Ateş!" dediyse de ancak takım kumandanı İzmirli Hacı Ömer ateş emri vererek icra olundu. İşte memleket, adalet namına kendi arkadaşlarımıza da kıymak zorunda bir vazife görüyorduk. Allah bizi de, onu da affetsin.

BELGE 11

Batı Trakya Hükümeti'nin
yabancı devletler elçilerine bağımsızlığını bildiren yazıları

Belge Sıra No: 11 (Fotokopi ve metni)
Bak. 4. Cilt, s. 159.

Türkiye'de bulunan yabancı devletler elçilerine gönderilen notanın metni: (aynen)

Asâletmeap Sefir Cenapları,

Bulgarların Türkler ve Müslüman kardeşlerimize yaptıkları mezâlimi ve feryad ve figanlarını işitenler bulunmadı, aldıran bile olmadı. Demet demet Müslümanlar doğranarak Koşikavak'ın Papaslı köyü deresinde hâlâ kokmakta ve taaffünden yanlarına varılamamakta olan sekiz yüzü (diğer bir yerde dört yüz denilmektedir) mütecaviz bedbahtların kokusunu bile alan olmadı.

Can gitti, ırz gitti, mal ise hesapta değil, üstelik de geride kalan, ihtiyar ve kadınlarla çocukların süngüler altında sürülerek, kiliselere toplatılarak Hıristiyan yapıldıklarından da kimseler güya haber alamadı. Şenâatın her türlüsüne adeta göz yumuldu. 'İki el bir baş içindir' dedik, çaresiz silahımıza sarıldık.

Garbî Trakya halkını bu mezâlimden kurtarmak için onları da silahlandırdık, Allahımıza dayanarak ve halkımıza güvenerek bugünden itibaren İslamı, Hıristiyanı, Türkü, Bulgarı, aynı hukuka malik olmak şartıyla Garbî Trakya Hükümet-i Müstakillesi'ni ilan eylemiş olduk.

Muvaffakiyet Allahtan.

İmza, Mühür

EŞREF

12 no'lu belgenin fotokopisinin baş tarafı

12 no'lu belgenin fotokopisinin son kısmı

BELGE 12

Batı Trakya Hükümeti'nin bağımsızlık ilanına ait Bâbıâlî'ye gönderilen mektup.

Belge Sıra No: 12 (Fotokopi ve metni)
Bak. 4. Cilt, s. 160.

Garbî Trakya — Vesika
Umum Millî Kumandanlığı — Suret
Adet — 12 Eylül 1913

Bâbıâli'ye Başkumandanlığa ve Onuncu Kolordu Kumandanı Sabıkımız Hurşit Paşa Hazretleri'yle Erkân-ı Harp Kaymakamı Enver Bey Efendi'ye Birer Suret Gönderilecektir.
(Her Makamın Elkab-ı Resmiyesinden Sonra)

Malûm olduğu veçhile Bâbıâlî vak'ası 'Edirne'yi kansız vermeyiz' diye yapılmış oldu. İttihatçılar tekrar mevkie geçti 'Edirne'yi vermeyiz' nakaratıyla harp temdit olundu. Döğüşüldü, evet düşman eline Edirne düştü, derken Yunanlı Bulgar taksimde döğüşmeye başladılar. Bu bizim için bir nimetti.

Bunu takdir eden bulunmadı ki: Enez-Midye hattı diye bize bir hudut gösterildi. Bu hatta galip ve muzaffer olmuşçasına geçildi. Hududumuz burasıdır denildi. Halbuki, Bâbıâlî vak'ası ne iddia ile meydana getirilmiş, Nazım Paşa gibi koca bir başkumandan da neden bu kurşuna kurban gitmişti.

Şimdi bu gösterilen hatta mı kalıyorduk, bin müşkilât ve yarım tertip isyan göstererek kolordu kumandanımız Hurşit Paşa ile Enver Bey'i harekete ikna ile adeta bomboş olan düşman cephesini yararak Edirne'ye yürüdük. Yapılan tehditlere kulak asmayarak Edirne'yi aldık. Arzumuza muvaffak olduk ve hatta Harmanlı ovasına kadar süvarilerimizle akınlarımızı ifada iken (yaparken) ansızın Rusya'nın müdahalesi ile sürülerek geri alınmamız vukua geldi.

Bizim bu ricatımızı gören Bulgar çeteleri sindikleri yerlerden tekrar çıkarak ve harekâta geçerek Garbî Trakya Türklerine taarruzlarını ve intikam alma hislerini teşdit eylediler. Protestolarımıza verilen cevap "Onlar gayri mes'ul (sorusuz) ve ordu ile alâkası olmayan şahıslardır," denmekle baştan savulmuş oluyorduk. Sabır ise bizde kalmadı, "Onların çeteleri gayri mes'ul iseler, biz de gayri mes'ul sıfatını alabiliriz," denildi.

Tarafımdan en tanınmış çeteci arkadaşlarım tefrik olunarak 'bismillah' denüp Garbî Trakya'da zulüm yapmakta olan Bulgar çetelerinin merkezi bulunan Koşikavak'a kadar 95 kilometrelik bir akın yürüyüşü ile ansızın hücumumuzu yaptık. Belediye Reisi Vasil ile 1200 kişiden mürekkep Kaymakam (yarbay) Domuzciyef* çetesinden bin küsur çeteci köprü başına sıkıştırılarak cümlesi tepelendiler.

* Papas köyünde 400 Türk'ü kesip yığın yapan adamdır! / C. B.

Ancak kumandanları Domuzciyef ile bir doktorları ve altı kadar çete kaptanları ile seksen üç esir elimize geçtiler. Bunun üzerine Kırcaali'de düşman bulunan bir süvari alayı kumandanı, bunun intikamını almak için resmî askerleri ile harekete geçti. Bu alay da Allahın inayetiyle tarümar edilerek askerlik ve medeniyet kanunlarına muhalif harekette bulunan bu düşman süvari alay kumandanı da divan-ı harbimiz kararıyla kurşuna dizildi.

Bu icraatımızı gören düşman kudurarak her taraftan yeniden çetelerini saldırmakla beraber üstelik de bizim kuvvetlerimizin geri alınması hususunda Rusya'yı da ileri sürerek ısrarla tehdide başladılar. Maksatları bir avuç kalan Türkleri de imha etmek ve Pomakları da, "Siz evvelce Hıristiyan idiniz yine eski dininize dönmeniz gerek," diye müderris Mustafa Efendi ve emsali Pomaklardan bir kaçını parçalayarak ve diğer halkı tehdit ederek mezâlime devamı arzu etmekteler-ken, bu kere hükümet-i metbuamızdan aldığımız kat'i emirle avdetimiz talep olunmakta ise de elli bin masum nüfusu bıçakta, kucakta bırakarak kan içinde yüzen bu bedbaht millete karşı kancıkcasına sırt çevirerek avdetim kabil olamayacağından rabıta-i mânevyemi (manevi bağlılığımı) arz ile berabar bu günden itibaren Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi namı altında çalışmamızı hükümet-i müstakılleye tebdil ve ilanla, maalesef rabıta-i mâneviyemizi Hükümet-i Osmaniye'mizden kesmiş olduğumuzu ilana mecbur oluyoruz.

Hududumuz: Mesta-Karasu'dan Bahr-i Sefid (Akdeniz) sahilini takiben Dedeağaç'da, içeride Enez hududuna ve diğer taraftan da Sofulu, Dimetoka civarından, Ortaköy'ün köprüsüne ve Bulgar hududunun eski hudutlarına ve oradan Kırcaali ile Aydoğmuş'dan eski hudutları da takiben Makas Boğazı ve sabık hudud boyuncadır. Bugünden itibaren bu hududlarımızdan içeri ve dışarı pasaportsuz girenler ve çıkanlar mesûldürler.

Merkezimiz Gümülcine şehridir. Dedeağaç, İskeçe, Eğridere, Darıdere, Kırcaali, Koşikavak şehirleri, diğer kaza ve nahiyeleri idare edilmektedir. Hükümetimiz tam teşkilâtla kurulmuştur. Şimdilik muvakkat bir zaman için can, ırz ve mal üstündeki hadiseleri cihet-i askerîyemiz, muhakeme etmiş olacaktır. Bundan gayri ahvaldeki vukuatı Garbî Trakya adliyesi rüyet etmektedir.

Bulgarlarla vâkî muhasematımızın bizzat Garbî Trakya Hükümeti ile Bulgar Hükümeti arasında sulh tekarrürüne değin devam edeceğini ilana mecburuz.

Kuvvetlerimize iltihak ve hükümetimize iltica eden bazı efrad ve zabitanın iadeleri Hükümet-i Osmaniye'ce talep edilmekte ise de: Hukuk-ı düvel kaidelerine istinaden arzolunur ki: Garbî Trakya Hükümeti ile Osmanlı Devlet-i aliyyesinin yekdiğerleriyle muahedelenmiş bu gibi iade-i mücrimin ve bahusus siyasi mücrimler hakkında anlaşma bulunmadığından, bu husus da nazar-ı mütalâadan uzak bulundurulmaması istirham olunur ol babda...

Garbî Trakya Hükümet-i Müstakıllesi
Riyaseti Namına
Millî Kuvvetler Kumandanı

EŞREF

BELGE 13

Bulgarlar ile İstanbul, Yunanistan ile Atina ve Sırbistan ile İstanbul Antlaşması Metinlerinin Özetleri.

Belge Sıra No: 13 (Sadeleştirilmiştir)
Bak. 4. Cilt, s. 169.

Bulgar, Yunan ve Sırp antlaşmalarının özeti:

A: Bulgarlar ile İstanbul Muahedesi Metninin Hülâsası.

1- Hudut, Adalar Denizi'nde Enez'den başlayarak Meriç'i takip ile Dimetoka'nın yirmi beş kilometre şimal-i garbîsinden geçerek şimale doğru Ortaköy ile Samar arasından geçmektedir. Bulgaristan'da kalan Mustafa Paşa kasabasına iki kilometre mesafeye kadar olan mevkiler Osmanlı Devleti arazisi meyanında kalmaktadır. Bu noktanın biraz ilerisinde eski hududu takip edecek olan hudut hattı bu istikameti takiben, Tırnavacık Bulgaristan'da kalmak üzere ilerlemekte ve Karadeniz sahilindeki Ayastafanos bizde kalmak şartıyla bu noktada denize ulaşmaktadır.

2- Muahedenin imzasından on gün sonra, diğer tarafa ait arazide bulunan tarafeyn orduları bulundukları yeri derhal tahliye edeceklerdir. Her iki taraf, muahedenin aktinden itibaren üç hafta zarfında ordularını terhis edeceklerdir.

3- İki taraf arasında siyasi münasebetlerle posta, telgraf ve demiryolu münasebetleri yeniden tesis olunacaktır.

4- Muahedenin imzasından itibaren bir sene zarfında Şubat 1911 tarihinde aktedilmiş olan ticaret ve seyr-i seferine dair olan itilâfnameyi mevki-i meriyete koyacaklardır. 1909 konsolosluk mukavelenamesi de aynı müddet içinde mer'i olacaktır. Her iki taraf yekdiğerinin nezdinde ceneral konsolosluklar, ihdas edebileceklerdir. Bir ticaret ve konsolosluk mukavelesinin de müzakeresi için en yakın bir zamanda bir muhtelit komisyon tayin ve teşkiline tevessül edeceklerdir.

5- Harp esirleri, bu muahedenin imzasından itibaren bir ay içinde mümkünse daha kısa bir zamanda mübadele olunacaktır. Üseraya (esirlere) yapılan masraflar, bunların esir bulundukları hükümet tarafından verilecektir. Kendilerine verilen maaşlar ise, mensup oldukları hükümet tarafından tediye edilecektir.

6- Her iki taraf siyasi mücrimlere bir umumi af ilan etmiştir. Bu umumi af, nizamına tevfikan yapılacak, ilanından itibaren iki hafta içinde hitam bulucaktır.

7- Bulgaristan'a terkedilen memleketlerde doğmuş ve oralarda oturanlar Bulgar tebaası addolunacaktır. Ancak, dört sene zarfında mahalli Bulgar memurlarına sadece bir beyanname vererek, o Osmanlı konsolosluklarına da keyfiyeti tescil ettirerek Osmanlı tâbiiyetine geçmek hakkına sahip olaca[illegible]r. Reşit olmayanlar (ergenlik yaşı), sinn-i rüşte vasıl olacakları tarihten itibaren dört sene zarfında bu

hakları kullanacaklardır. Bu müddet zarfında hiçbir askerî hizmet ile mecbur tutulmayacaklardır. Bu hak istimal edildiği takdirde, emval-i menkuleleri ile memleketlerinden çıkacaklardır. Gayri menkul malları üzerindeki bütün hakları bakî kalacak, adamları vasıtasıyla idare ettirebilecektir.

8- Bütün Bulgaristan Müslümanları, Bulgarların sahip olduğu siyasi ve medeni haklardan istifade edeceklerdir. Müslümanların âdetlerine ve ananelerine hürmet olunacaktır. Camilerde ve mescitlerde hutbe Padişah namına okunacaktır. Elyevm teşekkül etmiş ve sonradan teşkil olunacak İslam cemaatlerinin teşkilât ve nizamatı tasdik olunacak ve mazhar-ı riayet ve hürmet olacaktır. Bu cemaatler, bilâmani, (engelsiz) ruhani reislerinin idaresi altına bulunacaktır.

9- Türkiye'deki Bulgar cemaatleri, elyevm Osmanlı Hükümeti dahilinde sair cemaatlerin istifade ettiği haklardan müstefit olacaktır. Osmanlı memleketlerindeki Bulgarlar bütün medeni haklardan müstefit olacaklar, son hadiseler dolayısıyla yerlerini terkedenler, nihayet iki sene içinde dönebileceklerdir.

10- İlhak olunan arazide, ilhaktan evvel Osmanlı memurları tarafından verilmiş bütün resmî vesikalar ve kararlar, bunların aksi ve butlanı (yanlışlık, mesnetsizlik) ispat edilinceye kadar mer'i ve muteber olacaktır.

11- Terkedilen arazide, arazi tasarrufu ve gayri menkul mevale dair Osmanlı kanunu bilâ kayd-ü şart mer'i olacaktır.

12- Terkedilen arazideki bilcümle evkaf, Osmanlı kanunları mucibince selâhiyettar olanlar tarafından idare olunacaktır.

13- Padişaha ve hadenanına ait emlâk-i mahsusa muhafaza edilecek ve bunlara riayet olunacaktır.

14- Mezarlıklara ve bilhassa harpte hayatını terkeden askerlerin mezarlarına hürmet olunacaktır. Ecnebi toprağında gömülenlerin kemiklerini akraba ve dostları kaldırabileceklerdir.

15- Her iki taraf tebaası, diğer devletin arazisinden serbetçe ikamet mürur ve ubur (gidip gelme) edeceklerdir.

16- Şark demiryollarının Bulgaristan'a bırakılan ve metruk arazi üzerinde bulunan kısmında, Osmanlı Hükümeti'nin mezkûr şirkete olan hukuk, tekalif ve taahhüdü Bulgaristan Hükümeti'ne ait olacaktır.

Metin: *İkdam* gazetesi, 30 Eylül 1913, No. 5965.

B: Yunanistan ile Atina Muahedesi Metninin Hulâsası:

1- Bu muahedenin imzasından sonra iki devlet arasında diplomasi münasebetleri tekrar başlayacaktır.

2- Harpten evvel mer'i olan muahede ve mukaveleler, bu muahedenin imzasından itibaren tekrar ve tamamıyla mer'iyet kesbedecek, iki hükümet ile tebaalarının harpten evvel mevcut vaziyetleri aynı suretle iade olunacaktır.

3- Bu muahededen evvelki vak'alarda methaldir (ilişiği olan) bilcümle eşhas hakkında her iki taraf tam manasıyla bir umumi af ilan edeceklerdir.

4- Yunanistan'a terkolunan Osmanlı arazisinde oturanlar, Yunan tebaası olacaklar, Yunan memurini iadesine bir beyanname verecekler ve Osmanlı şehbenderhânelerinde (konsolosluk) bir kayıt muamelesi yaptıracaklardır; bugünden itibaren üç sene zarfında da Osmanlı tâbiiyetine geçmek selâhiyetini muhafaza edeceklerdir. Bu beyanneme, ecnebi memleketlerde Yunan konsoloshaneleri kançılaryalarına verilecek ve Osmanlı şehbendarhaneleri tarafından kayıt ve tescil olunacaktır. Bu hakk-ı hiyarın (serbestçe seçmek hakkı) kullanılması, alâkalıların nakl-i mekân etmelerine tâbi bulunacaktır. Bu müddet zarfında Osmanlı ve ecnebi memleketlerine hicret edecek, yahut oralarda oturacak olan eşhas, Osmanlı kalacaklar ve emval-i menkuleleri için ihracat rüsumundan muafiyet-i haiz olacaklardır. Tâbiyet ihtiyarı keyfiyeti şahsi olacaktır. Bu üç sene içinde İslamlar askerlik hizmeti ifasına tâbi tutulmayacaklar ve hiçbir askerî bedel de vermeyeceklerdir. Küçük bulunanlar, tâbiiyet haklarını sinn-i rüşte vardıkları zaman kullanacaklardır.

5- İlhak olunan arazide, ilhaktan evvel Osmanlı memurları tarafından verilmiş bütün resmî vesikalar ve kararlar, bunların aksi ve butlanı ispat edilinceye kadar mer'î ve muteber olacaklardır. Bu madde, Paris'te Balkan malî meseleleri komisyonunca ittihat olunabilecek mukarrerat üzerinde hiçbir veçhile tesir icra etmeyecektir.

6- Dördüncü maddede yazıldığı suretle, terkolunan arazi sekenesinden olup da Osmanlı tâbiiyetine geçenler, gayri menkul malları üzerinde bütün haklarını muhafaza edecekler, adamları vasıtasıyla idare ettirebileceklerdir. Hiç kimse, usul ve nizamı veçhile tahakkuk etmiş umumi menfaatlere dayanmadıkça tasarruf hukukundan kısmen veya kâmilen ve doğrudan doğruya veyahut dolayısıyla mahrum edilmeyecektir.

7- Padişaha ve hanedanına ait emlak-ı mahsusa muhafaza edilecek ve bunlara riayet olunacaktır. Bu maddenin tefsir veya tatbiki hususunda zuhur edecek ihtilaf veya münazaat, La Haye'de hakem hususıyla faslolunacaktır.

8- Harp esirleri ve umumi asayişe ait tedabir dolayısıyla mevkuf bulunanlar bu muahedeninin imzasından itibaren bir ay zarfında, mümkünse daha evvel mübadele olunacaktır. Esir zabitlere tediye olunan maaşlar, mensup oldukları hükümet tarafından tesviye olunacaktır.

9- Bu muahedenin imzasını müteakip, Osmanlı Hükümeti, ilan-ı harpten evvel zaptolunup halen mevkuf bulunan Yunan bayrağını hamil bilcümle sefain ile merakib-i bahriyeyi serbest bırakacaktır. Alâkadarların dûçar oldukları zarar ve ziyanların tazminine ait metalip her iki tarafça tayin olunacak dört hakemden ve bir de, İsviçre Hükümeti tarafından denizci devletlerden birinin tebaasından seçilecek diğer üç hakemden mürekkep bir meclise arzolunacaktır.

10- Selânik'de Osmanlı askeri nezdinde mevcut olup Osmanlı Hükümeti tarafından iadeleri istenilen eslihaya dair, mezkûr beldenin teslimi vaktinde rumî 29 Teşrin-i Evvel 1912'de akdolunan protokol ile buna merbut olan ve ertesi gün akdolunan protokolun münderecatından çıkan ihtilafın halli La Haye'de sulh mahkemesine bırakılmıştır.

11- Yunanistan'a terkolunan arazideki ahâlinin can, mal, namus, din, mezhep

ve âdetlerine ihtimam ile riayet olunacak; bu ahâli, en asil Yunan tebaası olanların haiz oldukları bütün medeni ve siyasi hakları haiz olacaktır. Hutbelerde Halifenin adı zikredilecektir. Elyevm teşekkül etmiş ve sonradan teşkil olunacak İslam cemaatlerinin teşkilât ve nizamatı tasdik olunacaktır. İstanbul'da bulunan meşihat makamıyla olan münasebetlerine müdahale olunmayacaktır. Başmüftünün menşuru (tayin emri) meşihat makamından gönderilecektir. Müftüler kendi dairelerindeki Müslümanlar tarafından intihap olunur; başmüftü de, Yunanistan'daki bilcümle müftülerden mürekkep bir meclisin seçtiği üç namzet arasından Yunan Kralı tarafından tayin edilir. Bu tayin, İstanbul vasıtasıyla meşihate bildirilecek ve meşihat da bir menşur gönderecektir; müftüler, dini hususattan başka, vakıf emvalin idaresi ve teftişi, nikah, boşanma, nafaka vasiyet, velâyet, isbat-ı rüşt, miraslar ve tevliyetler gibi meselelerde İslam ahâli arasında da icra-yi ahkâm edeceklerdir; ısdar ettiği ilâmlar, ait olduğu Yunan memurları tarafından icra olunacaktır.

12- Terkedilen arazide kâin icare-i vahideli (tek kira) ve icareteynli (çift kira) evkaf mukataata, işgal sırasındaki Osmanlı kanunlarıyla muayyen oldukları üzere riayet olunacak ve bunları o arazideki İslam cemaatleri idare edecektir. Yunanistan'a terkedilen arazide bulunan ve varidatları Osmanlı memleketlerinde kâin din ve hayır müesseselerine tahsis edilmiş bilcümle emlak, Evkaf Nezareti tarafından satılıncaya kadar cemaat-ı İslamiye tarafından idare olunacaktır. Âşar-ı vakfiye fesh ve ilga edildiği cihetle, Yunanistan'a terkolunan arazideki mahkemeler, camiler, medreseler, mektepler ve hastahaneler ve sair din ve hayır müesseseleri ileride idarelerine kâfi varidattan mahrum kalacak olurlarsa, Yunan Hükümeti bunlar için iktiza eden tahsisatı ita edecektir. Bu maddenin tefsirinde müşkülât çıkarsa La Haye sulh mahkemesine müracaat olunacaktır.

13- Mezarlıklara ve bilhassa harpte hayatını terkeden askerlerin mezarlarına hürmet olunacaktır. Ecnebi topraklarında gömülenlerin kemiklerini akraba ve dostları kaldırabileceklerdir.

14- Yunan Hükümeti, Selânik, Manastır şimendiferleriyle Şark şimendiferlerinin Yunanistan'a terkolunan arazi dahilindeki aksamı için mezkûr şimendifer kumpanyalarına karşı mevcut hukuk ve vazaif taahhüdatına Osmanlı Hükümeti makamına kaim olmuş olduğundan bunlara ait meselelerin kâffesi Paris'teki Balkan mesaili maliyet komisyonuna havale olunacaktır.

15- Her iki taraf Londra Muahedesi ahkâmını, beşinci maddenin ahkâmı da dahil olduğu halde, kendilerine taallûk eden hususatta ifa etmeyi taahhüt ederler.

16- Bu muahede imza edilince derhal mer'i olacak ve buna müteallik tasdiknameler bugünden itibaren on iki gün zarfında teati kılınacaktır.

Metin: *İkdam* Gazetesi.

C: Sırbistan ile İstanbul Muahedesi Metninin Hülâsası:

1- Her iki taraf, Londra Muahedenâmesi'ni kendilerine taallûk eden hususatta tasdik olunmuş addederler; bu muahedenin imzasından itibaren iki devlet arasında sulh teessüs edecektir. Eski muahedat bu muahede ile kesb-i mer'iyet ede-

ceklerdir.

2- Harp esirleriyle, rehineler, bu muahedenin imzasından itibaren en kısa bir zaman zarfında mubadele olunacaktır. Yapılan masraflar birbirine mahsup edilmiş addolunacak, yalnız esir zabitana verilen maaşlar, mensup oldukları hükümet tarafından tesviye olunacaktır.

3- Harpten evvel ve harp içinde siyasi vak'alarla mahkûm ve müttehim bilcümle eşhasa umumi bir af ilan olunacaktır.

4- Tâbiyet meselesi: (Yunanistan ile akdolunan muahedenin dördüncü maddesi. Yalnız, Yunan kelimesi yerine Sırp kelimesi gelecektir).

5- (Yunanistan'la akdolunan muahedenin beşinci maddesi).

6- Padişaha ve hanedana ait emlak: (Yunanistan'la akdolunan muahedenin birinci maddesi).

7- (Yunanistan'la akdolunan muahedenin 12. maddesi).

8- Müftü ve başmüftülerin vazifelerine dair.

9- Üsküp ve Manastır mekteb-i sanayileri de dahil olduğu halde zaten mevcut bulunan veya efrat veyahut muteberan-ı İslamiyeden mürekkep olarak mahallerince tesis olunacak bilcümle mekâtib-i hususiye-i İslamiye tanınacak ve mezkûr mekteplerin zaman-ı teessüslerinden beri kendi masraflarına karşılık olmak üzere malik oldukları akarlar mahfuz kalacaktır. Bu hususi İslam mekteplerinde Sırp lisanının tedrisi mecburi olmak üzere, tedrisatın resmî programa tevfikan Türkçe yapılması için müsaade edilmiştir. Müftü yetiştirmek üzere Sırp Hükümeti canibinden bir müessese-i mahsusa tesis edilecektir. Sırp maarif-i umumiye müfettişlerinden maada başmüftü ile diğer müftüler mekâtibi mezkûreyi teftiş edebileceklerdir.

10- Birinci Murad'ın Kosova'daki türbesi, bütün müştemilâtıyla beraber ipka ve muhafaza olunacaktır; masrafı Osmanlı Hükümeti tarafından verilmek üzere başmüftü tarafından tayin olunacak adamlar nezaret edeceklerdir. Mezarlıklara ve bilhassa harpte hayatını terkeden askerlerin mezarlarına hürmet olunacaktır. Ecnebi topraklarında gömülenlerin kemiklerini akraba ve dostları kaldırabileceklerdir. Umumi menfaatler sebebiyle İslam mezarlıklarının istimlâki halinde Sırp Hükümeti bu mezarlığın sahipleri bulunan İslam cemaatlerine istimlâk edilen arazinin bedellerini tesviye etmek suretiyle ita-yi tavizata mecbur olacaktır.

11- Şark ve Selânik-Manastır şimendiferleri hakkında: (Yunanistan'la akdolunan muahedenin 14. maddesi).

12- Bu muahedename tasdikinden itibaren bir ay zarfında, mümkünse daha evvel tasdik olunarak İstanbul'da teati olunacaktır.

Metin: *İkdam* gazetesi, 1914 Mart 19-20, No. 6132 ve 6133.

(Antlaşma tam metinleri, *1912-1913 Balkan Harbi Deniz Cephesi*'ndedir, ek vesikalar, No: 38-42).

BELGE 14

Rusların Boğazları almak için kararları ve hazırlıkları.

Belge Sıra No:14
Bak. 4. Cilt, s. 190.

(Rusya'nın Karadeniz Cihetinde Deniz İşlerine Ait Vecibesi)

Yakın Şark'taki siyasi vaziyetin hali hazırı ergeç Türkiye'nin inhilalini intaç edeceğinden Boğazlar meselesinin yeni baştan mevzubahis olması ihtimalini şimdiden derpiş ederek hatt-ı hareketimizi tayin eylemek uhdemize mürettep vazifelerdendir. Bunun birinci derece icabatından olarak Karadeniz cihetindeki askerî kuvvetleri, hususiyle deniz kuvvetlerimizi tezyid etmelidir ki yukarıda zikrolunan buhran vukua gelince vakit kaybetmeden Boğazlar meselesini arzumuza tevfikan halletmek kabil olsun. Yakında zuhur edecek bu buhranın olacağı anı keşfetmek güç olduğundan Karadeniz taraflarındaki ordularımızı hemen takviye eylemek münasiptir'

Karadeniz donanmasının en kısa zamanda arttırılması ve sebepleri; Boğazlar'ın açık veya kapalı olması halinde Rusya'nın menfaatleri bakımından mütalâa yürütüldükten, kuvvet sarfederek Boğazlar'a hâkim olmak lâzım geleceği kaydolunduktan sonra, memorandumda:

"Bundan sonra yalnız Karadeniz Boğazı'nın mı, yoksa aynı zamanda Çanakkale Boğazı'nın da mı zaptı icab edeceği, gerek o havalide ve gerek civar arazide mevcudiyetimizi temin ve teyit zımnında ne gibi tedbirlere tevessül iktiza eyleyeceği sathî bir surette tetkik edilmiş ve denmiştir ki:

"Boğazlar'ın işgal ameliyatı kendi kuvvetlerimizle yapılmalıdır. Hiçbir ecnebi yardımı caiz değildir. Bir Avrupa harbi sırasında Boğazlar meselesinin halli bize münhasır kalması pek muhtemeldir. Fakat Boğazlar'ın işgali ameliyatının icrası imkânı ve bunun muvaffakiyetle neticelenmesi milletlerarası vaziyetle pek ziyade alâkalıdır. Bu babda müdebbirâne ve basiretkârane hareketle müsait bir siyasi zemin hazırlamak bugün Hariciye Nezaretine teveccüh eden bir vazifedir. Ameliyata gelince Boğazlar'ın işgali donanmanın ve karaya çıkarılacak orduların hazırlıklı bulunmasını müstelzimdir. 1896'da mutasavver olduğu üzere Boğazlar'ın işgali için tertip edilen planların hazırlanmasında irtikâb olunan hatalardan, ve ihraç ameliyatının lâzım gelen itina ile tatbiki nazarı dikkate alınmamasından mütevellit noksanlardan içtinap etmelidir," denilmiştir.

(Hususi Meclisin 8-21 Şubat 1914 Tarihli Mazbatası)

"Hariciye Nâzırı mühim siyasi ihtilafların zuhurunu her ne kadar hali hazırda gayr-ı memul (ümit dışı) addediyorsa da pek yakın bir istikbalde bugünkü vaziyetin devamı tekeffül olunamayacağı (garanti edilemeyeceği) fikrindedir. Mösyö Sa-

zanof şu kanaattedir ki şayet ahvalin ilcasıyla (zoruyla) Boğazlar, Türkiye'den nez' edilecek olursa (çekilip koparılırsa), Rusya üçüncü bir hükümetin Boğazlar sahillerine hâkimiyetini kabul edemez. Binaenaleyh, Karadeniz ve Çanakkale Boğazları'nda kendi menafiine muvafık bir vaziyet tesisi zımnında oraları işgale mecbur olur. Bu ameliyatın muvaffakiyetle neticelenmesi de başlıca icraattaki sür'ate mütevakkıf olduğundan müşarüniley nâzır deniz harekâtından maada bir ihraç ameliyesi hazırlamak lüzumunu beyan eder. Bunun üzerine Mösyö Sazanof, Boğazlar hakkında evvelce ittihaz olunmuş, (alınmış) bu defa da alınması lâzım gelen tedbirlerin tesbitini meclis âzâsından rica eyler."

Bundan sonra Genelkurmay Başkanı General Jilinski, İkinci Başkanı General Danilof ve İstanbul Elçileri Kebers mütalâalarını söylemişlerdir.

(Meclisin Kararları)

1- İstanbul üzerine sevk olunacak 13. ve 14. fırkalarla 4. nişancı livasından mürekkep bulunacak olan ilk kademeyi teşkil edecek bölüklerin her biri 168 neferden mürekkep olacaktır.

2- Odesa askerî dairesinin topçu kuvvetleri hazerî teçhizatla mücehhez olup hudut dairelerinde olduğu üzere, altı top ve on iki cephane arabası için takviye edilmiş bulunacaktır.

3- Maliye, Ticaret ve Sanayi ve Bahriye Nezaretleri Karadeniz'de olacak nakliyat için müşterek ve birbirini tamamlayıcı tedbirler alacaklardır. Hükümet tahsisat verdiği seyr-i sefain şirketleri ile anlaşarak asker nakli için lâzım gelen şartları haiz ve nümuneye muvafık gemiler tedarik ettirecektir.

4- Bahriye nezareti bir kolordudan mürekkep olan ihraç ordusunun ilk kademesinin Boğazlar'a süratle naklini temin için hemen hususi vasıtalar tedarik edecek ve bu suretle ihraç ameliyesinin icrasını emir tarihinden itibaren dört beş günlük bir müddete indirecektir.

NOTLAR

BÖLÜM 1

1- *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2. s. 218'den naklen: Tevfik Paşa'nın 4.1.1913 tarihli telgrafı.

2- Cemalettin Efendi hatıratında bu konudan şöyle bahsetmektedir:

Edirne şehri Osmanlı Devleti'nin eski bir payitahtı olup orada hayli mukaddes İslam eserleri mevcut ve nüfus cetvellerine göre vilayet halkının yüzde seksen bu kadarı Müslîm, diğerleri çeşitli unsurlardan 'mürekkep' olduğu ve Bulgarların Marmara bölgesine yaklaşması Akdeniz Boğazı'nın korunmasını güçleştirmekle sonraları Avrupa sulh muvazenesini de bozmaya sebep olabileceği düşüncesine binaen Edirne'nin Karaağaç'dan itibaren bir hat tayiniyle İsviçre gibi müstakil ve tarafsız bir hükümet şekline konulması ve halkının –yazıldığı gibi– büyük çoğunluğu Müslümanların teşkil ettiğine göre büyük devletlerin reylerinin katılması ile Müslüman bir hâkimin idaresine altına bırakılması ve Edirne'nin tarafsız bir şekle konulması esasen Sir Edward Grey tarafından Londra Elçisi Tevfik Paşa'ya mahrem olarak ihtar edilmiş olmasına göre bu teklifimizin elçiler konferansınca kabul edileceği kuvvetle ümit edilmişti.

(*Hatırat-ı Siyasiye,* s. 50)

Not: İngiliz Hariciye Nazırı'nın okuduğumuz telkini hakkında ben de düşüncemi söylieyeyim: 'İnhitat Devri'nden' beri Bâbıâlî için anane haline gelmiş bir 'compromis' (kompromi) politikasının tekrarından başka bir şey değildi. Devletin esas bünyesinden koptuktan sonra pamuk ipliğiyle, kendimizi aldatma kabilinden bağladığımız hangi memleket, bölge, şehir bizim için ömürlü olmuştur? Bütün prenslikler gibi, Girit, Sisam, Şarkî Rumeli Eyaleti, Bosna-Hersek ve Mısır hepsi kısa bir süre sonra elimizden çıkmıştır. İki defa acı duymak şartıyla...

3- Şeyhislam Cemalettin Efendi, *Hatırat-ı Siyasiye*, s. 51.

4- Emin Bey çok güvendiğim ve sevdiğim ahlaklı, vatansever bir arkadaştı. Balkan Savaşı'nın sonucundan, özellikle, doğup büyüdüğü Edirne'nin akıbetinden keder içinde idi. Bursa Maliye Sandık Eminliği'nde bulunmuştur. Hayatının son zamanlarında Bursalılar bir sevgi ifadesi olmak üzere kendisine (Emin Baba) derlerdi.

5- Mümtaz Bey daha ilk zamanlarında Meşrutiyet ihtilaline karışmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin murahhaslarındandı. Bu sıfatla Bursa'ya geldiği zaman kendisiyle görüşmüş ve tanışmıştık. Sonraları orduya dönmüştü. Ve daha sonra da Enver Paşa'ya yaver olacaktır.

6- Bunlardan ben de faydalandım, kitabımın metninde bahsettim. Konuyu daha geniş ölçüde ele almak istieyenler için bir kısmını belgeler bölümüne aldım. Bak. Belge sıra No: 1-6.

BÖLÜM 2

1- Emin Bülent Serdaroğlu 1886'da Halep'de doğmuş, babası Kırım muharebesinde Başkumandanlık eden Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın yaveri Muzaffer Bey'dir. Galatasaray Lisesi'nde okumuştur. Şiirlerini *Servet-i Fünûn, Aşiyan* ve *Donanma* dergilerinde yayınlamıştır. Victor Hugo'nun "Mavi Gözlü Yunan Çocuğu" şiirine sinirlenmiştir. Aralık 1942'de Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

2- Mümtaz Bey'e verilen ödevi daha sonra öğrenecek ve okuyacağız.

3- Telgrafın metni ertesi günü İstanbul gazetelerinde çıkan suretiyle kontrol edilmiştir.

4- İstanbul avukatlarından Kenan Öner.

5- Fethi Okyar, bu sırada Gelibolu'da Fahri Paşa Kolordusu Kurmay Başkanı idi.

6- Baskın planının izahına girişmiyorum, çünkü vak'a sırasında fiilen görülmüş olacaktır.

7- Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım: 1872-1926*, s. 243-246.

8- Mithat Şükrü Bleda'nın ailesine bıraktığı hatıratından, s. 15-16.

BÖLÜM 3

1- Hakkı Bey Sapancalıdır. Rumeli'nde 1908 Hürriyet ve Meşrutiyet ihtilaline karışmış bir subaydır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müfettişi olmuştur. İlk zamanlarda önde giden fedakâr bir partici olarak tanınmıştır. Daha sonraları askerlikten çekilmiş, ticaretle meşgul olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında bir hükümet darbesi yapmak isteyen arkadaşı Yakup Cemil hadisesi yüzünden Talât Bey'le araları açılmış, cemiyetle de münasebetleri kesilmiştir.

2- Hilmi Bey Erzurum Müftüsü ve sonraları Merkez-i Umumi âzâsı; daha sonraları Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum milletvekilidir.

3- *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, s.114.

4- Ömer Naci bu baskından iki gün sonra istirahat için Bursa'ya geldiği zaman yukarıda yazdıklarımı bana bizzat anlatmıştır. Konuştuğumuz sırada sesi hâlâ kısıktı, normal hale gelmemişti.

5- Arnavut aslından olan Doktor Abidin Bey müşterek anavatana samimiyetle bağlı idi. Millî Mücadele sırasında hizmetleri olmuş, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili seçilmişti. Kendisini oradan tanırım. Topluluğumuzdan ayrılmak isteyen Arnavut siyasetçileri ile uğraşmayı namus borcu bilirdi.

6- *Görüp İşittiklerim*, s. 87-88

7- Ele aldığım, yazdığım konuların gelecek için intibah yaratmaya vesile olmasından başka bir düşüncem yoktur. Okurlarım için, olanları muhakeme ve mütalâaya yardımcı olmak amacıyla tarafların tezlerini de kaydetmekteyim. Bir din adamı olmasına rağmen Şeyhislam Cemalettin Efendi'nin kendisini müdafaa için siyasi hadiseleri yorumlamada, hatta münazarada gösterdiği dirayet sebebi ile, yerine göre mütalâalarını kaydetmekten çekinmedim. Yukarıdaki beyannameye cevap mahiyetinde olan bir yazıyı da ayrıca sunuyorum. Böylelikle son hükmü okurlarımın takdirine bırakıyorum. Savunma karakterindeki yazılar şunlardır:

Bâbıâlî baskınından bir buçuk yıl kadar sonra, 14 Mayıs 1914'de yeni meclis açılırken Padişah'a söylettirilen demeçde ise şunlar vardır:

Umumi sulhü muhafaza için büyük devletler doğrudan doğruya müzakereleri ellerine almışlar 17 Kânun-ı Sâni (Ocak) 1912 (1913 olacak), tarihli Bâbıâlî'ye tebliğ ettikleri nota ile Edirne'nin terk olunmasını ve Adaların mukadderatının da Anadolu'nun emniyet ve asayişi nazar-ı ehemmiyete alınmak şartıyla kendilerine bırakılmasını teklif etmişlerdir. Bâbıâlî'ce Edirne ve Adalar hakkında kat'i kararın büyük devletlere terk edilmesi takarrur ederek tertip edilen nota dahi derdesti tevdi (verilmek üzere) iken Kâmil Paşa'nın sukutu [indirilmesi] vâki olmuş ve yerine Mahmut Şevket Paşa Sadrazam nasp ve tayin olunmuştur.

Görüldüğü gibi burada anlatılan Cemalettin Efendi'ninkinden başkadır. (Cemalettin Efendi'nin yazısını az önce nakletmiştim, okuyunuz, s. 1087) Şeyhislamın yazdığı, Kâmil Paşa'nın İngiliz büyük elçisi ile konuştuğu ilk şekil ve Padişah'ın nutkundaki ise aşağı yukarı Lauwter'ce Kâmil Paşa'ya teklif edilmiş ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nca hiç beğenilmemiş biçimdedir. Bunun anlamını ve doğurabileceği sonuçları yukarıda inceledik. Bunları yenilemeyeceğiz.

Cemalettin Efendi'nin yazısı ile Padişah'ın nutku arasındaki aykırılığı çözmek güçtür; birisi özel bir hatıra öteki resmî bir belge olması dolayısıyla ikincisine inanmak gerekir denilebilirse de Sadrazamın sıra ile yapacağını söylediği iki tekliften ikincisini neden önce yaptığını ve Cemalettin Efendi'nin neden birincisinin yapıldığını yazdığını kestirmek de güçtür; buna göre işin iç yüzü ve bunun İngiliz Hükümeti'nde doğurduğu telaş bilinmeyince, görünüşte Osmanlı Devleti için daha kötü sayılabilmesi mümkün olan ikinci şeklin, propaganda düşüncesiyle, Padişah'ın nutkuna konulmuş olması da hele siyasi rekabet yüzünden sık sık adam öldürmekten bile çekinilmediği o devirde, ister istemez akla gelmektedir.

Sözün kısası Bâbıâlî Baskını sırasında incelenmekte olan notanın kendisi bulunmadıkça bu sorunun üzerinde tereddüt etmemek gerekir kanaatindeyiz.

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lauwter'in büyük devletlerin notası-

nın verildiği gün (17.1.1913) Londra'ya çektiği bir tel o anda Osmanlı Hükümeti'nin düşüncelerini anlatır. Bu telde Lauwter, İstanbul'daki genel durumu kendi görüşüne göre anlattıktan sonra, şunları söyler:

Sadrazam'dan özel olarak öğrendim ki, o, büyük devletlerin ortaklaşa notasına karşılık vermeden önce, Londra'daki Büyükelçisine hükümetin içinde bulunduğu güçlükleri ve Edirne'yi verecek olursa bundan bir iç savaş ve şimdiki durumdan daha kötü zararlar çıkabileceğini size bildirmesi ve Edirne kenti ve dolaylarının tarafsızlaştırılmasını ve büyük devletlerce herhangi bir ulus içinden seçilmiş bir Müslüman valinin yönetimlerine verilmesini Balkan devletlerine kabul ettirmek için çalışmanızı sizden dilemesi için tel ile önerge (takrir/ verdirmek düşüncesindedir.

(Yukarıda bu konuya ait, Büyükelçi Tevfik Paşa'nın telgraf haberi vardır, s. 1-2). Kendisine (Sadrazam'a) bunun belki kabul edilemez birşey olacağı, ancak bu sırada Edirne'nin Bulgarlara verilmek istenmesine karşı (duyulan) Türk ulusal iğrentisini önlemek için belki kentin, mesela Adalar gibi büyük devletlere bırakılabileceği ve içindeki ordunun askerî törenle Osmanlı toprağına geri dönmesinin sağlanabileceği söylenince, Sadrazam karşılık olarak, eğer tarafsızlık düşüncesi üzerine –10 numaralı telimde sözü geçen– kuruluş olan ilk teklifinin yürütülemez olduğu gerçekleşirse ikinci teklif incelenebilir (veya üzerinde düşünülebilir) "Might be considered," dedi.

Lauwter'in telinin yukarıda bulunan ilk kısmı, eğer Bâbıâlî Baskını ile Kâmil Paşa Hükümeti devrilmemiş olsa idi, iş bu hükümetin büyük devletlerin 17 Son Kânun'da (Ocak) verdikleri ortaklaşa notaya ne yolda karşılıkta bulunmayı düşündüğünü gösterir.

Lauwter'in telinin yukarıdaki ikinci kısmı üzerinde biraz durmak gerekir. Bu kısmı için işbu belgenin sonunda Müsteşar Nikolson'un bir notu vardır. Bunda şunlar denilmektedir:

Eğer bu özel öğüt bizim Büyükelçimizden çıkmış (emanated) ise onu vermiş olmak çok yanlıştı. Eğer o (öğüt) İngiltere'nin (bu işteki) durumunun bir bildisi (pronoucement) diye alınırsa yanıltıcıdır. (misleading) bizim bu türlü oydamlarla (oydam, Fransızca 'suggestion' karşılığı olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Malûmdur ki 'suggestion'un türkçe karşılığı, 'telkin', 'tekliftir') bulunmaya ve gerçekleştiremeyeceğimz ümitler –onların müttefiklerince kesin olarak kabul edilemez olduğunu biliyoruz– uyandırmaya hakkımız yoktur ve bunu yapmaklığımız için bir uygun durum da yoktur. Bu sırada İstanbul Büyükelçimiz her söz söyleyişinde çok dikkatli olmalıdır ve önce Londra ile danışmadan herhangi bir öğüt vermekten sakınmalıdır. Sir Lauwter'e (çekilmek üzere) bir tel taslağı ekliyorum.

Bu sözü geçen tel, 19.1.1913'de Grey'in imzasıyla İstanbul'a çekilir, sonu şöyledir: "Edirne'nin verilebilmesi için mümkün şartlar üzerinde Sadrazam'a özel olarak yapmış olduğunuz teklif yapılmamalı idi. Olabilir ki şartlar müttefikler ve belki de bazı büyük devletler için kesin olarak kabul edilemez sayılsın. Önce benimle danışmadan Sadrazam'a öğüt verilmemesi ve teklifte bulunulmaması çok temelli (bir şey) dir."

Bundan sonra eser sahibi tarafından bu konu üzerinde uzun mütalâa yü-

rülmektedir. Bu bahsi incelemek isteyenlere okumalarını tavsiye ederim. (Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 2, s. 244-251).

8- Yazdığı tezkerenin sureti (aynen):

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa Hazretleri'ne: Muvakkaten orduyı hümâyun başkumandan vekâleti deruhte buyurmanız irade-i seniyye-i Hazreti Pâdişâhî iktizasındandır. Asayiş temin edilmiştir.

10 Kânun-ı Sâni 1328

ENVER

9- Hazırlanan fermanın aynen sureti:

Vezir-i mealisemirim Mahmut Şevket Paşa

Kâmil Paşa'nın vuku-ı istifasına ve hal ve mevkiin müstağni-i izah olan ehemmiyetine binaen mesned-i sadâretin mücerrebü'l-iktidar bir zat uhtesine tevcîhine lüzum görülüp sizin iktidar ve kifayetiniz nezdimizde malûm ve müsellem olduğundan mesned-i sadâret rütbe-i samiye-i vezaret ve müşîri ile uhdenize tevcih kılınmış ve meşihât-ı İslâmiyeye de münasip bir zâtın intihabı derdest bulunmuştur.

Heyet-i cedîde-i vükelânın teşkiliyle tasdikimize arzını irade eylerim. Hemen Cenabıhak muvaffak bilhayır buyursun âmin. Bilhürmeti seyyidü'l-mürselin.

Fi 15 Safer Sene 1331
Fi 10 Kânun-ı Sâni 1328

MEHMED REŞAD

10- Hükümet aşağıdaki şekilde kurulmuştu:

Sadrazam ve Harbiye Nâzırı	: Mahmut Şevket Paşa
Şûra-yı Devlet Reisi	: Prens Sait Halim Paşa
Dahiliye Nâzırı	: Hacı Adil Bey
Hariciye Nâzırı Vekili	: Eski Atina Elçisi Muhtar Bey
Bahriye Nâzırı	: Çürüksulu Mahmut Paşa
Adliye Nâzırı	: Eski İstanbul Valisi İbrahim Bey
Maliye Nâzırı	: Divan-ı Muhasebat Reisi Rifat Bey
Nafıa Nâzırı	: Besarya Efendi
Evkaf Nâzırı	: Hayri Bey
Ticaret ve Ziraat Nâzırı	: Eski İzmir Valisi Celâl Bey
Posta ve Telgaraf Nâzırı	: Osman Efendi
Maarif Nâzırı	: Eski Saruhan (Manisa) Mutasarrıfı Şükrü Bey

BÖLÜM 4

1- Söylenilen mektuplar, Cemal Paşa'nın Hatıratı'nda 'aynen' yazılıdır. (s. 23-27)

2- Azmi Bey Yanyalıdır. Değerli ilim adamlarımızdandı. Meşrutiyetin ilanı sırasında Bursa'da Maarif Müdürü olarak bulunmuştu.

3- *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi*, s. 165.

4- Kaydettiğim bu görüşme ilerde ele alacağım Rennes Mahkemesi zabıtlarından alınmıştır. Mahkemede cumhurbaşkanının istifasının bu konudan ileri gelmediğini söylemesine rağmen yazar, ısrarla gerçek sebebi Alman teşebbüsüne bağlamaktadır. (*Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi*, s. 157)

BÖLÜM 5

1- Picquart'ın bu sonuca ne suretle vardığını ve arada çevrilen yüz kızartıcı entrikaları tafsilatıyla öğrenmek isteyenler, Ali Reşat ve İsmail Hakkı'nın (*İkdam* gazetesi muharrirlerinden), *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi* adlı kitabı (s. 171-236) ve Bahadır Dülger'in, *Dreyfus Meselesi, İtham Ediyorum* eserini okumalarını tavsiye ederim.

2- *Dreyfus Meselesi, İtham Ediyorum*, s. 113-114'de bu mesele şöyle anlatılmaktadır:

Yarbay Picquart bu raporu (rapor kitapta yazılıdır) 1 Eylül 1896 günü Genelkurmay Başkanı Boisdeffère'e taktim etti. Ayrıca düşüncelerini sözlü olarak izah etti. 1894'deki mektubun (bu mektep Dreyfus'e mal ediliyordu) Esterhazy tarafından yazılmış olduğunu, sözlerine ilave etti. Picquart bunları söylerken Genelkurmay Başkanından iltifat göreceğini, tebriklere boğulacağını sanmıştı. Halbuki Boisdeffère anlatılanları bir heykel sessizliği içinde dinliyordu. Hatta gizli dosyadan bahsettiği zaman general birden yerinden sıçramış:

"Bu dosya hâlâ elde mi? Evvelce kararlaştırıldığı şekilde niçin yakılmamış?" diye sordu.

Picquart'tan bu dosyanın yakılması hakkında bir emir verilmiş olduğundan haberi bile yoktu. Boisdeffére, bütün gece düşündü ve ertesi gün ilk işi Picquart'ı tekrar makamına çağırmak oldu. Picquart odaya girer girmez endişeli bir yüzle karşılaşmıştı. İlk sözü:

"Dün bana söylediklerinizden sonra gece gözüme uyku girdiğini zannediyor musunuz?" cümlesi oldu.

Boisdeffère bütün bir gece düşünmüş, taşınmıştı. Nasıl hareket etmek lâzım eldiğini hesaplamıştı. En iyisi Picquart'a verdiği rapor ve Dreyfus meselesi hakkında birşey söylemek, onu Gonse'a göndererek hadiseyi bürokratik formüller içinde dejenere edip uyutmaktı.

3- *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi*, s. 256.

4- Bu meselenin hikâyesi şöyledir:

Emile Zola ve Esterhazy davalarının duruşması sırasında Picquart şahadette bulunurken yalancı şahitlikten, tertipli sahte vesikalardan bahsetmesi üzerine Henry ayağının altındaki toprağın kaydığını görerek, "Yalan

söylüyor" demesi üzerine Picquart, bu hakarete tahammül etmemiş, şahitlere ayrılan yerden hiddetle, "Bunun hesabını başka bir yerde göreceğiz," demişti. Henry de, "Emrinizi bekleyeceğim," cevabını vermişti. Picquart, bundan sonra hakimler huzurunda, şu nefis sözleri söylemiştir:

Vicdanımı aydınlatmak istedim, bir hakkı savunmak için körü körüne ve çok defa haksız bir inanç içinde çabalamaktan daha güzel, daha meşru vasıtalar, yollar olduğunu sandım. Bir subay için tasarlanabilecek en müthiş bir mevkide aylarca azap çektim. Çünkü nefsimi müdafaa edemediğim halde namusum her taraftan ayaklar altına alınmakta idi. Yarın, ihtimal ki taparcasına sevdiğim ve yirmi beş senelik aziz ömrümü uğruna feda ettiğim ordumdan kovulacağım. Fakat gerçeği, adaleti aramaya mecbur olduğumu hissettiğim zaman kovulmak korkusu daha ileriye gitmeme engel olamadı; hakikat ve adalete bağlandım. Bu sayede memlekete ve orduya daha büyük bir hizmet yaptığımı sanıyorum. Çünkü namuslu bir insan görevini ancak bu yola yapmalıdır, fikrindeyim.

5- *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi*, s. 320

6- Christian Esterhazy, subay Esterhazy ile akrabadır. Bir dolandırıcılık meselesinden araları açıktır.

7- Bu kadın Esterhazy'nin metresidir.

8- *Dreyfus Meselesi ve Eshab-ı Hafiyesi,* s. 325.

9- *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi,* s. 270

10- Esterhazy'nin Mektupları:

Figaro gazetesinin 28, 29 tarihli nüshasında fotoğrafları neşrolunmuştur. Mektuplar 1882 yılında Madam de Bulans adındaki kadına yazılmış ve evinde bulunmuştur. General De Pelieux'nun ortadan kaldırmak istediği ve fakat muvaffak olamadığı bu mektupların bazı kısımları aşağıya alınmıştır.

Fransa askeri hakkında birinci mektuptan: "Almanlar pek çok sürfeden bütün bu herifleri (Fransız askerlerini) lâyık oldukları mevkie atacaklardır."

Yine aynı madde hakkında diğer bir mektuptan: "İşte güzel Fransa askerî heyeti! Bunu gördükçe insan yerin dibine geçiyor. Eğer bu mevki sahibi olmasaydım yarından tezi yok bu askeri terk ederdim. Tahran'a yazdım. Eğer bana münasip bir rütbe verirlerse derhal oraya gideceğim. Fakat bu habis heriflere kendi usulümce bir oyun etmeyince gitmem..."

Diğer bir mektupta:

"Cahil ve korkak olan büyük amirlerimiz Almanya hapishanelerini bir daha şenlendireceklerdir."

Aşağıdaki mektup ise büsbütün terbiyesizce yazılmıştır:

"...Bu milletin (Fransızların) kendisini öldürecek kurşuna bile değeri olmadığına katiyen kanaat getirdim. Eğer bu akşam biri gelip de, 'Yarın Fransızları kılıçtan geçirirken Uhlan (Almanya süvari subaylarına denir. Sonraları Esterhazy'nin

adı Uhlan kalmıştır) yüzbaşılığı ile sen de öleceksin,' dese duyacağım sonsuz saadeti anlatamam.

"Bugün kederli, meyus ve hiddetliyim. Geçim vasıtalarım gayet dar olduğundan fırsat düşerse büyük işler yapmaya ve eğer intikamımı almak mümkün olursa en büyük cinayetleri bile göze almaya muktedirim. Bir küçük köpeğe fenalık etmem, fakat yüz bin Fransız öldürmekle dünyalar kadar haz duyarım. Herkesin gülüp oynadığını gördükçe hiddetimden kuduruyorum. Ve eğer iktidarım olsa –ki bu iktidara sahip olmak zannolunduğundan çok güçtür– on beş güne kadar Nil'deki Sudanlıların reisinin yanında bulunurum.

"Ah... dedikodular üzerine tertiplenen masallar, bir kadından diğerine gidip zevk alan nefrete değer erkeklerin uydurdukları, herkesin büyük lezzetle dinlediği yalanlar; bütün bu çirkin şeyler kızıl güneşte yapılan bir harp sırasında hücum ile zaptolunarak yüz bin 'sermest' (kendinden geçmiş) askerin ayağı altında hakarete uğramış, yağma edilmiş Paris'te ne hazin bir manzara gösterir. İşte benim hayalimde yaşayan şen bayram! İnşallah böyle olur."

Bu satırları yazan Esterhazy, Fransız kanını taşımıyordu. Başka Avrupalı bir milletin aristokrat sınıfından olduğunu iddia eden bir kozmopolitti. Demek, Fransa'ya yalnız midesi ile bağlıydı. Bu çeşit insanlar çoğunlukla şöhret, servet, şehvet peşinde koşarlar. Kendilerine bunu temin etmeyenlerin can düşmanı olurlar. Onlarca, şahsi veya mesleki şeref, vatan sevgisi, göreve bağlılık boş ve manasız şeylerdir. Bunlar, onlara göre satıhta görülen yaldızlardır, ancak lâzım olur, işlerine gelirse, kullanılır. Fransa ordusunun üniformasını taşıyan binbaşı bu cinsten bir adamdı. İşin hayrete değer kısmı gerçek Fransız olan generallerden bazılarının bu adamı himaye etmiş olmaları ve onun gibi davranmalarıdır.

11- *Dreyfus Meselesi, İtham Ediyorum*, s. 215-218'den naklen, *J'accuse*'den tercüme.

12- *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi*, s. 296-297.

13- *Dreyfus Meselesi, İtham Ediyorum*, s. 243.

14- Dosyanın nasıl bir iğrenç ve alçak bir düşünce ile düzenlendiğini anlamak için aşağıda vereceğim bilgiyi, Genelkurmay İkinci Başkanı General Gonsé'un kıt'aya çıkması üzerine yazdığı raporu lütfen okuyunuz. *Dreyfus Meselesi ve İtham Ediyorum*'da rapor verilirken bazı mütalâalar da yürütülmektedir:

General Gonsé, Dreyfus dosyasına son ve kat'i hüviyetini verecek olan büyük raporunu hazırlamış. 1 Haziran 1898'de imzalayarak dosyaya eklemişti. Bu raporun netice kısmı Gonsé'un ne kadar alçak, ne kadar insafsız bir insan olduğunu göstermeğe kâfi idi. Dosyanın içinde birçok sahte vesikaların bulunduğunu ve Dreyfus'ün suçsuz olduğu halde mahkûm edildiğini bile bile, kendisinden sonra aynı makamı işgal edecek olanlara bir vasiyet mahiyetinde olmak üzere yazdıkları şunlardı:

İhtiraslar insanları ne kadar kötü yollara sürükleyebiliyor ve bir suçluyu kurtar-

mak için Fransız subaylarının sahte veya tahrif edilmiş vesikalar kullandığı iddia edilebiliyor. Bu rapora ekli bulunan vesikalar ve istihbarat servisinin on dosyası içinde bulunanlar bu iddialara gereken cevapları veriyorlar... 1500 sahte vesika yapılamaz...

Panizardi'nin mektubunda zikri geçen imzasız mektubun kendi tarafından yazıldığı anlaşılan, diğer delilller ve sonradan elde edilen mektuplarda adı açıkça yazılı olan Dreyfus'ün vatanına ihanet etmiş olduğu şüphesizdir. İnsan bütün ruhu ve vicdanı ile 1894 Harp Divanı hâkimlerinin kararını tasdik eder, Dreyfus suçludur.

Genelkurmay Başkanı Yardımcısı
General GONSÉ

Görülmüş ve tasdik olunmuştur.
Genelkurmay Başkanı
General BOISDEFFÈRE

15- Alman Ataşemiliteri Suskind'in, hükümetine gönderdiği 16 Haziran 1899 tarihli rapordan.

16- *Dreyfus Meselesi, İtham Ediyorum*, s. 280.

17- *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi*, s. 420

18- *Dreyfus Meselesi, İtham Ediyorum*, s. 277.

19- Emile Zola Paris'te doğup, ölen Fransız romancısıdır. 1902'de *Vérité* adlı eserini yazmıştır. *Justice* adını verdiği eserini yazarken araya ölüm girmiştir. *Justice*'i kaleme alırken Zola, politik gelişmelerin etkisi altında kalmıştır. Yukarıda anlattığım gibi, Dreyfus hadiseleri sırasında *Aurore* gazetesinde yayınladığı "J'accuse" adındaki beyanname kendisine büyük şöhret sağlamıştır. Zola'yı burada, XIX. yüzyılda moda olan sosyal düşünceleri ve eserleri bir yana, sadece adaletin ve gerçeğin müdafaasında gösterdiği medeni cesareti ve mücadele gücü ile ele almış bulunuyorum.

BÖLÜM 6

1- *Mufassal Osmanlı Tarihi,* Cilt 6, s. 3503.

2- Beni Bursa'da tanıyan tarihi tefrikalar yazarı Ziya Şakir, Kâtib-i Umumi Mithat Şükrü Bleda'dan aldığı bilgiye göre bir yazısında bu hareketimden bahsetmiş, sonra da çıkardığı bir kitapta tekrarlamıştır.

3- *Hayat* Dergisi, Sayı 9, 25 Şubat 1965 nüshası.

4- *Hayat* Dergisi, Sayı 5, 28 Ocak 1965 nüshası.

5- Başka bir yerde de söylemiştim. Çar'ın İstanbul'da başka bir devleti görmek istemediği, hatta Bulgarların İstanbul'a yaklaşmalarından memnun olmadığı doğrudur. Sebebi, Osmanlı Hükümeti'ni zayıf gördüğünden, burayı, diğerlerine nisbetle onlardan daha kolay alabileceği düşüncesidir.

6- Yanya'nın nasıl bir hıyanete kurban olarak düştüğünü Mahmut Şevket Paşa hatıratında anlatmaktadır. İşkodra Kalesi'nde geçen hainliğin yanında, bunun da hikâyesi çok hazindir; aynen buraya alıyorum:

17 Haziran Çarşamba sabahı Harbiye Nezaretinde çalıştım. Yanya'dan gelen Doktor Miralay (albay, sonraları general) Süleyman Numan Bey'i kabul ettim. Yanya'nın nasıl düştüğünü anlattı. İsmail Kemal Bey'in (ben de, kitabımda bu adamdan çok defa bahsettim, okurlarım her halde kendisini tanımaktadırlar) Arnavutları, Türkleri desteklememek hususunda teşvik ettiği söyledi. Bu suretle İsmail Kemal Bey yalnız Türklere değil, Arnavutlara da ihanet etmiş oluyordu. Çünkü Arnavutlar bizi candan destekleselerdi Yanya düşmez, Epir Yunanlılara değil, Arnavutlara verilirdi. Süleyman Numan Bey, aslen Arnavuttu, (ben de ilave edeyim: Çok namuslu, çalışkan, teşkilâtçı bir vatandaşımızdı) böyle olduğu halde Arnavutların ihanetinden uzun uzadıya bahsetti.

"Biz Yunanlılardan daha kuvvetli idik, dedi; fakat bu yüzden onlara mağlup olduk."

(*Hayat* Dergisi, Sayı 16, 15 Nisan 1965 nüshası.)

7- *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 12, Kısım 11, s. 382-285.

BÖLÜM 7

1- Paşa, 31 Mart'taki rolüne işaret ediyor. Buradaki sözünde kesinlik vardır. Gerçek rolünü ve derecesini kitabımızın birinci cildinde, olduğu gibi yazmıştım.

2- *Hayat* Dergisi, Sayı 5, 28 Ocak 1965 nüshası.

3- *Hayat* Dergisi, Sayı 8, 18 Şubat 1965 nüshası.

4- Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir Beyler, İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi üyesidir.

5- Yusuf İzzettin Efendi'nin, vaktiyle Doktor Bahaeddin Şakir'in tahsiline yardım ettiği söylentisi vardır.

6- Bu politikacının daha sonra Ruslara da buna benzer bir müracaatı olmuştur. Vesika, Birinci Cilt, s. 84-85'dedir.

7- Mahmut Şevket Paşa, s. 225 (Muallim Fuat Gücüyener'in, Tarihi Eserler Serisi, No. 18).

8- Kemal Mithat Bey'in, Mithat Paşa ailesinden olduğu söylenir.

9- Hatıralar, (Cemal Paşa'nın), s. 51.

10- Mahmut Şevket Paşa, s. 4 (Muallim Fuat Gücüyener'in Tarih Eserleri Serisi, No. 18).

11- Bu yazının, *İstiklal ve Hürriyet Mücadelesi Tarihi*'nde de çıktığını gördüm. (Cilt 17,s. 9982)

12- Cemal Bey, Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan başkentin asayişi-

ni korumak için kuvvet istediğini hatıratında kaydetmektedir. Eşref Bey'in söylediği (300) kişilik kuvvet bunlardan bir kısmı olsa gerektir.

13- Bu genç, Avrupa'ya kaçmış, suikastın tertipçilerinden mahut Şerif Paşa'ya yanaşmış, himaye görmüş, sonunda damadı olmuştur.

14- Müşir Şakir Paşa Batumludur. Abdülhamid devrinde yetişmiştir. O zaman gözde bir askerdi. Mareşalliğe kadar yükselmişti. Sonraları da Sultan Vahdeddin'in ve Sadrazamı Damad Ferit Paşa'nın güvenini kazandığından damadın kabinelerinde Harbiye Nâzırı olmuş, bunların bir âleti halinde çalışmıştır.

Yunanlıların İzmir'i işgali sırasında Genelkurmay başkanı bulunduğundan, talep üzerine bu sıfatla işgal kuvvetlerine kolaylık gösterilmesini İzmir'deki Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ya bildirmiştir. O da bu emri yerine getirmiştir. Olayı sırası gelince okuyacaksınız.

15- Mahmut Şevket Paşa, s. 181 (Muallim Fuat Gücüyener'in Tarihi Eserler serisi: No. 18)

16- Hatıralar, Cemal Paşa, s. 32.

17- Birinci ve üçüncü ciltlerimizin indekslerindeki isimler hizasında gösterilen sayfa numaralarından bunlar hakkındaki yazılarımızı bulabilirsiniz.

18- Hatıralar, Cemal Paşa, s. 31.

19- Hatıralar, Cemal Paşa, s. 32.

20- Mahmut Şevket Paşa, s. 192.

21- Mahmut Şevket Paşa, s. 192.

22- Hatıralar, Cemal Paşa, s. 36-38.

23- Bu konuda Mabeyin Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi'ye atfen, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadelesi Tarihi*, Cilt 17, s. 9991'de bilgi vardır.

24- Mahmut Şevket Paşa, s. 297.

BÖLÜM 8

1- Hurşit Paşa bu hareketin Enver Bey'in emri ile yapıldığını, kendisinin sonra haberi olduğunu, *Tanin* Gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'a söylemiştir.

2- Bu zattan sırası geldikçe bahsettim. Kurmay Binbaşı Damad Hafız Hakkı Bey'dir. Daha sonra General ve İkinci Ordu Kumandanıdır. Ruslarla Sarıkamış Savaşı'nda tifüsten ölmüştür. Vefatının gerçek sebebi budur.

3- Eşref Kuşçubaşı'nın hatıratından özetlenmiştir. Yazdığı hatıratının

sureti dosya halinde kütüphanemdedir.

4- Atatürk, Yunanlılara karşı umumi taarruza geçmeye karar verir vermez, başkumandanlık yetkisini kullanarak beni Avrupa'ya göndermişti. Roma'da, Paris'te ve Berlin'de ordu için satın alınmış askerî malzemenin süratle memlekete gönderilmesini sağlayacak, ilgili mubayaa memurlarının'hesaplarını da gözden geçirecektim. Bu maksatla Roma'ya vardım. Eski Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin mümessili olarak burada bulunuyordu. Diğer taraftan, Roma'da Sultan Vahdeddin'i büyükelçisi olarak Osman Nizamı Paşa temsil ediyordu. Yani İstanbul Hükümeti'nin büyükelçisi idi. Mümessilimiz Celâlettin Arif Bey, Paşa'nın beni görmek istediğini haber verdi. Kendisi ile bizim elçilikte görüştüm. Bekliyordum ki, bana Avrupa'daki siyasi durumumuzu anlatsın, aydınlatsın, düşman istilasından memleket kurtarmaya çalışan Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve onun ordusu ile ilgilensin... Hayır! Yabancı bir memleketin, devlet adamı imişim gibi bir 'nezaket ziyaretinde' bulunmaktan ileri giden bir hal yoktu. Ölüm dirim mücadelesi demek olan millî meselemize dokunan tek kelime ağzından çıkmadı. Bana bir sürü lâtif hikayeler anlattı, espriler yaparak eğlendirmek istedi, o kadar...

Celâlettin Arif Bey'e konuşmamızı hayretle anlattığım zaman, "Öyledir, sadece hikaye anlatır... Şahsen sizi tanımak istemiştir gerekirse salonlarda sizden bahsedebilmek için..."

Ben bizim mümessilin yorumunu eksik bulmuştum: O, İstanbul Hükümeti'ne rapor vermek için bir âsiyi, memleketini düşmandan kurtarmak için çalışan bir vatan hainini (!) görmeye gelmişti.

5- Büyükelçinin 22.7.1913 tarihli telgrafından.

6- *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 2, s. 450.

7- *Maziye Bir Nazar,* s. 183.

8- Hakkı Behiç Bey, zamanına göre iyi okumuş, kültürlü bir gençti. Fransız büyük ihtilalini, bütün yönleri ile incelemiş hazmetmişti. Osmanlı tarihini çok iyi bilirdi. Edirne mektupçuluğundan sonra valiliklerde bulunmuş, Birinci Dünya Savaşı'nın mütareke devrinde yine açığa çıkarılmıştı.

Sivas Kongresi'ne üye olarak katılmış, 'Heyet-i Temsiliye' âzâsı olarak Atatürk'le beraber çalışmıştır. Bu sırada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin organı gazetelerde çeşitli yazıları çıkmıştır. Kuvvetli kalem sahibi idi. Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulduğu zaman maliye vekili, daha sonra, kısa bir süre devam eden dahiliye vekili seçilmiştir. 'Yeşil Ordu'yu' kurmuş ve umumi kâtibi sıfatı ile idare etmiştir. Rahatsızlığı sebebi ile genç yaşına rağmen siyasetten ve işten çekilmiştir.

9- Üçüncü cildimizde, sahife 104-107'de bundan bahsetmiştim.

10- *Hayat* dergisi, sayı 11, 11 Mart 1965.

11- *Balkan Harbi Deniz Cephesi*, s. 302.

12- 1912-13 Balkan Harbi Deniz Cephesi, s. 407.

BÖLÜM 9

1- Süleyman Askerî, 1898'de Edirne'de, sonraları Afyon'da bulunan Kurmay General Vehbi Paşa'nın oğludur.

Hürriyet mücedelesi sırasında Niyazi ve Enver Beylerle istibdat hükümeti aleyhine harekete geçen Kurmay Yarbay Salâhattin'in amcasının oğludur. Edirne Askerî İdadisi'nde Eşref Kuşçubaşı ve Yeni Bahçeli Bay Şükrü'nün en yakın arkadaşıdır.

Hürriyetin ilanından önce, İzmir'de Eşref'in sürgün olarak bulunduğu sıralarda hürriyet için beraber çalışmışlardır. Buradan gönderildiği Manastır'da, Şemsi Paşa'yı vururken yaralanan mâruf fedai Âtıf Kamçılı'yı desteklemiştir. Ölümden korkmazdı. Şahsi menfaat nedir, bilmezdi.

Derne'de İtalyan savaşına katılmış, Nuri Conker'den sonra kurmaylık görevinde bulunmuş, büyük hizmetleri olmuştur. 1914 Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Teşkilât-ı Mahsusa'nın reisi olarak Enver Paşa'nın yardımcılığında ve emrinde çalışmıştır. Kudretli bir şahsiyetti. Savaş sırasında Irak'a vali ve kumandan olmuştur. En değerli arkadaşlarını burada şehit vererek kaybetmiştir. İngilizlerle yaptığı savaşta yaralanmış ve ikinci taarruza sedye üzerinde kumanda ederken düşmanın savaşı kazandığını görünce duyduğu teessürle intihar etmiştir.

2- Yayınlanan bildirinin klişesi ve tam metni belgeler kısmındadır, Bak. Belge Sıra No. 7.

3- Bulgarların Batı Trakya Türklerine yaptıklarını, aynı zamanda çeteler kanununun nasıl uygulandığını gösteren bazı vesikalar ve kişiler belgeler kısmındadır. Bak. Belge Sıra No. 8, 9, 10.

Yirminci yüzyılda insanlar arasında zulüm ve vahşet namına nelerin irtikap edildiğini anlatan bu vesikalar herhalde okunmağa değer.

4- Belge Sıra No. 11.

5- Bâbıâlî'ye gönderilen mektubun klişesi ve müsveddesi tam metni ile belgeler bölümündedir. Bak. Belge Sıra No: 12.

6- Yunanlıların vereceklerini söyledikleri bu silahlar, Selânik'te tek kurşun atmadan teslim olan Osmanlı ordusundan alınmıştır. Ne hazin akibet!

7- Kuşçubaşı Eşref'in hatıralarından.

8- Kuşçubaşı Eşref'in Hatıratı'ndan. (Hatırat ve resimler dosya halinde kütüphanemdedir.)

9- Kuşçubaşı Eşref'in Hatıratı'ndan (Hatırat ve resimler dosya halinde kütüphanemdedir.)

10- *Hatıralar,* s. 23-62 (En son yeni harflerle neşrolunan hatıralardır)

11- *Türk İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*'nden, (Cilt 17, s. 10028) naklen Geşof'un hatıratından.

12- Yukardaki eserden, s. 10028. (İstanbul İngiliz Elçiliği İşgüderi Marling'in raporunda bu yolda mütalâa yürütülmüştür.)

BÖLÜM 10

1- 29 Eylül 1913 tarihli Bulgaristan'la İstanbul antlaşması: 14 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1913 tarihli Yunanistan ile Atina antlaşması; 14 Mart 1914 tarihli Sırbistan ile İstanbul antlaşması metinleri özet halinde Belgeler bölümünde. Bak. Belge Sıra No. 13.

2- *Hatıralar,* Cemal Paşa, s. 64.

3- Cilt 3, s. 81 görünüz.

BÖLÜM 11

1- Fransa'nın eski Cumhur Reisi Poincaré hatıralarında bu konuyu ele almış, oldukça geniş bilgi vermiştir.

2- Cilt 2, s. 104-107 ve 111'de görünüz.

3- Mehazimiz belgelerde tarih yanlışlığı vardır. Cavit Bey'in mektubunun tarihi 1914 Kasım gösterilmiştir. Cevapta ise 1911 yazılıdır ki, doğrusu budur.

4- *Maziye Bir Nazar*'dan naklen Rusların kırmızı kitabı, kısım 7, No. 68-69'dan özetlenmiştir. Alınan kararların tercümeleri belgeler bölümündedir. Bak. Belge sıra No. 14.

5- Jacque de Launay, *Histoire de la Diplomatic Secrète,* s. 17-18.

6- Ağa Han, memleketimizce de tanınan bir şahsiyettir. Hindistan'da Müslüman 'İsmailîye' mezhebinin başkanıdır. Suriye'de, diğer bazı yerlerde mezhepdaşları vardır:

Ağa Han, Bombay'da dünyaya gelmiş, orada din terbiyesi, Avrupa'da tahsil görmüş; oturduğu Avrupa memleketlerinin yüksek sosyetesinin

hayat ve zevklerine fazlasıyla intibak etmiştir. Bunun beraber gençliğinden beri din başkanlığı ile siyasi manevraları birleştirerek idare etmek yolunu bulmuştur. İngilizlerin sadık bir adamı olmuştur. Dinî nüfuzunu onlar hesabına kullanmaktan çekinmemiştir.

Ağa Han, Birinci Dünya Savaşı'nda bir bildiri yayınlayarak Hint Müslümanlarını İngiliz bayrağı altında savaşa davet etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun da savaşa girmesi üzerine çıkarılan malûm 'Cihad-ı Mukaddes' fetvasına karşı bir beyanname ile Osmanlı müttefiklerinin Müslüman düşmanı olduklarını ilan eylemiştir.

Ağa Han'ı İsmailîlerin çok sevdikleri ve hayranı oldukları anlaşılmaktadır. Başkanlığının 50. yıl dönümünde kendisine ağırlığınca altın armağan edilmiştir. 60. yıl dönümünde yine ağırlığınca 110 kilo elmas verilmiştir.

7- Hatıralar, (Cemal Paşa), s. 19.

BÖLÜM 12

1- İngiltere ikinci mavi kitabından.

2- Birinci cildimizde (s. 79-88) bu bahis geniş surette anlatılmıştır. Ayrıca yarattığı tepki ve kabine üyelerinin düşünce ve rolleri hakkında tamamlayıcı bilgi verilmiştir. Devamını lütfen oradan takip buyurunuz.

3- *Recueli de Doc. Dipl. Negociations*, s. 58-75. (*Maziye Bir Nazar*'dan naklen.)

BİBLİYOGRAFYA:

Konumuzla ilgili meseleler hakkında fazla bilgi edinmek isteyen okurlarımıza, aşağıda yazılı eserleri gözden geçirmelerini tavsiye ederim. Hayli döküman ve belgeye rastlayacaklardır. İçlerindeki mütalâa, tahlilleri, tabiî, yazarlarına aittir.

1- Hikmet Bayur, *Türk İnkilabı Tarihi,* cilt 2, kısım 2,

2- Mahmut Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar,* "Berlin Muahedesinden Harb-i Umumiye kadar".

3- *Les Balcans en Feu 1912,* "Au Service de la France Neif Années de Souvenirs", Raymond Poincaré de l'Academie Française.

4- *Histoire Diplomatique de la Gréce*, de 1821 a nos jours, Tome V.

5- Edouard Driault, *La Gréce et la Grande Guerre,* de la Révolution Turque au Traité de Lausanne (1908-1923).

6- *Cihan Harbi Esnasında Avrupa Hükümetleriyle Türkiye-Anadolu'nun Taksimi*, Türkçeye çeviren: Babaeskili Hüseyin Rahmi, Şûralar İttihad-ı Cumhuriyet-i Hariciye Halk Komiserliği neşriyatından, Moskova 1924.

7- Birinci Cilt, s. 112.

8- Şehbenderzâde Hilmi, *Muhalefetin İflası*, s. 73-74.

9- 2.1.1938 günü *Tan* gazetesi, Miralay Sadık Bey'den Bahriye Nâzırı'na yazılan mektuptan:

Arz-ı Âcizidir...

İngiltere devlet-i fahimesi altı seneden beri bizi himaye bayrağı altında muhafaza ve bilhassa dört seneden beri de altı nüfustan müteşekkil heyet-i ailemi iaşe ederek hayatımızı muhafaza eyledi.

Devlet-i müşarülileyhanın bu muavenetinin devamı sulhun akti tarihine kadar olmakla meşrut idi. Şimdi katolunması (kesilmesi) pek tabiîdir. Ve bu hususta bize resmen tebliğ eyledi. Ve bir ek lûtuf olmak üzere arzu ettiğimiz takdirde bizi aile ile beraber İstanbul'a kadar da sevkedebileceğini beyan eyledi.

Diğer bir belge: Galip Kemali Söylemezoğlu anlatıyor, (*Başımıza gelenler, Yakın Bir mazinin Hatıraları*, "Mondros'dan Mudanya'ya 1918-1922", s. 78-79):

Bir gün Sadrazam (Damad Ferit Paşa) beni çağırdı "Mısır'da kalmış olan Hürriyet ve İtilâf Partisi Reisi, Miralay Sadık Bey'in İstanbul'a gelmesi ve oradaki borçlarının tesviyesi, ödemesi için beşyüz lira göndereceğiz. İngiliz F. K. (fevkalâde komiser) muavinini görünüz de paranın nakline delalet etmesini tarafımdan rica ediniz," dedi.

General Deeds'i gördüm (Not: Bu zat İngiliz Intelligence Service'ini idare edenlerdendir.) "Hacet yok, çünkü Sadık Bey geliyor," dedi. Birkaç gün sonra Ferit Paşa bu teklifi tekrar etmekliğimi emretti. Tekrar Deeds'i gördüm. "Canım, mutlaka Sadık Bey'e para mı göndermek istiyorsunuz? Mısır'da parasız kaldığını ve borcu olduğunu zannetmem. Çünkü şimdiye kadar kendisine ayda kırk İngiliz lirası verdik. Yola çıkacağı için de tabiî harcırahı verilecektir," dedi.

10- Stokholm Sefiri Şerif Paşa'ın bir telgrafından:

Mahalli hükümet nezdinde yaptığım müteaddit teşebbüsler üzerine evvelce Ahmet Rıza tarafından verilmesine müsaade edilen konferansı programdan çıkarttı. Buralarda katiyen nutuk söylemesine müsaade edilmeyecektir. Evvelce kendisine verilmiş olan müsaade kartını geri aldırttım. Ve atame-i ulyaya (padişaha) takdim ediyorum. Bu hususta fevkalâde gayret ve mesai gösteren İsveç ve Norveç Hariciye Nâzırı Zomte Douglas'a tebdilen Murassa, Norveç Başvekili Eston'a Birinci Osmanî, Kristinaya Şehbender Vekili Bob'a, Üçüncü Mecidî nişanlarının ihsan buyurulmasını ve tarafıma iş'arını istirham ederim.

Müfsit Ahmet Rıza'nın şu büyük hezimeti çekemeyerek Lahey'de olduğu gibi cemiyetten bazılarının muaveneti ile yine konferanslar tertibine teşebbüs ettiğini haber aldım.

(*Abdülhamid Devrinde Avrupa'ya Kaçanların Dikkate Değer Maceraları*, s. 50-51).

11- İzzet Paşa Kabinesi'nin kuruluşu ve yaptıkları Cilt 1'de çeşitli bölümlerde yazılıdır. Hürriyet ve İtilâf Partisi hakkında bilgi Cilt 2, s. 81-84 ve 94-96'da; Cilt 3, s. 75-78, 153-155'dedir.

12- Padişaha gönderdikleri istifanamede şöyle denilmektedir:

Evkaf-ı Humayûn Nâzırı Abdurrahman Şeref Bey vasıtasıyla tebellüğ eylediğim irade-i seniye-yi hazret-i mülûkâneleri icabatını teemmül etmekte iken Meclis-i Ayân Reisi Ahmet Rıza Bey kulları evvelki irade-i humayûnlarının hem tesri-i infazı (acele yerine getirilmesini) hem teşmil-i ahkâmı (hükümlerinin şümullendirilmesi-genişletilmesi) tarzında beyanat-ı kat'iyede bulundu.

Talât Paşa Kabinesi'nin istifasını müteakiben Kabine teşkiline memur olan Tevfik Paşa kullarının bir hafta zarfında kabinesini teşkil edememesi üzerin emniyet-i hümayûnları çâkerlerine (İzzet Paşa'ya) teveccüh etmiş ve hasım ordular payitaht yakınlarında, düşman tarafından işgal edilmemiş olan bakiye-yi memâlikte istila tehlikesinde iken itimad-ı mülûkânelerine iğtiraren (güvenerek) idare-i umuru deruhte eyleyen heyetimiz bir taraftan muvafık şartlarla mütareke aktederek a'dayı (düşmanları) durdurmuş, diğer taraftan da dahilde şimdiye kadar temin-i emin ü asayişe muvaffak olmuştu. Nifak ve tefrika tohumlarını izale ederek ve fırka (parti) ithiraslarının tahaddüsüne meydan vermeyerek umum efrad-ı milleti yalnız menfaat-ı vataniye dairesi etrafında toplama ve **meşrutiyetin kâffe-i esasâtına sadık kalmaya azmetmiş olan kabinemiz** hakkında emniyet-i hümayûnlarının şaibedar olduğu Ahmet Rıza Bey'in beyanat-ı vakıasından istidial edilmiştir.

Zât-ı hümayûnları ile heyet-i hükümet arasında hadis olmuş hiçbir ihtilâf esası mevcut değilken kabine reisine teveccüh eden mesuliyetin birtakım kuyut ve şurut ile tahdit ve takyidini riayet-i ahkâmına kasem etmiş olduğumuz (yemin ettiğimiz) Kanun-ı Esâsî ile kabil-i telif görmemekteyiz.

Kabinemizin esna-yı teşekkülünde (kuruluşu sırasında) gerek taraf-ı hümayûnlarından telâkki ettiğimiz iradat (iradeler, emirler), gerek efkâr-ı umumiyeyi memlekette hiss-i intikam uyandırmamak ve her kim olursa olsun kanun ahkâmının tatbikinden inhirat etmemek (ayrılmamak) merkezinde idi. Yine bu şartlar dairesinde vüs-ümüzün yettiği derecede devlet ve hizmette devam eylemek azminde sabit iken berveçh-i marûz insilâb-ı emniyet-i hümayûnları zehabı üzerinde rüfekâî çakeranemin ittifakı ârası ile istifamızı hâk-i pay-ı hümayûnlarına takdime karar verdik. İstirham-ı âcizânemizin lütfen kabul buyurulması temenniyatını vatanımızın refah ve selâmeti ve devlet ve milletimizin terakki ve tealisi ve zât-ı hümayûnlarının tevâfür-i ömr-i devletleri tazarruatına terdifen arz eyleriz.

(*Anadolu* gazetesi 12 Teşrin-i Sânî –Kasım– 1918, No: 2126)

13- Vahdeddin'in verdiği cevabın aynen sureti:

Kabinenin istifanamesini teessüfle aldım. Kabinenin âzâsı hakkında, ferden ferde, emniyet ve itimadım vardır. Kanun-ı Esâsî'nin bahşeylediği bir hakkı istimal etmeyip maksadım, hayırhâhâne ihtar ve nasihattan ibaret idi. Bu ihtaratımın Kanun-ı Esâsî ahkâmına mugayir (aykırı) bir hareket gibi ad ve telâkki olunmasına teessüf ederim. Buna binaen, kabinenin istifasını kabule mecbur oldum. Bilcümle isnadat-ı gayrı muhikka (haklı olmayan bütün isnatlar) red ve iade olunduğu gibi, bu isnadatı da aynı ile iade ederim.

(*Son Posta* gazetesi, 4 Mayıs 1935).

14- Tevfik Paşa Kabinesi'nin âzâları şunlardı:

Şeyhislam	: Haydarîzâde İbrahim Efendi.
Adliye Nâzırı	: Eski Fetva Emini Gürcü Haydar Efendi.
Harbiye Nâzırı	: Birinci Ferik Abdullah Paşa
Bahriye Nâzırı	: Birinci Ferik Ali Rıza Paşa
Hariciye Nâzırı	: Eski Ticaret Nâzırı Mustafa Raşit Paşa
Dahiliye Nâzırı	: Eski Mebuslardan Mustafa Arif Bey
Şûra-yı Devlet Reisi	: Damad Şerif Paşa
Maliye Nâzırı	: Eski nâzırlardan Abdurrahman Efendi.
Nafıa Nâzırı	: Eski nâzırlardan Ziya Paşa
Ticaret ve Ziraat Nâzırı	: Eski Adliye Müsteşarı Kostaki Vayani Efendi
Evkaf Nâzırı	: Eski Van Valisi İzzet Bey
Maarif Nâzırı	: Eski Mebuslardan Rıza Tevfik Bey
İaşe Nâzırı	: Maliye Nezareti Teftiş Heyeti Reisi Raşit Bey
Posta Telgraf Nâzırı	: Eski Nâzır Oskan Efendi (Avrupa'da olduğundan kabul etmemiştir.)

Dördüncü Cildin Sonu

Beşinci ve ondan sonraki ciltlerimizde vesika vermeye devam olunacaktır, lütfen takip ediniz.

C. B.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar:
    - I. Etüdler
    - II. Hatıralar:
        - A. Yayınlanmış olanlar
            - a. Kitap olarak
            - b. Tefrika olarak
        - B. Yayınlanmamış olanlar
    - III. Takvim-i Vakayi
    - IV. Zabıtlar
2. Broşürler
3. Ansiklopediler, sözlükler
4. Dergiler, gazeteler:
    - a. Makaleler
    - b. Demeçler
    - c. Söylevler
    - ç. Haberler, v.s.
    - d. Beyannameler
5. Belgeler:
    - I. Yazılı Belgeler:
        - a. Telgraflar
        - b. Mektuplar
        - c. Tezkereler
        - ç. Zabıtlar (suret veya fotokopi)
        - d. Beyannameler
        - e. Raporlar
    - II. Fotoğraflar

1- Bayur, Hikmet, *Türk İnkilâbı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: II, "Trablusgarp ve Balkan Savaşları-Osmanlı Asyası'nın Paylaşılması", Ank. 1943, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 504 s., T.T.K.Y, III. Seri, No: 14.

2- Şeyhislam Cemalettin Efendi, *Hatırat-ı Siyasiye,* Dersaadet 1336, 71 s.

3- Lausann, Stephan, *Hastanın Başı Ucunda Kırk Gün*, çev. Siraceddin Bey, İst. 1331. İfham Mtb.

4- Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım 1872-1946,* İst. 1946, Guter Basımevi, 366 s.

5- Bleda, Mithat Şükrü, Basılmamış Hatıralar, (Hususi Evraklar Arasında).

6. Tansu, Samih Nafiz, anlatan Galip Vardar, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İst. 1960. Tan Mtb. 413 s.

7- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim,* Ank. 1949, Türk Tarih Kurumu Basımevi, VIII+315 + 11 s., T.T.K.Y. 11, s. No: 15.

8- Ali Reşat ve İsmail Hakkı, *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi,* İst. 1315, A. Asadoryan Şirketi Mürettibiye Mtb., 420 s.

9- Dülger Bahadır, *Dreyfus Meselesi - İtham Ediyorum,* Rek-Tur Kitap Servisi, Bahar Matbaası, İst. 1966, 282 s.

10- *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi,* Cilt: VI, İst. 1963, Güven Basımevi, 2964-3680 s.

11- Launay, Jacques de, *Histoire de la Diplomatic Secréte de 1914 à 1945*, Belçika 1966.

12- Kuşçubaşı, Eşref, Basılmamış Hatıralar, (Hususi Evraklar Arasında).

13- Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar,* "Berlin Muahedesi'nden Harb-i Umumi'ye Kadar", İst. 1941, Matbaa-yı Ahmet İhsan ve Şürekası, 275 + 6 s.

14- Işın, AlbayMithat, *1912-1913 Balkan Harbi Deniz Cephesi*, İst. 1946, Deniz Basımevi, 596, s., 33 kroki, Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube.

15- Cemal Paşa (Harbiye Nâzırı ve 4. Ordu Kumandanı), *Hatıralar,* tamamlayan ve tertipleyen Behçet Cemal, İst. 1959, M. Sıralar Mtb. 383 s.

16- Bayur, Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: II, Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyası'nın paylaşılması İçin Anlaşmalar Kısım: I, "1911 Başından Balkan Savaşı'na Kadar", Ank. 1943, Türk Tarih Basımevi, 522 s., T.T.K.Y. III. Seri, No: 13.

17- Kutay, Cemal, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi* Cilt: 17, İst. 1961, Ercan Mtb. XXIV + 10080 s.

18- (Soko) Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar,* ikinci basılış, İst. 1944, Ahmet Sait Mtb. 194. s.

19- Rey, Ahmet Reşit, (H. Nazım), *Gördüklerim Yaptıklarım, 1890-1922,* Canlı Tarihler, İst. 1945, Yeni Mtb. 345 s.

20- Tansu, Samih Nafiz, anlatan Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İst. 1957, Nurgök Ktb. 579 s.

21- Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi,* "Yakup Cemil Niçin ve Nasıl Öldürüldü?", "Balkan Muharebesi'nden Umumi Harp Sonlarına

Kadar İttihat ve Terakki Komitesinde Gizli İtilâflar", İst. 1933, Akşam Mtb. 638 s., Akşam Kitaphanesi Neşriyatı: 17

22- İnal, Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,* Cilt: IX, İst. 1948, Milli Eğitim Basımevi, 1281-1920 s.

23- (Soko), Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa,* İst. Ahmet Sait Mtb. 268 s., Muallim Fuat Gücüyener'in Tarihi Eserler Serisi, No: 18.

24- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflası,* İst. 1331, Matbaa-i İslamiye, 76 s.

25- Poincaré, Raymond, *Au Service de la France, Neuf Années de Souvenirs,* Tome: II, "les Balkans en Feu, 1912", Paris 1931, Libraire Plan, 426 s.

26- Kutay, Cemal, *1913'de Garbî Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti,* İst. 1962, Ercan Mtb., 302 s., Tarih Konuşuyor Serisi, 4. kitap.

27- Okandan, Prof. Dr. Recai G., *Umumi Amme Hukuku Dersleri,* İst. 1952, Fakülteler Mtb., 1024 s., ist. Üniversitesi Y. No: 473, Hukuk F., No: 105.

28- Aslan, Prof. Zeki Mesud, *Yeni Devletler Hukuku,* "Prensipler-Şahıslar", Cilt: 1, ikinci baskı, İst. 1955, Fakülteler Mtb. XXXII + 676 s., Ank. Üniversitesi H.F.Y: 88.

29- Karabekir, Kâzım, *Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, Kitap II, İst. 1937, Tecelli Masımevi, 541 s.

30- *Hatıralar ve Vesikalar: 2*, "Harp Kabinelerinin İsticvabı", İst. 1933, Vakit Mtb., 607 s.

31- *1912-1913 Balkan Harbinde Türk-Bulgar Harbi,* çev. Tunca, Albay Murat, I. Cilt, "Harbin İhzarı", İst. 1943, Deniz Basımevi, 385 s. + 4 Kroki.

DIZIN

Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*'da; Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını; Meşrutiyet Devri'nin seçme olaylarını, Mondros Mütarekesi'nden bu yana millî mücadeleyi, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunu ve ilk çalışmalarını, ilk meclis hükümetlerini, Atatürk'ü ve devrimlerini; anılarına, yaşadıklarına ve belgelere dayandırarak, Türkiye'nin 20. yüzyıldaki siyasal tarihine önemli bir tanıklık yapmaktadır. Bayar, bir yandan da, kendi deyişiyle, "genç nesiller için faydalı olacağı düşüncesi ile, özellikle inkılâpların meydana gelmesini zorunlu kılan tarihi sebep ve etkenler" üzerinde durmaktadır.

Ben de Yazdım'ın dördüncü cildinde; Mondros Mütarekesi'nden sonraki gelişmeler, Balkan vilayetlerinin birer birer kaybedilmesi, Bâbıâlî baskını, Dreyfus meselesi, Mahmut Şevket Paşa suikastı (1913) ve arka planı, Edirne'nin işgali ve kurtuluşu, bağımsız Batı Trakya Devleti'nin kuruluşu (1913), Balkanlar'da Türkler'e yönelik işkence ve katliamlar, Rusya'nın Boğazlar politikası, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı yönetimi ile Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya ve Rusya ilişkileri, İstanbul ve Atina antlaşmalarını oluşturan koşullar ve ayrıntıları gibi konular ele alınmaktadır.

ISBN 975-579-016-0